

Selahaddin Sonrası Dönemde

Anadolu'da Eyyûbiler

Önder Kaya

Selahaddin Sonrası Dönemde

ANADOLU’DA EYYÛBİLER

ÖNDER KAYA

Genel Yayın Yönetmeni
Ersan Güngör

Kapak: Sabahattin Kanaş
Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sk. No: 27/15
34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
http://www.yeditepeyayinevi.com
e-mail: bilgi@yeditepeyayinevi.com

ÖNDER KAYA

13 Aralık 1974'de İstanbul'da doğdu. Pertevniyal Lisesi'nin ardından 1997 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2000 yılında aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bölümü Yüksek Lisans programından "Eyyubi Devleti Hükümdarlarından I. El-Eşref Muzaffe-reddin Musa Döneminin Siyasi Tarihi (1200-1237)" adlı çalışmasıyla mezun oldu.

Robert Koleji'nde tarih öğretmenliği yapan yazarın; Hürriyet Tarih Dergisi, Toplumsal Tarih Dergisi, Müteferrika Kitabiyat Dergisi, Radikal, Şalom gibi dergi ve gazetelerde yayımlanmış çalışmaları vardır.

Yazarın Yayınevimizin Bünyesinde Yayınlanan Çalışmaları:

Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar, Ekim 2004.
Avram Galanti; Türklük İncelemeleri, (Yayına Hazırlayan: Önder Kaya), Mayıs 2005.
Ahmed Refik; Fatih ve Bellini (Osmanlıcadan Günümüz Türkçesine Aktaran: Önder Kaya), Mayıs 2006.
Yârim İstanbul, Mayıs 2006.
Tarihin Gör Dediği, Ağustos 2006.

Önsöz

Eyyûbî Devleti, VI/XII. yüzyılın son çeyreğinden VII/XIII. yüzyılın ortalarına kadar geçen yaklaşık bir asırlık zaman diliminde Ortadoğu tarihine damgasını vurmuş bir devlettir. Bu devlet Haçlılarla olan münasebetleri, doğuda beliren Moğol tehdidi karşısındaki tavırları, kuzeydeki en ciddi rakibi konumundaki Anadolu Selçukluları ve kendi içindeki feodal yapı itibariyle çeşitli alanlarda araştırma yapılmasını mümkün kılan bir konuma sahiptir.

Bununla beraber dünyada ve ülkemizde Eyyûbî tarihi ile ilgili pek çok husus hala karanlıktadır. XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında özellikle Mısır, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Eyyûbî eserleri üzerine çalışmalar yapılmış, geçen yüzyılın ortalarından itibaren ise bu çalışmalar Claude Cahen, H. L. Gottschalk, F. J. Dahlmanns, R. S. Humphreys gibi araştırmacılar sayesinde siyasî ve kültürel tarih alanına da yönlendirilmiştir. Ülkemizde ise Eyyûbî tarihi üzerine yaptığı araştırmalar ile tanınan Prof. Dr. Ramazan Şeşen, Eyyûbî tarihçiliğinin öncülüğünü yapmıştır.

Son zamanlarda özellikle üniversitelerimizin yüksek lisans ve doktora programlarında Eyyûbî Devleti'ni doğrudan ya da dolaylı yoldan konu alan araştırmaların sayısındaki çoğalma ise mutluluk verici olmakla birlikte yeterli değildir.

Elinizdeki çalışmanın merkezinde yer alan Selahaddin sonrası Eyyubi devletinin önde gelen idarecilerinden Melik Eşref Musa, Eyyûbî melikleri içinde biyografisi en ilginç olanlardandır. Selahaddin Eyyûbî'nin kardeşi Melik Âdil'in oğlu olan el-Eşref, siyasî hayatının ilk yıllarında Harran ve Urfa'ya sonrasında da Ahlat ve civarına hâkim olmuş, son olarak 625/1228 yılında Dımaşk'ı ele geçirerek ölüm tarihi olan 635/1237 yılına kadar Suriye'nin en güçlü Eyyûbî meliki olmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde Melik Eşref'in hayatının ilk yılları ve yetiştiği ortam, ikinci bölümünde onun Doğu Anadolu ve el-Cezîre'deki hâkimiyeti, üçüncü bölümde Dımaşk'ı ele geçirerek Suriye'nin en güçlü meliki oluşu ve sonrasında ölümü, dördüncü bölümde onun zamanında yapılan imâr faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın oluşmasında yardımlarını gördüğüm başta değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Sadi S. Kucur'a, Arapça çevirilerin tashihinde benden yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Cengiz Tomar ve Doç. Dr. Mustafa

Demirci’ye, Almanca araştırma eserlerini tezimde kullanmamı sağlayan Öğr. Gör. Gültekin Yıldız’a ve çalışmamın bazı hususlarının aydınlanmasında görüşlerinden yararlandığım Prof. Dr. Ramazan Şeşen’e şükranlarımı sunarım. Son olarak Melik Eşref’in Ortaçağ Anadolusunda oynadığı önemli rol hakkında verdiği bilgilerle dikkatimi bu sahaya çeken müteveffâ hocam Prof. Dr. Coşkun Alptekin’i de rahmetle anıyorum.

Eserin basımı konusunda teşvikleriyle beni yüreklendiren Yeditepe yayınları sahibi Mustafa Karagüllüoğlu, genel yayın yönetmeni Ersan Güngör ve yayınevinin akademik danışmanı, değerli büyüğüm Dr. Erhan Afyoncu’ya teşekkür ederim.

Yine bu çalışmadaki görsel malzemelerin temini hususunda benden yardımlarını esirgemeyen Dr. Abdullah Manaz’a da ayrıca şükranlarımı sunarım.

Son olarak çalışmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen İSAM kütüphanesi yetkililerine, IRCICA ve Fransız Anadolu Araştırmaları Merkezi kütüphaneleri görevlilerine de minnettarlığımı sunmak benim için zevkli bir vazife olacaktır.

Önder Kaya

Fatih 2006

Kaynaklar

I) Arapça ve Farsça Kaynaklar

İbnü'l-Esîr (555 – 628 / 1160 – 1231)

Ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçisi olarak kabul edilen ve aslen Cizre'li olan müellif, eğitimini zamanın en önemli İslam şehirlerinden olan Musul, Bağdad, Halep ve Dımaşk'ta tamamladı. Daha sonra Musul'a yerleşen müellif burada Zengî hanedanından atabey Nureddin Arslanşah'ın (1193 – 1211) büyük iltifatına nail oldu ve onun namına Zengî hanedanının tarihini anlatan meşhur eseri *Tarihu'l–Bahr fi'd Devleti'l Atabekiyye* adlı eserini kaleme aldı. 626 / 1229'da Haleb'e giden müellif, burada Melik Zâhir'in oğlu Melik Aziz ve onun atabeyi olan Şihabeddin Tuğrul tarafından büyük ilgi ile karşılandı. Buradan ayrılan müellif 1230'da Melik Eşref'in yönetimi altında olan Dımaşk'a gitti. Ölüm yılı olan 628/1231'de Musul'a gitti ve burada öldü.

İbnü'l-Esîr'in bu çalışmayı ilgilendiren eseri Başlangıçtan 1231 yılına kadar gelen *el–Kâmil fi't-Tarih* adlı eseridir. Elinizdeki çalışmanın hazırlanması sırasında bu eserin Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın tarafından dilimize çevrilen ve 1987 tarihinde basılan XII. cildinin çevirisini kullandık. İbnü'l-Esîr'in bu çalışması tespit edebildiğim kadarıyla Melik Eşref ile ilgili bahisler açısından özellikle İbn Vâsıl, İbnü'l-Adîm, İbn Kesîr ve Ebu'l Fida'yı büyük ölçüde etkilemiştir. Melik Eşref 626/1229 yılına kadar el–Cezîre bölgesinde hâkimiyetini sürdürmüş olduğundan onun bu bölgedeki faaliyetleri hakkında en mükemmel ve tafsilatlı bilgiyi veren, müellifin *el–Kâmil fi't-Tarih* adlı eseridir. Melik Eşref'in özellikle Zengî ailesi ile olan ilişkileri hakkında tartışmasız en önemli kaynaktır. Eserinin merkezine el–Cezîre ve havalisini koymuş olması çalışma açısından bu kaynağın önemini daha da arttırmıştır. İbnü'l-Esîr, bundan dolayı Melik Eşref'in Anadolu Selçukluları ve Artuklular gibi bölgede nüfuz mücadelesi veren diğer kuvvetlerle gerçekleştirdiği dostane ve hasmane münasebetler açısından da geniş ve zengin bilgilere sahiptir. İbnü'l-Esîr'in, velinimeti olan Zengî hanedanı ile rekabet ilişkisi içinde bulunana Eyyûbîlere karşı zaman zaman olumsuz bir önyargı takındığı gerçektir. Bilhassa Melik Eşref'in siyasî

hayatının başlangıç devresinde Musul hâkimi Nureddin Arslanşah'la giriştiği mücadele nedeniyle İbnü'l-Esîr'in Melik Eşref hakkında en azından bu devir açısından pek de olumlu şeyler söylemediğini gördüm. Fakat bilhassa Nureddin Arslanşah'ın ölümünü müteakip yavaş yavaş iktidarı ele geçiren Bedreddin Lü'lü'ye karşı Melik Eşref'in dostane bir tavır takınması ve Musul'un mukadderatının kendi mukadderatı ile paralel olduğunu görerek adeta Zengî hanedanının hamîliğine soyunması, İbnü'l-Esîr'in Melik Eşref hakkındaki kanaatlerine olumlu yönde bir katkı yapmıştır. İbnü'l-Esîr, bu nedenle Melik Eşref'ten yeri geldikçe övgüyle bahseder ve onun adil yönetimi ile savaş sanatındaki başarısını över.

Sıbt İbnü'l-Cevzî (581 – 654 / 1185 – 1256)

Bağdad doğumlu olmasına rağmen 600/1203'de geldiği Dımaşk'ta ölümüne kadar kaldığı için Dımaşk şehrinin tarihçisi olarak anılır. Burada Melik Eşref'in kardeşi olan Dımaşk hâkimi Melik Muazzam'la yakın ilişki içine girdi. Dımaşk Emeviye Camii'nde halkı Haçlılarla cihada davet etti.

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin tarih sahasındaki meşhur eseri, başlangıçtan 654/1256 yılına kadar ki olayları içeren *Miratü'z-Zeman fi Vefayati'l-Fuzelâ ve'l A'yân* adlı çalışmasıdır. Eser yıllara göre taksim edilmiştir. Müellifin bu çalışması konumuz açısından hayli önemlidir. Müellif, 626/1229 yılında Dımaşk'ı ele geçiren Melik Eşref ile çok yakın ilişki içine girmiştir. Muhaddis ve fakihlere büyük hürmet gösteren Melik Eşref, Sıbt İbnü'l-Cevzî'yi de el üstünde tutmuştur. Sıbt, Melik Muazzam'ın Dımaşk hâkimiyeti esnasında o sıralarda el-Cezîre'ye hükmeden Melik Eşref'in yanına gitmiş ve onunla Harran'da buluşarak Haçlılara karşı onu cihada teşvik etmiştir. Yine müellif, Melik Eşref ve Melik Kâmil'in, Melik Muazzam aleyhine ittifak yapmaları üzerine, Dımaşk Emeviye camiinde yaptığı konuşmalarda Melik Kâmil ve Melik Eşref aleyhine sözler sarf etmiş, Melik Eşref'in 626/1229 yılında Dımaşk'ı ele geçirmesi üzerine bu konuşmaları dolayısıyla korkuya kapılmıştır. Ancak Melik Eşref bu büyük alime yukarıda da zikrettiğimiz gibi çok hürmetkâr davranmıştır. Melik Eşref'e olan yakınlığı nedeniyle müellifin eserinin bu çalışma açısından büyük kıymeti olup, bilhassa Melik Eşref'in Dımaşk'taki hayatı hakkında en orijinal malûmat veren kaynaktır. Sıbt, Melik Eşref'in bazı sözlerine de eserinde yer verir. Celaleddin Hârizmşah'ın ölümünden sonra Melik Eşref'in onun hakkında söylediği "Celaleddin, Müslümanlarla Moğollar arasında bir set idi. Şimdi o set yıkıldı ve Moğollar'a İslâm beldelerinin yolu açıldı." bu meyânda zikredilebilecek en önemli tepitlerden biridir.

İbnü'n-Nazîf el–Hamevî (ö. 633 / 1235'ten sonra)

Müellif, kariyerinin ilk zamanlarında Ca'ber Kalesi hâkimi ve Melik Eşref'in kardeşi olan Melik Hâfız Nureddin Arslanşah'ın kâtibiydi. Melik Hâfız'ın, Melik Eşref'i metbû tanımasından dolayı da Melik Eşref'in askerî seferlerinden ve Melik Hâfız'ın bu seferlere iştirakinden teferruatlı bir şekilde bahseder. 626/1229 yılında bilemediğimiz bir nedenden dolayı Melik Hâfız, İbnü'n-Nazîf'i hapsetti ise de bir müddet sonra affetti. Fakat müellif Caber'de daha fazla durmayarak Eyyûbî ailesine mensup olan Hıms hâkimi Melik Mücahid'in hizmetine girdi ve ölene kadar da onun hizmetinde kâtip olarak çalıştı. İbnü'n-Nazîf'in aşağı yukarı, Melik Eşref'in Dımaşk'ı ele geçirdiği günlerde el–Cezîre'den Dımaşk'a yakın bir yer olan Hıms'a gelmesi elinizdeki çalışma açısından oldukça önemli bir husustur. Zira Ca'ber Kalesinde iken müellifin kâtipliğini yaptığı Melik Hâfız nasıl ki Melik Eşref'e bağlı ise Hıms hâkimi Melik Mücahid'in de aynı şekilde Dımaşk'ı ele geçiren Melik Eşref'e bağlı olduğunu ve onunla yakın ilişki içine girdiğini görüyoruz. Nitekim Melik Mücahid, Yassıçemen savaşında Eyyûbî ordusunu komuta eden Melik Eşref'in hizmetine oğlu Melik Mansur'u gönderdiğinde, İbnü'n Nazîf de ordu kâtibi olarak onunla beraber bulunmuştur. O, Nesevî ile beraber sonuçları itibarı ile çok önemli olan bu savaşa bizzat şahit olan iki tarihçiden biridir. Bu nedenle Yassıçemen Savaşı hakkında verdiği malûmat son derece önemlidir. Müellifin bu savaş hakkında verdiği bilgiler genel olarak tarafsız olmakla beraber, zaman zaman velinimeti olan Hıms Eyyûbîlerini övmekten de geri durmaz. Bu meyânda o, Yassıçemen'de en kahramanca savaşan askerlerin Melik Mansur yönetimindeki Hıms askerleri olduğunu söylemeden edemez. Savaş öncesinde Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad'ın kendi yanında savaşa katılacak Eyyûbî meliklerini duygusal yönden etkilemek amacıyla hem kendi hanımı hem de aynı zaman da Melik Adil'in kızı olan Hatunu Kayseri'den Sivas'a getirterek kardeşleri olan Eyyûbî melikleri ile görüştürdüğünü de yalnız İbnü'n- Nazîf haber verir. Melik Eşref'in Eyyûbî ailesinin diğer melikleri ile olan ilişkileri hakkında en tafsilatlı bilgiyi yine onun *Tarihu'l Mansurî*'sinde buluruz.

Bu çalışmada Tarihu'l Mansurî adlı eserin Cezayir'de 1981'de büyük Alman şarkiyatçısı H. L. Gottschalk'ın öğrencilerinden olan Ebu'l Iyd

Dudu tarafından yayınlanan neşri kullanıldı. Eser 589/1193 yılından başlar ve 633/1235 yılına kadar gelir ki adeta bir Eyyûbî ailesi tarihidir.

İbn Ebi'd-Dem (583-642 / 1187-1244)

Aslen Hamalı olan müellifin hayatı Hama'da geçmiştir. Bu sehirde kadılık da yapan müellif, *Tarihu'l-Muzafferî* adlı bir de tarih kitabı yazmıştır. Eserin orjinali günümüze ulaşamamışsa da muhtasarı elimizdedir. Eserin genel İslam tarihi olması, pek çok önemli olayın atlanmasına ya da özet halinde çok kısa bilgi şeklinde geçiştirilmesine neden olmuştur. Müellif, Melik Eşref'in çağdaşı olmasına rağmen bilhassa onun el-Cezîre'deki faaliyetleri hakkında neredeyse hiç bilgi vermez. Melik Eşref'in Mardin muhasarası, Musul hükümdarı Nureddin Arslanşah'ı yenmesi, Ahlat'ı ele geçirmesi gibi olayların yanısıra o dönemin tüm kaynaklarında yer alan ve Kuzey Suriye hâkimiyeti için İzzeddin Keykâvus ile Melik Eşref arasında cereyan eden Halep savaşından da tek bir cümle bile bahsetmez. Belki de bu olaylar günümüze ulaşamayan eserin orjinalinde teferruatlı anlatıldığı için yazar, muhtasara almaya gerek görmemiş olabilir. Bununla beraber bilhassa Hama hâkimi Melik Mansur'un ölümünü müteakip yerine geçen oğlu Melik Nâsır Kılıçarslan zamanından başlayarak Hama Eyyûbîleri hakkında oldukça tafsilatlı mâlûmat verir. Hizmetinde bulunduğu II. Melik Muzaffer zamanında ise eser adeta Hama şehri çevresinde geçen olaylara yer veren bir yerel tarih şeklini alır. Çalışmamızla ilgili malûmat babından Melik Eşref'in Dımaşk'ı muhasarası ile ilgili yazarın vermiş olduğu bazı bilgilerden istifade edildi

Muhtasar nüsha bir doktora çalışmasının konusu olmuş ve Abduljabbar Jazeel al-Comard tarafından edisyon kritikli neşri gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada al-Jomard'ın *A Crıtıcal Edition of "A-Ta'rıkh al-Islamî Al-Mukhtasar" by Shab al-Dîn Abû İshaq al-Dam al-Harranî (583/1187 – 642/1244), Boston 1984* adlı doktora çalışmasındaki metin neşri kullanıldı.

Nesevî (ö. 647 / 1249)

Aslen Horosanlı olan müellif, Moğol istilası esnasında Meraga’ya gelerek buraya hâkim olmuş olan Hârizmşah Celaleddin’in hizmetine girdi. Kısa zamanda onun hem kâtibi hem de en yakın dostlarından biri oldu. Celaleddin Hârizmşah’ın 629/1231 yılında Moğollardan kaçarken Amîd yakınlarında öldürülmesi üzerine Melik Eşref’in Meyyâfarıkîn hâkimi olan kardeşi Şihabeddin Gazi’nin yanına sığındı. Oradan Haleb’e gitti ve burada öldü.

Nesevî, eseri olan *Sîretu’s Sultan Celaleddin Mengübertî*’yi 639/1241 yılında tamamladı. Eserin asıl önemi yukarıda da zikrettiğimiz gibi müellifin, Celaleddin Hârizmşah’ın en yakın dostlarından biri olması ve ölümüne kadar onun yanından ayrılmamasından kaynaklanır. Bilhassa Hârizmşah’ın hizmetine girdiği 621/1225 yılından bu hükümdarın ölüm yılı olan 628/1231’e kadar çevre devletlerle yapmış olduğu yazışmalar ve kurduğu münasebetler hakkında önemli bir kaynaktır. Müellif, Celaleddin Hârizmşah’ın, Dımaşk hâkimi Melik Muazzam’ın kardeşleri Melik Eşref ve Melik Kâmil’e karşı oluşturduğu ittifaka girişi ve bu nedenle Melik Muazzam’la aralarında gerçekleşen elçi trafiği hakkında önemli bilgiler verir. Yine Melik Eşref’e ait beldelerden Ahlat’ın, Celaleddin Hârizmşah tarafından defalarca kuşatıldıktan sonra alınması ve bunun sonucunda vuku bulan Yassıçemen savaşı hakkında da orijinal bir kaynaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Nesevî’nin bu eseri, Yassıçemen savaşı hakkında İbnü’n-Nazîf’in Tarihu’l Mansurî’si ve İbn Bib’nin el-Evamiru’l Alâiyye’si ile beraber en önemli kaynaktır.

Bu çalışmada eserin Necip Asım (Yazuksuz) tarafından Paris Milli Kütüphanesindeki yazma nüshası ile Fransız müsteşriki Houdas’ın yaptığı Fransızca çeviriyi karşılaştırarak hazırladığı ve İstanbul’da 1934 yılında basılan çevirisi kullanıldı.

İbnü'l-Adîm (588 – 660 / 1193 – 1262)

İbnü'l-Adîm de Melik Eşref'in çağdaşı olan tarihçilerdendir. Hayatı Halep'te geçen müellifin meşhur tarihi *Zübdetü'l-Haleb min Tarih-i Haleb* adını taşır. İbnü'l-Adîm'in bu eseri kuru bir Haleb tarihi olmayıp, yeri geldikçe Eyyûbî hanedanının diğer şubeleri, Zengîler, Anadolu Selçukluları, Artukulular, Haçlılar ve Celaleddin Hârizmşah hakkında da çok önemli malûmat vermiştir. Melik Eşref'in, Haleb Eyyûbîleri ile olan ilişkileri ve Kuzey Suriye siyaseti hakkında kıymetli bilgiler içerir. Melik Eşref ile Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus arasında Kuzey Suriye hâkimiyeti için yapılan Halep önlerindeki savaş meydana geldiğinde müellif 25–26 yaşlarında olduğu düşünülürse gerek bu savaş hakkında ve gerekse Melik Eşref hakkında verdiği bilgilerin önemi daha da anlaşılır.

Bu çalışmada İbnü'l-Adîm'in Haleb tarihi ile ilgili bu eserinin Sami Dehhan tarafından Şam'da 1968 yılında yayınlanan III. cildi kullanıldı.

İbn Vâsıl (604 – 697 / 1204 – 1298)

Müellif, Hama doğumlu olmakla beraber Eyyûbî ailesinden Dımaşk hâkimi olan Melik Muazzam'ın hizmetine girdi. Melik Eşref'in 626/1229 yılında Dımaşk'ı ele geçirmesi üzerine Melik Muazzam'ın oğlu olan Melik Nâsır Selahaddin Davûd ile beraber Kerek kalesine gitti. Ömrünün son yıllarını doğum yeri olan Hama'da geçirdi. Kendisi İbnü'n Nazîf el–Hamevî ve Yakut el-Hamevî gibi Hama tarih ekolüne mensub tarihçilerdendir.

Müferricu'l Kurûb fi Ahbar–ı Benî Eyyûb adlı eseri adından da anlaşılacağı gibi bir Eyyûbî ailesi tarihidir. Eser, bilhassa 620/1223 yılından sonra orijinal bilgiler vermeye başlar. Bu tarihten evvel Melik Eşref ile bilgileri ise daha çok İbnü'l-Esîr'den almıştır. Kaynağımız bilhassa, Melik Eşref'in 1229 yılında Dımaşk'ı kuşatarak alması hakkında orijinal bilgiler verir. Zira müellif, bu kuşatma esnasında şehirde, Melik Nâsır'ın yanında bulunduğunu zikreder ve halkın bu kuşatma nedeniyle yaşadığı sıkıntıyı hayli canlı bir şekilde tasvir eder. Müellif yukarıda da belirttiğimiz gibi Dımaşk'ın Melik Eşref'in eline geçmesinden hemen sonra Melik Nâsır ile beraber Kerek kalesine gitmiştir. Burada hamîsi Melik Nâsır'ın amcaları olan Melik Kâmil ve Melik Eşref ile arasında geçen münasebetler hakkında oldukça önemli bilgiler vermeye devam eder.

Bu çalışmada eserin, 1960 yılında Muhammed Şeyyal tarafından Kahire'de neşredilen III. cildi ve Hasaneyn Muhammed Rabî tarafından yine Kahire'de 1972 ve 1977 yıllarında neşredilen baskıları kullanıldı.

İbnü'l-Amîd (602 – 672 / 1205 – 1273)

Melik Eşref'in Dımaşk hâkimiyeti esnasında burada Malî Divan'da çalışan müellifin, yaratılıştan 658/1260 yılına kadar gelen Tarihu'l-Camî adlı bir dünya tarihi vardır. Bu eserde VII./XIII. yüzyılın ilk yarısı için verilen mâlumat orijinal olup, çalışmamızı ilgilendirmektedir. Çalışmamızda, özellikle müellifin yaşadığı belde olan Dımaşk çevresinde geçen olaylar hakkında verdiği bilgilerden istifade edildi. Müellif, vermiş olduğu bazı bilgiler açısından bilhassa İbn Vâsıl ile çelişir. Örneğin İbn Vâsıl, Melik Kâmil ve Melik Eşref'in Dımaşk muhasarasından bahsederken, hamîsi olan Melik Nâsır'ın tarafını tutar. Halkın Melik Nâsır'ı çok sevdiğini ve bu güzel ahlâklı sultanla beraber Dımaşk savunmasında canla başla savaştıklarını söyler. Oysa İbnü'l-Amîd, en-Nâsır'ın kötü yaşayışlı birisi olduğunu içki ve eğlenceye düşkünlüğü yüzünden halkını umursamadığını ve insanların onun yönetimi altında sıkıntı yaşadıklarını bildirir. Bununla beraber İbnu'l Amîd, Eyyûbîlerin yayılma politikalarını meşrûlaştırmaktan da geri kalmaz. Dımaşk'ın Melik Nâsır'ın içki ve eğlenceye olan düşkünlüğü yüzünden Melik Kâmil tarafından alındığını söylediği gibi, Amîd'in alınma nedenini de yine buraya hâkim olan Melik Mesud'un içkiye düşkünlüğü olduğunu bildirir. Halbuki Amîd'in alınmasını Melik Kâmil'e tavsiye eden Melik Eşref'in bizzat kendisi içki kullanmakta idi. Dolayısıyla müellif, Eyyûbîlerin yayılmacı politikasının nedenlerini açıklamakta hiçte gerçekçi davranmaz.

İbnü'l-Amîd'in bu eserinin tamamı yayınlanmış olmayıp sadece bazı kısımları yayınlanmıştır. Çalışmamızda Claude Cahen'in bu kaynak eserde Eyyûbîler'le ilgili verilen malûmatı toplayarak BEO dergisinin XV. Cildinde (1955-57) yayınladığı *“La Chronıque D'es Ayyoubıdes al-Makın b. Al-Amıd”* adlı makalesini kullanıldı

İbn Bîbî (ö. 1282)

İbn Bîbî’nin ailesi Celaleddin Hârizmşah’ın hizmetinde idi. Yassıçemen Savaşı sonrasında bu ailenin Melik Eşref’e sığındığını ve Dımaşk’ta ikamete başladıklarını görüyoruz. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad, Dımaşk hâkimi olan Melik Eşref’ten İlm–i Nücûm’da zamanın en büyük uzmanlarından biri olan müellifin annesi el–Bibi el–Müneccime’yi Konya’ya göndermesini rica etti. Melik Eşref’in bu teklifi kabul etmesi sonrasında İbn Bîbî’nin ailesi Konya’ya yerleşti .

Müellifin Anadolu Selçuklu hükümdarlarının tarihini anlattığı *el–Evamiru’l Alâiyye fi’l-Umuri’l-Alâiyye* adlı eseri Anadolu Selçuklu tarihinin en temel kaynaklarından biridir. Eser, 588/1192 yılında II. Kılıçarslan’ın, oğlu I. Giyaseddin Keyhüsrev’i veliaht yapışından başlar ve müellifin ölüm tarihinden bir yıl öncesi olan 1281’de biter. İbn Bîbî, Anadolu Selçukluları ile Eyyûbîler arasındaki münasebetleri inceleyen en önemli Selçuklu kaynağının yazarıdır. İzzeddin Keykavûs zamanında Kuzey Suriye egemenliği için bu hükümdarla Melik Eşref’in arasında meydana gelen Halep önlerindeki savaşı öncesi ve sonrası ile uzun uzun anlatır. O, çalışmasında, Alaaddin Keykubad dönemini de oldukça tafsilatlı zikreder. Bu dönemde Melik Eşref’in önce, Dımaşk hâkimi olan kardeşi Melik Muazzam’a karşı ve sonra da Celaleddin Hârizmşah’a karşı Alaaddin Keykubad ile yaptığı ittifaklara ve bu son ittifak esnasında aralarında gidip gelen elçi ve mektuplara da eserinde yer vermiştir. Yine O, Yassıçemen Savaşı gibi önemli bir savaşı öncesi ve sonrası ile en iyi anlatan kaynaklarımızdandır. Müellif, ailesinin Anadolu Selçukluları hizmetine geçmesine neden olan bu savaşı oldukça canlı bir şekilde anlatır. İbnü’n-Nazîf ve Nesevî ile mutabakat içinde olan bilgiler verir. Savaş sonrasında Alaaddin Keykubad’ın, Moğollar’a karşı Doğu Anadolu’da oluşturmak istediği müdafaa tertibatı plânı gereğince Ahlat’ı Melik Eşref’in elinden alması onu, başta Melik Eşref olmak üzere Eyyûbî ailesi ile karşı karşıya getirmiştir. Bu olay sonucu meydana gelen gelişmeler, Amîd ve Harput Artukluları gibi iki tampon devletin ortadan kalkması ve Anadolu’ya giren Eyyûbîlerin Alaaddin Keykûbad’a yenilmeleri gibi neticeler doğurmuş, böylece doğudan gelen Moğol tehlikesine karşı ortak hareket etmesi gereken iki büyük devlet, kendi aralarında amansız bir mücadeleye

girişerek Moğollar'a rahat hareket imkânı vermişlerdir. Tüm bu gelişmeleri biz, İbn Bîbî'ni eserinden gayet rahat bir şekilde takip edebilmekteyiz.

Çalışmanın hazırlanması esnasında bu eserin Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından Farsçadan dilimize yaptığı ve Kültür Bakanlığı yayınları arasında 1996 yılında basılan tercümesi kullanıldı.

İzzeddin ibn Şeddâd (613 – 684 / 1217 – 1285)

Müellif, Eyyûbîler ve Memlûklular zamanında kâtip olarak görev yapmıştır. Coğrafya ve sanat eserlerine karşı merakı olan İbn Şeddâd, *el-Alaku'l Hatira fi Zikri Ümera-i Şam ve'l Cezira* adlı eserini bu nedenle yazmıştır. Eserde siyasî tarihin yanısıra Halep, Şam ve el-Cezîre bölgelerindeki eserler hakkında da geniş bilgi vardır. Melik Eşref hakkında İbn Şeddâd'ın verdiği siyasî malûmatın orijinal bir tarafı yoktur. Bununla beraber Melik Eşref'in Dımaşk'ta yaptırdığı hâyır müesseleri hakkında oldukça orijinal bilgiler ihtiva eder.

Çalışmanın hazırlanması sırasında eserin Sami Dehhan tarafından 1956 yılında Dımaşk'ta gerçekleştirilen neşri kullanıldı ki bu neşir eserin Dımaşk ile ilgili verdiği bilgileri kapsar.

Atamelik Cuveynî (623 – 681 / 1226 – 1283)

İlhanlı devri bürokratlarından olan müellifin çalışmamızı, ilgilendiren eseri *Tarihu'l Cihangüşâ* adlı çalışmasıdır. Eser, 1988'de Mürsel Öztürk tarafından dilimize kazandırılmış olup, bu çalışmada çevirinin ikinci cildi kullanıldı. Celaleddin Hârizmşah'ın Ahlat'ı kuşatarak alması ve bunun sonucunda meydana gelen Yassıçemen Savaşı ile ilgili müellifin verdiği mâlûmatlardan yararlanıldı.

İbn Kesîr (700 – 774 / 1300 – 1373)

Memlûk dönemi hadisçi ve tarihçilerinden olan müellifin tarih sahasındaki en önemli eseri, *el–Bidâye ve'n-Nihâye* adlı büyük İslam tarihidir. Eser, Hâl Tercümeleri açısından hayli zengin olmakla beraber, müellif incelediğimiz zaman dilimindeki siyasî olayları kısaca anlatmakla yetinmiştir. Bu dönemdeki siyasî olaylara ait mâlûmat daha ziyade İbnü'l-Esîr ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'den alınmadır. İbn Kesîr, Melik Eşref'in hâl tercümesini de gayet geniş vermiş olup, onun hayatı ve kişiliği hakkında önemli bilgiler verir.

Çalışmanın hazırlanması sırasında Mehmet Keskin'in 1995 yılında Arapça'dan dilimize kazandırdığı çevirinin XIII. Cildinden yararlanıldı.

Ebu’l-Fidâ (672 – 732 / 1273 – 1331)

Aslen Eyyûbî hanedanına mensup olan müellifin tarihe dair çalışmamızı ilgilendiren eseri, *el–Muhtasar fi Ahbari’l-Beşer* adlı kitabıdır. Eser, dört cüz olarak tasarlanmış olup, üçüncü cüz Eyyûbî tarihine ayrılmıştır. Ebu’l Fidâ, bu bölümle ilgili bilgileri daha ziyade İbnü’l-Esîr ve İbn Vâsıl tarihlerinden özetleyerek aktarır. Eserin bir diğer önemi de Ensarî adlı bir müellifin Ahlat tarihine ait çalışmasından alıntılar yapmasıdır. Eserin hacminin küçük olmasından dolayı verilen bilgi de özet mahiyetindedir.

Çalışma esnasında eserin 1997 yılında Beyrut’ta Mahmud Eyyûb tarafından yapılan neşri kullanıldı.

II) Diğer Dillerdeki Kaynaklar

Ebu'l Ferec (1226 – 1286)

Aslen Malatyalı bir Yahudi olan müellifin küçük yaşlardan başlayarak arapça tahsiline başladığını ve yaşadığı devrin en geçerli ilim dili olan Arapçaya ziyadesiyle hâkim olduğunu biliyoruz. Hatta o, Süryanice yazdığı dünya tarihini Arapçaya *el – Muhtasaru'd Düvel* adı ile çevirecek kadar bu dile vâkıftı. Melik Eşref'in ölümü esnasında, müellif çocukluk çağını yaşıyordu. Bu yüzden bu devir hakkında verdiği bilgileri o, daha çok İbnü'l-Esîr tarihinden almıştır. Hatta verdiği malumâtın bir kısmı İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilerin harfiyen aynıdır. Bununla beraber az da olsa orijinal bilgiler de verir.

Çalışmanın hazırlanması sırasında Ebu'l-Ferec tarihinin Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan ve eserin İngilizce tercümesinden dilimize aktarılan çevirisi kullanıldı.

Müverrih Vardan (ö. 1271)

Ermeni, Haçlı, Gürcü, Bizans ve İslam Tarihleri hakkında bilgi veren Ermeni asıllı önemli müelliflerden olan Vardan, “Cihan Tarihi” adı altında önemli bir Vekâyiname yazmıştır. Özellikle, Melik Eşref’in Gürcülerle olan münasebetleri ve Celaleddin Hârizmşah’a karşı Alaüddin Keykubad’la beraber savaştığı Yassıçemen savaşı hakkında müverrihin yazdığı bu eserin ilgili yerlerinden çalışma sırasında yararlanıldı.

Vardan’ın söz konusu Vekâyinamesinin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan ve İÜEF Tarih Semineri Dergisinin 2. sayısında çıkan Türkçe çevirisinden istifade ettik.

[1]

Giriş

Eyyûbî Devleti XII. yüzyılın son çeyreği ve XIII. yüzyılın ilk yarısında varlığını sürdürmüş, Haçlı seferlerinde kilit rol oynamış, bu dönem içerisinde Mısır, Suriye, el-Cezire ve Doğu Anadolu siyasî haritasının belirlenmesinde etkili olmuş bir devlettir. Bununla beraber Eyyûbîler batılı araştırmacılar tarafından genellikle Haçlı seferlerinde oynadıkları rol açısından incelenmişler, Türk tarihçileri de bu devleti Anadolu Selçukluları ve diğer Türk devletleri ile kurdukları münasebetler ölçüsünde ele almışlardır[2]. Türk tarihçileri arasında çalışma mesaisinin büyük bir bölümünü özellikle Selahaddin Eyyûbî devrine hasreden Prof. Dr. Ramazan Şeşen ise bu açıdan bir istisna teşkil eder.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Melik Eşref, bir Eyyûbî sultanı olmayıp sadece Eyyûbî feodal yapısı içerisinde yer alan güçlü bir meliktir. Onun hüküm sürdüğü devre içinde Melik Adil ve Melik Kâmil gibi güçlü Eyyubî sultanları dururken neden Melik Eşref üzerinde yoğunlaşmayı tercih ettiğim sorusu akla gelebilir. Herşeyden önce Melik Adil[3] ve Melik Kâmil[4] hakkında gayet kapsamlı iki biyografik çalışma bulunmaktadır. Melik Eşref özellikle 625/1228 yılında Dımaşk'ı ele geçirmeden önce Doğu Anadolu ve el-Cezire'de hüküm sürmüş ve Anadolu Selçukluları, Artuklular gibi Anadolu'da kurulan Türk devletleri ile yakın ilişki içerisine girmiştir. Dolayısıyla onun döneminin bilinmesi söz konusu devletlerin siyasî tarihinin netleşmesi açısından da bir zarurettir.

Son olarak Melik Adil'in 615/1218 yılında ölmesi ile Eyyûbî Devleti çok ilgi çekici bir süreç içine girmiştir. Melik Adil öldüğünde geride çok iyi yetişmiş ve Eyyûbî Devletinde kilit noktalara hakim olan üç evlat bırakmıştır. Mısır hakimi Melik Kâmil, Dımaşk hakimi Melik Muazzam ve el-Cezire'de hüküm süren Melik Eşref ilk zamanlar Dimyat'a saldıran Haçlılar'a karşı birlik içinde mücedele etmişler fakat bu tehdidin bertarafı sonrasında birbirleri ile hakimiyet mücadelesi içerisine girmişlerdir ki bu mücadele Eyyûbî feodal yapısının en ilgi çekici örneğini teşkil eder. Tüm bu nedenler beni bu ilginç Eyyubi meliğini araştırmaya yöneltti.

Çalışmanın daha hemen başında dönemin siyasi dengelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Eyyûbî Devleti ve bu devletin çevresinde yer alan diğer

güçlerin kısaca tanınmasında fayda bulunmaktadır.

[5]

Eyyubi Devleti ve Komşularına Kısa Bir Bakış

[6]

A) Abbâsi Devleti

Abbasi hilafet devleri, IX. Asrın ortalarında ulaştığı ihtişamlı günlerin artık çok uzağında olup bu dönemde sadece manevî nüfuzu ile ayakta kalmaya çalışmaktadır. X. Asırdan itibaren Abbasî devletinden kopmalar baş göstermiş ve en nihayet Abbasîler Şiî bir hanedan olan Büveyhîler'in egemenliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır[7]. 447/1055 yılında Tuğrul Bey'in Bağdad'a girmesi Abbasîler'in manevî nüfuzunun iadesinden başka bir şey olmayıp, siyasî yönden Abbasî halifelerinin nüfuzlarında bir statü değişikliği meydana gelmemiştir. Bu durumu el-Müsterşid ve er-Reşid devirlerinde olduğu gibi bazı halifeler kabullenmek istememişler ve Selçuklu ailesinin içinde bulunduğu sıkıntılı durumlardan da yararlanarak siyasî bağımsızlıklarını elde etme mücadelesi vermişlerse de giriştikleri bu mücadelelerde hayatlarını kaybetmişlerdir[8].

1180-1225 yılları arasında halifelik makamında bulunan Nâsır li-Dinillah'ın halifeliği ilginç bir dönemdir[9]. Halife Nâsır, son dönem Abbasi halifeleri içinde manevî otoritesini dünyevî egemenlikle birleştirmede en başarılı olan halifedir. Onun zamanında Fatımî hilafetinin tesiri kesin olarak yok olmuş bulunduğundan en-Nâsır, Abbasi halifeliğinin otoritesini Kuzey Afrika ve özellikle Mısır'da yeniden tesis etti. bunun yanısıra başka önemli faaliyetlerde de bulundu. Öncelikle ordusundaki asker sayısını çoğalttı. Bilhassa halifelik topraklarının doğu bölümünde yer alan devletlerle mücadeleye girişti. Önce Irak Selçukluları, ardından da Hârizmşahlar'la savaştı. Bu savaşlar sonucu önemli bir toprak kazanamadıysa da Abbasî halifeliğinin artık bir siyasî kudrete sahip olduğunu gösterdi[10].

Halifeliğin batısında yer alan devletlerle münasebetleri ise doğudakilere nazaran çok daha barışçı idi. Halife, Selahaddin Eyyûbî üzerinde cidden önemli bir nüfuza sahipti. Haçlılarla mücadelesi ile de bağlantılı olarak cihad fikrini devamlı canlı tutan Selahaddin, halifenin manevî desteğini almayı da hareketlerinin meşrûluğu açısından önemli görmüştür. Onun halife ile kurduğu olumlu yöndeki bu münasebet, takipçileri tarafından da

devam ettirilmiştir[11]. Nitekim el-Adil 587/1200 yılında Mısır'ı zaptettiği zaman halifeden elindeki bölgelerin menşurunu istemiş ve halife de el-Adil ile oğullarının ellerindeki bölgelerdeki hâkimiyetlerini onaylamıştır.

en-Nâsır'ın otoritesini tesis için kullandığı bir diğer yol da fütüvvet teşkilatıdır. Bu yolu özellikle batıda yer alan Eyyûbî melikleri, Anadolu Selçukluları, Musul Zengîleri ve Erbil Atabeyliği ile olan münasebetlerinde kullanmıştır. Halife 591/1194 yılında fütüvvet teşkilatına girmiş ve kısa zamanda Sünnî İslam dünyasının başı olması sebebiyle bu kurumun lideri olmuştur.

Çevresinde yer alan hükümdarları da bu oluşuma katılmaya davet etmiş ve bu teşkilata giren hükümdarların şeyhi olması sayesinde manevî otoritesini daha da kuvvetlendirmiştir. Fütüvvet teşkilatı onun sayesinde çok popüler bir hale gelmiş, bu iş için halifenin yolladığı elçiler zamanın sultanları tarafından büyük törenlerle karşılanmışlardır[12]. Nitekim halife Eyyûbîler'den el-Adil ve Halep hâkimi ez-Zâhir'e elçilerle beraber fütüvvet şalvarı da göndermiş ve bu elçiler büyük bir törenle karşılanmışlardır[13]. Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavûs'un da bu teşkilata girebilmek için hocası Mecdeddin İshak'ı halife nezdine elçi olarak göndermesi en-Nâsır'ın başında olduğu Fütüvvet teşkilatının nüfuzunu gösterir[14]. Diğer Eyyûbî melikleri gibi Melik Eşref'in de halife ile olan münasebetlerinde ılımlı bir yol tuttuğu görülür.

En-Nâsır li-Dînillah'ın 622/1225 yılında ölümünü müteakip onun yerine geçen oğlu ez-Zâhir (ö.624/1226) ve torunu el-Mustansır (ö.640/1242) asla en-Nâsır'ın nüfuzuna sahip olamamışlar ve yaklaşan Moğol tehdidine karşı İslam dünyasını tam bir bütünlük halinde tutmayı başaramamışlardır.

[15]

B) Eyyubîler

1. Mısır; Eyyûbî devletinin kalbi durumundaydı. Selahaddin Eyyûbî, devletinin temellerini Mısır'ı ele geçirdiği 595/1169 yılında attı. Yine onun döneminde Mısır, uzun zamandan beri ilk kez Suriye ile birleşti. Zaten Mısır'ın doğu tarafından güvenliği öncelikle Sina yarımadası ile Filistin'in sonra da tüm Suriye'nin Mısır'a bağlanması ile mümkündü. Nitekim Fâtımîler Mısır'ın doğusundaki egemenliklerini kaybettikleri için tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Selahaddin Eyyûbî Mısır'ı önceleri devletinin tartışmasız tek merkezi yaptı. Zira Mısır iktisadi yönden büyük zenginlik arz ediyor ve Sina Yarımadası sayesinde doğudan gelecek tehdidlere karşı doğal bir savunma hattı oluşturuyordu. Bununla beraber Selahaddin'in Suriye'de yayılmacı bir politika izlemesi her seferinde Eyyûbî ordusunun Mısır'dan harekete geçmesini ve tekrar Mısır'a dönmesini zorlaştırıyordu. Sonuç olarak Dımaşk Suriye'de ikinci bir başkent oldu ve Mısır'ın siyasî önemi gölgelendi. Bununla beraber Selahaddin'in ölümü ile ortaya çıkan belirsizlik döneminde Mısır, oğullarından Melik Aziz'in elinde kaldı.

Melik Aziz Dımaşk'ta bulunan ağabeyi Melik Efdâl'in üzerinde kendi egemenliğini kurmak için iki sefer yaptı. Bu iki sefer sonunda Dımaşk'ı alamadı ama üçüncü seferde el-Cezîre hâkimi olan amcası Melik Adil ile birleşti ve bunun sonucunda Dımaşk ele geçirildi. Fakat Melik Aziz burayı amcası Melik Adil'e vermekle büyük bir hata yaptı. Zira böylelikle iktidar oyunundaki en büyük rakibi Melik Adil'in gücüne güç katmış oluyordu. Melik Aziz 594/1198 yılında öldü. Yerine veliahd olarak henüz çok küçük yaşta olan oğlu Melik Mansur'u bıraktı. Mısır'ın yeni hâkiminin küçük yaşta olması bu sefer de naipliğini kimin yapması gerektiği meselesini ortaya çıkardı. Ortada iki aday vardı. Bunlardan ilki Dımaşk hâkimi olan Melik Adil, ikincisi ise Sarhad[16] bölgesinde görev yapan ve yeni sultanın amcası olan Melik Efdâl'di. Her ikisine de haber gönderildi. Fakat elini çabuk tutan Melik Efdâl, amcası Melik Adil'in Mardin'i kuşatıyor olmasını fırsat bilerek Mısır'a hâkim oldu ve Melik Mansur'un nâibi ünvanını aldı. Melik Efdâl sadece Mısır'la yetinmeyi düşünmüyordu. Onun amacı babasının iki önemli merkezi olan Mısır ve Suriye'yi yeniden tek bir elde toplayabilmekti. Bu amaçla riskli bir harekete girişti. Amcası el-Adil'in elinde bulunan Dımaşk'ı kuşattı. Fakat başarılı olamadı ve 597/1200 yılında

amcasının karşı hücumuna uğradı. Sonuçta Melik Efdâl Mısır'ı da kaybetti ve tekrar Sarhad bölgesine döndü.

Melik Adil bundan sonra Eyyûbî ülkesinin tek hâkimi oldu. O da ağabeyi Selahaddin'in yaptığı gibi Eyyûbî ülkesinin kilit noktalarına kendi oğullarını nâip olarak yerleştirdi. Bu amaçla Mısır'ı Melik Kâmil'e, Dımaşk'ı Melik Muazzam'a verirken el-Cezîre'yi de üç oğlu arasında yani Melik Evhâd, Melik Eşref ve Melik Hâfız arasında paylaştırdı. Kendisi de bunların üzerinde Eyyûbî meliklerinin sultanı oldu.

Genel olarak Selahaddin Eyyûbî ve kardeşi Melik Adil'in Eyyûbî ülkesini bir feodal yapı altında tutmaya çalıştıklarını görüyoruz[17]. Aslında bu durum bilhassa el-Cezîre ve Suriye için gerekli idi. Zira Mısır'ın tarih boyunca merkezî bir yapı arz etmesine karşılık, el-Cezîre ve Suriye'de merkezî bir gelenek yoktu. Melik Adil bu yapıyı bir arada tutmada başarı gösterdi. Ölümünden sonra 615/1218 yılında yerine geçen oğlu Melik Kâmil de ilk zamanlar bu yapıyı muhafaza etti. Fakat onun düşüncesi Eyyûbî ülkesini kendi mutlak hâkimiyeti altında bir bütün haline getirmekti[18]. Bu oldukça zor bir işti. Bu nedenle önce kardeşi Melik Muazzam'la arası açıldı ve ona karşı diğer kardeşi Melik Eşref'le ittifak yaptı. Melik Muazzam'ın 624/1227 yılında ölümü ile plânını gerçekleştirme yönünde büyük bir engel ortadan kalkmış oldu. Melik Kâmil 626/1229 yılında Dımaşk'ı Melik Muazzam'ın oğlu Melik Nâsır'dan aldı. Fakat sonradan kuşatmada, Dımaşk'ın kendisine verilmesi şartıyla Melik Kâmil'e yardım etmiş olan el-Cezîre hâkimi olan kardeşi Melik Eşref'e şehri terk etti. Buna karşılık kendisi de el-Cezîre'deki Eyyûbî topraklarının neredeyse tamamını aldı. Böylelikle Mısır ve el-Cezîre Melik Kâmil'in egemenliğine girmiş oluyordu.

Suriye melikleri, Melik Kâmil'in bu yayılmacı politikasından rahatsız olmakta gecikmediler. Kendi nüfuz bölgeleri elden gitmeden birleşmeye ve Melik Kâmil'e karşı tavır almaya karar verdiler. Melik Eşref etrafında birleşen Suriye'deki Eyyûbî melikleri ile Melik Kâmil arasında bir çatışma kaçınılmaz gibi görünüyordu. Fakat 635/1237 yılında Melik Eşref'in ölmesi ile Melik Kâmil'in önündeki son engel de ortadan kalkmış oldu. Melik Kâmil 636/1238 yılında Dımaşk'ı ele geçirdi. Ancak en büyük siyasi emelini gerçekleştirmeye çok az bir zaman kala aynı yıl hayata gözlerini yumdu. Onun Mısır ve Suriye'yi tek bir hükümdarın yönetimi altında birleştirme ve mevcut feodal yapıya son verme plânları ancak Eyyûbîler devletinin halefi olan Memlûklar tarafından gerçekleştirilebildi.

2. el-Cezîre'deki Eyyûbî hâkimiyeti de Selahaddin Eyyûbî devrinde başlar. 581/1185'de Meyyâfarıkîn'in alınması ile Eyyûbîlerin Meyyâfarıkîn kolu kurulmuş oluyordu. Selahaddin Eyyûbî yeni ele geçirdiği bu bölgeyi yeğeni Takıyyeddin Ömer'e verdi. Takıyyeddin'in 587/1191 yılında ölümü üzerine onun oğlu olan Melik Mansur babasından kendisine kalan Hamâ'nın yanısıra el-Cezîre'deki Eyyûbî topraklarının da sahibi oldu. Fakat Selahaddin henüz çok genç olan bu Eyyûbî melikinin bu kadar geniş bir alana hâkim olmasını doğru bulmadı ve el-Cezîre'deki Eyyûbî beldelerini onun elinden alarak kendi kardeşi Melik Adil'e verdi[19]. Melik Adil ise buraya 596/1199 yılında oğlu Melik Faiz'i vekili tayin etti.

Esasen el-Cezîre üç bölgeye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki olan Diyar-ı Bekr bölgesinde Eyyûbîlerin elindeki en önemli şehir Meyyâfarıkîn[20] idi ve Melik Adil burayı 598/1201 yılında oğlu Melik Evhâd'a vermişti. Melik Evhâd burada başarılı oldu ve babası ile kardeşi Melik Eşref'in de yardımıyla Ahlat, Muş ve Malazgirt'i ele geçirerek bu bölgedeki Sökmenli hanedanına son verdi. El-Cezîre'nin ikinci bölgesi Diyar-ı Mudar olup burası Harput haricinde Eyyûbî devletinin kontrolündeydi. Melik Adil Melik Evhâd'ı Meyyâfarıkîn'e atarken, diğer oğlu Melik Eşref'i de Diyar-ı Mudar'da bulunan Ruha ve Harran'a tayin etmişti. Melik Eşref daha sonra burada Mardin Artukluları, Musul Zengîleri ve Sümeysat[21]'ta bulunan amcasının oğlu Melik Efdâl aleyhine genişleyerek, Rakka[22], Suruc[23] ve Re'sul-Ayn[24]'ı topraklarına katacaktır. Melik Eşref, 607/1210 yılında kardeşi Melik Evhâd'ın ölümü ile onun elindeki topraklara da sahip olacak ve el-Cezîredeki Eyyûbî nüfuzunun tek temsilcisi konumuna gelecektir[25]. El-Cezîre'nin üçüncü kısmı olan Diyar-ı Râbi'a da ise Melik Adil'in diğer oğlu Melik Hâfız, Ca'ber Kalesinde[26] hüküm sürüyordu. Melik Eşref, 617/1220 yılından itibaren özellikle Meyyâfarıkîn ve Ahlat çevresini kapsayan topraklarına kardeşi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'yi nâib olarak atadı. Fakat bu kardeşinin 621/1224 yılında kendisine isyan etmesi üzerine Meyyâfarıkîn haricindeki tüm beldeleri onun elinden aldı. Şihabeddin Gazi, Melik Eşref ölene kadar Meyyâfarıkîn'deki bu durumunu korudu. 626/1229 yılında Melik Eşref'in Dımaşk'ı ele geçirmesi el-Cezîre'de de bazı değişikliklerin olmasına sebep oldu. Melik Kâmil, kardeşi Melik Eşref'in Dımaşk'ı almasına rıza göstermesine karşılık el-Eşref'in Diyar-ı Mudar'daki beldelerinden Harran, Rakka, Suruc ve Ra'su'l-Ayn'a sahip olmuştu[27]. Böylelikle el-Cezîre bölgesi Melik Kâmil, Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi ve Melik Eşref arasında paylaşılmış oluyordu.

Moğol tehdidinden kaçarak İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu taraflarına gelen Celaleddin Hârizmşah, 1229 yılında Melik Eşref'in el-Cezîre'deki son büyük beldesi olan Ahlat'ı istila etti.

Bu gelişmeyi Anadolu Selçukluları ve Eyyûbîlerin ittifak kurarak Celaleddin Hârizmşah'ı Yassıçemen'de yenmeleri izledi. Bu savaş sonrasında Melik Eşref Ahlat'a yeniden sahip oldu ise de Moğollara karşı bir savunma hattı kurmayı plânlayan Alaaddin Keykûbad'ın Ahlat'ı alması ile Anadolu Selçukluları ve Eyyûbîler arasındaki ilişkiler bozuldu.

Bunu Eyyûbîlerin Anadolu'ya girmeleri ve Selçuklulara yenilmeleri izledi. Arkasında Moğol hücumları el-Cezîre'yi alt üst etti. Melik Eşref, Moğolların el-Cezîre'de yaptığı büyük tahribatı görmeden 635/1237'de öldü. Aynı yıl Alaaddin Keykûbad'ın ölümü ve bir yıl sonra da Melik Kâmil'in ölümü el-Cezîre'nin kargaşa altında kalmasına yol açacaktır.

3. Halep; Kuzey Suriye'nin merkezi konumunda idi. Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştu[28]. Bu yol aynı zamanda Anadolu'dan tüm Suriye ve Kuzey Afrika'ya uzanan eski fetih yolu üzerinde idi. Gerek kuzeyden güneye ve gerekse güneyden kuzeye genişlemek isteyen devletler bu anahtar noktayı ellerinde tutmaya çalışırlardı.

Nitekim bu şehir,13 Haziran 1183 'de Selahaddin Eyyûbî'nin eline geçmişti[29]. Böylelikle Selahaddin, böylece Nureddin Mahmûd Zengî'nin başkentini alarak onun mirasçısı olduğunu ve Zengî hanedanının misyonunu sürdürebilecek tek kişi konumunda bulunduğunu ispat etmiş oluyordu.

Selahaddin, Halep şehrini ele geçirince burayı henüz çok genç olan oğlu Melik Zâhir'e verdi[30]. Fakat kısa bir müddet sonra Selahaddin'in en büyük yardımcısı olan kardeşi Melik Adil, Halep'i ağabeyi Selahaddin'den istedi. Bunun üzerine aynı yıl Selahaddin Melik Adil'e, 582/1186 yılında ise Halep üzerindeki statüyü kesinleştirerek burayı tekrar oğlu Melik Zâhir'e verdi[31]. Böylece o, kendisinden sonra oğullarının devletin en kritik merkezlerine hâkim olmalarını istemiş olmalıdır. Zira devletin diğer kilit beldeleri olan Dımaşk'ı oğullarından el-Efdâl'e ve Mısır'ı da el-Aziz'e vermişti. Tüm bu atamaları ölümünden sonra kardeşi Melik Adil'e karşı çocuklarının saltanat hakkını güvence altına almak için yapmış fakat bu teşebbüsü Melik Adil'in devleti ele geçirmesini geciktirmekten başka bir işe yaramamıştır.

Halep'in Melik Zâhir'in eline geçmesi ile bu şehrin tarihindeki en parlak günleri de başlamıştır. Melik Zâhir akıllıca yürüttüğü politikalar sayesinde Halep'i elinde tutmayı başarmıştır. Nitekim Selahaddin'in çocuklarından el-Efdâl'in elindeki Dımaşk ve Melik Aziz'in ölümünden sonrada Mısır, Melik Adil'in eline geçmiştir. Halep ise Selahaddin'in soyundan gelen meliklerce yönetilmeye devam eden tek belde olarak Eyyûbî Devleti içindeki varlığını devam ettirmiştir.

Melik Zâhir ülkesini amcası el-Adil'e karşı savunduğu gibi Haçlılara ve Klikya Ermenilerine de karşı koymuştur. Anadolu Selçukluları ile ise iyi geçinmeye çalışmış ve kendi ailesinin lideri olan Melik Adil'in Kuzey Suriye ve el-Cezîre'deki yayılma politikasına karşı I. Giyaseddin Keyhüsrev'le ittifak kurmaktan da çekinmemiştir[32]. Bununla beraber Melik Zâhir'in 613/1216'da ölümünden sonra ülkesini ilk tehdid eden saldırı da Anadolu'dan gelmiştir. 615/1218 yılında Halep tahtında 4 yaşında bir çocuğun olduğunu gören İzzeddin Keykâvus, bu durumu değerlendirmek istemiş ve Suriye'nin kalbine açılan bir kapı durumundaki bu şehri almak üzere harekete geçmiştir. Fakat şehri oğlu el-Aziz adına yöneten ve aynı zamanda Melik Adil'in kızı olan Halep melikesi, kardeşi el-Cezîre hâkimi Melik Eşref'i yardıma çağırdı. Halep askerleri ile birleşen el-Eşref, Anadolu Selçuklu ordusunu püskürttü ve şehri yeğeni el-Aziz'e bıraktı. Halepli tecrübeli devlet adamı Şihabeddin Tuğrul da el-Aziz'in atabeyi oldu[33].

Bu savaş sonrasında Melik Aziz, dayısı Melik Eşref'i giriştiği her faaliyette desteklemiştir. Melik Eşref'in Dımaşk hâkimi olan kardeşi Melik Muazzam'a karşı giriştiği mücadelede ona destek olurken, el- Muazzam'ın ölümünden sonra Melik Eşref'in Dımaşk'ı muhasara etmesi üzerine de Halep askerlerinin bir kısmını Melik Eşref'in hizmetine vermiştir. Yassıçemen Savaşında da Halep askerleri el-Eşref'in komutası altında hazır bulunmuşlardır. Yine Melik Aziz, 635/1237 yılındaki ölümünden bir müddet önce Melik Eşref'in Mısır hâkimi olan kardeşi Melik Kâmil'e karşı kurduğu ittifakın da içinde yer almıştır.

4. Dımaşk, stratejik yönden fevkalade önemli bir noktada kurulmuş olup, Suriye'nin kalbi durumundadır. Eski çağlardan beri önemli bir merkez konumundaki bu şehir, bilhassa İran, Mezopotamya ve Anadolu'dan gelen malların Mısır ve Arabistan'dan gelen mallarla değiş tokuş edildiği bir merkez olması nedeniyle ortaçağ boyunca da bu önemini muhafaza etmiştir. Dımaşk ayrıca Mekke'ye hacca giden hacı kafilelerinin de en önemli uğrak

yeri konumunda olduğundan bu durum da buranın ticarî ehemmiyetini arttırıyordu[34].

Dımaşk, Nureddin Mahmûd Zengî zamanında da bu önemini muhafaza etti. Şehir, Nureddin'in Haçlılar'a karşı çıktığı seferlerinde kullandığı önemli bir merkezdi. Onun 1174 yılında ölümünden sonra yerine 11 yaşındaki oğlu Melik Salih İsmail geçti. Küçük yaştaki bu hükümdarın nâipliği için Nureddin'in Dımaşk ve Halep'te bulunan emirleri birbirlerine girdiler. Halep ümerâsının başarısı ile neticelenen bu rekabet sonunda Dımaşk'ta bulunan ümerâ Selahaddin'i Dımaşk'a davet ettiler. Bu davet üzerine Dımaşk'a yürüyen Selahaddin, Dımaşk'ın yanısıra Hamâ, Hıms ve Balebek gibi Suriye'nin önemli merkezlerini de ele geçirdi[35]. Selahaddin bundan sonra Dımaşk'ı devamlı merkezi haline getirecekti. Zira onun hayatının iki büyük amacı vardı. Bunlardan ilki Haçlılarla mücadele ve ikincisi ise Suriye ve el-Cezîre'yi Nureddin Mahmûd'un yaptığı gibi tek bir elde toplamaktı. Her iki amacını gerçekleştirebilmesi için de Dımaşk en mükemmel hareket noktası idi. Selahaddin 590/1193 yılında öldüğü zaman Dımaşk Eyyûbî ülkesinin en önemli merkezi durumundaydı.

Selahaddin yerine halef olarak büyük oğlu Melik Efdâl'i bırakmış ve kendi merkezi olan Dımaşk'ı da bu oğluna vermişti. Fakat Melik Efdâl babasının yerini doldurmanın çok uzağında idi. Devlet işlerini ihmal etmesi yüzünden kısa zamanda ümerayı küstürmüş ve Selahaddin'in bu deneyimli yardımcılarının pek çoğu Halep veya Mısır'a gitmişlerdi. Mısır'a giden ümerâ buraya hâkim olan Selahaddin'in bir diğer oğlu Melik Aziz'i Dımaşk'ı alma konusunda teşvik etmiş ve Melik Aziz buraya iki sefer yapmışsa da şehri ele geçirememiştir. Ancak 592/1196 yılında el-Cezîre hâkimi olan amcası Melik Adil ile birleşmiş ve bu ittifak neticesinde Dımaşk, Melik Efdâl'den alınarak el-Cezîre hâkimi olan Melik Adil'e geçmiştir. Melik Efdâl ise Sarhad bölgesine gönderilmiştir. Dımaşk bundan sonra Melik Adil'in soyundan gelen melikler tarafından idare edilecektir[36].

Melik Adil, 597/1201 senesinde Dımaşk'a oğlu Melik Muazzam'ı nâip tayin etti. Melik Adil, 5961200 yılında da Mısır'ı ele geçirmiş olduğundan bazen Mısır'da, bazen Dımaşk'ta kalıyordu ve Dımaşk'ta bulunmadığı sırada Melik Muazzam ona vekâlet ediyordu[37].

Melik Adil'in ölümünden sonra Dımaşk tam manasıyla Melik Muazzam'ın idaresinde kaldı. 1218 yılında Melik Muazzam, Haçlıların Dimyat'a yaptıkları saldırı yüzünden zor anlar yaşayan Mısır hâkimi olan

kardeşi Melik Kâmil’in yardımına koştu ve el-Kâmil onun yardımı ile Dimyat’ta Haçlıları müthiş bir bozguna uğrattı. Bununla beraber iki kardeşin arası açılmakta gecikmedi. Zira Melik Kâmil, Mısır ile Suriye’yi babası el-Adil zamanında olduğu gibi tek bir yönetim altında birleştirmeyi plânlıyor ve Suriye’nin en güçlü hükümdarı olan kardeşi Melik Muazzam ile Suriye’deki diğer emirlerinin arasını açmaya çalışıyordu. Yine bu düşünceyle Melik Kâmil’in el-Cezîre hâkimi olan kardeşi Melik Eşref ile ittifak yapması da Melik Muazzam’ı yeni müttefikler aramaya teşvik etti. Moğolların önünden kaçan ve Doğu Anadolu ile Azerbaycan’da ciddi bir güç olarak boy gösteren Celaleddin Hârizmşah ile ittifak yaptı. Mardin ve Amîd Artukluları ile Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü’yü de bu ittifaka dahil etti. Melik Eşref’in Ahlat nâibi olan kardeşi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi’yi de Melik Eşref’e karşı isyana teşvik etti. Ancak Melik Eşref, Şihabeddin Gazi’yi kısa sürede devre dışı bıraktı.

Tüm bu ittifak teşebbüsleri Melik Adil’in Eyyûbî ülkesinin büyük bir bölümünü ellerinde bulunduran üç oğlunun arasını açmış ve onları iki karşıt kutuba bölmüştü. Nitekim Melik Kâmil de Melik Muazzam’ın elinde bulunan Kudüs’ü alması için Sicilya İmparatoru II. Frederich’i Suriye sahillerine davet etmişti. Böylelikle Kudüs’ün bir Haçlı seferine maruz kalması Melik Muazzam’ı da zor durumda bırakacaktı[38].

Görüldüğü gibi gerek Melik Kâmil ve gerekse Melik Muazzam birbirleriyle giriştikleri rekabet yüzünden adeta ateşle oynamışlardır. Melik Muazzam’ın, Moğollardan kaçan Celaleddin Hârizmşah’la ittifak yaparak onu Ortadoğu işlerine karıştırması zaten Moğolların önünden kaçacak yer arayan bu hükümdara Doğu Anadolu’ya saldırma fırsatı vermiştir. Melik Kâmil’in de buna karşılık olarak hem Eyyûbî hanedanının, hem de İslam dünyasının en büyük düşmanlarından biri olan Haçlılarla ittifakı hakikaten hayret vericidir. Eyyûbî hanedanı içindeki bu anlaşmazlık Haçlıların Suriye sahillerinde bir müddet daha yaşamalarına imkân sağlamıştır.

625/1227 yılında Melik Muazzam öldü ve yerine genç yaştaki oğlu Melik Nâsır Davud geçti. Bu durum Melik Kâmil için bulunmaz bir fırsattı. Artık tüm Eyyûbî ülkesinde söz sahibi iki büyük melik kalmıştı. Bunlar el-Kâmil ve el-Cezîre hâkimi olan kardeşi Melik Eşref idi. Melik Muazzam’ın ölümü üzerine Melik Kâmil, Mısır ve Suriye’yi birleştirme plânlarını gerçekleştirmek üzere harekete geçti ve 626/1228’de Dımaşk’ı kuşatmak üzere yola çıktı. Melik Nâsır ise el-Cezîre hâkimi olan amcası Melik Eşref’i yardıma çağırdı. Melik Eşref, yanında Hıms hâkimi Melik Mücahid de

olduğu halde yeğeninin yardımına geldi. Bu iki melik yanlarına Melik Nâsır'ı da alarak Melik Kâmil'le durum müzakeresi için Nablus'a gittiler. Melik Nâsır burada kaldı ve belki de hayatının en büyük hatasını yaptı. Zira Melik Eşref ve Melik Mücahid yollarına devam ederek Tell-Acul'da Melik Kâmil'le buluştular. Melik Kâmil, Melik Eşref ile Melik Mücahid'i karşısına almamak için Dımaşk'ı kardeşi Melik Eşref'e teklif etti. Dımaşk karşılığında da Melik Eşref el- Cezîre'deki topraklarının büyük bir kısmı demek olan Harran, Rakka, Suruc ve Ra'su'l-Ayn'dan vazgeçecekti. Böylelikle Melik Kâmil Suriye'yi hem Mısır hem de el-Cezîre yönünden kontrol altında tutmuş olacaktı. 627/1229 yılında Melik Nâsır Dımaşk'ı yardım için çağırdığı amcası Melik Eşref'e terk ederek Kerek'e çekildi. Melik Eşref, 635/1237 yılında ölümüne kadar hüküm süreceği Dımaşk'a böylelikle sahip oldu[39].

Melik Eşref'in Dımaşk'taki hâkimiyet dönemi genel olarak Eyyûbî ailesi içindeki iç çekişmelerle ve kuzeyden gelen çeşitli tehdidlerle uğraşmakla geçti. Melik Kâmil'in Suriye hakkında tasarladığı plânlar duraksamaya uğramış ama asla sona ermemişti. Nitekim Melik Kâmil'in Dımaşk'ın kuzeyinde yer alan Hama'da Melik Eşref'i destekleyen Melik Nâsır Kılıçarslan'ı tahttan indirerek yerine kendi tarafını tutan Melik Muzaffer'i iş başına getirmesi Melik Eşref'i rahatsız etti. Melik Eşref ağabeyinin bu hareketine Melik Emced Behramşah'ın elindeki Ba'lebek'i alarak cevap verdi. Böylelikle o, Melik Kâmil'e tasarladığı hedeflere ulaşmasının hiç de kolay olmadığını anlatmak istiyordu.

Suriye'deki bu gerginlik, Celaleddin Hârizmşah tehdidinin Doğu Anadolu'da zirveye ulaşması ile inişe geçti. Zira artık Eyyûbî ülkesini rahatsız etmesi muhtemel düşmana karşı ortak hareket etme zamanıydı. Yassıçemen Savaşı Eyyûbî ailesi içindeki anlaşmazlıkların bir süre için de olsa bir kenara bırakılması açısından önemlidir. Bu savaş sonrasında Alaaddin Keykubad'ın Melik Eşref'in elinden Ahlat'ı, Melik Kâmil'in elinden de Ruha ve Harran'ı alması, Eyyûbî meliklerini bu sefer de Anadolu Selçuklularına karşı ittifak kurmaya zorladı. Neticede Melik Kâmil ve Melik Eşref kumandasında Eyyûbî melikleri Anadolu'ya girdiler. Fakat Eyyûbî ailesi içinde küllenmiş gibi duran anlaşmazlıklar bu sefer esnasında gün ışığına çıktı. Hıms hâkimi olan Melik Mücahid, Melik Eşref'le gizli bir görüşme yaptı ve "Eğer Melik Kâmil Anadolu'da başarılı olursa Suriye deki Eyyûbî meliklerine Anadolu'da iktâlar verir ve mülkümüzü elimizden alır" dedi. Bunun üzerine Eyyûbî ordusunda yer alan Suriye melikleri

Alaaddin Keykubad'la müzakerelere girişme kararı aldılar. Fakat onların Alaaddin Keykubad'a gönderdikleri mektuplar Melik Kâmil'in eline geçti. Büyük bir ihanetle karşı karşıya olduğunu anlayan Melik Kâmil de derhal Mısır'a döndü.

Bu olaydan sonra Eyyûbî ülkesi kesin olarak iki cepheye ayrıldı. Bunlardan ilki Melik Kâmil liderliğindeki Mısır ve el-Cezîre idi. İkincisi ise Melik Eşref'in başını çektiği Melik Kâmil'e muhalif Suriye melikleri idi. Aradaki gerginlik gün geçtikçe tırmandı ve Melik Kâmil 635/1237 yılında Suriye'ye sefer hazırlıklarına girişti. Melik Eşref de hasta olmasına rağmen ağabeyini karşılamak için askerî tedbirler alıyordu. Eyyûbî ülkesinde büyük bir iç savaşın yaşanmak üzere olduğu bir anda Melik Eşref'in ölüm haberi Mısır'da bulunan Melik Kâmil'e ulaştı. Kardeşinin ölümü üzerine hemen Suriye'ye yürümeyi uygun bulmayan Melik Kâmil bir müddet ordusunu hazır tuttu. Bu esnada Dımaşk, Busra hâkimi olan kardeşi Melik Salih İmadüddin'in eline geçmişti. Bir müddet sonra Melik Kâmil Dımaşk'a hâkim olacak, fakat en büyük hayalini gerçekleştirmenin keyfini süremeden hayata gözlerini yumacaktır.

5. Hamâ Eyyûbîleri'nin kuruluş tarihini 573 / 1178 yılı olarak gösterebiliriz. Zira bu yıl içinde Selahaddin Eyyûbî, Hamâ'yı kardeşi Şahanşah'ın oğlu olan Melik Muzaffer Takiyeddin Ömer'e iktâ etmişti[40]. Eyyûbî Devletinin kuruluşunda büyük hizmetleri geçen bu mücadeleci melik, 579 / 1183 yılında Selahaddin'in Mısır nâibliği ile görevlendirildi. Bununla beraber o, Hamâ'yı da elinde tutmaya devam etti.

581 / 1185 yılında ise Selahaddin, Takiyeddin'i Mısır nâibliğin-den aldı ve buraya ortanca oğlu Melik Aziz'i atadı. Takiyeddin'e ise Hamâ'ya ilave olarak Meyâfarıkîn, Çapakcur ve Lazkiye'yi verdi[41]. Melik Muzaffer Takıyyuddin, 1191 yılında öldü ve yerine oğlu Melik Mansur geçti. Selahaddin, bu genç melike babasından kalan, Anadolu'daki iktâlarını geri aldı ve Hamâ'yı onun elinde bıraktı.

Melik Mansur devri, Hamâ Eyyûbîleri'nin bilhassa kültürel hayatı açısından oldukça verimli olmuştur[42]. Özellikle tarih ilmine olağanüstü derecede meraklı olan bu melik, Mizmaru'l Hakâik ve Sırru'l Halâik adı ile birde tarih kitabı yazmıştır[43]. Yine onun Hamâ da oluşturduğu ilmî ortam Hamâ tarih ekolünün oluşmasına zemin hazırlamış ve bunun sonucunda da İbnü'n-Nazîf, İbn Ebi'd-Demm, Yakut el–Hamevî, İbn Vâsıl ve Ebu'l-Fida gibi büyük tarihçiler yetişmiştir. Melik Mansur, 597/1200 yılında amcaları Melik Adil'in elinden Dımaşk'ı almak isteyen Selahaddin'in çocukları olan

Haleb hâkimi ez–Zâhir ile Sarhad sahibi el–Efdâl'e karşı Hamâ'yı savunmak zorunda kaldı[44]. Hamâ, Haleb – Dımaşk yolu üzerindeki en önemli konak olduğu için Melik Zâhir burayı ele geçirmek istemiş olmalıdır. Netice itibarıyla Melik Mansur bir miktar para karşılığında topraklarını kurtardı.

Haleb – Dımaşk yolu üzerinde olması Hamâ için hem bir avantaj, hem de bir dezavantaj olmuştur. Bu iki önemli ticarî merkez arasında büyük bir konak olması Hamâ halkının ticaret sayesinde zenginleşmesine yol açmış, bununla beraber bu şehir Haleb ve Dımaşk'a hâkim olan melikler tarafından da taşıdığı stratejik önem nedeniyle devamlı tazyik edilmiştir. Nitekim Hamâ, Melik Mansur'un oğlu Melik Nâsır Kılıçarslan zamanında bu kez Dımaşk hâkimi olan ve tüm Suriye'yi kendi egemenliği altında birleştirmeyi plânlayan Melik Muazzam tarafından 622/1226 yılında kuşatılacak, fakat el – Cezîre hâkimi olan Melik Eşref'in yardıma gelmesi üzerine Melik Muazzam kuşatmayı kaldıracaktır[45].

Hamâ'ya hâkim olan Eyyûbî melikleri yukarıda zikrettiğimiz gibi stratejik konumları yüzünden devamlı tazyik edildikleri için bir denge politikası kurarak, değişik zamanlarda değişik Eyyûbî meliklerine bağlanmışlardır.

Melik Muazzam'ın Hamâ seferi öncesine kadar Dımaşk ile iyi münasebetler kurmaya çalışan Hamâ melikleri , Melik Muazzam'ın tüm Suriye'yi ele geçirme plânları üzerine el-Cezîre hâkimi olan kardeşi Melik Eşref ile ittifak kurmuşlardır. 624/1227 yılında Melik Kâmil, Hamâ hâkimi Melik Nâsır Kılıçarslan'ın ağabeyi olan ve Selemiye'yi elinde bulunduran II. Melik Muzaffer'i Hamâ tahtına oturtmak için harekete geçti. Zira Melik Nâsır, Dımaşk'ı ele geçirmiş bulunan Melik Eşref'i metbû tanırken Melik Muzaffer, Mısır hâkimi Melik Kâmil'i metbû tanıyordu.

1227 yılında taht değişikliği gerçekleşti ve II. Melik Muzaffer Hamâ Eyyûbîleri'nin başına geçti[46]. Melik Kâmil, tüm Eyyûbî topraklarını tek merkeze bağlamayı plânlıyordu ve bu yönde önündeki en büyük engel ise Dımaşk'ı ele geçirerek Suriye'nin en güçlü meliki olan kardeşi Melik Eşref idi. Melik Kâmil Hamâ'yı kendi yandaşı bir melike vermek suretiyle ileride kardeşi Melik Eşref'le girişeceği hâkimiyet mücadelesinde güçlü bir müttefik kazanmış oluyordu. Fakat Haçlılar, Anadolu Selçukluları, Hârizmşahlar ve Moğollarla giriştiği mücadelelerden fırsat bulup Eyyûbî ülkesini tek bir elde toplama plânını gerçekleştiremedi ve Hamâ'nın bu

statüsü Melik Eşref'in ölüm tarihi olan 635/1237 yılına kadar bu şekilde devam etti.

6. Hıms, tarıma elverişli büyük bir ovanın üzerinde kurulmuş bir ticaret şehridir. Ayrıca Musul'dan gelen ve Akka'da Akdeniz'e ulaşan ticaret yolunun da en önemli konaklarındandır[47].

Hıms da Hamâ gibi 570/1174 yılında Selahaddin'in Zengîlere karşı kazandığı Kurun-ı Hamâ savaşından sonra Eyyûbîlerin kontrolüne geçmiştir. Selahaddin, Trablus istikametinden gelebilecek Haçlı akınlarını karşılaması için şehri amcasının oğlu Nureddin Muhammed b. Esedüddin Şirkûh'a verdi. 574/1178 yılında yapılan bu atama ile Eyyûbîlerin Hıms kolu kurulmuş oluyordu. Hıms melikleri Mısır'ı Fâtımî hanedanından alan Esedüddin Şirkûh'un soyundan geldikleri için kendilerini ayrıcalıklı görüyorlardı. Bu yüzden 581/1185 yılında Selahaddin Eyyûbî Harran'da hastalandığı vakit, onun bu hastalıktan kurtulamayacağını zanneden Nureddin Muhammed, Hıms'ta kendi adamlarına Selahaddin'in ölümünden sonra sultan olarak kendisine biât etmelerini istemiştir. Fakat kaderin garip bir cilvesi olarak Selahaddin bu hastalıktan kurtulmuş, Nureddin Muhammed ise kısa bir süre sonra vefat etmiştir.

Selahaddin, amcasının oğlunun ölümü üzerine Hıms'a gelmiş ve burayı Nureddin Muhammed'in henüz küçük yaştaki oğluna vermiştir. Bu çocuğa Melik Mücahid ünvanını veren Selahaddin daha sonra Hıms'tan ayrılmıştır[48]. Melik Mücahid, 54 yıl işbaşında kalmış ve Eyyûbî hanedanı içinde en uzun süre işbaşında kalan meliklerden biri olmuştur. Melik Mücahid, Eyyûbî ailesinin ortak olarak katıldığı tüm seferlere askerleriyle iştirak etmiştir. 618/1221 yılında Dimyat'ta Haçlılara karşı verilen mücadelede Melik Mücahid de vardı. Yassıçemen Savaşına ise kendisi katılamamış fakat oğlu Melik Mansur komutasında bir kuvvet göndermiştir. Melik Kâmil'in Anadolu'ya yaptığı 631 / 1233 yılındaki sefere ise bizzat iştirak etmiştir.

Dımaşk'ı ele geçiren Melik Eşref'le iyi ilişkiler kuran Melik Mücahid, daha önce Dımaşk'ı elinde tutan Melik Muazzam'a karşı da Melik Eşref'in müttefiki konumundaydı. Zira Melik Muazzam tüm Suriye'yi kendi idaresi altında birleştirmeyi plânlıyor ve bu konuda Melik Mücahid'i karşısındaki en büyük engellerden biri olarak görüyordu. Onun ölümü ile Melik Mücahid rahat bir nefes almıştır. Yukarıda zikrettiğimiz Melik Kâmil'in 631 / 1233 yılındaki Anadolu seferi esnasında o, Melik Kâmil'in Anadolu'yu ele geçirmesi durumunda kuvvetleneceğinden ve tüm Suriye ile Mısır'ı

kendi yönetiminde birleştirerek Suriye'deki Eyyûbî meliklerine Anadolu'dan iktâ vereceğinden korkmuş ve bu korkusunu Melik Eşref'e de açmıştır. Melik Eşref ve Suriye'nin diğer yöneticileri Melik Mücahid'in bu kuşkusunu yerinde bulmuşlar ve Anadolu Selçuklu ordusuna karşı savaşmakta isteksizlik gösterdikleri gibi Alaaddin Keykûbad'a da savaşmak istemediklerini bildirmek istemişlerdir. Tüm bu gelişmeler Melik Kâmil'in başta Melik Eşref ve Melik Mücahid olmak üzere Suriye'deki Eyyûbî meliklerine cephe almasına yol açmıştır. Fakat önce Melik Eşref'in sonra da Melik Kâmil'in ardarda ölümleri muhtemel bir Eyyûbî iç savaşını önlemiştir[49]. Melik Eşref'in tüm saltanatı boyunca Hıms'ı Melik Mücahid yönetmiş ve bu zaman zarfında mutlak hakimiyetini korumayı bilmiştir.

7. Ba'lebek; Hamâ ve Hıms gibi Halep-Dımaşk yolu üzerinde bulunan stratejik öneme sahip bir şehirdi. Bunun haricinde Beyrut ve diğer bazı sahil şehirlerine olan yakınlığı nedeniyle de Eyyûbîlerin Haçlılarla dirsek temasına geçtikleri bir yer olmuştur.

Bu şehrin Eyyûbî ailesi açısından manevî önemi çok büyüktür. Zira Eyyûbî ailesinin atası olan Eyyûb, Zengî hanedanının hizmetine girdikten sonra kendisine Ba'lebek'in yönetimi verilmişti[50]. Selahaddin burayı da tıpkı Hamâ ve Hıms gibi 570/1174 yılındaki Suriye seferi sırasında ele geçirmiştir. Selahaddin, önce burayı yeğeni Takiyeddin Ömer'e vermiş, daha sonra ise bir diğer yeğeni Ferruhşah'a iktâ etmiştir. 575/1179 yılında gerçekleşen bu atama ile Eyyûbîlerin Ba'lebek kolu kurulmuş oluyordu[51]. Ferruhşah'ın 578/1182 yılında ölümü üzerine yerine oğlu Melik Emced Behramşah geçti[52]. Onun oldukça uzun süren saltanat dönemi sonunda Ba'lebek, Melik Eşref tarafından ele geçirildi. Melik Emced ise Melik Eşref'in elindeki Dımaşk'ta ikâmete mecbur edildi. Burada 5 ay yaşan Melik Emced, kendi gulâmlarından biri tarafından öldürüldü.

Ba'lebek Eyyûbîleri yukarıda da zikrettiğimiz stratejik konumları nedeniyle değişik yönlerden gelen saldırılara maruz kalmışlardır. 597/1200 yılında amcaları Melik Adil'in elinden Dımaşk'ı almak isteyen Halep hâkimi ez-Zâhir ile Sarhad hâkimi el-Efdâl, Ba'lebek üzerinden yürüyüşlerine devam etmişler fakat burayı muhasarayı zaman kaybı olarak gördüklerinden yollarına devam etmişlerdir[53].

Şehir, Haçlılar tarafından da tazyik edilmiş; buna mukabil, Selahaddin'de onlarla yaptığı mücadelede burayı önemli bir üs olarak kullanmıştır. Ba'lebek Eyyûbîleri Haçlılarla yapılan cihada her zaman

destek vermişlerdir. Zira Haçlıların tehdidine en çok maruz kalan Eyyûbî şubelerinden biriydiler. Bu nedenle Behramşah, 604/1207'de Trablus üzerine düzenlenen seferde ve 618/1221'de Dimyat muharebesinde adamları ile beraber hazır bulunmuştur[54].

Hamâ Eyyûbîleri ile ilgili bahiste de belirttiğimiz gibi, Melik Muazzam'ın ölümü üzerine Melik Adil'in diğer iki oğlu Melik Kâmil ve Melik Eşref biraraya gelerek Suriye'de yeni düzenlemeler yapmışlar ve bu meyanda Ba'lebek'in Melik Emced'den alınarak kendi kardeşleri olan Melik Aziz Osman'a verilmesine karar vermişlerdi. Fakat Hamâ'nın kendi taraftarı olan Melik Nâsır Kılıçarslan'dan alınarak Melik Kâmil'e büyük hürmet besleyen Melik Muzaffer'e verilmesi, Melik Eşref'i bir takım şüphelere sürüklemiştir. Kendi hâkimiyet sahası olan Dımaşk'a çok yakın bir belde konumundaki Ba'lebek gibi bir şehrin başkasının eline geçme ihtimalinden çok rahatsız olan Melik Eşref, ağabeyi Melik Kâmil'den burasının da kendisine devrini istemiştir. Melik Kâmil'in red cevabına rağmen, el-Eşref 627/1229 yılında buraya yürüdü ve on aylık bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi[55]. Behramşah'ı Dımaşk'a gönderen el-Eşref, ölüm tarihi olan 635/1237 yılına kadar burayı elinde tuttu.

[56]

C) Anadolu Selçukluları

Eyyûbî devletinin kuzey komşuları arasında en güçlüsü idi. Selahaddin Eyyûbî'nin ölümünden sonra Eyyûbî ailesi içerisinde çıkan taht kavgalarına karışması muhtemel tek devlet olan Anadolu Selçukluları da bu esnada II. Kılıçarslan'ın ölümü nedeni ile iktidar mücadelesi içindeydi. Her iki devlet içindeki taht mücadelesi de hemen hemen aynı tarihte sonuçlanmış ve 596/1200'de Melik Adil, Mısır'ı da alarak Eyyûbî devletinin en büyük meliki olurken 597/1201'de de Rüknüddin Süleymanşah kesin olarak Anadolu Selçuklu tahtına yerleşmiştir[57]. 600/1203 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin büyük oğlu el-Efdâl, Eyyûbî ailesi içindeki mücadelede tam bir hüsrana uğradığı için Anadolu Selçuklu hükümdarı Rüknüddin Süleymanşah'ı metbû tanımış ve bu sayede Anadolu Selçukluları hiç savaşmadan nüfuz alanlarını Fırat nehri ötesine kadar taşımışlardı. Sonradan el-Efdâl, Anadolu Selçuklularının Eyyûbîler üzerindeki menfaatleri için sıklıkla kullanılmıştır.

Rükneddin Süleymanşah'tan sonra tahta çıkan I. Giyaseddin Keyhüsrev, batı bölgesinde hızla yükselişe geçen İznik'teki Laskaris hanedanı ile mücadeleye girişti. Bununla beraber o, devletin doğu bölgesi sınırındaki gelişmeleri de yakından izliyordu. 601/1204 yılında el-Eşref'in yanında Hısn Keyfâ[58] hâkimi de olduğu halde Harput'u muhasarası ve Eyyûbî nüfuzunun Harput'a sokulmak istenmesi üzerine derhal müttefiki olan Sümeysat hâkimi el-Efdâl yönetiminde 6.000 kişilik bir orduyu Harput'a gönderdi ve el-Eşref komutasındaki Eyyûbî-Artuklu ordusunu geri çekilmeye zorladı. Bununla beraber I. Giyaseddin Keyhüsrev Eyyûbîlere karşı bir hücuma geçmedi. O, el-Adil ve çocuklarına karşı her zaman Halep hâkimi ez-Zâhir ile münasebetlerini sıkı tuttu.

Anadolu Selçuklu-Eyyûbî münasebetleri açısından iki devletin kuvvetlerinin sıcak temasa geçmesi I. İzzeddin Keykavûs zamanına rastlar. I. İzzeddin Keykavûs Anadolu'da Sinop'u fethetmiş ve Anadolu Selçuklularının denetiminden çıkan Antalya'yı da geri almıştı. Anadolu Selçuklularını, dünya ticaretinde söz sahibi bir konuma ulaştırmak isteyen I. İzzeddin Keykavûs, kuzey ve doğudan gelen ticarî malların toplanarak Suriye sahillerine ulaşmasını sağlayan Halep'i de ele geçirmeyi plânlıyordu[59]. 613/1216 yılında Halep meliki ez-Zâhir'in ölümü ona beklediği fırsatı vermiş oldu. Tahta 3-4 yaşında bir çocuk olan Melik

Aziz'in geçmesi Keykavûs için bulunmaz bir fırsattı. 614/1218 yılında I. İzzeddin Keykavûs, yanında Sümeysat hâkimi Melik Efdâl de olduğu halde Halep seferine çıktı. Melik Aziz'in annesi olan Halep melikesi de kendi kardeşi olan el-Cezîre hâkimi Melik Eşref'i yardıma çağırdı. Melik Eşref sayıca az olan bir kuvvetle Halep'e geldi. Fakat İzzeddin Keykavûs'la karşılaşmadan evvel gönderdiği casuslar vasıtasıyla Anadolu Selçuklu ordusundaki komutanlardan bazılarını satın aldığına İzzeddin Keykavûs'u inandırdı. Öncülerin yenilgisi üzerine ihanete uğradığını düşünen İzzeddin Keykavûs, Halep önlerinden çekilmek zorunda kaldı. Böylelikle Anadolu Selçukluları ile Eyyûbîler arasında Kuzey Suriye hâkimiyeti için meydana gelen ilk çatışma Eyyûbîlerin galibiyeti ile neticelenmiş oluyordu[60].

Eyyûbî ve Anadolu Selçuklu devletleri arasında ilişkilerin en hararetli olduğu dönem hiç şüphesiz I. Alaaddin Keykûbad dönemidir. Alaaddin Keykûbad tahta çıkar çıkmaz ağabeyinin savaş halinde olduğu Melik Eşref'le ittifak anlaşması yaptı. İki devlet arasında bu suretle başlayan iyi ilişkiler kısa zamanda yerini gerginliğe bıraktı. Zira iki devlet de Doğu Anadolu'da yayılmacı bir siyaset izliyorlardı ve karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. 622/1226 yılında Melik Eşref, kendisine karşı Melik Muazzam tarafından oluşturulan ittifaka dahil olan Hısn Keyfâ Artuklu hükümdarı Melik Mesud'a müttefiki olan Alaaddin Keykubad'ın sefere çıkmasını rica etti. Keykubad da çıktığı bu sefer sonucunda Kâhta ve Çemişkezek'i aldı. Fakat durumun vehametini anlayan Melik Mesud, el-Eşref'e bir mektup yazarak ona karşı kurulan ittifaktan ayrıldığını bildirdi. Bunun üzerine el-Eşref, müttefiki olan Keykubad'a bir mektup daha yazarak artık seferi durdurmasını istedi. Keykubad'ın bu mektuba kulak asmaması üzerine Melik Eşref, kendi kumandanlarından İzzeddin b. Bedr'i 10.000 kişilik bir ordu ile Hısn Keyfâ hâkiminin yardımına gönderdi. Ancak Eyyûbî-Artuklu ordusu mağlup ve İzzeddin b. Bedr de esir edildi. Bu sefer sonunda Hısn Keyfâ Artukluları Alaaddin Keykubad'ı metbû tanıdılar[61]. Bununla beraber Alaaddin Keykubad, doğuda beliren Celaleddin Hârizmşah tehdidine karşı Eyyûbîler'e yakınlaşmak istedi ve bu amaçla İzzeddin b. Bedr'i serbest bıraktığı gibi, Melik Eşref ve Melik Kâmil'in kız kardeşleri olan Gaziye Hatun binti Melik Adil'le evlenmek istediğini bu iki Eyyûbî melikine bildirdi. Bu sayede iki aile arasında akrabalık bağı kurulduğu gibi iki devlet arasında da maddî ve manevî bir gönül bağı oluşturuldu[62]. Bu sıralarda Alaaddin Keykubad, Celaleddin

Hârizmşah ile olan ilişkilerini de iyi tutmaya çalışıyordu. Ancak onun 626/1229 yılında Ahlat'ı istilası iki tarafın ilişkilerine yeni bir boyut getirdi.

Keykubad, önce Hârizmşah'ın sağ duyulu davranmasını istemiş ve Anadolu Selçuklu devletinin doğu sınırını tehdid edici bir takım huzursuzluklardan vazgeçmesini öğütlemiştir. Fakat Hârizmşah'ın oralı olmaması üzerine akrabası olan Eyyûbî hanedanına meyletmiştir. Bu durum 627/ 1230 yılında Yassıçemen ovasında Selçuklu-Eyyûbî müttefik kuvvetlerinin Celaleddin Hârizmşah'ı ağır bir mağlubiyete uğratması ile neticelenmiştir[63].

1232-1236 yılları arasındaki dönem Anadolu Selçukluları ile Eyyûbî ilişkileri açısından buhranlı bir dönemdir. 630/1232 yılında Keykubad Ahlat'ı ele geçirirken Melik Kâmil de Hısn Keyfâ ve Amîd'i ele geçirdi. Melik Kâmil'in Amîd ve Hısn Keyfâ'yı ele geçirdikten sonra bölgeden çekilmesi üzerine Alaaddin Keykubad Mardin Artuklu hâkiminin teşviki ile bölgeye bir sefer düzenleyerek Ruha ve Harran'ı zabtetti. Bu durum üzerine harekete geçen Melik Kâmil, diğer Eyyûbî melikleri ile birleşerek Anadolu'ya girdi. Fakat Eyyûbî ordusu içinde çıkan bazı anlaşmazlıklar nedeniyle Melik Kâmil mağlup oldu ve geri çekildi. Bu sefer esnasında Eyyûbîleri destekleyen Harput Artuklularına da Alaaddin Keykubad tarafından son verildi[64]. 632/1234 yılındaki bu başarısız seferden iki yıl sonra Melik Kâmil, Harran ve Ruha'yı Anadolu Selçuklularından geri aldı. Bu tarihten sonra başını Melik Eşref'in çektiği Suriye'deki Eyyûbî meliklerinin açıkça Melik Kâmil'e cephe almaları yüzünden Eyyûbîler Anadolu ile ilgilenemediler. 635/1237'de önce Alaaddin Keykubad, birkaç ay sonra da el- Eşref öldü. 636/1238'de ise Melik Kâmil vefat etti.

[65]

D) Zengîler

Eyyûbî Devleti'nin içinden çıktığı *Zengî Atabeyliği* 1146-1174 yılları arasında Halep'i merkez edinerek el-Cezîre, Suriye ve hayatının sonlarına doğru da Mısır'ı elinde tutan Nureddin Mahmud zamanında gücünün zirvesine ulaşmıştı. Fakat Nureddin Mahmud'un ölümü ve bölgede yeni bir güç olarak Selahaddin Eyyûbî'nin ortaya çıkması bu devletin çöküşünün de başlangıcı olmuştur.

Zengî hanedanı da Eyyûbîler ve Artuklular gibi pek çok farklı şubeye bölünmüştü. Bunların en güçlüsü olan Halep Zengîleri, aynı zamanda Nureddin Mahmud'un ölümünden kısa bir süre sonra 1185 yılında Selahaddin'in hâkimiyetini tanıyan ilk Zengî şubesi oldu. Bu tarihten sonra biri Musul'da diğeri Sincar[66]'da olmak üzere iki Zengî şubesi yaşamaya devam etti[67]. Sincar şubesi esasen Musul'dan kopma olduğu için buraya hâkim olan Zengî hükümdarları devamlı olarak Musul ile rekabet içinde olmuşlar ve Musul üzerinde hak talebinde bulunmuşlardır. Zira 1170 yılında ölen Musul hükümdarı Mevdûd yerine büyük oğlu II. İmâdeddin Zengî'yi vasiyet etmiş, ancak Musul ümerası diğer oğlu II. Seyfeddin Gazi'yi Musul tahtına oturtmuşlardır. II. İmâdeddin Zengî, amcası olan Halep hâkimi Nureddin Mahmud'a başvurmuş ve onun sayesinde sadece Sincar'ı alabilmiş, Musul kardeşine kalmıştı. İşte bu olay sonucu Sincar hâkimleri Musul tahtı üzerinde hak talebinde bulunacaklardır[68].

589/1193 yılında Musul tahtına Zengî ailesinin son büyük hükümdarı Nureddin Arslanşah geçti. İlk zamanlar iktidar Musul nâibi Mücahiddin Kaymaz'ın elindeydi. Fakat onun 1198'de ölümü Nureddin Arslanşah'ı Musul'un tek hâkimi haline getirdi. Arslanşah'ın en büyük amacı el-Cezîre'de artık çökme noktasına gelen Zengî otoritesini yeniden tesisiydi. O, Selahaddin'in ölümü ile Eyyûbî ailesi içinde meydana gelen karışıklardan yeterince istifade etti. Sincar Zengîleri ile Musul Zengîleri'ni birlikte hareket eden bir güç haline getirmeyi plânlıyordu bu nedenle Sincar'da hüküm süren Kutbeddin Muhammed ile zaman zaman dostane zaman zamanda hasmane ilişkiler içine girdi. Fakat Sincar ve Musul Zengîleri'nin ortak hareket etmesini sağlayamadı.

1198'de Nusaybin'e hâkim olma mücadelesi yüzünden iki Zengî şubesinin arası açıldı. Kutbeddin de bu mücadelede Melik Adil ile anlaştı. Böylece Nusaybin Sincar Zengileri'nin elinde kaldı[69]. 601/1204 yılında

Kutbeddin'in el-Adil adına hutbe okutması üzerine, Nureddin Arslanşah tekrar Nusaybin üzerine yürüdü ve şehri zabtetti. Kutbeddin, bu sefer el-Cezîre'deki Eyyûbî nüfuzunun temsilcisi durumundaki Melik Eşref'i yardıma çağırdı. Melik Eşref, aynı yıl Nureddin Arslanşah'ı ağır bir mağlubiyete uğrattı. Sincar'la ortak hareket etmesinin mümkün olmadığını gören Arslanşah, Melik Adil ile ittifak yaparak Zengîler'in bu şubesini ortadan kaldırmaya karar verdi. Fakat daha sonra böyle bir hareketin Melik Adil'in el-Cezîre'deki nüfuzunu arttıracağını fark ederek bu ittifaktan ayrıldı ve Anadolu Selçukluları ile beraber Sincar hâkimi Kutbeddin, Halep hâkimi ez-Zâhir'in de içinde bulunduğu el-Adil karşıtı bir ittifak kurdu. Bir müddet sonra da Nureddin Arslanşah öldü[70].

608/1211 yılında Nureddin Arslanşah'ın ölümüyle yerine çocukları hüküm sürmeye başladılarsa da hakiki güç onun kölesi Bedreddin Lü'lü'nün elindeydi. Lü'lü çok akıllı ve uzağı gören bir yöneticiydi. Musul'un mukadderatının el- Cezîre'de gittikçe nüfuzu kuvvetlenen Eyyûbî hanedanı ile iyi geçinmeye bağlı olduğunu anladı. Bu nedenle o, Melik Eşref'in en sadık müttefiki oldu. Böylelikle Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'nün Musul üzerindeki emellerini sonuçsuz bıraktı. Lü'lü, Melik Eşref'i en zor durumlarda bile terk etmemiştir. Bununla beraber Melik Eşref de Musul'un kendisi için taşıdığı önemi biliyordu. Zira Musul, el-Cezîre'ye doğudan yönelecek bir tehdide karşı anahtar konumundaydı. Şehrin önemi bilhassa Celaleddin Hârizmşah'ın Yakındoğu'da görünmesi ile daha da arttı. Lü'lü, bu durumda bile bölgedeki pek çok yöneticinin aksine Melik Eşref'e bağlılığını sürdürdü. Bu yüzden de Celaleddin'i karşısına aldı. Bununla beraber Gökbörü'nün Musul'a yöneltliği üç tehlikeli saldırıyı el-Eşref'ten aldığı yardım sayesinde püskürttü[71]. Melik Eşref'in 626/1229 yılında Dımaşk'ı zabtetmesi ve el-Cezîre'deki topraklarını ağabeyi el-Kâmil'e terki Musul ile olan münasebetlerini oldukça azalttı. Zengîlerin diğer şubesi olan Sincar ise 617/1220 yılında Melik Eşref tarafından ele geçirildi.

[72]

E) Artuklular

Anadolu’daki Türkmen beylikleri arasında en uzun ömürlü ve en renkli olan beyliklerden biridir. Anadolu fatihi Alparslan’ın Türkmen beylerinden biri olan Artuk’un oğulları tarafından kurulan bu hanedan üç kola ayrılmıştı. Bunlar Amîd-Hısnkeyfâ, Mardin ve Harput şubeleriydi[73]. XIII. yüzyılda Doğu Anadolu’da stratejik önemlerini koruyan bu devletler hem Eyyûbîler ile Anadolu Selçukluları arasında bir tampon bölge vazifesi görmüş, hem de bu iki devletin zaman zaman aralarında çıkan sürtüşmelerin en temel müsebbiblerinden biri olmuşlardır. Doğu Anadolu’da yer alan bu Artuklu şubelerinin başında artık I. Sökmen, I. İlgazi ve Belek gibi değerli beyler bulunmuyordu. Bir zamanlar Haçlılara karşı İslam dünyasının en kuvvetli müdafîleri arasında yer alan Artuklu beyleri, XIII. yüzyıl başlarıa gelindiğinde çevrelerindeki güçlü devletlere karşı bir denge politikası uygulayarak beyliklerinin devamını amaçlıyorlardı. Bununla beraber her Artuklu şubesi farklı bir siyaset takip ediyor, bu da belli bir menfaat etrafında birleşerek güçlü bir politika izlemelerini önlüyordu.

Sözgelimi Mardin Artukluları 599/1202 yılında Eyyûbî sultanı Melik Adil’e açıkça cephe almış ve Nureddin Arslanşah’la beraber el-Adil’e karşı bir ittifaka girişmişlerdi. Zira Eyyûbî nüfuzu bu dönemde el-Cezîre’de gittikçe genişliyordu. El-Adil, Mardin hâkiminin bu hareketi üzerine oğlu el-Eşref’i Mardin muhasarası ile görevlendirmiş ve Mardin bu muhasarada zor anlar yaşamıştır. Bununla beraber Hısnkeyfâ Artuklu hükümdarı Nâsıreddin Mahmud, el-Adil’in müttefiki olduğu için kendi ailesinden olan Mardin hâkimine hiçbir surette yardım etmemiş ve Mardin, Halep hâkimi Melik Zâhir’in aracılığıyla kuşatmadan kurtarılmıştır[74]. Özellikle Melik Eşref’in el-Cezîre’de nüfuzunu aşırı derecede arttırmış olması Mardin hâkimini Eyyûbîler aleyhine girişilen her teşebbüsün içinde yer almaya teşvik etmiştir. Hısnkeyfa Artukluları da el-Eşref’in artan nüfuzundan endişeye düşmüş ve zamanla Celaleddin Hârizmşah, Alaaddin Keykubad gibi Melik Eşref’e rakip hükümdarlarla ittifaktan geri kalmamışlardır.

Artuklular’ın bir diğer şubesi olan Harput Artukluları da ilk zamanlar Anadolu Selçukluları’nı metbû tanıyorlardı. Zira Harput; Meyyâfarıkîn ve Ahlat’ı elinde tutan Eyyûbî melikleri tarafından cazibeli bir yer olarak görülüyordu. 602/1205 yılında Melik Eşref’in Hısnkeyfâ Artukluları ile

birleşerek Harput'u muhasara etmesi ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından gönderilen takviye birlikleri sayesinde Harput'un kurtulması Harput Artukluları'nı iyice Anadolu Selçuklularına yaklaştırdı. Bununla beraber Alaaddin Keykubad'ın yaklaşan Moğol tehdidine karşı 627/1230 yılından itibaren Doğu Anadoluyu, Anadolu Selçuklu Devleti'ni egemenliği altında birleştirme ve böylece muhtemel bir Moğol saldırısı karşısında çıkabilecek huzursuzluğu önleme plânı mûcibince Anadolu'nun doğusunda yayılmacı bir politika izlemesi Harput Artukluları'nın son hükümdarı Nureddin Artuk'u Eyyûbîlere yaklaştırdı. 631/1233 yılında Melik Kâmil'in, Alaaddin Keykubad tarafından ele geçirilen Eyyûbî topraklarını kurtarmak amacıyla Anadolu'ya girmesi esnasında Nureddin Artuk da el-Kâmil'i destekledi. Hatta Anadolu'da ilerlemekte zorlanan Eyyûbî ordusunun Anadolu'ya rahatça girmesi için kendi topraklarını onlara açtı. Böylelikle de, büyük bir kumar oynamış oluyordu. Eyyûbî ordusu, melikler arasında çıkan iç huzursuzluk ve hizipleşmeler yüzünden mağlup oldu ve geri çekildi. Bu suretle Nureddin Artuk'un tutunduğu tek dal da kırılmıştı. Alaaddin Keykubad 632/1234 yılında Artukluların bu şubesine son verdi.

Hısnkeyfâ Artukluları'nın da sonu pek farklı olmadı. Onlar da Eyyûbî-Anadolu Selçuklu mücadelesi esnasında ortadan kalktılar. Fakat onlara son veren Anadolu Selçukluları değil, Eyyûbîler oldu. Harput Artukluları'nın yıkılmasından yaklaşık iki yıl önce Melik Kâmil ve Melik Eşref Amîd'i kuşattılar. 630/1232 yılında önce Amîd sonra da Hısnkeyfâ'nın ele geçmesiyle Artuklular'ın bu kolu da sona erdi[75]. Böylelikle Anadolu Selçukluları ve Eyyûbîler'in devamlı surette ele geçirmeyi arzuladıkları, ticarî yolların önemli bir konağı durumundaki Amîd ve Hısnkeyfâ şehirleri bütün zenginlikleri ile Eyyûbîlere geçti.

Yukarıda da kısaca özetlediğimiz gibi Artuklu şubeleri ortak bir menfaat etrafında birleşmedikleri için bu durum onların zaten çevrelerindeki güçlü devletler karşısındaki güçsüzlüklerini daha da arttırıcı bir etken olmuş, aynı anda iki farklı Artuklu şubesi iki farklı ittifakın içinde yer alarak karşı karşıya gelmişlerdir. Sergiledikleri bu dağınık siyaset Mardin Artukluları haricindeki diğer iki Artuklu şubesinin sonunu hazırlamıştır.

[76]

F) Begteginliler

Eyyûbîler gibi Zengî Atabeyliğinden kopan bir diğer devlet de Erbil'de hüküm süren Begteginliler'dir. Hanedanın kurucusu olan Zeyneddin Ali Küçük b. Begtegin, İmâdeddin Zengî'nin komutanlarındandır. Erbil başta olmak üzere Şehrizor, Tekrit, Hakkâriye ve Harran'ı da bu zat elinde tutuyordu. Fakat daha sonra Erbil haricindeki diğer şehirleri Zengîler'den Kutbeddin Mevdûd'a terk etti. 563/1167 yılında ölünce yerine oğullarından Zeyneddin Yusuf ve daha sonra da Muzaffereddin Gökbörü geçti. Erbil Atabeyliği Gökbörü zamanında altın çağını yaşadı.

Gökbörü, siyasî alanda da bazı önemli faaliyetlere girişti. Bilhassa Musul hâkimi Nureddin Arslanşah'ın ölümünden sonra onun iki oğlu ile evlendirmiş olduğu iki kızı nedeniyle Musul Atabeyliğinin iç işlerine karışma yetkisini kendinde buldu[77]. Muzaffereddin Gökbörü'nün el-Cezîre'deki hâkimiyet mücadelesine katılabilmesi için Musul'u alması şarttı. Bedreddin Lülü gibi hiçbir meşruiyeti olmayan bir memlûkun Musul tahtında bulunuyor olması da onun Musul üzerindeki emellerini meşrulaştırıyordu. Bu nedenle Muzaffereddin Gökbörü, Şehrizor hâkimi olan ve damadı konumunda bulunan III. İmâdeddin Zengî'yi Musul'u alma konusunda desteklemiş ve ona askerî yardımda bulunmuştur[78].

Bununla beraber Gökbörü'nün karşısındaki en büyük engel el-Cezîre'deki Eyyûbî nüfuzunun temsilcisi olan el-Eşref olmuştur. Bu yüzden Gökbörü, el-Eşref'i yıpratacak hiçbir fırsatı kaçırmamış, ona karşı Dımaşk hâkimi Melik Muazzam, Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykâvus ve Celaleddin Hârizmşah gibi zamanın büyük hükümdarlarıyla ittifak yapmıştır[79]. Bununla beraber Gökbörü, 626/1229 yılından itibaren Dımaşk'ı ele geçiren el-Eşref'in Musul ile fazla ilgilenememesine rağmen Musul üzerindeki emellerini asla tahakkuk ettirememiştir. Bu yıllardan itibaren Azerbaycan'da görünen ve zaman zaman Erbil yakınlarına kadar inen Moğol müfrezeleri onu Musul ile barış içinde yaşamaya mecbur etmiştir. 631/1233 yılında ölen Gökbörü, erkek evladı olmadığı için topraklarını Abbasî halifesine vasiyet etmiştir.

Birinci Bölüm

[81]

MELİK EŞREF'İN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI VE EL-CEZİRE'DE HAKİMİYET MÜCADELESİ

[82]

I. Melik Eşref'in Çocukluğu ve Yetişmesi

Melik Eşref'in de siyasî kâriyerine başlamadan önceki hayatı biraz karanlıktadır. Gerek onun siyasî faaliyetlerinden bahseden kaynaklar ve gerekse Melik Eşref'in hayatı hakkında kısa fakat genel bilgi veren vefeyât kitaplarından onun çocukluğu ve yetiştiği ortam hakkında bilgi edinme imkanımız neredeyse hiç yoktur.

Melik Eşref'in doğum tarihi ve doğum yılı da ihtilaflıdır. İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihaye adlı tarihinde ve Zehebi, onun 576/1180 senesinde Kahire'de dünyaya geldiğini ve kardeşi Melik Muazzam'la yaşıt olduğunu belirtirler[83]. Diğer yandan Eyyûbî ailesinin faziletlerini anlatmak amacıyla kaleme aldığı eserinde Ahmed b. İbrahim el Hanbelî ise Melik Eşref'in doğum yeri ve doğum tarihi hakkında iki farklı görüş olduğunu söyler. Melik Eşref'in bir rivayete göre Kahire'de diğer bir rivayete göre ise Kerek'te doğduğunu belirtir. Doğum tarihinin ise 576/1180 veya 578/1182 olduğunu kaydeder[84].

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Melik Eşref'in yetişme ortamı ve çocukluğu hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmemekteyiz. Bu devir hakkında bildiğimiz tek şey, onun babası Melik Âdil tarafından Kudüs'e gönderildiği ve burada Emir Fahreddin Osman b. Zencebilî isimli bir emirin nezaretinde bulunduğudur. Fakat kaynaklarımız Melik Eşref'in buraya ne maksatla, nereden ve ne zaman geldiği konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir.

Bununla beraber onun buraya devlet işlerinde yetişmesi ve Selahaddin Eyyûbî'nin fethinden sonra âlimlerin tercih ettikleri mekânlardan olan Kudüs'te eğitim alması için, kendisine atabeg tayin edilen İbn Zencebilî nezaretinde geldiği düşünülebilir.

[85]

II. Babası Melik Âdil Tarafından Ruha (Urfa) ve Harran'a Tayin Edilen Melik Eşref'in Siyasi Hayatının Başlaması (597/1200)

Selahaddin Eyyûbî'nin ölümünü müteakip, Eyyûbî Devleti içinde huzursuzlukların baş gösterdiğini görüyoruz. Onun ölümünden hemen sonra devletin önemli merkezleri evlatlarının elinde bulunuyordu. Bunların en büyüğü olan Melik Efdâl Dımaşk'ta, Melik Zâhir Halep'te ve Melik Aziz de Mısır'a hâkim idiler. Selahaddin'in en büyük yardımcısı ve politik bir deha olan kardeşi Melik Âdil ise el – Cezîre'yi elinde bulunduruyordu. Ailenin en yaşlı üyesi olan Melik Âdil, ülkenin en stratejik noktalarını ellerinde tutan yeğenlerine karşı deyim yerindeyse "bekle ve gör" politikası uygulamıştır. Hakikaten bu üç tecrübesiz melik kısa zamanda birbirlerine düşmüşler ve Melik Âdil de bu durumu en mükemmel şekilde değerlendirmiştir.

Öncelikle yanındaki emirlerin teşviki üzerine Mısır hâkimi bulunan Melik Aziz, Dımaşk hâkimi olan ağabeyi Melik Efdâl üzerine iki kez yürüdü. Bu hücumları Melik Efdâl hanedan üyelerinin de yardımıyla atlattıysa da hemen akabinde Melik Aziz'in amcası Melik Âdil'le anlaşarak Dımaşk'ı kuşatması karşısında burayı amcasına terk etmek zorunda kaldı. Kendisine ise Eyyûbî Devletinin Sarhad bölgesi verildi[86]. Fakat 1198 yılında Melik Aziz'in Mısır'da ölmesi mevcut statükoyu yeniden değiştirdi. Melik Efdâl, Mısır ümerâsının daveti üzerine burayı ele geçirdi ise de 597 / 1200 yılında Mısır'a yürüyen Melik Âdil, burayı aldı ve Melik Efdâl'e bir kez daha Sarhad bölgesinin yolu gözüktü[87].

Melik Âdil bundan sonra elinde bulunan beldeleri oğulları arsında taksim etti ve onları kendi beldelerine naip atadı. Saldırıya en açık bölge el-Cezîre ve doğu Anadolu'daki Eyyûbî toprakları olduğundan buranın hâkimiyetini üç oğlu arasında paylaştırdı Melik Eşref'e önce Harran ve çevresini daha sonra da Ruha (Urfa)'yı verdi. Yanına bir miktâr asker katarak onu görev yerine gönderdi. Diğer bir oğlu olan Melik Evhad'e Meyyâfârikîn ve çevresini verirken, Melik Hâfız Nureddin Arslanşah adındaki oğluna da Ca'ber Kalesini verdi. Suriye'nin merkezi konumunda bulunan Dımaşk şehrine ise bir diğer oğlu olan Melik Muazzam'ı nâib

olarak atadı. Böylelikle Melik Âdil, Halep'i elinde bulunduran yeğeni Melik Zâhir'i oğulları vasıtasıyla tam bir abluka altına almış oluyordu ki Mısır'a hâkim olmasından yaklaşık iki yıl sonra bu yeğeni de onu Eyyûbî ailesinin büyük Sultanı olarak tanıyacak ve namına hutbe okutacaktır[88]. İleride kendi yerine aday gördüğü en büyük oğlu Melik Kâmil'i de Mısır'a naip olarak bıraktı. Melik Âdil ise zaman zaman Mısır'da ve zaman zaman da Dımaşk'ta kalıyordu[89].

597/1200 yılındaki bu atamalardan sonra Melik Eşref artık Harran ve Ruha çevresine hâkimdi. Melik Âdil döneminde Eyyûbî ailesinin feodal bir yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Bu yapının zirvesinde Melik Âdil bulunuyordu. Onun hemen altında ikinci derecede melikler vardı ki bunlar Eyyûbî devletinin belli başlı büyük merkezlerini yöneten meliklerdi. Halep hâkimi Melik Zâhir, Dımaşk hâkimi Melik Muazzam, Meyyâfârikîn hâkimi Melik Evhad, Mısır hâkimi Melik Kâmil bu kategoriye giriyorlardı. Bunların altında ise Harran ve Ruha hâkimi Melik Eşref, Ca'ber Kalesi hâkimi Melik Hâfız gibi üçüncü derecede melikler vardı[90]. Dolayısıyla Melik Eşref'in kime bağlı olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Onun kendisine en yakın ikinci derecedeki Eyyûbî meliki kardeşi Melik Evhad'e tabî olabileceği ihtimali akla geliyor. Fakat ileride Melik Evhad'ın Ahlat'ı ele geçirmesi ile ilgili bahiste de zikredeceğimiz gibi, Melik Evhad, burayı ele geçirmek üzere harekete geçmeden evvel babası Melik Âdil'den kendisine yardım göndermesini rica etmiş, babası da bir diğer oğlu olan Melik Eşref'i ağabeyi Melik Evhad'a yardımla görevlendirmiştir. Buradan Melik Eşref'in Harran ve Ruha'da doğrudan doğruya babası Melik Âdil'e bağlı bir şekilde yöneticilik yaptığı sonucu çıkartılabilir[91].

[92]

III. El-Eşref'in, Selahaddin'in Oğlu Melik Efdal ile Mücadelesi

Melik Efdâl, Eyyûbî Devletinin kurucusu olan Selahaddin Eyyûbî'nin en büyük oğludur. El- Efdâl'in hayat hikâyesinin bilhassa babasının ölümünü takip eden ilk on yıl için oldukça ilginçtir. Babasının ölümü ile onun merkezi olan Dımaşk'a yerleşen el-Efdâl, üç sene kadar bu şehirde hükümdarlık yaptı. Fakat eğlenceye haddinden fazla düşkün olması ve iyi bir idarecide bulunması gereken disiplin, ciddiyet ve idarecilik gibi özelliklerden yoksun oluşu, siyasî kâriyerindeki başarısızlığın temelini oluşturmuştur.

Eyyûbî Devleti Selahaddin'in ölümünden sonra feodâl bir yapıya bürünmüş olup Selahaddin'in diğer iki oğlundan Melik Zâhir Halep'te, Melik Aziz ise Mısır'da hükümdar olmuşlardı. Bu üç melikin amcası olan Melik Âdil ise el-Cezîre ve Sugur bölgesine sahip idi. İşte böylece Halep, Mısır ve el-Cezîre Eyyûbî melikliklerinin tam kesiştikleri bir nokta olan Dımaşk bölgesine sahip olan el-Efdâl, bu kilit şehri korumakta muvaffak olamamıştır. Melik Efdâl Sarhad bölgesine gönderilmişti. 592/1196 yılındaki bu hadiseden sonra iki yıl boyunca durum bu şekilde devam etti. Ancak 596/1198'de Melik Aziz'in ölümü ile Mısır tahtı çocuk yaştaki oğlu Melik Mansur'a kalmıştı. Mısır ümerası çocuk yaştaki bu hükümdara bir atabeg aramaya karar verdiler. Önce el-Âdil'e teklif götürüldü. Ancak el-Âdil o sırada meşgul bulunduğu Mardin muhasarasını terk etmeyince talih bir defa daha Melik Efdâl'e güldü. Kendisine teklif edilen Mısır hâkimi olan yeğeni Melik Mansur'un atabeyliği görevini kabul eden el-Efdâl, derhal harekete geçerek Mısır diyârının gerçek hâkimi oldu[93]. Bununla birlikte el-Efdâl Mısır'da hatalarına yenilerini eklemekte gecikmedi. Önce kardeşi Halep hâkimi Melik Zâhir'le, amcası el-Âdil'in elindeki eski beldesi olan Dımaşk'ı almak üzere anlaştı. Ancak Dımaşk muhasarası esnasında kardeşi ile bozuştu ve müttefiksiz kalarak Mısır'a geri döndü. Burada bir hata daha yapan el-Efdâl askerlerini iktâlarına dağıttı. El-Cezîre ile uğraşırken yönetim merkezi olan Dımaşk'ı sağlama almak isteyen el-Âdil, bu fırsatı kaçırmadı. Melik Efdâl'e saldırarak onu yendi ve tekrar Sugur'a gönderdi. Kendisi Mısır'ı beldeleri arasına katarken Ra'su'l-Ayn,

Surûc, Sümeysat ve Hamlin'i de Melik Efdâl'e verdi. Böylece el-Efdâl ikinci defa eline geçen Eyyûbî ülkesi beldelerinin en büyüklerinden birine sahip olma fırsatını kaybediyordu[94].

Tüm bu gelişmelere rağmen Melik Efdâl'in Sugurda da rahat durmadığını görüyoruz. O, belki de kaybedecek pek fazla bir şeyinin olmadığını düşünerek önce kardeşi Halep meliki ez-Zâhir ile sonra da Mardin Artukluları ile ittifak teşebbüslerinde bulundu[95]. Yeğeninin kendi aleyhine giriştiği teşebbüslere karşı el-Âdil, Halep meliki olan diğer yeğeni Melik Zâhir'e el-Efdâl'in elindeki Necm Kalesine[96] saldırarak burayı ondan almasını teklif etti. ez-Zâhir bu fırsatı kaçırmayarak derhal harekete geçti. diğer yandan Melik Âdil, oğlu Melik Eşref'e bir mektup yazarak el-Efdâl'in elinde bulunan Suruc ve Re'su'l-Ayn'ı ele geçirmesini emretti. Neticede Melik Zâhir , kardeşi el-Efdâl'den Necm Kalesini istedi. Red cevabı alınca da buraya yürüyerek zabtetti. Öte yandan Melik Eşref de Re'su'l – Ayn ve Suruc'u ele geçirdi. Bu durum karşısında el-Efdâl, önce kardeşi Melik Zâhir'den Necm Kalesi karşılığında bir miktâr para ve birkaç köyü istedi ise de elde edemedi. Daha sonra ise Selahaddin Eyyûbî'nin hanımı olan annesini, amcası Melik Âdil'e göndererek, ondan oğlu Melik Eşref'in işgal ettiği Re'su'l-Ayn ve Suruc'un iadesini istedi. Ancak buradan da red cevabı aldı[97]. Böylece Melik Efdâl'in peş peşe giriştiği bu maceralar neticesinde elinde sadece Sümeysat kalmış oluyordu.

Aynı aileye mensup bulunan Melik Zâhir ve Melik Âdil'den büyük darbeler yiyen el-Efdâl, kendine yeni bir hamî arayışına girdi. Melik Âdil'e belki de o dönemde alternatif olabilecek tek hükümdar konumundaki Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Rükneddin Süleymanşah'ı metbû tanımaya karar verdi. Derhal II. Süleymanşah'la temasa geçen el-Efdâl, Melik Âdil namına okutmakta olduğu hutbeyi Anadolu sultanı adına okutmaya başladı. Bastırdığı paralara da yine onun adını zikretti[98]. Tüm bu gelişmeler neticesinde II. Süleymanşah, Melik Efdâl'e hil'ât ve hediyeler yollayarak onu himayesi altına aldı[99]. Böylelikle II. Süleymanşah, Selahaddin Eyyûbî'nin oğullarından birini kendi saflarına katarken belki de ileride Eyyûbîler arasında cereyan etmesi muhtemel bir taht kavgasında el-Efdâl'i kendi amaçları için kullanmayı plânlıyordu. Zira Keyhüsrev'in yeğeni ve halefi olan I. İzzeddin Keykavûs, Eyyûbîler'in elindeki Halep'i ele geçirmek için Melik Efdâl'i kendi amaçları uğruna kullanmaktan

çekinmeyecektir. Öte yandan el-Efdâl de Anadolu Selçuklu sultanı nezdinde kendine güçlü bir koruyucu bulmuş oluyor ve elinde kalan tek belde konumundaki Sümeysat'ı olası bir saldırı ihtimali karşısında güven altına almış oluyordu. El-Efdâl'in bu bağlılığı 1203-1218 yılları arasındaki on beş senelik zaman zarfında kesintisiz olarak sürmüş, 615/1218'de Halep seferine çıkan I. İzzeddin Keykavûs'un bu sefer öncesinde el-Efdâl'e verdiği sözü tutmaması üzerine de bozulmuştur. İbn Kesir, II. Süleymanşah'ın ölümünden sonra ikinci kez tahta çıkan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e Kayseri'de itaat arzeden melikler arasında el-Efdâl'i de zikreder[100].

Diğer yandan Mısır ve Dımaşk sahibi olan Melik Âdil de daha önce Melik Efdâl'e Mısır ülkesi karşılığında vermiş olduğu beldelerden Suruc ve Ra'su'l-Ayn'ı geri alarak oğlu Melik Eşref'e verdi. Her iki belde de bilhassa ziraî ürünler açısından büyük önem arz ediyordu[101]. Bilhassa Suruc gerek ticaret yollarının güzergâhında oluşu ve gerekse tahıl, bakliyat ve bağ ürünleri ile el-Cezîre'nin en önemli şehirlerinden biri idi. Suruc'un bir diğer özelliği de yetiştirdiği ürünler sayesinde on üç fersah uzağında bulunan Sümeysat şehrini de besliyor olmasıydı. Böylelikle el-Efdâl ticarî ve ziraî açıdan çok önemli iki şehrini kaybetmiş oluyordu. Nitekim her iki şehir de Melik Eşref'e uzun süre baş kentlik yapmış olan Harran şehrine olan yakın mesafeleri nedeniyle el-Eşref'in hâkimiyeti altında parlak bir dönem geçirmişlerdir. Fakat Melik Eşref'in 626/1228 yılında ağabeyi Melik Kâmil'le yaptığı anlaşma mucibince Dımaşk'a karşılık her iki şehri de terk etmesi ve sonrasında da Eyyûbî-Anadolu Selçuklu mücadeleleri ile Eyyûbî-Moğol mücadeleleri yörenin büyük bir tahribata uğramasına neden olmuştur.

Melik Efdâl'in bu saf değişikliği karşısında Melik Âdil'in sessiz kaldığını görüyoruz. Bunun en büyük nedeni Melik Âdil'in olası bir Anadolu Selçukluları-Sümeysat Eyyûbîleri-Halep Eyyûbîleri ittifakından çekinmesidir. Zira böyle bir ittifak el-Âdil'in Cezîre bölgesindeki nüfuzuna büyük zarar verebilirdi. Bu yüzden Eyyûbî sultanı olan bitenler karşısında sessiz kalmayı tercih etmiş olmalıdır.

[102]

IV. Artuklular ile İlişkileri

[103]

A) Melik Eşref'in el-Âdil'in Emriyle Mardin'i Kuşatması

599/1202 senesinin Muharrem (Eylül- Ekim) ayında Selçuklu sultanı Rüknüddin Süleymanşah'ın Gürcistan seferine çıkmasından istifade eden el-Âdil, el-Cezîre'deki nüfuzunu sağlamlaştırmak üzere harekete geçti. Mardin Artuklu hükümdarı Nâsıreddin Artuk Arslan Türkiye Selçuklularını metbû tanıdığından Mardin bu iş için biçilmiş kaftandı. Ayrıca daha önceden Melik Âdil ile Melik Efdâl arasında Dımaşk'ın hâkimiyeti için meydana gelen mücadelede de Mardin hâkimi, Melik Efdâl'i desteklediği için zahiri neden de hazırdı. Melik Âdil, Harran ve civarını iktâ etmiş olduğu oğlu Melik Eşref'e bu iş için hazırlanmasını bildirdi. Bu sefer, aynı zamanda Melik Eşref'in kendini ispatlaması açısından da büyük önem taşıyordu.

Melik Eşref Harran'da hazırlıklarını tamamlayarak Mardin'e yaklaştığında Musul ve Sincar askerleri de kendisine katıldı[104]. Bu sayede güçlenen el-Eşref'in ordusu Mardin'e doğru yöneldi ve karargâhını Mardin eteklerindeki "Harezm" mevkiinde kurdu. Burada keşif birlikleri hazırlayan Melik Eşref, bu askerlere Mardin civarındaki kasaba ve köyleri yağmalattı. Daha sonra da kuşatmayı başlattı. Mardin hâkimi olan Nâsıreddin Artuk Arslan metbû kabul ettiği Türkiye Selçuklu hükümdarı Rüknüddin Süleymanşah'tan boş yere yardım bekledi. Kuşatma şiddetlendikçe Mardin hâkimi de kendi imkânları ile kurtuluş yolları aramaya başladı. Bu amaçla Mardin Artukluları'na bağlı olan "el-Beriyye" adlı kaleden harekete geçen bir grup Artuklu askeri Melik Eşref'in askerlerine giden erzağın yolunu kestiler ve bu erzağın Eyyûbî melikine ulaşmasını geçici bir süre durdurdular. Ancak Melik Eşref'in bunların üzerine gönderdiği askerler başarılı oldu ve erzak yolu yeniden açıldı[105].

Kuşatma uzadıkça her iki taraf için de çeşitli rahatsızlıklar baş gösterdi. Mevcut savaş ortamındaki kargaşadan yararlanan Türkmenler, Mardin ve havalisinde yol kesip bozgunculuk yapmaya başladılar. Bu durumdan rahatsız olan Melik Eşref, komutası altındaki bazı birlikleri Re'su'l-Ayn

civarına gönderdi[106]. Bu birliklerin görevi Mardin-Re’su’l-Ayn arasındaki yol emniyetini sağlamaktı. Kuşatma yapan askerler için yol emniyeti oldukça mühimdir. Zira bu birliklerin yiyecek, levazım, ve her türlü ihtiyaçlarının sağlıklı bir şekilde temin edilmesi yol emniyetinin sağlanmış olmasına bağlıdır. Öte yandan civardaki hiçbir yerden yardım alamayan Mardin Kalesindeki müdafîlerde bir hayli sıkıntı içindeydiler.

Kuşatma bu şekilde devam ederken, Halep hâkimi Melik Zâhir’in arabulucu olarak devreye girdiğini görüyoruz. Melik Zâhir mevcut durumdan hiç de hoşnut değildir. Zira Mardin’in amcası el-Âdil’in eline geçmesi bölgedeki güç muvazenesini alt üst edecektir. Melik Zâhir, Mardin’in düşmesi halinde, kendisi gibi el-Âdil’in Kuzey Suriye’de genişleme politikası gütmesinden rahatsız olan tabî bir müttefiki kaybedeceğini biliyordu. Mardin muhasarasında her iki tarafın da hoşnutsuzluğundan istifade eden ez-Zâhir, amcası Melik Âdil’e iki taraf arasında barış yapılması için bir mektup gönderdi. Melik Âdil bu mektuba yazdığı cevapta barış için şartlarını da sıraladı. Buna göre; Mardin hâkimi 150.000 dinar gönderecekti. Ayrıca ülkesinde el-Âdil adına para bastırıp[107], hutbe okutacak ve el-Âdil istediği zaman askerlerini onun emrine verecekti. Yani kısaca el-Âdil’e vermekle yükümlü olduğu para ile birlikte onu metbû tanıyacaktı. Mardin hâkimi Nâsıreddin Artuk Arslan’a bu şartlar ulaşınca derhal 150.000 altın hazırlatarak bunu Melik Âdil’in adına Melik Eşref’e takdim etti. Ayrıca diğer şartları da kabul ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Melik Eşref kuşatmayı kaldırarak kendi beldesi olan Harran’a döndü.

Bu anlaşmaya arabuluculuk yapan Halep hâkimi Melik Zâhir’de hem 20.000 dinar civarında nakit paraya hem de Şabahtan bölgesine bağlı “el-Karadi” adlı kaleye sahip olmuştur[108] .

B. Melik Eşref’in Hısn Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nâsıreddin Mahmud ile Birlikte Harput’u Kuşatması

Melik Eşref, Nureddin Arslanşah’ı yenerek el-Cezîre’de büyük nüfuz kazanmıştı. Bu muharebede kendisine Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nâsıreddin Mahmûd da yardım etmiş ve savaşın kazanılmasında mühim bir rol oynamıştı. Hısn-ı Keyfâ melikinin gerçekleştirmeyi istediği çok büyük bir hedefi vardı. Bu hedef bir zamanlar Hısn-ı Keyfâ Artuklularının elinde olan Harput şehrinin yeniden ele geçirilmesi idi.

Harput’ta 581/1185 yılından bu yana Hısn-ı Keyfâ Artuklu şubesinden koparak bağımsız bir şekilde yaşayan diğer bir Artuklu şubesi vardı. 1185

yılında Selahaddin Eyyûbî Musul'u muhasara ederken, Hısn-ı Keyfâ Artuklu meliki Nureddin Muhammed b. Kara Arslan da kardeşi İmâdeddin Ebubekr'i yanında bir miktâr askerle Eyyûbî hükümdarının yardımına göndermişti. Musul muhasarası sürerken Nureddin Muhammed vefat etti geride iki evlât bıraktı. Bunlardan Sökmen Hısn-ı Keyfâ ümerasının desteğiyle küçük yaşta olmasına rağmen tahta geçti. Ağabeyinin vefâtını haber alan Ebubekr, süratle geri döndü. O, henüz küçük yaşta olan yeğeni Sökmen'in atabeyi olmayı umuyordu. Ancak Hısn-ı Keyfâ'ya geldiğinde kendisi şehire sokulmadı. Bu durum üzerine Ebubekr'de Harput'a yöneldi ve burayı ele geçirerek Artukluların Harput şubesini kurdu[109]. Daha sonrada yeğeni Sökmen'in Selahaddin Eyyûbî'ye itaat arz etmesi üzerine Ebubekr'de Harput'un elinden alınmasından çekindiği için Anadolu Selçuklu sultanına bağlılık bildirdi. Bu sayede muhtemel bir Eyyûbî istilası karşısında sırtını Anadolu Selçuklularına dayamış oluyordu[110].

İşte Hısn-ı Keyfâ Artukluları bu tarihten sonra devamlı olarak Harput'u yeniden ele geçirme plânları yapmışlardır. Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın en aktif hükümdarlarından biri olan Nâsıreddin Mahmûd da Harput konusunda seleflerinden farklı düşünmüyordu. Nitekim o, Nureddin Arslanşah'a karşı el-Eşref'in saflarında savaşmadan önce Melik Eşref'e Harput üzerindeki emellerini açmış, Eyyûbî meliki de eğer günün birinde Hısn-ı Keyfâ emiri Harput'u istilâ amacıyla harekete geçerse onu ordusuyla destekleyeceğine söz vermişti. İşte Nureddin Arslanşah'ın mağlubiyeti sonrasında Hısn-ı Keyfâ Artuklu emiri, Melik Eşref'e vermiş olduğu bu sözü hatırlattı. Esasen Harput Artukluları'nın kurucusu olan İmâdeddin Ebubekr'in 602/1205 senesinde ölümü ve yerine oğlu Nizameddin İbrahim'in geçmesi, Nâsıreddin Mahmûd'a beklemekte olduğu fırsatı vermişti[111]. Ayrıca yine bu yıl içinde Anadolu Selçukluları'nın da Rükneddin II. Süleymanşah'ın ölümünü müteakip taht mücadelesine girmeleri durumu daha da cazip hale getirmişti[112]. Fakat Nâsıreddin Mahmûd ve el- Eşref harekete geçtiklerinde Anadolu Selçuklu tahtına artık I. Gıyaseddin Keyhüsrev çıkmış bulunuyordu. Böylelikle Harput Artukluları I. Gıyaseddin Keyhüsrev nezdinde yeni bir hamîye sahip oluyorlardı.

Melik Eşref, Hısn-ı Keyfâ Artuklu emiri Nâsıreddin Mahmûd'un çağrısı üzerine el-Cezîre'den ve kendisine bağlı diğer beldelerden topladığı askerlerle yola çıktı. Sincar, Cezîre-i İbn Ömer ve Musul üzerinden Harput'a yürüyen el-Eşref, 601 yılının Şaban ayında (Mart-Nisan 1205) Harput'a vararak Hısn-ı Keyfâ Artuklu emiri ile birleşti[113]. Kısa zamanda

şehrin dış mahalleleri ele geçirildi ve kale sıkı bir şekilde kuşatıldı. Bu durumdan bunalan Harput hâkimi, metbû tanıdığı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e haber göndererek acele yardım ulaştırmasını rica etti. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, bu durum karşısında kendisine tabî olan Sümeysat hâkimi el-Efdâl'i 6000 kişilik bir ordunun başında Harput'un yardımına gönderdi. Böylelikle el-Efdâl, birkaç yıl önce Melik Eşref'in kendisinden aldığı Suruc ve Ra'su'l-Ayn'nın intikamını alma fırsatını da yakalamıştı. El-Efdâl'in yönetimindeki ordu Malatya'ya varınca Melik Eşref ve Nâsıreddin Mahmûd iki ateş arasında kalmaktan korkarak geri çekilmeye karar verdiler. "Buhayratu Semnin" denilen bir mevkîye[114] kadar çekilen iki hükümdar, Harput hâkimine ait olan bir kaleyi 2 Zilhicce 601 (22 Temmuz 1205) günü ele geçirdiler. Bu arada Melik Efdâl de Harput'a gelerek Nizameddin İbrahim'in kuvvetleri ile birleşti. İki ordu el-Eşref ve Nâsıreddin Mahmûd'un ele geçirdiği kaleye yöneldiler. Hısn-ı Keyfâ emiri, ele geçirdiği kaleyi onardıktan sonra Âmid'e çekildi. Melik Eşref'in de bu arada kendi beldesine döndüğü anlaşılıyor. Harput hâkimi "Buhayratu Semnin" civarında bulunan kalesini geri almak için el-Efdâl'le beraber kuşatma başlattı. Ancak kale eski sahibine şiddetle direndi. Bunun üzerine Harput hâkimi ve el-Efdâl kuşatmayı kaldırarak kendi beldelerine döndüler[115].

Sonuç olarak, Nizameddin İbrahim Harput'u kurtardıysa da Harput'un güneyinde yer alan bir kaleyi Hısn-ı Keyfâ hâkimi olan akrabasına kaptırdı. Diğer yandan I. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkar çıkamaz Doğu Anadolu'da verdiği ilk nüfuz mücadelesinde başarılı oldu ve hem Sümeysat hâkimi Melik Efdâl'e hem de Harput hâkimi Nizameddin İbrahim'e güven telkin etti.

[116]

B) Melik Eşref'in Mardin'e İkinci Seferi

Ahlat, çok eski zamanlardan beri önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Van gölünün kuzey batısında yer alan Ahlat, ortaçağ tarihi boyunca Orta Asya ve İran'dan gelip Karadeniz'e yönelen ticaret yolunun en önemli merkezlerinden biri olma konumunu muhafaza etmiştir. Ticaret sayesinde oldukça mamur olan şehir, bilhassa Türk asıllı Ahlatşahlar hanedanı döneminde altın devrini yaşamıştır. 507/1113 yılında İbnü'l Ezrak'ın

Karadeniz'de Ahlatlıların bir gemisinin battığını ve pek çok Ahlatlının öldüğünü söylemesi de bu şehrin Ahlatşahlar zamanındaki ticarî ehemmiyetini ve Karadeniz ticaretindeki rolünü belirtir[117]. Ahlat'ın bu zenginliği komşu hükümdarların da iştahını kabartmış, fakat 1100-1207 yılları arasında buraya hâkim olan Ahlatşahların başarılı siyasetleri sayesinde şehir, Gürcüler, Eyyûbîler, İldeniz oğulları gibi güçlü devlet ve hanedanların saldırılarından korunmuştu.

Ahlat'ta Sökmenli hanedanının son üyesi olan II. Sökmen'in ölümü ile 581/1185 yılından itibaren Memlûklar devri başlamıştır. Ardarda II. Sökmen'in köleleri iktidarı ele geçirmişlerdir. Bu köleler arasında en meşhuru Seyfeddin Bek Temür'dür. O, 1185-1193 yılları arasında Ahlat'a hâkim oldu ve uyguladığı başarılı siyaset sayesinde şehri hem Selahaddin Eyyûbî'ye hem de İldeniz oğullarından Atabey Pehlivan'a karşı başarıyla savunmuştur. Fakat bu başarılı yönetici huşdâşı Hezar Dinarî tarafından katledilmiştir. Onun ölümüyle de yerine Bek Temür'ün oğlu Melik Mansur Muhammed geçti[118]. Fakat Melik Mansur babası gibi başarılı bir yönetici olmanın çok uzağında olup, içki ve sefahate düşkün birisiydi. Kendisinden önceki Ahlatşahlara hizmet eden pek çok devlet adamını katlettiği gibi halka da kötü davranıyordu. 603/1206 yılında Gürcülerin Ahlat civarına yaptıkları ve büyük zayiata yol açan bir akın Melik Mansur'un sonunu hazırladı[119]. Melik Mansur'un yönetiminden zaten memnun olmayan Ahlat halkı, bu büyük tahribat sonrası onu hapsettiler. Bu arada Sökmenli hanedanının hükümdarı II. Sökmen'in kölelerinden olan Balaban'ın Gürcü istilasından bir süre evvel isyan ederek Malazgird'i ele geçirdiğini ve burada ikamete başladığını görüyoruz. O, Melik Mansur'un hapsedilmesinden sonra Ahlat'ı ele geçirme plânları yapıyordu.

Ahlat halkı şehri, aynı zamanda son hükümdarları II. Sökmen'in yeğeni olan Mardin Artuklu emiri İlgazi b. Necmeddin Alpı'nın oğlu olan Nâsıreddin Artuk Arslan'a vermeyi plânladılar. Zira o, damarlarında Sökmenli hanedanının kanını taşıyordu[120]. Nâsıreddin Artuk Arslan, Ahlat halkının çağrısına olumlu cevap verdi ve harekete geçti. fakat onun Ahlat'ı ele geçirmesinden rahatsız olacak iki kişi vardı. Bunlardan ilki Balaban'dı. O, II. Sökmen'in memlûku idi. Kendisinden önce memlûk kökenli üç emirin Ahlat'a hâkim olması onun Ahlat üzerindeki emellerini meşrû kılıyordu. Ahlat'ın Artuk Arslan'ın eline geçmesinden rahatsız olacak ikinci kişi ise Mardin Artuklularının komşusu Melik Eşref idi. Zira Ahlat'ın Mardin Artuklularının eline geçmesi demek, bu şehirde bulunan

Ahlatşahların hazine ve askerlerinin de Mardin Artuklularına geçmesi demekti ki bu Melik Eşref'in isteyebileceği en son şeydi. Harran ve el-Cezîre hâkimi Melik Eşref bu nedenle yola çıkma hazırlıkları yapan Artuk Arslan'a haber göndererek, Ahlat'ı teslim almak için yola çıktığı takdirde kendisinin de Mardin'e yürüyeceğini bildirdi. Fakat Mardin hâkimi buna rağmen Ahlat'ı teslim almak için harekete geçti.

Artuk Arslan'ın yanında oldukça az sayıda asker vardı. Bunun nedeni de iki şekilde açıklanabilir. İlk olarak o, Ahlat halkı tarafından davet edildiği için şehre kolayca girebileceğini umuyordu. İkinci olarak Melik Eşref'in tehdidinden korktuğu için Mardin'in savunmasını tehlikeye atmak istememiştir. Mardin hâkiminin yanına az sayıda asker alışı Ahlat'a yaklaşınca kendisini zor durumda bırakmıştır. Zira Ahlat'a yaklaştığında II. Sökmen'in memlûku olan Balaban'ın şehir önlerinde ordugâhını kurmuş olduğunu gördü. Balaban, Artuk Arslan'a haber göndererek şöyle dedi: “Ahlat halkı şehri sana teslim edecek. Ancak askerlerinin şehri yağmalamalarından korkuyorlar. Bu yüzden adamlarını geri çek ki ben Ahlatlılarla konuşup şehri sana vermeye onları iknâ edeyim.”. Fakat Mardin emiri askerlerini geri çekmedi. Balaban Artuk Arslan'a bu kez tehdit edici ikinci bir name gönderdi ve ona yanında az sayıda asker bulunduğunu hatırlatarak, eğer geri çekilmezse üzerine yürüyeceğini ve Mardin ordusunu zorla çekilmeye mecbur edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Nâsıreddin Artuk Arslan Mardin'e geri çekildi[121].

Bununla beraber Artuk Arslan'ı memleketinde de sıkıcı bir durum bekliyordu. Melik Eşref, Mardin hâkiminin Ahlat'a yönelmesi üzerine tehdidinin boş olmadığını gösterircesine Duneysir[122]'e gelmiş ve burada ikamete başlamıştı. Ayrıca Mardin civarına gönderdiği askerler vasıtasıyla bu şehrin civarındaki mahsulü de Duneysir'e getirtti[123]. Mardin havalisini yağmalayan el-Eşref, daha sonra merkezi olan Harran'a döndü. Mardin hâkimi ise Ahlat'ı alamadığı gibi ülkesinin de tahrip edildiğini görerek adeta yıkıldı. İbnü'l-Esîr onun bu halini “Deve kuşu boynuz umuduyla yola çıktı, fakat kulaklarından da oldu” cümleleriyle dile getirir[124].

Ahlat, Mardin hâkiminin çekilmesi üzerine Balaban tarafından ele geçirildi ve Balaban bir yıl sonra Erzurum Selçuklu Meliki Tuğrulşah tarafından öldürülene kadar burada meliklik yaptı. Onun ölümünden sonra ise Eyyûbîler dönemi başladı.

Melik Eşref'in tüm bu gelişmelerden ziyâdesiyle memnun olduğunu söyleyebiliriz. Zira hem Ahlat gibi önemli bir şehri komşusu Artuk Arslan'a kaptırmamış, hem de kendisi Mardin'in civarını yağmalayarak yüklü bir mala sahip olmuştur[125]

[126]

V. Melik Eşref'in Musul Hâkimi Nureddin Arslanşah ile Mücadelesi

Zengîler hanedanının kurucusu olan İmâdeddin Zengî'nin ölümünden sonra Musul Atabeyliğinin de tıpkı diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, devlet arazisinin hükümdar ailesinin ortak tasarrufunda sayılması geleneği gereğince iki kola ayrıldığını görüyoruz. Musul'da İmâdeddin'in büyük oğlu Seyfeddin Gazi hüküm sürerken, Halep'te de diğer bir oğlu Nureddin Mahmûd hükümdarlık etmeye başlamıştı. Bu iki Zengî Atabeyliği şubesine 1170 yılında Sincar şubesinin de eklendiğini ilave edelim.

Bu yıl içinde Musul Atabeyliğinin hâkimi Mevdûd b. İmâdeddin Zengî ölmüş, geride İmâdeddin Zengî ve Seyfeddin Gazi isimli iki melik bırakmıştı. Vasiyeti gereğince yerine İmâdeddin Zengî'nin geçmesi gerekirken,

Mevdûd'un ölümü ile iktidarı ele geçiren hristiyan asıllı Fahreddin Abdülmesih, vasiyetin aleyhine hareket edip Seyfeddin Gazi'yi tahta çıkartmış ve kendisi de Musul Atabeyliğine vezir olmuştu. İmâdeddin bu durumu Halep hâkimi olan amcası Nureddin Mahmûd'a şikayet etti. Harekete geçen Nureddin Mahmûd Musul üzerine yürüdü. Musul'a varmadan Sincar'ı ele geçirerek yeğeni İmâdeddin'e verdi. Buradan ayrılarak Musul üzerine yürüyüşüne devam eden Nureddin, bu şehire girdi. II. Seyfeddin Gazi'yi yerinde bıraktıysa da vezir Fahreddin Abdülmesih'i azletti. Tüm bu faaliyetler neticesinde üçüncü bir Zengî şubesi olan Sincar Zengîleri'nin kurulmuş olduğunu görüyoruz[127].

Halep'in 579/1183 yılında Eyyûbî yönetimin geçmesini müteakiben Musul Zengîleri bu hanedanın en güçlü şubesi konumuna yükseldiler. Musul Zengîleri bilhassa Nureddin Arslanşah'ın yönetiminde (1193-1211) oldukça parlak bir dönem geçirdiler. Nureddin Arslanşah'ın en büyük hedefi Irak ve el-Cezîre'deki Zengî nüfuzunu kendi liderliğinde yeniden diriltmek ve bu nüfuzu Eyyûbîler karşısında bir güç unsuru haline getirmekti.

Nureddin Arslanşah'ın hükümdarlığının ilk yıllarında devlet işlerinin idaresinin daha ziyade Musul nâibi Mücahideddin Kaymaz'ın elinde olduğunu görüyoruz. Mücahideddin'in hayatının son yılları olan

594/5951198-99 yıllarından itibaren ise Nureddin Arslanşah aktif olarak el-Cezîre üzerindeki nüfuz mücadelesinde söz sahibi bir konuma yükselecektir.

594/1198 yılında Sincar Zengîleri ile Musul Zengîleri arasında cereyan eden bir hadisenin iki devletin arasını açtığını görmekteyiz. Bu yıl içinde Sincar hâkimi II. İmâdeddin Zengî'nin Nusaybin'deki nâibi bu şehir yakınlarında yer alan ve Musul Atabeyliğine ait bazı yerleri işgal etmişti. İşgal haberi Nureddin Arslanşah'a duyurulmadan evvel onun Musul'daki nâibi Mücahiddin'e bildirilmiş, O da derhal Sincar hâkimi II. İmâdeddin Zengî'ye bir elçi göndererek işgal ettiği yerleri terk etmesini ve meselenin barışçı yollardan halledilmesini bildirmişti. Fakat II. İmâdeddin Zengî huzuruna gelen Musul elçisine hakaret ettiği gibi, Nusaybin nâibinin işgal ettiği toprakların kendi mülkü olduğunu savunmuş ve bu yerleri iadeyi reddetmişti. Bunun üzerine Nureddin Arslanşah durumdan haberdar edildi ve bu gelişmelere öfkelenen Musul hâkimi derhal sefer hazırlıklarına başladı[128] .

Olaylar bu şekilde gelişirken zaten hasta olan Sincar hâkimi II. İmâdeddin Zengi'nin ölüm haberi Musul sahibine ulaştı. Sincar'da Kutbeddin Muhammed'in başa geçmesi ve tecrübeli amcasının ölümü Nureddin Arslanşah'ı daha da umutlandırdı. Nusaybin'e yürüyen Nureddin Arslanşah, burada amca oğlu Kutbeddin Muhammed'i ağır bir mağlubiyete uğrattı. Zorlukla Nusaybin kalesine sığınan Kutbeddin, geceleyin karanlıktan faydalanarak Melik Âdil'in elindeki Harran'a gitti. Nusaybin'e hâkim olan Nureddin Arslanşah'ın ordusunda ise hastalık baş gösterdi ve Musul hükümdarı askerlerinin önemli bir bölümünü yitirdi.

Bu esnada Kutbeddin Melik Âdil'e durumunu anlatarak ondan yardım istedi. Nureddin Arslanşah'ın bölgede güç kazanmasına tahammülü olmayan el-Âdil, kendi toprakları ile Musul Atabeyliği arasında tampon bir bölge konumunda olan Zengî hanedanının Sincar şubesinin toprak bütünlüğünü korumak için harekete geçti. Nusaybin'i ordusunda çıkan hastalık yüzünden terke mecbur kalan Nureddin Arslanşah Musul'a çekilirken, Melik Âdil'de burayı Sincar hâkimi Kutbeddin'e geri veriyordu[129].

Fakat Melik Âdil'in Nusaybin'den sonra Mardin üzerine yürüyerek burayı kuşatması karşısında gerek Sincar ve gerekse Musul hâkimi oldukça rahatsız oldular. Mardin'in düşmesi halinde sıranın kendilerine geleceğini hesaplayan Kutbeddin ve Nureddin aralarındaki husumeti bir kenara bırakarak ittifak yapmaya karar verdiler. Bu sırada Mısır'da Melik Aziz'in ölümü ile onun küçük yaştaki oğlu Melik Mansur'un nâibi olan Melik Efdâl b. Selahaddin, Halep hâkimi kardeşi Melik Zâhir'in de teşvikiyle el-Âdil'in elindeki Dımaşk üzerine yürüme kararı aldı[130].

Dımaşk üzerine yürümeden evvel Nureddin Arslanşah'la da ittifak yapmayı ihmal etmeyen el-Efdâl[131], Bu suretle el-Âdil'i iki yönden sıkıştırmayı amaçlamış olmalıdır. Merkezi olan Dımaşk'ı korumak üzere el- Âdil süratle geri dönerek Mardin muhasarasının başında oğlu Melik Kâmil'i bıraktı. Nureddin Arslanşah ve Kutbeddin Muhammed'de yanlarına Cezîre-i İbn Ömer sahibi Muizzeddin Sencerşah b. Gazi b. Mevdûd olduğu halde Mardin'e yürüdüler. Mardin önlerinde Melik Kâmil'i yenen müttefikler böylece Mardin Artuklu hükümdarı Hüsameddin Yoluk Arslan'ı bu muhasaradan kurtarmakla kalmıyor, bölgedeki güç dengesinin de bozulmasını önlüyorlardı[132].

Sincar ve Musul hâkimleri için 594-600/1198-1104 yılları arasındaki dönem ilişkilerin normal bir seyirde geçtiği dönemdir. Fakat 600/1204 yılında meydana gelen bir gelişme aynı hanedana mensup bu iki hükümdarı tekrar karşı karşıya getirdi.

Söz konusu yılda Mısır, Dımaşk ve el-Cezîre hâkimi konumunda bulunan Melik Âdil, Sincar hâkimi Kutbeddin Muhammed'e kendisine itaat etmesini bildirdi. Kutbeddin de bu teklifi kabul ederek el-Âdil adına para bastırıp[133] hutbe okuttu[134]. Belki de Kutbeddin bunu yaparken Nureddin Arslanşah'ın yayılmacı politikasından korkuyor ve sırtını el-Âdil'e yaslamayı umuyordu. Bu durum Nureddin Arslanşah'ı ziyadesiyle öfkelendirdi. Öyle anlaşılıyor ki Nureddin, Zengî ailesini temsil hakkını üzerinde görüyor ve bu aileyi ortak bir menfaat çevresinde toplamayı umuyordu. Çevresi Melik Âdil'in oğulları tarafından sarılı vaziyette olan Nureddin Arslanşah'ın, müttefiklerinden birinin karşı tarafa geçmesine hiddetlenmesi de oldukça normaldir.

Nureddin Arslanşah tepkisini eyleme dönüştürmekte gecikmedi. 600/1204 yılının Şaban ayında Kutbeddin Muhammed'e ait olan ve daha önceden de Musul Atabeyliği ile Sincar Atabeyliğinin arasının açılmasına sebep olan Nusaybin üzerine yürüdü. Şehre girmeyi başardıysa da Nusaybin kalesi direnmeye devam etti. Kale düşmek üzereyken Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'nün Musul'a bağlı yerlere ve özellikle Ninova'ya saldırıp mahsulü ateşe verdiği haberi geldi. Derhal Musul'a yönelen Nureddin Arslanşah, Musul'un kuzey batısında yer alan Balat mevkine geldiğinde Muzaffereddin'in Erbil'e geri döndüğünü öğrendi[135]. Nureddin Arslanşah, Muzaffereddin Gökbörü'yü cezalandırma işini sonraya bırakarak Sincar hâkiminin elinde bulunan ve Musul ile Sincar arasında yer alan Tell Afar'a gitti. Burayı kuşatan Nureddin, bir müddet sonra ele geçirdi. 17 gün kadar burada kalan Nureddin Arslanşah, daha sonra Musul'a döndü.

Bu gelişmeler yaşanırken Melik Eşref de Harran'daki merkezinden Ra'su'l-Ayn'a gelmişti. Tell-Afar'ın düşmesi üzerine Sincar hâkimi Kutbeddin Muhammed, el-Âdil'le aralarındaki tabiî-metbû ilişkisi gereğince el-Âdil'in oğlu Melik Eşref'ten yardım istedi. Melik Eşref durumdan babası Melik Âdil'i haberdar etmek maksadıyla komutanlarından İbnü'l-Meştûb'u babasına göndererek onun fikrini öğrenmek istedi. El-Âdil oğluna "Eğer maksadın Musul hâkimi ile savaşmaksa bundan kaçın ve Sincar, Âmid, Cezîre hâkimlerinin sözüne kanıp da hareket etme" dedi[136]. Fakat el-Eşref babasının tavsiyesinin aksine davrandı ve askerleriyle Nusaybin'e yöneldi. Nureddin Arslanşah'ın Kuzey Irak ve el-Cezîre'de ki yayılmacı politikasından rahatsızlık duyan Hısn-ı Keyfâ, Cezîre-i İbn Ömer[137] ve Dâra[138] hâkimleri ile Melik Eşref'in Meyafarıkîn hâkimi olan kardeşi Melik Evhad'da el-Eşref'in ordusuna askerleriyle burada katıldılar[139]. Ordusu kalabalıklaşan el-Eşref, Musul'a doğru yürüyüşe geçti. Nureddin Arslanşah'ta Musul'dan hareketle önce Tell Afar'a[140] oradan da Kefer Zammar'a[141] yöneldi. Burada Nureddin Arslanşah'ın ordusuna Mübariz Hatlah el-Halebî, Sunkur el-Halebî ve İzzeddin Gûr adlı emirler de katıldı[142]. Ordusunun sayıca arttığı bu esnada Nureddin Arslanşah, öncü olarak göndermiş olduğu Cûrdik adlı memlûkundan bir mektup aldı. Curdik, mektubunda Melik Eşref'in askerî gücünü küçültücü ifadeler kullandı ve Nureddin Arslanşah'ın izin vermesi halinde komutası altındaki öncü kuvvetlerle bile düşman ordusunu dize getirebileceğini söyledi. Biraz

ileride göreceğimiz gibi bu yanlış istihbârat Musul hâkimine çok pahalıya mâl olacaktır.

Kendisine ulaşan bu bilgiler üzerine Nureddin Arslanşah, el-Eşref'in ordugâhını kurmuş olduğu Cezîre-i İbn Ömer ve Nusaybin arasındaki Buşeza köyüne yöneldi[143]. Nureddin'in ordusu uzun süre sıcak altında yürüdüğü için hayli yorgundu. Üstelik askerlerinin yiyecekleri de azalmıştı. Nureddin, askerlerinin bir kısmını ihtiyaç duydukları bazı şeyleri temin etmeleri için çevredeki köylere yolladı. İstihbâratı bir hayli kuvvetli olan Melik Eşref, bu haberi alır almaz Nureddin'in üzerine yürüdü. Melik Eşref'in askerleri bölgeye daha önce gelmiş oldukları için rakiplerine göre daha diri idiler. Nureddin Arslanşah, askerlerinin bir bölümü çevre köylere dağılmış bir halde olduğu için zaman kazanmak maksadıyla Yakut el-Kâtip isimli elçisini Melik Eşref'e göndererek meselenin barışçı yollardan çözülmesini istedi. Fakat bu istek avantajlı konumunun farkında olan Melik Eşref tarafından reddedildi[144]. Savaştan başka çaresi kalmayan Nureddin, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kaydına göre yanında 1000 atlı olduğu halde Melik Eşref'in ordusuna saldırdı. Nureddin bu ani hücum neticesinde savaşın gidişatını ilk anda kendi lehine çevirmeyi başardı. Hatta İbnü'n-Nâzif'in kaydına göre Melik Eşref'e bizzat sokularak onu öldürmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Melik Eşref komutasındaki müttefik ordu kısa zamanda toparlanarak Nureddin'in yaptığı bu hücumu püskürttüğü gibi sonrasında da onu tam bir hezimete uğratmıştır. Nureddin Arslanşah yukarıda da belirttiğimiz gibi bu muharebede kötü işleyen istihbâratının kurbanı olmuş, önce Curdik isimli memlûkunun yanlış istihbâratı, sonrasında da askerlerinin bir bölümünü ihtiyaçlarını karşılamaları için civar köylere dağıtması, Musul ordusunun mağlubiyetini kaçınılmaz kılmıştır. Münhezim bir halde Musul'a dönen Nureddin'in yanında sadece dört askeri vardı.

Savaş sonrası Melik Eşref, Musul ordusundan esir edilen askerleri huzuruna getirtti. Bu askerlerin çoğu savaştan biraz önce Nureddin Arslanşah'ın ordusuna katılan Sunkur el-Halebî'nin askerleriydi. Ayrıca Sunkur el-Halebî ile oğlu Zâhir Gazi'nin yanısıra Esed b. Abdullah ve Hüseyin et-Tâvil gibi Musul ordusu kumandanları da esir düşmüşlerdi. Bu komutanlar daha sonra Sunkur el-Halebî ve oğlu dışında serbest bırakıldılar. Sunkur el-Halebî ve oğlu ise belki de Musul ordusuna mensup olmadıkları halde

dışarıdan bu orduyu destekledikleri için Melik Eşref tarafından Harran'a gönderilerek orada zindana atıldılar. Melik Eşref daha sonra babası el-Âdil'e müjdeciler gönderdi. El- Âdil, oğlunun bu zaferine ziyâdesiyle memnun oldu.

Zaferin meyvelerini toplamak isteyen Melik Eşref, Musul'a doğru yöneldi. Kefer Zammar'ı yağmalayan el-Eşref ve müttefikleri, bilhassa Musul'un kuzey batısındaki Balat havalisinde büyük zararlara yol açtılar. Bu gelişmeler üzerine Nureddin Arslanşah Musul'a kapanarak kale surlarını onarmaya ve olası bir kuşatma ihtimaline karşı savunma tertibatı almaya başladı. Melik Eşref Kefar Zammar'da iken iki taraf arasında elçilerin gidip gelmeye başladığını görmekteyiz. Melik Eşref barışın olabilmesi için Nureddin'in Sincar hâkiminden aldığı Tell-Afar kalesinin iadesini şart koştu.

Nureddin bu teklifi bir müddet düşündü. Ancak kabul etmekten başka bir çare olmadığını anlayarak Tell-Afar'i Kutbeddin Muhammed'e iade etti. Ayrıca Nureddin Arslanşah kız kardeşini de Melik Eşref'le evlendirdi. İbn Kesir bu hatunun adını Atabekiyye binti İzzeddin Mesud b. Mevdûd b. Zengi şeklinde kaydeder. Çok hayırsever bir insan olan bu hatunun Dımaşk'taki Kasiyun dağı eteklerinde "Medresetü'l-Atabekiyye"yi yaptırmış olduğunu da yine İbn Kesir'den öğreniyoruz. Bundan sonra el-Eşref ve müttefikleri beldelerine döndüler.

Bu savaş Nureddin Arslanşah açısından tam bir prestij kaybıyla neticelenmiştir. Bölgenin en nüfuzlu hükümdarı Nureddin Arslanşah, el-Cezîre'de kendine yeni yeni yer edinen genç bir Eyyûbî melikine mağlup olmuştur.

Diğer yandan bu savaştan en kârlı çıkan hükümdarın el-Cezîre'deki Eyyûbî nüfuzunun yeni temsilcisi Melik Eşref olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dönemin tarihçileri Melik Eşref'in bu büyük zaferini anlatmakla bitiremezler. İbn Hallikan, Melik Eşref ile Nureddin Arslanşah arasında geçen bu savaşı Melik Eşref'in hâl tercümesinde "Bu savaş o kadar meşhurdur ki tafsilatlı anlatmaya gerek yoktur" cümlesiyle dile getirirken, İbn Vâsıl'da bu savaş sonrasında Melik Eşref'in şanının yükseldiğini ve bölgede meşhur bir şahsiyet haline geldiğini kaydeder. Yine aynı müellif,

Kemâleddin Ali el-Mısrî adlı şairin bu savaş dolayısıyla Melik Eşref’i övdüğü kasidesine de eserinde yer verir

İkinci Bölüm

MELİK EŞREF'İN AHLAT'A SAHİP OLMASI VE EYYÛBİLERİN MEYYÂFARİKİN ŞUBESİNİN BAŞINA GEÇMESİ

I. Melik Eşref'in Ahlat ve Meyyâfârikîn'i Ele Geçirmesi

A) Ahlat'ta Eyyubî Egemenliğinin Başlaması

Ahlat şehri, Orta Asya ve İran'dan gelen, Van Gölünün kuzeyinde ikiye ayrılarak kuzeye ve güneye yönelen transit ticaret yolunun merkezî bir yerinde bulunuyordu. Şehir Ortaçağda gerek bu ticari ehemmiyeti ve gerekse de Mezopotamya'dan gelen ve Kafkaslara yönelen istila yolu üzerinde bulunması nedeniyle ehemmiyetini muhafaza etmiştir.

Ahlat'ta yapılan kazılar burada M.Ö. 5000 yıllarına kadar uzanan bir yerleşimin olduğunu göstermektedir. Ahlat'ta ilk olarak Hurrilerle başladığı bilinen yerleşim, Urartular, Persler, Romalılar devrinde de devam etmiş ve şehir 20/640-641 tarihinde Hz. Ömer devrinde el-Cezîredeki İslam ordusunun kumandanı Iyad b. Ganem tarafından fethedilmiştir. Ahlat şehrinin Sökmenliler hanedanının işbaşına geldiği 1100 yılına kadar pek de sakin bir dönem yaşadığını söyleyemeyiz. Şehir sırasıyla önce Emeviler ve sonrada Abbasiler döneminde adeta bu iki İslam devleti ile Hazarlar arasında bir savaş alanına dönmüştü. Kafkaslardan güneydoğu Anadolu'ya giden fetih yolunun üzerinde bulunması şehrin sükunet bulamamasının başlıca nedenidir.

Ahlat'ın kuzey Anadolu deprem kuşağı üzerinde bulunması ve defalarca yerle bir olmasına rağmen her seferinde yeniden inşa edilmesi bu şehrin her şeye rağmen vazgeçilemez bir mevkide olduğunu gösterir. Şehir, Abbasilerin bölgedeki egemenliğini yitirmesinden sonra Mervanilerin eline geçmiş, onlarda bu önemli mevkii Bizans'a karşı savunmak zorunda kalmışlardır. Ahlat, 1063'de Selçuklu Devletinin başına geçen Sultan

Alparslan'ın Anadolu'ya yöneltiği akınlarda bir üs olarak kullanılmış ve en nihayetinde şehirdeki Mervanoğulları yöneticisinin zulmünden bıkan halk, şehri Sultan Melikşah'ın amcasının oğlu Kutbeddin İsmail b. Yakuti'nin Türk asıllı kölesi Sökmen'e teslim etmişlerdir. Ahlat şehrinin bu el değişikliği aynı zamanda tarihinin en parlak günlerinin de başlangıcı olmuştur. Sökmenli hanedanı zamanında altın çağını yaşayan şehir, diğer yandan da doğuda Gürcüler ve İldenizoğulları Atabeyliğinin, güneyden de önce Zengiler sonra Eyyûbîler'in iştahını kabartan bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Sökmenlilerin Ahlat'ta kurduğu güçlü idare, çevrelerindeki diğer küçük devletlerin bu şehri ele geçirme yönündeki emellerine her zaman bir engel teşkil etmiştir.

Eyyûbî hanedanının kurucusu olan Selahaddin Eyyûbî zamanında Ahlat iki kez kuşatmaya maruz kalmıştır. İlk muhasara 1185 yılında gerçekleşti. Bu yıl içinde Sökmenli hanedanının son hükümdarı olan II. Sökmen Ahlat'ta vefat etti. Bunun üzerine Selahaddin Eyyûbî'nin komutanları Eyyûbî Sultanını Ahlat üzerine yürümeye teşvik ettiler. II. Sökmen'in geride erkek evlat bırakmadan ölmesi ise Ahlat'a yapılacak olası bir seferi zaten meşrû bir hale getirmekteydi. Bununla beraber Selahaddin Eyyûbî'nin Ahlat'a yürüdüğünü haber alan Azerbaycan Atabeyi İldenizoğlu Atabey Pehlivan, Anadolu'dan gelecek bir saldırıya karşı kendi topraklarının kilidi konumundaki Ahlat'ın, zamanın en güçlü İslam hükümdarının eline geçmesinden korktu ve Ahlat'a yöneldi. Bu sırada Ahlat'ı ele geçiren II. Sökmen'in memlûkü Begtemür'ün, ustaca bir siyasetle kızını Atabey Pehlivan'a nikahlaması ve bu yolla Selahaddin Eyyûbî ile Atabey Pehlivan'ı karşı karşıya getirmesi Ahlat'ı muhtemel bir Eyyûbî istilasından kurtardı. Eyyûbîlerin Ahlat'a karşı ikinci hareketleri ise, Selahaddin Eyyûbî'nin yeğeni olan ve aynı zamanda Meyyâfârikîn, Harran ve Urfa'ya hâkim olan Takıyyeddin Ömer'den geldi. Takıyyeddin 587/1191 yılında Ahlat'ı hâkimiyet sahasına katmak için harekete geçti. Bu amaçla Hani'yi aldı ve Ahlat'ı kuşattı. Fakat onun aynı yıl hastalanarak vefat etmesi Ahlat'ı bir kez daha Eyyûbî egemenliğine girmekten kurtarmıştır.

Ahlatşahlar Devletinde II. Sökmen'in ölümünden sonra başlayan memlûklar dönemini, Melik Eşref'in Ahlat'ı teslim almaya giden Mardin Artuklu hâkimi Nâsıreddin Artuk Arslan'ın topraklarını yağmalamasıyla ilgili bölümde zikretmiştik.

Ahlatşahlar devletinin son memlûk hükümdarı olan Balaban'ın saltanı da oldukça sıkıntılı geçti. Balaban'ın köle olması onun Ahlatşahlar ülkesine meşrû varis olmasını engelliyor, bu durumda komşu hükümdarların Ahlat'a sahip olma plânları yapmalarına sebep oluyordu.

Melik Âdil'in oğullarından olan Melik Evhad Necmeddin Eyyûb, babası tarafından Meyyâfârikîn ve çevresinin yöneticiliğine getirilmişti. Kendisinden önce de bazı Eyyûbî melikleri tarafından ele geçirilmek istenen Ahlat şehri hakkında Melik Evhad'da selefleri gibi düşünüyordu. Ahlat'ın ele geçirilmesi durumunda Eyyûbî hanedanı aynı zamanda Anadolu ve Kafkaslar üzerinde de daha güçlü bir şekilde söz sahibi konuma yükselmiş olacaktı.

Melik Evhad, bu düşüncelerle ilk olarak 603/1206 yılında Ahlat üzerine yürüdü. Ahlat'a hâkim olan Balaban ise bu esnada şehri daha yeni ele geçirmişti. Bu nedenle Melik Evhad'ın zamanlamasını iyi yapmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Melik Evhad hızlı bir yürüyüşle Meyyâfârikîn ve Ahlat arasında yer alan Muş Kalesine geldi ve burayı kuşatarak ele geçirdi. Bu esnada Balaban da Ahlat'tan askerleriyle beraber yola çıktı. Balaban, Melik Evhad'a yolladığı bir haber ile ona karşı koyacak gücü olmadığını ve anlaşmak istediğini bildirdi, diğer yandan da Ahlat'a giden geçitleri tuttu. Balaban'ın sözlerine inanan Melik Evhad'ın kendine güveni daha da arttı. Neticede Balaban, Melik Evhad'ın ordusunu Ahlat'a giden geçitlerden birinde tuzağa düşürdü ve Eyyûbî melikini büyük bir hezimete uğrattı. Ordusu dağılan Melik Evhad, bozguna uğramış bir halde kendi beldesi olan Meyyâfarikîn'e döndü.

Balaban karşısında mağlubiyete uğramış olmasına rağmen Melik Evhad yılmadı ve ertesi yıl babası Melik Âdil'e yazdığı bir mektupta Ahlat üzerine ikinci kez yürümek niyetinde olduğunu ve kendisine yardım göndermesini istedi. Bunun üzerine Melik Âdil de Harran, Ruha ve Ra'su'l-Ayn hâkimi olan oğlu Melik Eşref'i, kardeşi el-Evhad'a yardımla görevlendirdi.

Melik Eşref ordusu ile hareket ederek Meyyâfârikîn'de kardeşi Melik Evhad ile buluştu. İki kardeş Ahlat'a yöneldiler. Balaban, tıpkı ilk seferinde olduğu gibi bu sefer de Melik Evhad'ı Ahlat dışında karşıladı. Fakat bu sefer hazırlıksız yakalanmamıştı. Kardeşi Melik Eşref'in askerleri ile ordusu daha da güçlenen Melik Evhad Balaban'ı yendi. Balaban ise Ahlat Kalesine çekildi ve Erzurum meliki olan Mugiseddin Tuğrulşah b.

Kılıçarslan'dan acele yardıma gelmesini istedi. Tuğrulşah'da Ahlat üzerinde emeller besliyordu.

Eyyûbî hanedanından bir melikin Ahlat'a sahip olması demek, Erzurum Selçuklu devletinin sınırında güçlü bir hanedanın yerleşmesi demekti. Bu nedenle Mugiseddin Tuğrulşah bir an için Ahlat üzerindeki emellerini bir kenara bıraktı ve askerleriyle Balaban'ın yardımına koştu. Ahlat ordusu ile birleşen Erzurum ordusu, Melik Evhad ve Melik Eşref'i yenmeyi başardı. Eyyûbî ordusu Muş'a doğru çekildi. Balaban ve Tuğrulşah Eyyûbî ordusunu Muş Kalesinde muhasara ettiler[145]. Fakat mevcut avantajlı durum, Tuğrulşah'ı Ahlat üzerindeki plânlarını gerçekleştirme konusunda cesaretlendirdi. O, Ahlat ordusu ve Ahlat ülkesine sahip olmak amacıyla müttefiki Balaban'ı öldürdü. Böylelikle Ahlat'ı kolayca ele geçirebileceğini umuyordu. Ayrıca Balaban bir memlûk idi, kendisi ise Selçuklu hanedanına mensuptu. Bununla beraber Ahlat önlerine gelen Tuğrulşah, burada hiç beklemediği bir mukavemetle karşılaştı.

Zira, Ahlatlılar kendisini bir işgalci olarak görüyor ve gerekçesi ne olursa olsun Sökmen hanedanının son üyesi II. Sökmen'in hatırasına saygısızlık eden Tuğrulşah'tan nefret ediyorlardı. Aynı zamanda Ahlat şehri, yaklaşık bir buçuk asırdan beri bir hanedanlığın merkezi konumunda idi ve şimdi Ahlat halkı Tuğrulşah'a tabî olmak istemiyordu. Ahlat'ın şiddetli bir şekilde kendisine direnmesi üzerine, Erzurum meliki Ahlat ülkesinin bir başka önemli kalesi olan Malazgird'e yöneldi. Fakat burada da güçlü bir direnmeyle karşılaştı. Ahlatşahlar ülkesini sandığı kadar kolay ele geçiremeyeceğini anlayan Tuğrulşah, bu olaylar üzerine memleketine döndü.

Tüm bu gelişmeler sonucu, Ahlat şehri bağımsızlığını korumayı başarmıştı. Ancak şehrin başında artık güçlü bir yönetici bulunmuyordu. Bu yüzden de Ahlat sürekli artan baskılar sonucu ya Eyyûbî meliki el-Evhad'a, ya Erzurum meliki Tuğrulşah'a ya da olası bir Gürcü hücumu karşısında Gürcülere teslim olacaktı. Ahlat ileri gelenleri içinde bulundukları durumu göz önüne alarak şehri Eyyûbî meliki el-Evhad'a teslim etmeye karar verdiler. Zira o, güçlü bir hanedana mensuptu.

Bu yüzden de Ahlat'ı her türlü tehlikeden koruma imkanına sahipti. Ahlatlılar Melik Evhad'a bir elçi göndererek eğer ordusuyla harekete geçerse şehirlerini kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Ahlat'a yönelen Melik Evhad, Ahlat'a girdi ve şehre hâkim oldu[146]. Melik Evhad'ın Ahlat'a sahip olması, komşu ülkelerde hiç de hoş

karşılanmadı. Eyyûbîler gibi güçlü bir hanedanın Anadolu ve el-Cezîre'den Kafkaslara açılan böyle bir kapıya sahip olması, özellikle Gürcüleri çok tedirgin etti. Gürcüler bu nedenle Ahlat civarındaki baskı ve yağmalarını daha da şiddetlendirdiler. Bu saldırılar neticesinde Melik Evhad, Meyyâfârikîn'deki merkezini Ahlat'a taşıdı.

Ahlat daha önceleri de Gürcüler tarafından defalarca yağmalanmıştı. Gürcüler ilk olarak 601/1204 yılında Ahlat ile Erciş'e saldırdılar. Fakat Erzurum meliki Tuğrulşah'ın gönderdiği askerî yardımla Gürcüler mağlup edildiler[147]. Ertesi yıl Gürcüler daha da kalabalık bir orduyla Ahlat üzerine yürüdüler. Fakat Ahlat'a giden yol üzerindeki bir vadide sıkıştırılarak bir kez daha Ahlat ordusuna mağlup oldular[148]. Bir sonraki sene tekrar Ahlat'a geldiklerinde ise Ahlat halkını kaleye kapanmış buldular ve Ahlat'ın çevresini yağmalayarak geri çekildiler[149].

Görüldüğü gibi bilhassa Ahlatşahlar'ın son dönemlerindeki buhranlardan faydalanan Gürcüler, neredeyse her yıl Ahlat ve çevresine yağma akınları düzenliyorlardı. İran ve Azerbaycan'daki iktidar boşluğu Gürcülerin kendilerini toplamalarını sağlamış ve bu sayede Gürcüler kısa zamanda çevrelerindeki devletlere akınlar düzenleyen ciddi bir güç haline gelmişlerdi. Diğer yandan Gürcülere karşı sık sık akınlara çıkan Artukoğulları'nın Haçlılarla ve kendi aralarındaki çekişmelerle uğraşıyor olmaları da Gürcülerin güçlenmesinin bir diğer sebebidir.

Melik Evhad döneminde de Gürcülerin Ahlat'a akınları devam etti. Gürcüler teşkil ettikleri çeteler vasıtasıyla Ahlat ve civarına baskınlar düzenliyorlar ve müslüman halkın huzurunu kaçırıyorlardı[150]. Nitekim Melik Evhad'ın Ahlat'ta bir asırdan fazla süren bir hanedana son vermesini ve bunun sonucunda ortaya çıkan karışık ortamı iyi değerlendiren Gürcüler, önce Ahlat'a yürüdüler ve oradan da Erciş'e yöneldiler. Erciş'i tamamen harabeye çeviren Gürcüler'e Melik Evhad hiçbir şey yapamadı. Zira o, 604/1207 yılında olduğu gibi Ahlat halkının kendisine isyan etmesinden ve şehri kaybetmekten korkuyordu. Gürcülerin Erciş'e yaptıkları bu müthiş saldırıdan bir sene evvel el-Evhad, Sökmenli ülkesine bağlı beldelerden Malaz-gird'i ele geçirmek ve hâkimiyetini burada da tanıtmak için Ahlat'tan yola çıkmıştı. Fakat onun yokluğunda şehir halkı Melik Evhad'ın şehirde bıraktığı Eyyûbî garnizonuna saldırmış ve surlardan Şah-ı Ermen'in yani eski yöneticileri olan Sökmen hanedanının adını haykırmışlardı. Bunu yapmaktan maksatları ise II. Sökmen'in memlûk ya da komutanlarından birinin şehre gelip Ahlat'ı teslim almasını sağlamaktı. Bu gelişmelere çok

kızan Melik Evhad, kardeşi Melik Eşref'ten yardım istedi. El-Cezîre'den gelen askerler de yanında olduğu halde el-Evhad şehri kuşatarak ele geçirdi ve sonrasında da şehirde büyük katliam yaptı[151]. Tüm bu olaylar neticesinde gerek Melik Evhad'ın ve gerekse Ahlat halkının karşılıklı olarak birbirlerine güvenleri kalmadı. Bu yüzden bir yıl sonra Gürcüler Erciş'i istila ettiklerinde Melik Evhad, emri altında onlara karşı koyabilecek bir ordu olmasına rağmen Ahlat halkına güvenmediğinden şehirden çıkamamıştı[152].

Gürcülerin Melik Evhad döneminde Ahlat'a yaptıkları son akın bu melikin ölüm yılı olan 607/1210 yılına rastlar. Bu yıl içinde Melik Evhad'ın babası Melik Âdil, Musul hâkimi Nureddin Arslanşah'la anlaşarak Zengi hanedanından olan Sincar hâkimi Kutbeddin Muhammed'in merkezi olan Sincar'ı kuşatmıştı. Fakat Sincar'ın düşmesi halinde sıranın kendisine geleceğini ve etrafının Melik Âdil'in çocukları tarafından çevrilmiş olacağını düşünen Nureddin Arslanşah, bu ittifaktan vazgeçtiği gibi Melik Âdil'e karşı Halep meliki ez-Zâhir, Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü, Sincar hâkimi Kutbeddin Muhammed ve Anadolu Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile ittifak kurdu. Bununla da yetinmeyerek Gürcüler'e de haber göndererek onlarında Ahlat'ı kuşatmalarını istedi. Bu teklife olumlu cevap veren Gürcüler, yardım alma ümidi neredeyse hiç kalmayan Melik Evhad'ın üzerine yürüdüler[153]. Başlarında İvan adlı komutanları vardı. Gürcüler'in Ahlat'ı sıkıştırdığı bir esnada İvan, kendi adamlarının tuzak olarak kazdığı Ahlat surları yakınındaki bir çukura sarhoş olduğu halde düştü. Derhal Eyyûbî askerleri tarafından esir alınarak Melik Evhad'ın huzuruna çıkarıldı. Melik Evhad, İvan'ı 200.000 dinar kurtuluş akçesi vermek, müslüman esirlerden 2.000 kişiyi serbest bırakmak ve kızını el- Evhad'ın kardeşi Melik Eşref'e vermek şartları karşılığında serbest bıraktı. Babası Melik Âdil'i de durumdan haberdar eden Melik Evhad, böylece hayatı boyunca karşılaşacağı son Gürcü saldırısını başarıyla def etmiş oluyordu[154].

[155]

B) Melik Evhad'ın Ölümü Ve Beldelerinin Melik Eşref'e Geçmesi

Melik Evhad, Gürcü tehdidini ülkesinden uzaklaştırdıktan kısa bir süre sonra rahatsızlandı. Hastalığı döneminde ülkesini Harran meliki olan kardeşi Melik Eşref yönetiyordu. El-Evhad bir aralık iyileşir gibi olmuş ve kardeşi Melik Eşref'i yanına çağırarak kendisini iyi hissettiğini ve kendi beldesine geri dönebileceğini bildirmiştir. Melik Eşref, beldesine dönmüş, fakat bir müddet sonra el-Evhad'ın hastalığı tekrar nüksetmiştir. Bu sefer hastalıktan kurtulamayan Melik Evhad, kısa bir süre sonra vefat etmiş, ülkesi ise olaysız bir şekilde kardeşi Melik Eşref'in eline geçmiştir[156]. Bu durumun en önemli nedeni, kaynaklarda bu esnada kendi yerine geçecek bir erkek evladın varlığından bahsedilmemesidir. Bu da Melik Evhad'ın bir erkek evladı bulunmadığını ya da Ahlat üzerinde hak iddia edecek kadar büyük bir çocuğu olmadığını gösterir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ahlat halkının Melik Evhad'ın ölümüne çok sevindiklerini bildirir ki bunun nedenini yukarıda zikretmiştik. Yine Sıbt, Melik Evhad'ın Malazgird'de öldüğünü ve oraya gömüldüğünü de belirtir[157]. Melik Evhad'ın zâlimane yönetiminin aksine, Melik Eşref, Ahlat halkına ihsanlarda bulunarak gönüllerini almıştır. Böylelikle Ahlat ve civardaki diğer kalelerde olaysız bir şekilde Melik Eşref'in hâkimiyetini tanımışlardır[158].

Ahlat'ta meydana gelen bu taht değişikliği karşısında Melik Âdil'in tavrı ilk başlarda olumsuz olmuştur. Zira İbnü'l-Âmid ve İbnu'l Furat, Melik Âdil'in Ahlat'taki oğlu Melik Evhad'ın ölüm haberini alınca üzüldüğünü ve diğer oğlu Melik Eşref'in süratli bir şekilde Ahlat'ı ele geçirmesi karşısında da şaşırdığını belirtir. Sonuç itibarı ile Melik Âdil, bu oldu bittiyi hoş karşılamamış, fakat Melik Eşref babasına, Ahlat'ı civar ülke hükümdarlarından birinin işgal etmesinden korktuğu için aceleci davrandığını belirtmiş ve böylece babasının gönlünü almıştır. Bunun üzerine Melik Âdil de oğlunun Ahlat üzerindeki hâkimiyetini onaylamıştır.[159]

Melik Evhad'ın Ahlat'taki hâkimiyeti daha ziyade saltanatını meşrulaştırmak ve Gürcüler'e karşı topraklarını savunmakla geçmiştir. Gürcüler'e karşı ülkesini başarıyla savunmuş olmasına rağmen 604/1207 yılında Ahlat halkının kendisine isyan etmesi sonucunda giriştiği katliam hiç unutulmamış ve ölene kadar Ahlat halkı kendisinden nefret etmiştir.

Yerine geçen kardeşi Melik Eşref döneminde Ahlat daha önceki yıllara göre oldukça sakin ve huzurlu bir dönem yaşamış, Melik Eşref'in burada nâib olarak bıraktığı Hüsameddin Hâcib Ali'nin güzel yönetimi sayesinde şehir eski günlerine dönmüştür. Celaleddin Hârizmşah'ın 627/1230 yılında Ahlat'ı kuşatarak ele geçirmesine kadar da Ahlat için bu mutlu günler devam etmiştir.

[160]

II. Melik Eşref'in Halep'i İzzeddin Keykavus'a Karşı Savunması

[161]

A) Haleb'in Ticari Önemi

Halep, günümüzde de Kuzey Suriye'nin merkezi durumundadır. Şehir, Suriye'nin iç kısımlarındaki ovalardan elde edilen tahıl ve meyve ağaçlarından sağlanan ürünlerin ve göçebelerin beslediği koyun ile çöl bedevîlerinin beslediği deve gibi hayvanların satış ve mübâdele merkeziydi[162]. Aynı zamanda Anadolu, Irak, İran, Hicaz, Yemen, Umman, Hindistan, Çin, Mısır ve Kuzey Afrika gibi beldelerden getirilen ipek, fildişi, seramik ve dokuma gibi mamullerin de bulunabildiği bir ticaret merkeziydi[163]. Haçlı seferlerinden sonra şehrin önemi daha da arttı. Suriye sahillerinden gelen ve Haçlıların koruması altında Antakya'da kendilerine yer edinen İtalyan tacirler için Halep, İslam ve doğu dünyasının nadide ürünlerinin bulunabileceği dev bir ticari merkez konumundaydı[164]. XIII. Yüzyıl başlarında Eyyûbîler'in yönetiminde bulunan Halep'in dünyanın en büyük ticaret merkezlerinden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Halep ticarî açıdan Anadolu ile de önemli bağlantıları bulunan bir şehirdi. Trabzon ve Sinop'tan yola çıkan kervanlar Sivas'ta toplanıyorlar ve oradan da Malatya üzerinden Adıyaman, Ra'ban[165], Antep ve Tell-Bâşir üzerinden Halep'e varıyorlardı[166]. İzzeddin Keykavûs, Halep seferine çıkmadan evvel Ermeniler üzerine bir sefer düzenlemişti. Zira Ermeniler, İzzeddin Keykavûs'un kardeşi Alaaddin Keykubad'la giriştiği taht mücadelesi sırasında Anadolu Selçukluları'na ait olan Ulukışla, Ereğli, Karaman gibi beldeleri işgal ettikleri gibi Malatya'dan Halep'e inen ticaret yollarının da güvenliğini tehdit etmişlerdi[167]. İzzeddin Keykavûs, Ermeniler üzerine yaptığı bu seferle hem onların eline geçen beldeleri kurtarmış hem de ticaret yollarının güvenliğini sağlamıştır. Sinop ve Antalya'nın fethiyle Anadolu Selçuklu ticaretini denizlere taşıyan İzzeddin Keykavûs, Ermeni seferiyle de bu sahil kentlerinden gelen emtianın

Halep’e ve Halep’ten gelen emtianın da bu sahil kentlerine akış trafiğini bir düzene koymuş oluyordu. Artık geriye tek bir hedef kalıyordu. O da Ortadoğu’nun en önemli ticarî antreposu konumundaki Halep’i ele geçirebilmekti.

[168]

B) Halep Hâkimi Melik Zâhir Gazi'nin Anadolu Selçukluları ile İlişkileri

Halep hâkimi olan ez-Zâhir Gazi, saltanat müddeti boyunca (1183-1216) Anadolu Selçuklu Devleti ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır. Zira o, bilhassa kendi babası Selahaddin'in ölümüyle gücünü arttıran ve 597/1200 yılında da Mısır'ı ele geçirerek tüm Eyyûbî beldelerinin sultanı olan amcası el-Âdil'den çekiniyor ve Anadolu Selçukluları'nı ona karşı bir denge unsuru olarak görüyordu. Bu nedenle o, zaman zaman Anadolu Selçukluları ile ortak seferlere çıktığı gibi el-Âdil'in kızıyla evlenerek amcasıyla da iyi geçinmenin yollarını aramıştır[169]. Siyasî zeka yönünden Selahaddin'in en zeki oğlu olan ez-Zâhir Gazi, çeyrek yüzyıldan fazla süren Halep hâkimiyeti esnasında bu sayede tatsız sürprizlerle karşılaşmamıştır.

592/1196 yılında kardeşi Rüknüddin Süleymanşah'la giriştiği taht mücadelesini kaybeden I. Gıyaseddin Keyhüsrev, önce Ermeni kralına, sonra da Elbistan ve Malatya'ya uğramış en nihayet Halep'e gelerek ez-Zâhir Gazi'ye konuk olmuştur. Melik Zâhir Anadolu Selçuklu tahtında bulunan Ruknüddin Süleymanşah ile bozuşmak istemediği için I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i çok iyi ağırlamakla beraber ona askerî yönden herhangi bir yardım taahhüdünde bulunmamıştır[170]. Bununla beraber ez-Zâhir, 602/1205 yılında ağabeyi Rüknüddin Süleymanşah'ın ölümünden bir müddet sonra Anadolu Selçuklu tahtına çıkan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile de ilişkilerini iyi tutmuş ve hatta 605/1208 yılında iki hükümdar Ermeniler üzerine ortaklaşa başarılı bir sefer düzenlemişlerdir[171]. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, el-Cezîre ve Doğu Anadolu'da nâibleri olan oğulları vasıtasıyla[172] egemenlik sahasını devamlı genişleten Melik Âdil'e karşı, Melik Zâhir'i doğal bir müttefik olarak görüyordu. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü ile yerine geçen I. İzzeddin Keykavûs zamanında da Halep Eyyûbîleri'nin Anadolu Selçukluları ile münasebetleri olumlu bir seyir izledi. Yalnız Melik Zâhir'in 1216 yılında Ermeni seferine çıkan İzzeddin Keykavûs'a yardım etmekte kararsız davranması iki devlet arasında bir gerginliğe yol açmıştır. İzzeddin Keykavûs bu sefer için Melik Zâhir'den yardım talebinde bulunduğunda Melik Âdil devreye girmiş ve kendi ailesine yüz çevirip başka bir aile ile dost geçinmesinin doğru olmadığını ve İzzeddin Keykavûs'un Kuzey Suriye ile beraber özellikle

Halep için kötü emeller beslediğini yeğeni Melik Zâhir'e söylemiştir. Bu durum karşısında Melik Zâhir tereddüde kapılmıştır. Onun bu halinden hiç de hoşlanmayan İzzeddin Keykavûs, ez-Zâhir'e ait olan Balat şehri üzerine kuvvet sevk etmiştir. Bu hareket üzerine amcasının söylediklerinde doğruluk payı olduğunu düşünen ez-Zâhir, kesin olarak İzzeddin Keykavûs'la ittifak yapmaktan vazgeçmiştir[173]. Keykavûs bu durum yüzünden özür dilemiş fakat Melik Zâhir bir müddet sonra vefat etmiş olması Anadolu Selçuklu sultanını, mevcut durumu yeniden gözden geçirmeye sevketmiştir.

[174]

C) Melik Zâhir’in Ölümünden Sonraki Gelişmeler

Melik Zâhir ölümünden kısa bir süre önce Melik Âdil’in kızı Dayfa Hatundan dünyaya gelen oğlu Melik Aziz Muhammed’i veliahd tayin etmişti. Bununla beraber Melik Aziz çok küçüktü ve sadece üç yaşındaydı. Melik Zâhir’i böyle bir harekete sevkeden en büyük âmil ölümünden sonra amcası ve kayınpederi olan Melik Âdil’in Halep’i istila edeceğinden korkmasıdır[175]. Nitekim İbnü’l-Esîr, Melik Zâhir’in ölmeden kısa bir müddet önce Melik Âdil’e elçi gönderdiğini ve kendi öz torunu olan Melik Aziz’in mülküne el uzatmaması konusunda amcasından yemin etmesini istediğini bildirir. Melik Âdil bu talebe çok şaşırmış, “Böyle bir yemine ne gerek var Melik Zâhir benim oğullarımdan biridir.” şeklindeki sözleriyle bu şaşkınlığını açığa vurmuştur. Ancak elçinin ısrarlı talebi üzerine istenilen yemini etmiştir[176]. Zaten Melik Âdil de Haçlılar yüzünden Halep’le uğraşamamış ve 615/1218 yılında da ölmüştür.

Melik Zâhir vefatından biraz önce oğlunun atabeyliğine Şihabeddin Tuğrul’u tayin etmiştir[177]. Aslen Rum olan bu zat, daha sonra müslüman olmuş ve Melik Zâhir’in en güvendiği adamları arasına girmiştir. Şihabeddin Tuğrul; Seyfeddin Ali b. Alemeddin Sincar ve meşhur kadı Bahauddin ibn Şeddâd ile ittifak kurarak kısa zamanda Melik Aziz’e muhalefet edenleri sindirmiştir[178]. Esasen Melik Aziz’e muhalefet edenler de iki gruba ayrılıyorlardı. Bunlardan ilk grup, Halep’in üç yaşındaki Melik Aziz yerine Sümeysat’ta hüküm süren Selahaddin’in en büyük oğlu olan Melik Zâhir’in kardeşi Melik Efdâl Ali’nin hakkı olduğunu söylüyorlardı. Diğer bir grup ise Melik Efdâl yerine Melik Zâhir’in yeğeni ve damadı olan Melik Mansur b. Melik Aziz’in Halep şehrinin yöneticisi olmasını istiyorlardı[179]. Fakat Şihabeddin Tuğrul, her iki grubu da sindirmeyi başardı ve Melik Aziz’i Halep meliki ilan ederken , kendisi onun atabeyi, genç melikin annesi Dayfa Hatun[180] da Halep nâibesi oldu. Tüm bu olaylar da Halep’te bir gayr-ı memnunlar zümresinin oluşmasına yol açtı. Bunlardan bir kısmı İzzeddin Keykavûs’un yanına gitti ve onu Halep üzerine yapılacak bir sefer için teşvik ettiler[181]. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Haleb’in ticarî ve stratejik ehemmiyetinin farkında olan İzzeddin Keykavûs bu suretle seferini meşru bir zemine dökme imkanını bulmuştur. O, hem Halep üzerindeki emellerini tahakkuk ettirmede bir araç olarak ve

hem de coğrafyayı iyi tanıması sebebiyle Sümeysat emiri el-Efdâl Ali ile de ittifak yeniledi. Böylelikle İzzeddin Keykavûs görünüşte el-Efdâl'in Halep tahtı üzerindeki hakkının savunuculuğuna soyunmuş oluyordu.

Bununla beraber Selçuklu ümerasından bir grup İzzeddin Keykavûs'un bu plânına pek de sıcak bakmıyor ve olaya hem ahlaki açıdan hem de mantıkî açıdan yaklaşıyorlardı. Mecdeddin Abî, Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara ve Mübaruzuddin Çavlı gibi değerli emirlerin içinde bulunduğu bu grup sultana Halep tahtının eski sahibi olan Melik Zâhir'in Anadolu Selçukluları ile ittifak halinde olduğunu ve yetim malı olan bir beldeye el uzatmanın uğursuzluk getireceğini hatırlattılar. Ayrıca yine onlar, Melik Aziz'in dayıları olan Dımaşk hâkimi el-Muazzam, Mısır hâkimi el-Kâmil ve el-Cezîre hâkimi el-Eşref'e de dikkat çekerek Halep nâibesi olan Dayfa Hatun'un sıkıştığı zaman kardeşlerine baş vurabileceğini ve bunun da Anadolu Selçuklularını sıkıntıya düşürebileceğini bildirdiler. İzzeddin Keykavûs emirlerinin fikirlerini dinlemesine rağmen onlara "melikler arasında acıma olmaz" sözü ile mukabele etti[182]. Bu sözüyle o, aynı durumun kendi evlatlarının başına gelmesi halinde başka meliklerin durumdan istifadeye çalışacaklarını, bunun doğal bir hareket olduğunu belirtmek istiyordu.

Selçuklu ümerası İzzeddin Keykavûs'un bu sefer için kararlı tutumunu görünce ona Kuzey Suriye'yi yakından tanıyan ve Halep üzerinde emeller besleyen bir Eyyûbî meliki olan Sümeysat hâkimi el-Efdâl ile ittifak yapmasını tavsiye ettiler. Ümeranın bu tavsiyelerini doğru bulan İzzeddin Keykavûs, Sümeysat hâkimi el-Efdâl'e mektup yazdı ve onu yanına davet etti. El-Efdâl davete icabet etti ve İzzeddin Keykavûs tarafından çok iyi karşılandı. İki taraf aralarında bir anlaşmaya vardı. Buna göre her iki tarafın ordusu Halep üzerine yürüyecek ve Anadolu Selçuklu sultanı Sümeysat hâkimi el-Efdâl'in Halep üzerindeki emellerini gerçekleştirmesinde yardımcı olacaktı. Ayrıca el-Efdâl Halep ile beraber Eyyûbîler'in bu şubesinin diğer arazisine de sahip olacaktı. Daha sonra her iki ordu el-Cezîre bölgesine girecek ve Melik Eşref'in elindeki Harran ve Ruha çevresini işgal edeceklerdi. Ele geçirilen bu topraklar İzzeddin Keykavûs'un el-Efdâl'e Halep'i almasında yardım etmesine karşılık Anadolu Selçukluları'na terk edilecekti. El-Efdâl sahip olduğu bu topraklar üzerinde İzzeddin Keykavûs namına hutbe okutup sikke kestirecekti[183].

Diğer yandan el-Cezîre'deki mevcut ortam da Halep'e yapılacak bir sefer için çok müsaitti. Zira 615/1218 yılına gelindiğinde Eyyûbîler'in Dimyat'a saldıran Haçlılarla mücadele halinde olduklarını görmekteyiz. Melik Âdil, Mısır'ın kalbine giden yol demek olan Dimyat'a yapılan bu saldırı nedeniyle Haçlılarla uğraşıyordu. Oğulları el-Kâmil ve el-Muazzam da babalarına yardım ediyorlardı. El-Cezîre ve Kuzey Suriye'nin güvenliği Melik Eşref'e emanet edilmişti. Ancak el-Âdil, bu oğlunun bir yandan da Haçlı beldelerini tazyik etmesini ve bu sayede Dimyata Haçlılar tarafından yapılan saldırının yükünü hafifletmesini emretmişti. Kısacası Eyyûbîler 615/1218 yılında tam bir keşmekeş içerisindeydiler. Ayrıca el-Cezîre yöresindeki emirlerin bu bölgedeki Eyyûbî nüfuzundan çok ciddi bir şekilde rahatsız oldukları da bir gerçekti. Bilhassa Artuklular Eyyûbî nüfuzundan hiçte memnun değillerdi ve bu nedenle Âmid Artukluları İzzeddin Keykavûs'un Halep seferinden kısa bir süre önce el-Âdil adına okutulan hutbeyi kesmiş ve Anadolu Selçuklu sultanı adına okutmaya başlamışlardır. Öte yandan Derbesak hâkimi Alemeddin Kayser de aynı yolu izlemiş ve onun bu hareketinden memnun kalan İzzeddin Keykavûs, Elbistan'ı ele geçirdiği takdirde burayı kendisine vereceğini bildirmişti[184]. İzzeddin Keykavûs bir yandan da Halep'te el-Efdâl'i destekleyen gruba el altından destek oluyor ve Halep üzerine el-Efdâl'i genç hükümdar Melik Aziz'in atabeyi yapmak gayesiyle bir sefer düzenleyeceğini Haleb'e gizlice gönderdiği adamları vasıtasıyla etrafa yayıyordu. Bu durum Halep'te Şihabeddin Tuğrul'un başını çektiği grup tarafından büyük bir endişeyle izleniyordu. Şihabeddin Tuğrul, Halep'in el-Efdâl'in eline geçmesi halinde Mısır hükümdarı el-Âdil ile bu melik arasında yıllar evvel meydana gelen husumetin yeniden alevleneceğinden ve bu durumdan Halep'in zarar göreceğinden korkuyordu[185].

Tüm bu gelişmeler cereyan ederken Eyyûbîlerin el-Cezîre hâkimi Melik Eşref mevcut ortamı gözlemlemekle yetiniyordu. Zira babası Melik Âdil onu Suriye sahillerindeki Haçlı kalelerine akın yapmak ve Haçlıların dikkatini buraya çekmekle görevlendirmişti. Kendisine bu iş için Hıms emiri Melik Mücahid de yardım ediyordu. Bu suretle Melik Âdil, Dimyat'taki Haçlı baskısının hafifleyeceğini umuyordu.

[186]

D) I. İzzeddin Keykavûs'un Halep Seferi

Daha öncede belirttiğimiz gibi Melik Efdâl Ali ile ittifak kurduktan sonra sefer hazırlıklarına başlayan İzzeddin Keykavûs, başta Maraş emiri Nusreteddin olmak üzere kendisiyle ittifak halinde bulunan el-Cezîre'deki müttefiklerine haber gönderdi. Bir yandan da Malatya, Sivas gibi merkezlerle Yabanlu Yaylağında bulunan diğer beylere de ferman göndererek Elbistan ovasında toplanılmasını emretti. Kendisi de Elbistan'a doğru yola çıktı. Burada bir meşveret meclisi toplayan İzzeddin Keykavûs, zaferinden emin olduğu için, Suriye'de elde edeceği yerlerin yönetimini orada hazır bulunan beyleri arasında paylaştırdı. Bu meşveret meclisinde sefer yolunun tayini de yapıldı. Bölgenin tabiat şartlarını iyi bilen beylerden bir grup, en ideal yolun Marzban, Râban ve Tell-Başir olduğunu söyledi ve sultan da bu yolu sefer yolu olarak tayin etti. Yine İzzeddin Keykavûs, askerlerini klasik Türk ordu nizamına göre düzenledi ve merkez, sağ cenah, sol cenah, öncü ve yedek kuvvetleri belirledi[187]. Buradan Merzban üzerine yürüyen İzzeddin Keykavûs, üç günlük bir kuşatmadan sonra bu kaleyi ele geçirdi[188]. Merzban Kalesini ele geçirdikten sonra dinlenmek için bir eğlence meclisi tertipleyen İzzeddin Keykavûs'un huzuruna burada Maraş emiri Nusreteddin Hasan geldi ve yanında getirdiği askerler, mal ve kuşatma araçlarıyla onun emrine girdi. Daha sonra Ra'ban kalesine yönelen İzzeddin Keykavûs, kısa zamanda mancınıklar kurarak burayı da tazyik altına aldı. Kale bir müddet direndi ise de yardım alma ümidi olmadığı için kalenin ileri gelenleri Sultana elçi göndererek kaleyi teslim etmek istediklerini bildirdiler. İzzeddin Keykavûs bu habere çok sevindi ve kaledekiler için bir emânname kaleme aldı. Daha sonra kale İzzeddin Keykavûs tarafından Melik Efdâl'e verildi[189].

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi iki hükümdarın arasındaki ittifak anlaşması gereğince Halep Eyyûbî melikliğine ait tüm topraklar, İzzeddin Keykavûs adına hutbe okutup para bastırmak karşılığında el-Efdâl'e verilecekti. Anadolu Selçuklu sultanının bu hareketi el-Efdâl tarafından memnuniyetle karşılandı. İzzeddin Keykavûs böyle davranmakla kendisi ile ittifak yapan diğer meliklerin de itimat hislerinin artmasına neden olmuştur.

İzzeddin Keykavûs Ra'ban'ı ele geçirdikten sonra Halep'in kuzey batısında yer alan önemli bir menzil konumundaki Tell-Başir Kalesine yöneldi. Bu

kale daha önce Bedreddin Dilderim el-Yarukî'nin elinde iken yakın zamanda Bedreddin ölmüş ve yerine oğlu Fetheddin geçmişti. Fetheddin de babası gibi Halep Eyyûbîleri'ni metbû tanıyordu. Fethedin, Marzban ve Ra'ban Kalelerinin ele geçirildiğini duyunca derhal kalesine kapanmış ve savunma tertibatı almıştı[190]. Ayrıca civardaki halk da Tell-Başir kalesine sığınmıştı. İzzeddin, Tell-Başir önlerine gelerek on gün kadar şehri muhasara etti ise de bir sonuç alamadı. Bu esnada Derbasak hâkimi Alemeddin Kayser ile Necmeddin Altunboğa da kuvvetleri ile İzzeddin Keykavûs'a katıldılar[191]. Tell-Başir meyvecilikle geçinen bir belde idi. İzzeddin Keykavûs, kılıçla alınmasının uzun zaman alacağını anladığı bu beldeyi başka bir yöntemle ele geçirmeyi tasarladı. Askerlerine baltalar dağıtarak çevre halkının geçim kaynağı olan meyve ağaçlarını kestirmeye başladı. Bu durum karşısında, kaleye sığınmış olan Tell-Başir halkı telaşa düştüler ve Fetheddin'e meyve ağaçlarının böyle kesilmesi halinde tek zenginliklerini yitireceklerini ve bu işe bir çözüm bulmasını istediler. Durumun vahametini kavrayan Fetheddin, İzzeddin Keykavûs'a haber göndererek kaleyi teslim edebileceğini ancak buna karşılık kendisinin affedilerek geçimi için bir iktâ verilmesini istedi. onun bu şartını kabul eden İzzeddin Keykavûs, Hani'yi ona iktâ olarak verdi[192]. Böylelikle Tell-Başir'in düşmesiyle Halep yolu açılmış oluyordu. Bununla beraber İzzeddin Keykavûs Tell-Başir'i ele geçirince büyük bir taktik hatası yaptı. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Anadolu Selçuklu sultanının Sümeysat emiri el-Efdâl ile yaptığı anlaşma mucibince Halep Eyyûbîleri'nin toprakları el-Efdâl Ali'ye bırakılacak ve el-Efdâl de burada Keykavûs'u metbû tanıyarak hüküm sürecekti. Fakat Anadolu Selçuklu Sultanı anlaşmaya muhalif bir tavır olarak Halep açısından kilit bir nokta konumundaki bu kaleyi kendine bağlı emirlerden Maraş emiri Nusreteddin Hasan'ın kardeşine verdi. Bu hareket el-Efdâl'in sultana karşı soğukluk hissi duymasına ve kırılmasına yol açtı.

Esasen el-Efdâl, İzzeddin Keykavûs'un plânlarında çok merkezî bir yere sahipti. Zira o, hem Halep coğrafyasını iyi bilir ve hem de Halep tahtı üzerinde hak iddia edebilecek durumdaydı. Fakat İzzeddin Keykavûs el-Efdâl'e tam manasıyla hükmedememekten ve Halep gibi stratejik bir noktada kazandığı hakları daha sonra kaybedeceğinden korkmuş olmalıdır. Bu arada el-Efdâl de maddi ve manevi yönden büyük bir çöküntü yaşıyordu. Tell-Başir'in kendine verilmemesi üzerine Halep'in de asla eline

geçemeyeceğini anlayan el-Efdâl, kendi ailesine ihanet etmiş ve bunun neticesinde ise eline hiçbir şey geçmemişti.

Melik Efdâl bu nedenle İzzeddin Keykavûs'la yaptığı ittifakı bozmaya ve mevcut durumu elinden geldiğince Eyyûbî ailesinin lehine çevirmeye karar verdi. Halep şehrinin zamana ihtiyacı vardı. Bunun farkında olan Melik Efdâl, Kuzey Suriye coğrafyasını iyi tanıyan biri olarak İzzeddin Keykavûs'a Menbic'in alınmasını tavsiye etti. Zira Menbic el-Cezîre'ye hâkim olan Melik Eşref'in sınırındaydı ve buraya hâkim olarak Anadolu Selçuklu sultanının doğudan gelebilecek bir yardımı engelleyebileceğine onu inandırdı.

El-Efdâl'in gerçek niyeti ise Menbic kuşatması sırasında geçen zaman zarfında Halep'teki güvenlik tedbirlerinin daha da arttırılması ve Halep'in takviye birlikler almasını sağlamaktı. Sümeysat hâkiminin oynadığı oyunu fark etmeyen Keykavûs Menbic'i kuşattı. Kuşatma kısa sürdü ve kale ele geçirildi. Keykavûs, Menbic'in ileri gelenlerinden Sârim el-Menbicî'yi kalenin yönetimine getirdi ve surları tamir ederek bir müddet orada dinlendi. Böylelikle Anadolu Selçuklu sultanı iyice zaman kaybetmiş oluyordu ve bu süre Halep'in el-Âdil'den yardım istemesine ve yardım birliklerinin şehre ulaşmasına yetti[193].

[194]

E) Melik Eşref'in Halep'e Yardıma Gelmesi ve Halep Savaşı

Halep'in dışında yukarıda zikrettiğimiz hadiseler cereyan ederken, Halep'te Şihabeddin Tuğrul ve genç melikin annesi Dayfa Hatun tarafından savunma tedbirleri alınıyordu. Şihabeddin Tuğrul diğer yandan çevreden yardım arayışlarına girişti. Bu amaçla o, Halep eşrafından Zeyneddin b. Üstaz'ı Melik Âdil'e elçi olarak gönderdi. Melik Âdil bu esnada Dimyat'ta Haçlılarla mücadele ediyor ve buhranlı günler yaşıyordu. Halep'ten gelen elçi, Eyyûbî hükümdarına Şihabeddin Tuğrul'un endişelerini iletti. Şihabeddin, Halep'te el-Efdâl lehine ciddi bir hizib bulunduğunu, Halep halkının da el-Efdâl'e temayül ettiğini gelen elçi aracılığıyla bildiriyordu. Ayrıca o, bir kuşatma esnasında Halep halkının bu yüzden kaleyi İzzeddin Keykavûs'a teslim edeceğinden endişe ediyordu. Melik Âdil, Halep gibi Eyyûbî ülkesinin kalbine giden anahtar konumunda bir şehrin Anadolu Selçukluları'nın eline geçme ihtimalini düşünmek dahi istemiyordu. Bu nedenle o, el-Cezîre'de hüküm süren ve kısa bir süre önce Hıms'a gelen ve buranın hâkimi Melik Mücahid ile beraber Suriye sahillerindeki Haçlılar üzerine saldırılar düzenleyen oğlu Melik Eşref'e bir mektup yazdı. Derhal Halep'in yardımına koşmasını ve Haçlıları baskı altında tutma görevini Hıms hâkimi Melik Mücahid'e bırakmasını bildirdi. Bundan başka Melik Eşref, Hıms'ta iken Atabeg Şihabeddin Tuğrul ve kız kardeşi Dayfa Hatundan da yardım çağrısı içeren mektuplar almıştı[195].

Melik Eşref, yanında ücretli Türkmen, Arap ve Kürtlerden oluşan, Benû Tayy gibi Arap kabileleri ile de desteklenmiş olan bir kuvvet olduğu halde Halep' doğru yola çıktı. Askerleri ile Halep'in dışındaki Meydanü'l-Ahdar'da karargahını kuran Melik Eşref burada hizmetindeki emirleri topladı ve onlardan tek tek yemin alarak hil'âtler dağıttı. Burada iken Arap emirlerinden Man'i b. Hadise, emrinde büyük bir topluluk olduğu halde Melik Eşref'in hizmetine girdi. Bu emirin hizmetindeki Araplar Halep şehrinin civarında yağma hareketlerinde bulunmuşlar ve Melik Eşref bunları zor zaptetmiştir. Bununla beraber Melik Eşref, İzzeddin Keykavûs karşısında her adama ihtiyacı olduğundan bu başıbozuk taifeye tahammül etmek zorunda kalmıştır[196].

Herşeye rağmen Melik Eşref'in elinin altındaki kuvvet İzzeddin Keykavûs'la bir meydan savaşını kabullenmesine müsait değildi. Bu kuvvet

sayıca azdı hem de askerlerinin çoğunu disiplinden yoksun Arap, Türkmen ve Kürt kabilelerinden toplanan insanlar oluşturuyordu. Düzenli birlik olarak sadece Melik Eşref'in beraberinde getirdiği az sayıdaki kendi askerleri ile yine Halep'ten kendi hizmetine verilen az sayıdaki Halep askeri vardı. Halep askerlerinin büyük bir kısmının Melik Eşref'in olası bir hezimeti karşısında kaleyi savunmak için Halep Kalesinde kaldığını düşünmek daha akla yatkındır.

İşte bu şartlar yüzünden Melik Eşref ve kardeşi Halep melikesi Dayfa Hatun Anadolu Selçuklu ordusunda karışıklık çıkartmayı ve sultan ile ümerası arasında bir güvensizlik ortamı oluşturmayı amaçladılar. Bu amaçla da bir plan yaptılar. Plâna göre, Halep'te bulunan ve Anadolu Selçuklu ümerasını tanıyan bir tacir Melik Eşref'in huzuruna getirildi. Melik Eşref ona bir miktâr para, hil'ât ve mücevherat vererek, bunları Selçuklu ordugahına yakın bir yerde saklamasını ve sonra da Selçuklu ordugahına gitmesini emretti. Bu tacir yine plân mucibince etrafa kendisinin Halep'ten geldiğini ve Halep'te Dayfa Hatun ile kardeşi Melik Eşref'in Selçuklu ümerasından bir kısmını satın aldıklarını, bu ümeraya para ve çeşitli hediyeler gönderdiklerini, kendisinin de bu emvâlin yerini bildiğini etrafa yaymaya başladı. Kısa zamanda bu haber İzzeddin Keykavûs'un kulağına gitti ve o da taciri huzuruna getirterek meselenin aslının ne olduğunu anlatmasını emretti. Tacir aynı şeyleri sultana da anlattı. Hatta söylediklerini ispata hazır olduğunu ve yanına bir miktâr asker verilirse hediyelerin ve bu ümeraya Melik Eşref tarafından yazılan mektupların yerini gösterebileceğini bildirdi. İzzeddin Keykavûs bunun üzerine işi gizli tutarak tacirin yanına güvendiği adamlarını refakatçi katarak söz konusu yere gönderdi.

Orada yine Melik Eşref'in plânı mucibince yüklü bir miktârda para ve mücevherat ile ümerâya yazılmış bir takım mektuplar bulan Selçuklu askerleri bunları Keykavûs'a ulaştırdılar. İzzeddin Keykavûs mektupları okuyunca dehşete düştü ve bu iş için görevlendirdiği adamlarına meselenin gizli tutulmasını tenbihledi. Tam bir ihanet içinde olduğu hissine kapılan Anadolu Selçuklu sultanının artık ordusundaki emirlerin çoğuna güveni kalmamıştı. Böylelikle Melik Eşref'in istediği gerçekleşmiş oluyordu[197]. İbn Vâsıl, daha sonra Melik Eşref'in Anadolu Selçuklu sultanı ile karşılaşmak üzere harekete geçtiğini ve Halep'ten ayrılmadan evvel

ümeraya tekrar yemin ettirdiğini belirtir[198]. Bu esnada Tell-Başir olayından sonra İzzeddin Keykavûs'a güveni kalmayan Sümeysat hâkimi el-Efdâl de amcası Melik Âdil'e mektup yazarak Selçuklularla ittifak yaptığı için pişman olduğunu söyledi ve affedilmesini rica etti. Daha sonra da Keykavûs'tan ayrılarak Melik Eşref'in saflarına katıldı.

Melik Eşref, Keykavûs'la karşılaşmak üzere Halep'in kuzeydoğusundaki Buza'a vadisine doğru yönelmişti. İzzeddin Keykavûs ise emir-i meclis Mubaruzeddin Behramşah'ı 4.000 kişilik bir kuvvetle öncü olarak çıkarmış ve daha sonra da Melikü'l-ümerâ Seyfeddin Ayaba el-Çaşnıgir komutasında ikinci bir öncü kuvvetini Behramşah'ın ardından göndermiştir. Sultanın kendisi ise 14.000 kişilik bir ordunun başında harekete geçmiştir[199]. Eyyûbî ordusu ile ilk karşılaşan Behramşah olmuştur. Behramşah'ın öncü olarak atadığı Sivas ellibaşısı Mahmud Alp, Tell-Kubasin denilen yerde yüksek bir tepe de Melik Eşref'in yaklaştığını gördü. Derhal Behramşah'ın yanına dönen Mahmud Alp durumu Behramşah'a anlattı ve Seyfeddin Ayaba komutasında arkadan gelen ikinci öncü birliğinin beklenmesini tavsiye etti. Fakat Behramşah, Eyyûbî ordusunu gafil avlayacağını ve bu sayede büyük bir avantaj yakalayacağını düşündü. Elindeki 4.000 kişilik kuvvetle Melik Eşref'in yönetimindeki Eyyûbî ordusuna aniden saldırdı. Hazırlıksız yakalanan Eyyûbî ordusu Halep ile Menbic arasındaki Buza'a Vadisindeki bu ani saldırı yüzünden kısa zamanda dağıldı. Eyyûbî ordusunu oluşturan unsurların düzensiz ve daha ziyade harp nizamından yoksun birlikler olması Eyyûbî kuvvetlerinin panik içerisinde dağılmasını daha da kolaylaştırmıştır. Mübarizeddin Behramşah, arkadan gelen 4.000 kişilik ikinci öncü birliğinin komutanı olan Seyfeddin Ayaba'ya adam göndererek zaferi müjdeledi. Bu arada Behramşah'ın askerleri de Eyyûbî ordusundan arta kalan ağırlık malzemeleri ve eşyayı yağmaya dalmışlardı.

İki ordu arasında meydana gelen çarpışmada Melik Eşref'in emirlerinden biri bir Selçuklu askerini esir etmişti. Melik Eşref, bu askeri sorguya çektiğinde kendisine saldıran kuvvetin bir öncü kuvvet olduğunu ve gafil avlandığı için yenildiğini anladı. Ayrıca o, ana ordunun hayli uzakta olduğunu ve Selçuklu sultanının Eyyûbîler'e karşı çıkardığı iki öncü kuvvetin aralarında hayli uzaklık bulunduğunu da öğrendi. Bu durumu askerlerine anlatan Melik Eşref onları tekrar cesaretlendirdi. Savaş alanına geri dönen Eyyûbî ordusu Selçuklu askerlerini yağma ile uğraşır buldular.

Bu sefer gafil avlanan Selçuklulardı. Behramşah derhal geriden gelen Seyfeddin Ayaba'ya haber göndererek acele yardıma gelmesini istedi. Fakat Ayaba önce zafer haberi gönderen ve sonra da acele yardım isteyen Behramşah'ı ciddiye almadı. Belki de o Behramşah'ın ilk seferinde Melik Eşref'i geri çekilmeye zorlamış olmasını kıskanmıştı. Her halükârda bu iki emir arasındaki anlaşmazlık Behramşah'ın müthiş bir mağlubiyete uğramasına neden oldu. Behramşah'ın da aralarında bulunduğu pek çok Selçuklu askeri Melik Eşref'e esir düştü. Melik Eşref ele geçirdiği esirleri ve malları Halep'e gönderdi[200].

Melik Eşref'in Selçuklu öncülerini yenmesinin hemen ertesi günü İzzeddin Keykavûs Buza'a Vadisinde konuşlandı. Melik Eşref aynı gün Anadolu Selçuklu ordugahına belli aralıklarla Araplardan oluşan iki keşif müfrezesi gönderdi. Bunlardan ilki Anadolu Selçukluları tarafından fark edilerek imhâ edildi. Her şeye rağmen İzzeddin Keykavûs, Melik Eşref tarafından kendisine oynanan oyunun etkisinden bir türlü kurtulamıyordu. O, Melik Eşref'le doğrudan sıcak bir temasa girmek istemiyor, böyle bir durumda emri altındaki ümeranın ihanet ederek Melik Eşref'in tarafına geçmesinden korkuyordu.

Bir müddet kararsız bir şekilde Buza'a Vadisinde bekleyen İzzeddin Keykavûs buraya gelişinin ertesi sabahı Elbistan'a doğru yola çıktı[201]. Melik Eşref, Anadolu Selçuklu sultanının Elbistan'a doğru çekildiğini duyunca Halep'e döndü ve yolunu bekleyen Halep melikesi Dayfa Hatun'a müjdeli haberi verdi. Bir müddet Halep'te dinlenen el-Eşref, İzzeddin Keykavûs'un ele geçirdiği Merzban, Ra'ban, Tell-Başir ve Menbic'i geri almak için harekete geçti. Buraları ele geçiren el-Eşref, yeğeni Halep hâkimi Melik Aziz'e bu beldeleri teslim etti. Halep'te düzeni yeniden sağlayan Melik Eşref, Şihabeddin Tuğrul'un Melik Aziz'in atabeyi olmasını onayladı. Bu esnada Melik Âdil'in ölüm haberi Halep'e ulaştı. Bu haber üzerine Melik Eşref, İzzeddin Keykavûs'un gönlünü hoş tutmak ve Eyyûbî Devleti içinde Melik Âdil'in ölümü nedeniyle çıkabilecek bir takım huzursuzluklara İzzeddin Keykavûs'un karışmasını önlemek için esir aldığı Selçuklu askerlerini ve bu arada Mubaruzeddin Behramşah'ı hil'âtlendirerek serbest bıraktı[202].

İzzeddin Keykavûs, Elbistan'a vardığında bir meclis topladı. Bu mecliste o, ihanetlerine inandığı ve bu yüzden savaşın kaybedilmesinin müsebbibi olarak gördüğü emirlere Melik Eşref'in yazmış olduğu sahte cevap mektuplarını okuttu. Emirlerinin suçsuz olduklarına dair ettikleri yeminlere inanmayan sultan, onları bir eve doldurarak evi ateşe verdirtti. İzzeddin Keykavûs'un bu hareketinin bir cinnet hali olduğu şüphesizdir. Hayatı boyunca başarısızlığa ve ihanete asla tahammül edememiş olan İzzeddin Keykavûs, ihanet ettiklerine inandığı emirlerinin bu hareketi karşısında itidalini kaybetmiş olmalıdır. Nitekim daha sonra kendisi de o gün meclisinde bulunan diğer emirlere serzenişte bulunarak "Ben kendimden geçmiş bir halde böyle bir karar verirken niçin müdahale etmediniz? Alevlenmiş gazap ateşimi niçin şefaat suyuyla söndürmediniz" demiştir. Bu arada İzzeddin Keykavûs, ayrıca huzuruna çıkan ve Ra'ban Kalesini savunmakla görevli olan fakat kaleyi savunamayarak Melik Eşref'e teslim eden Maraş emiri Nusretuddin'in damadını da idam ettirdi. Bu suretle o, kendisine Halep Seferi boyunca sadakatten ayrılmamış olan Maraş emirini de karşısına almış oldu.

Öte yandan İzzeddin Keykavûs, Halep üzerine yaptığı seferdeki başarısızlığı bir türlü içine sindiremiyordu. Bu nedenle sultan, Melik Eşref'in Kuzey Suriye ve el-Cezîre'de kazandığı muvaffakiyetlerden rahatsız olan Âmid Artuklu hükümdarı Nâsıreddin Mahmud ve Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'ye haber göndererek Melik Eşref'e karşı ortak bir harekât düzenlemeyi teklif etti. Bu iki hükümdar da teklifi kabul ettikleri gibi hutbelerde ve sikkelerde Anadolu Selçuklu sultanının adını zikretmeye başladılar.

İzzeddin Keykavûs'un bu faaliyetleri üzerine Melik Eşref de Musul hâkimi olan müttefiki Bedreddin Lü'lü'ye haber göndererek olası bir saldırıya karşı hazırlıklı olmasını istedi. Nitekim bir müddet sonra İzzeddin Keykavûs, ordusuyla Malatya önlerine geldi. Onun amacı, Melik Eşref'i Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü ile birleşmeden yakalamak ve savaşa tutuşmaktı. Diğer yandan Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü de Musul'u kuşatacak ve Melik Eşref'e buradan gelmesi muhtemel bir yardımı engelleyecekti. Görünüş itibariyle güzel olan bu plân, İzzeddin Keykavûs'un Malatya'da veremden ölmesi nedeniyle bozuldu. Gökbörü de plânlarını bir başka zamana ertelemek zorunda kaldı[203].

Halep önlerinde gerçekleşen bu savaş sonrasında Melik Eşref ile İzzeddin Keykavûs arasında başlayan iyi ilişkilerin tam tersi bir istikamete dönüşmüş olduğunu görmekteyiz. Zira İzzeddin Keykavûs, tahta çıktığı ilk zamanlar kardeşi Alaaddin Keykubad ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Alaaddin Keykubad, ağabeyi ile mücadeleye girişmeden evvel Erzurum meliki olan amcası Mugiseddin Tuğrulşah ve Ermeni kralı II. Leon'u da yanına çekmiş bu suretle de İzzeddin Keykavûs'u Kayseri kalesinde kuşatmıştı. Keykavûs, bu durumda Ahlat hâkimi olan Melik Eşref'e mektup yollayarak yardımına gelmesini rica etmiştir. Sultan, Kayseri şıhnesi olan Celaleddin Kayser aracılığıyla Ermeni kralı II. Leon'u kendisine karşı kurulan ittifaktan ayırmışsa da Erzurum Meliki Tuğrulşah, Anadolu Selçuklularının güçlü uç beylerinden Zahireddin İli ve Alaaddin Keykubad'ın ittifakları karşısında da sıkıntılı anlar yaşamaya devam etmiştir. Tam bu esnada Melik Eşref'in İzzeddin Keykavûs'un yardımına gelmek için harekete geçmiş olduğu haberleri yayılmış ve bu söylentiler neticesinde endişeye kapılan Erzurum meliki Tuğrulşah kendi beldesine dönmüştür. Zira el-Eşref ile Tuğrulşah'ın araları Ahlat meselesi yüzünden açıktı.

Daha öncede zikrettiğimiz gibi Tuğrulşah, Eyyûbî melikleri olan Melik Evhad ve Melik Eşref'e karşı Ahlat'ın eski hâkimi olan Balaban'a yardım göndererek Eyyûbîlerin bir müddet için de olsa Ahlat üzerindeki emellerine sekte vurmuştu. Bu yüzden Tuğrulşah, Melik Eşref'e komşu olan beldelerinin Eyyûbî meliki tarafından ele geçirilmesinden korkuyordu. İzzeddin Keykavûs'un, Melik Eşref'ten beklediği yardım hiçbir zaman gelmemiştir[204]. Bununla beraber Tuğrulşah'ın çıkan söylentiler yüzünden ittifaktan ayrılması Alaaddin Keykubad'ı büyük bir güç kaybına uğratmış ve iki kardeş arasındaki mücadelede durum İzzeddin Keykavûs lehine dönmüştü[205].

Halep yakınlarında yapılan bu savaş Anadolu Selçukluları açısından tam bir prestij kaybı ile neticelenirken, Melik Eşref'in bu savaş sonrasında el-Cezîre ve Kuzey Suriye'de nüfuzu arttı. Âmid Artukluları Anadolu Selçukluları namına okuttukları hutbeyi yeniden Eyyûbîler adına okutmaya başladılar. Ölen Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavûs'un yerine geçen Alaaddin Keykubad da ülkede yönetimi tam manasıyla ele alabilmesi için zamana ihtiyaç duyduğundan Melik Eşref'le anlaşma yoluna gitmiştir[206]. Bu suretle kuzeydeki en güçlü komşusunun baskısından

geçici bir süre dahi olsa kurtulan Melik Eşref Haçlılarla, Zengîlerle, Erbil Atabeyliği ile ve isyan eden komutanı İbnü'l Meştûb ile ilgilenebilme fırsatı bulmuş ve tüm bu olaylarla uğraşırken Anadolu Selçukluları'nın tarafsızlığını temin etmiştir. Yine bu savaş sonrasında Halep hâkimi Melik Aziz, dayısı Melik Eşref'in Halep'i korumak için yaptığı fedakarlığı asla unutmamış ve onu ileride girişeceği her türlü faaliyette gerek maddî ve gerek manevî yönden desteklemiştir. İki melikin arasındaki olumlu münasebetler Melik Aziz'in ölüm tarihi olan 634/1236 yılına kadar devam edecektir[207].

[208]

III. Melik Eşref'in Kuzey Irak'ta Nüfuzunun Yayılması

[209]

A) Musul Hâkimi Bedreddin Lü'lü'nün Melik Eşref'i Metbû Olarak Tanıması

Musul'un Zengî ailesine mensup son büyük hükümdarı olan I. Nureddin Arslanşah'ın ölümünden sonra yerine büyük oğlu Melik Kahir İzzeddin Mesud'un geçtiğini görüyoruz. Nureddin Arslanşah'ın diğer oğlu olan İmâdeddin Zengi ise Akr ve Şuş kalelerinin hâkimi idi. Musul görünüşte I. Nureddin Arslanşah'ın büyük oğlu İzzeddin Mesud'un yönetimi altında olmakla beraber gerçekte yönetim I. Nureddin Arslanşah'ın memlûkü Bedreddin Lü'lü'nün ellerine bırakılmıştı. 615/1218 yılında Melik Kahir'in ölümüyle yerine on yaşındaki oğlu II. Nureddin Arslanşah geçmişti. Bu durum Bedreddin Lü'lü'nün Musulda'ki egemenliğinin perçinlenmesi demekti[210]. Bedreddin Lü'lü siyasi ve askerî alandaki egemenliğini halifeye de perçinleterek Nâibu's Saltana ünvanını aldı. Onun hızla artan bu gücü başta I. Nureddin Arslanşah'ın Akr ve Şuş kalelerine hâkim olan oğlu İmâdeddin Zengi ile, iki kızını I. Nureddin Arslanşah'ın iki oğluna gelin olarak vermiş olan Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'yü rahatsız etmiştir. İmâdeddin Zengi, Musul'un yönetiminin on yaşındaki yeğeninden ziyade kendi hakkı olduğunu savunuyor ve bu yüzden önünde bulunan en büyük engel konumundaki Lü'lü'den nefret ediyordu. Gökbörü ise el-Cezîre bölgesinde aktif bir rol üstlenmeyi hedefliyor ve bu nedenle kendi beldelerinden el-Cezîre'ye açılan kapı konumundaki Musul'da ve Melik Kahir İzzeddin Mesud'un küçük yaştaki oğlu ve aynı zamanda kendi torunu olan Musul'un Zengî hanedanına mensup genç hükümdarı üzerinde nüfûz tesis etmeyi plânlıyordu. Bununla beraber o, Bedreddin Lü'lü Musul'da yönetimi elinde tutarken bu plânlarını asla uygulayamayacağının bilincindeydi. Bu nedenle Gökbörü, Musul tahtı üzerinde emeller besleyen damadı İmâdeddin Zengi'yi desteklemeye karar verdi.

Kayınpederinin de desteğini sağlayan İmâdeddin Zengi harekete geçmekte gecikmedi. Onun ilk hedefi Musul'a bağlı olan ve Hakkâriye bölgesinde yer alan İmadiye kalesini ele geçirmekti. İmadeddin, kalenin yöneticisine haber göndererek Zengî ailesi içinde kendisi gibi yetişkin biri varken on yaşında bir çocuğun tahta oturtulmasını eleştiriyor ve bu yüzden Musul tahtının bir kölenin elinde oyuncak olduğunu söylüyordu. İmâdeddin Zengi'nin faaliyetleri Bedreddin Lü'lü tarafından haber alındı ve O, güvendiği Musullu emirlerden birini İmadiye kalesine yönetici olarak atadı. Ayrıca çevredeki kalelerin yöneticilerini de değiştirerek durumunu sağlama almaya çalıştı[211]. Bununla beraber İmâdeddin Zengi'nin İmadiye kalesine yönelik faaliyetleri devam etti. Musul'da II. Nureddin Arslanşah'ın ölüm döşeğinde olmasından istifade ile çevreye yeğeninin öldüğü şayiasını yaydı. Aynı şekilde İmadiye Kalesinin eski muhafızına da haber göndererek yeğeninin öldüğünü ve Musul tahtı üzerinde kendisinden daha çok hak sahibi kimsenin kalmadığını bildirdi. Kalenin eski muhafızı bu haber üzerine Bedreddin Lü'lü'nün kale komutanlığına getirdiği Musullu emiri tutukladı ve İmâdeddin Zengi'ye haber göndererek kaleyi kendisine teslime hazır olduğunu bildirdi. Bunun üzerine İmâdeddin Zengi gelerek İmadiye kalesini teslim aldı[212].

Bedreddin Lü'lü'nün bu harekete tepkisi çok hızlı oldu. Kalenin İmâdeddin'in eline geçtiğini haber alan Lü'lü, sabahın ilk ışıklarıyla İmadiye üzerine güçlü bir müfreze gönderdi. Lü'lü, İmâdeddin Zengi'nin giriştiği bu hareketi daha ilk safhada boğmaya kararlıydı. Bu nedenle mevsimin kış olmasına ve soğuğun askerlerinin hareket kabiliyetini sınırlandırmasına rağmen İmadiye Kalesini kuşattı. Bu esnada Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü damadına yardım etmek maksadıyla Erbil'den harekete geçti. Bedreddin Lü'lü, Gökbörü'ye mektup yazarak 606/1209 yılında I. Nureddin Arslanşah ile Gökbörü arasında yapılan anlaşma metnini hatırlattı. Bu anlaşmada her iki hükümdar topraklarına yönelecek bir saldırıyı beraberce göğüslemeyi taahhüd ediyorlardı. Bu mektup üzerine Gökbörü, iki taraf arasında tarafsız kalacağını bildirdi. Fakat Gökbörü damadını önce gizliden gizliye sonra da açıkça destekleme politikasına devam etmiştir.

Tüm bu olaylar gerçekleşirken Musul askerleri de İmadiye kalesini kuşatmaya devam ediyorlardı. Muhasarayı yöneten komutanın şartların

müsait olmamasına aldırış etmeden kaleye taarruz etmesi müdafîlerin bu birliği kaleye doğru giden dar bir geçitte sıkıştırmasına sebep olmuş ve neticede Musul askerleri bozguna uğrayarak geri çekilmişlerdir. Elde ettiği bu başarı neticesinde İmâdeddin Zengi, Hakkâriye ve Zuzân bölgesindeki kalelere haberciler göndererek hakimiyetinin tanınmasını istemiş ve bu bölgelerdeki kaleler de onun hakimiyetini tanımışlardır[213].

İmâdeddin bununla da yetinmeyerek kayınpederi olan Gökbörü'yle beraber Musul ve havalisine akınlar yapmaya başlamıştır. Bedreddin Lü'lü kendisine karşı hareket eden iki ordu ile başa çıkamayacağını biliyor ve bir çıkış yolu arıyordu. El-Cezîre'nin büyük bir kısmını elinde tutan Melik Eşref de bu sıralarda Halep önlerinde Selçuklu ordusunu yenmiş bulunuyor ve bir süreden beri de Halep'te ikamet ediyordu.

Lü'lü en güçlü komşusu durumundaki Melik Eşref'e elçiler gönderdi. Melik Eşref tarafından Halep'te kabul edilen elçiler, Bedreddin Lü'lü'nün Melik Eşref'in kayıtsız şartsız itaatine girme isteğini bildirerek ittifak teklifinde bulundular. Bu teklifi büyük bir memnuniyetle kabul eden Melik Eşref elçilere, Bedreddin'e yardım edeceğini, onun düşmanlarını kendi düşmanları bilip gerekirse askerleri ile harekete geçeceğini ve Musul'un hâkimiyetinden çıkan yerlerin yeniden Musul'a bağlanacağını söyledi[214].

Tüm bu gelişmelerden sonra Melik Eşref, Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'ye bir mektup gönderdi. Mektubunda, Erbil hâkimini haddi aşmakla suçluyor ve Musul diyarından el çekmesini aksi takdirde bizzat kuvvetleri ile Erbil Atabeyliğinin topraklarına girerek kendisiyle savaşacağını bildiriyordu.

Ayrıca bu mektupta Mısır diyarına saldıran Haçlılara da değinen Melik Eşref, böyle bir zamanda nifak çıkardığı için Muzaffereddin Gökbörü'yü kınayarak bir an önce hücumlarını durdurmasını istiyor ve onu emrindeki askerlerle kendisine katılarak Mısır'a cihada gitmeye davet ediyordu.

Melik Eşref'in Muzaffereddin Gökbörü'ye gönderdiği bu mektubun pek de etkili olduğunu söyleyemeyiz. Zira Gökbörü, eylemlerine son vermek bir yana Hısn Keyfâ ve Âmid hâkimi olan Artuklu Nâsıreddin Mahmud'la ittifak yapmış ve bu iki hükümdar Musul topraklarına akınlar düzenleyerek çevreyi yağmalamışlardı. Bu durum üzerine Melik Eşref bir grup askerini

gerekli savaş techizatı ile donatarak Nusaybin’e gönderdi. Bu birlik gerektiğinde Bedreddin Lü’lü’nün yardımına koşmakla vazifeliydi[215].

Böylece el-Cezîre’de iki rakip cephe ile karşılaşıyoruz. Melik Eşref, Musul’da naip olan ve Musul’un yönetimini elinde bulunduran Bedreddin Lü’lü ile dayanışma içine girerken, karşısında da Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü’nün başını çektiği ve Hısn Keyfâ Artuklu hükümdarı Nâsıreddin Mahmud ile Zengîlerden II. İmâdeddin Zengi’nin de içinde bulunduğu bir başka ittifak yer alıyordu.

İmâdeddin Zengi, İmadiye kalesini Musul askerlerine karşı başarı ile savunmuştu. Kayınpederi Muzafereddin Gökbörü’den de askerî destek alan İmâdeddin, Musul’a karşı hücuma geçmeye karar vermişti. İmâdeddin Zengi bu maksatla kendi kontrolünde bulunan Akr Kalesine gitti. Bu sırada Bedreddin Lü’lü de Musul ve çevresini İmâdeddin’in hücumlarından korumak düşüncesiyle bir müfrezeyi Akr civarına keşif amacıyla göndermişti.

Musul’a dört fersah mesafede konaklayan bu askerler burada bir müddet kaldıktan sonra kendi aralarında istişare ederek Akr kalesinde bulunan İmâdeddin üzerine ani bir hücum yapmaya karar verdiler. Bu nedenle 616 yılının Muharrem ayının çıkmasına dört gün kala (12-14 Nisan 1219) bir gece yürüyüşüyle Akr Kalesi önlerine geldiler. Askerler hafif savaş techizatına sahip olduklarından çok hızlı yol almışlardı ve o gecenin sabahında Bedreddin’den bu yönde bir emir almamış olmalarına rağmen İmâdeddin’in askerleri ile savaşa tutuştular. Sonuç olarak bu ani hücumun da etkisiyle İmâdeddin mağlup olarak Akr Kalesini terk etti ve kayınpederi olan Gökbörü’nün yanına, Erbil’e kaçtı[216].

Musul askerlerinin bu başarısı Bedreddin Lü’lü kadar Melik Eşref’i de sevindirdi. Zira Melik Eşref, Dimyat’a saldırılarını şiddetlendiren Haçlılar’ı dikkatle izliyor ve emri altındaki birlikleri mümkün olduğunca diri tutmaya çalışıyordu. Bu nedenle Bedreddin Lü’lü’nün kendi kuvvetlerine ihtiyaç kalmadan İmâdeddin’i püskürtmesini memnuniyetle karşılamıştır.

Melik Eşref mevcut müsait ortamdan yararlanarak Erbil’e bir elçi gönderdi. Bu elçinin elindeki anlaşma metninde gerek Musul tahtının nâibi Bedreddin Lü’lü ve gerekse Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü ve damadı

İmâdeddin Zengi'nin birbirlerine saldırmamaları ve bu minvâl üzere anlaşmaları öngörülüyordu. Halifenin de araya girmesiyle anlaşma imzalandı ve el-Cezîre'de durum çok kısa bir müddet için de olsa sakinleşti[217].

Yukarıda belirttiğimiz gibi Bedreddin Lü'lü'nün İmâdeddin Zengi'yi yenmesi ve onu Musul'a kaçırtması el-Cezîre'de kısa bir süre de olsa suların durulmasını sağlamıştı. Bu olayın akabinde Muharrem 616/Nisan 1219 tarihinde Melik Eşref ve Halifenin aracılığı ile imzalanan barış anlaşmasından kısa bir süre sonra Musul'un genç meliki II. Nureddin Arslanşah küçük yaşlardan beri muzdarib olduğu çeşitli hastalıkların tesiri ile vefat etti[218]. Bedreddin Lü'lü henüz 3 yaşında olan II. Nureddin Arslanşah'ın kardeşi Nâsıreddin Mahmud'u derhal Musul tahtına oturttu. Musul halkı her şeye rağmen, büyük bir sadakatle bağlandıkları Zengî hanedanından bir melikin (çocuk da olsa) tahta geçmesini büyük bir sevinçle karşıladılar. Ancak bu taht değişikliğini Musul ahalisi gibi sevinçle karşılamayanlar da vardı.

II. Nureddin Arslanşah'ın ölümü, el-Cezîre'de zaten hassas dengeler üzerinde duran mevcut statükoyu yeniden bozdu. Kayınpederi Muzaffereddin Gökbörü'nün yanında bulunan İmâdeddin Zengi, Musul tahtına 3 yaşında bir çocuk olan yeğeninin geçmesi üzerine Gökbörü ile beraber harekete geçti. Öncelikle Musul çevresini yağmalamak üzere bir grup asker gönderen İmâdeddin, akabinde de Gökbörü ile beraber sefer hazırlıklarına girişmiştir. Müttefiklerin bu hazırlıklarından haberdar olan Bedreddin Lü'lü, durumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Fakat bir talihsizlik eseri olarak bu sırada Musul kuvvetlerinin önemli bir kısmı Bedreddin Lü'lü'nün oğlu Salih İsmail komutasında Melik Eşref'in cihad çağrısı üzerine onun hizmetinde bulunuyorlardı.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Melik Eşref el-Cezîre ile ilgilenirken diğer yandan da Dimyat'a saldıran Haçlıların faaliyetlerini gözlüyordu. Melik Âdil'in 615/1218 yılındaki ölümü esnasında Eyyûbî ordusu Dimyat'ta Haçlıların karşısında zor duruma düşmüş, Melik Kâmil mevcut ortamı güç de olsa düzeltmeyi başarmıştı. Bununla beraber Haçlıların tazyiki ve bunun sonucunda da Melik Kâmil'in kardeşlerinden ve Eyyûbî hanedanının diğer üyelerinden yardım isteği de her geçen gün artıyordu.

El-Cezîre'deki belirsizlik ortamı Melik Eşref'i Mısır'a doğru harekete geçmekten alıkoyuyordu. O, en azından Dimyat'ın yükünü hafifletmek maksadıyla ikâmet etmekte olduğu Halep'ten Suriye sahillerindeki Haçlı kalelerine akınlar yapmaya karar verdi. Bu amaçla Musul nâibi Bedreddin Lü'lü'ye müracaat ederek Musul askerlerinden seçkin bir kuvvetin bu iş için kendi hizmetine gönderilmesini istedi. Bedreddin Lü'lü de zikrettiğimiz gibi oğlu Salih İsmail komutasındaki seçkin bir kuvveti Melik Eşref'in hizmetine girmeleri için Halep'e göndermişti[219].

Melik Eşref ise, bir grup askerini gerektiğinde Musul'un yardımına koşmaları amacıyla kendi memlûklarından olan Aybek el-Eşrefî[220] yönetiminde Nusaybin'de konuşlandırmıştı. Bedreddin Lü'lü, Aybek'e elçi göndererek komutası altındaki Eyyûbî askerleri ile beraber yardımına gelmesini taleb etti. Aybek de 4 Receb 616 / 15 Eylül 1219'da Musul'a doğru hareket etti[221]. Bu birlik Musul'a ulaştığında Bedreddin Lü'lü büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Zira gelen askerlerin sayısı azdı ve kendisinin Melik Eşref'in hizmetine vermiş olduğu asker miktârı çok daha fazlaydı.

Lü'lü'nün canını sıkan bir diğer etken de Melik Eşref'in askerlerinin başında bulunan Aybek'in disiplinsiz davranışlarıydı. İzzeddin Aybek, Musul'a gelir gelmez Bedreddin Lü'lü'ye, Dicle'yi geçerek derhal Erbil'e saldırma önerisinde bulunmuş, fakat Bedreddin Lü'lü aceleye gerek olmadığını ve Aybek'e Nusaybin'den getirdiği askerlerini birkaç gün dinlendirmesini tavsiye etmiştir. Fakat Aybek, Lü'lü'yü dinlemediği gibi Erbil Atabeyliği topraklarına derhal saldırılması yolundaki ısrarlarını da arttırarak sürdürdü. Netice itibarı ile Lü'lü, Aybek'in kuvvetlerinin Musul'a gelmesinden birkaç gün sonra Dicle'yi geçmeye ve bu nehrin doğu tarafında karargâh kurmaya mecbur kaldı[222].

Lü'lü ve Aybek'in Dicle'yi geçtiklerini haber alan Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü de yanında İmâdeddin Zengi ve adamları olduğu halde Erbil'den yola çıkarak Zap suyunu geçti ve Dicle nehrine doğru yöneldi. Bu durum üzerine Lü'lü de derhal ordusunu savaş düzenine geçirdi. Bu düzene göre Musul ordusunun öncü kuvvetlerinin komutanlığında Nusaybin askerleri ile beraber İzzeddin Aybek bulunuyordu. Onun emrine Musul askerlerinden bir grup da verilmişti.

Ordunun merkezini Lü'lü komuta ediyordu. Sol cenahta ise ismi kaynaklarda zikredilmeyen Musul emirlerinden biri vardı. Bu emir daha sonra kendi isteği üzerine sağ cenahın komutanlığına getirildi. İki ordunun karşılıklı savaş düzeni aldığı 20 Receb 616 / 30 Eylül – 1 Ekim 1219 gecesi aynı emir, düşmana daha yakın olmak amacıyla Lü'lü'den tekrar sol cenahın komutanlığına getirilmesini istedi. Fakat Lü'lü "Şayet gecenin bu vaktinde yanındaki askerlerle birlikte sağ kanattan sol kanada geçmeye kalkarsan askerlerimiz bunun bir yenilgi olduğunu zannederek geride hiç kimse kalmaksızın dağılır gider." sözleriyle onun bu isteğini reddetti[223].

Diğer yandan Aybek de her zaman olduğu gibi düşmanın üzerine atılmada aceleci davranıyordu. Yukarıda da görüldüğü gibi Lü'lü, hem kendi ümerâsına hem de Aybek'e söz dinletmekte hayli zorluk çekiyordu. Gece yarısı olunca Aybek, Lü'lü'nün saldırı emrini beklemeksizin ileriye atılmış ve Lü'lü'nün askerleri de bu oldu bitti karşısında ister istemez Aybek'in arkasından saldırıya geçmişlerdir. 20 Receb / 1 Ekim gecesi iki ordu Musul'a üç fersah (yaklaşık 18 km.) uzaklıktaki bir mevkide savaşa tutuşmuşlardır.

Savaşın hemen başında Musul ordusunun öncü kuvvetlerini komutanlığını yapan İzzeddin Aybek, adamları ile beraber sağ kanada geçerek Erbil kuvvetlerinin İmâdeddin Zengi yönetimindeki sol kanadını bozguna uğratmıştı. Fakat bu arada Lü'lü'nün sol cenahı zayıf kaldığından Gökbörü'nün sağ cenahtaki kuvvetleri Musul ordusunu bu kanatta geri püskürtmüş ve bozmuştu. Gökbörü de kendi merkezinden Musul ordusunun merkezinde yer alan Lü'lü üzerine bizzat hücum yapmıştı.

Lü'lü, kendisinden daha kalabalık olan Erbil ordusunun merkez cenahından kaçarak Musul'a yönelmek zorunda kaldı. Musul ordusu, Erbil ordusu önünde mağlup olarak Musul Kalesine çekildi[224].

Öte yandan Gökbörü, savaşı kazandığı mevkide bir müddet kaldı. Fakat ona, Lü'lü'nün zayiatının çok olmadığı ve askerlerini toplayan Lü'lü'nün ani bir baskın ile Erbil ordusuna saldıracağı yönünde haberler geldi. Bölgeyi çok iyi bilmemenin de olumsuzluğunu düşünen Gökbörü, galibiyetinden birkaç gün sonra sessizce Erbil'e doğru geri çekildi. Daha sonra iki taraf arasında elçiler gidip geldi. Sonuç olarak her iki tarafın da

birbirlerine saldırmamaları ve ellerinde bulunan beldelerle iktifa etmeleri yönünde bir anlaşmaya varıldı[225].

[226]

B) Muzaffereddin Gökbörü'nün Melik Eşref'e Karşı İttifak Arayışları

Musul hükümdarı II. Nureddin Arslanşah'ın erken yaşta ölümü ve yerine çocuk yaşta olan kardeşi Nâsıreddin Mahmud'un geçmesi sonucu el-Cezîre'de yaşanan karışıklıklar bir türlü durulmuyordu. II. Nureddin Arslanşah'ın ölümü üzerine Musul'a bağlı yerlerin bir çoğu Nâsıreddin Mahmud'un hükümdarlığını ve Bedreddin Lü'lü'nün nâibliğini tanımışlardı. Bununla beraber daha önce de belirttiğimiz İmadiye Kalesinde olduğu gibi bazı kaleler Zengi ailesinin en yaşlı üyesi olan İmâdeddin Zengi'ye meyletmişti. İşte ona meyleden bu kaleler arasında Musul yakınlarında yer alan, müstahkem surlara sahip olan Kevaşa Kalesi de vardı. Kevaşa Kalesi halkı da II. Nureddin Arslanşah'ın ölümünden sonra İmâdeddin Zengi'ye meyletmişlerdi ve kaleyi ona teslim etmeyi düşünüyorlardı. Bu nedenle kalede bulunan Bedreddin Lü'lü'nün nâibini ve kaledeki diğer görevlileri kaleden çıkararak savunmaya geçtiler. Kevaşa kalesinin durumundan şüphe eden Lü'lü, daha önceden bu kale halkından bir grubu Musul'a getirerek elinde rehin tutmaya başlamıştı. Bu yüzden Kevaşa halkı Lü'lü'ye açıkça muhalefet etmekte gecikmişlerdi[227]. Bedreddin, Kevaşa Kalesi'ne peşpeşe elçiler göndererek onları itaate davet etmiş, ancak Kevaşa halkı kaleyi İmâdeddin Zengi'ye teslim etmeye karar vermişlerdir. İmâdeddin Zengi kaleye davet edilmiş ve yönetimi ele almıştır. Lü'lü, Kevaşa Kalesi nedeniyle meydana gelen anlaşmazlığı çözmesi için Gökbörü'ye aracılık teklif etti. bununla beraber Lü'lü'nün Musul'a egemen olduğu ilk günlerden beri Gökbörü, açıkça ona muhalefet ettiği için bu arabuluculuk teklifine de soğuk baktı. Bu durum karşısında Lü'lü, Halep'te ikâmet eden Melik Eşref'i bir kez daha yardıma çağırdı. El-Eşref bu çağrıya olumlu cevap vererek yanında Halep askerlerinden de bir grup olduğu halde Halep'ten hareketle Harran'a geldi[228]. Harran, onun askerî harekâtlarına başlamadan evvel son hazırlıklarını yaptığı bir merkez konumundaydı. Ancak buraya gelir gelmez Erbil hâkimi Muzeffereddin Gökbörü'nün başına sardığı bazı dertlerle uğraşmak zorunda kaldığı için Lü'lü'nün yardımına gidemedi.

Muzaffereddin Gökbörü, tek başına Melik Eşref'le başa çıkamayacağını bildiği için gayet usta olduğu diplomasi silahını kullanmaya karar verdi. O, bir yandan damadı Zengi'yi el altından destekleyerek Lü'lü'ye cephe alıyor,

diğer yandan da Melik Eşref'e karşı çevre hükümdarları kışkırtıyordu. Onun bu faaliyetleri sonucu Hısn Keyfâ ve Âmid hükümdarı Nâsıreddin Mahmud ile Mardin hükümdarı Necmeddin Gazi, Muzaffereddin Gökbörü ile ittifak yaparak Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavûs adına hutbe okutmaya karar verdiler[229]. Anadolu Selçuklu sultanı, Halep önlerinde uğradığı yenilgiyi bir türlü unutamadığı için kendi liderliğinde oluşacak olan bu ittifaka hiç tereddüt göstermeden girdi. Neticede Melik Eşref'in Harran'a geldiği günlerde, İzzeddin Keykavûs da askerleri ile beraber Malatya'ya gelmişti. Onun amacı Malatya'dan hareketle Melik Eşref'i Harran'dan Musul'a giden güzergâh üzerinde kıstırmak ve Bedreddin Lü'lü ile birleşmeden onunla savaşa tutuşarak Halep'te uğradığı mağlubiyetin öcünü almaktı. Ayrıca Melik Eşref mağlub edildiği takdirde Bedreddin Lü'lü'nün de kolu kanadı kırılacak ve İzzeddin Keykavûs'un müttefiki Muzaffereddin Gökbörü de kolaylıkla Musul'u ele geçirecekti. Böylelikle el-Cezîre'deki Eyyûbî nüfuzu büyük ölçüde kırılmış olacaktı. Fakat hiç hesapta olmadık bir şekilde Malatya'ya vardığı zaman İzzeddin Keykavûs daha önceden yakalanmış olduğu verem hastalığının tesiri ile fenalaştı ve seferi durdurmak zorunda kaldı. Bir müddet sonra İzzeddin Keykavûs'un verem hastalığının tesiri ile vefat etmesi üzerine Melik Eşref ve Bedreddin Lü'lü büyük bir sıkıntıdan kurtulmuşlar, kendilerine karşı kurulan ittifak da büyük bir darbe yemiştir[230].

[231]

IV. İbnü’l-Meştûb’un İsyanı ve Melik Eşref’in Onu Bertaraf Etmesi

[232]

A) Eyyûbî Ailesinin Hizmetinde İbnü’l-Meştûb

Muzaffereddin Gökbörü’nün Melik Eşref’i meşgul etme hususunda başka plânları da vardı. O, Melik Eşref’in elini kolunu iyice bağlamak gayesiyle el-Eşref’in komutanlarından bir kısmını da isyana teşvik etmişti. Melik Eşref’e isyan eden emirlerin en güçlüsü İmâdeddin Ahmed b. Ali b. el-Meştûb idi. Hakkâriye Kürtlerinin lideri olan İbnü’l-Meştûb, babası gibi Eyyûbî hanedanına hizmet ediyordu. İbnü’l-Meştûb, sürekli olarak Eyyûbî hanedanı üyelerini rahatsız edici bir takım davranışlarda bulunagelmişti. Nitekim önceleri Melik Âdil’in hizmetinde iken Melik Âdil, onun bazı hareketlerinden rahatsız olmuş ve Halep hâkimi olan yeğeni Melik Zâhir’e 597 / 1200 yılında haber göndererek İbnü’l-Meştûb’un ekmeğini kesmesini ve onun yapacağı her türlü hizmet teklifini reddetmesini istemiştir[233]. İbnü’l-Meştûb bu durum üzerine Melik Zâhir’in kardeşi Melik Efdâl’in yanına gitmiş fakat onunla da anlaşamamıştır.

İbnü’l-Meştûb’un daha sonra tekrar Melik Âdil’in hizmetine girmiş olması muhtemeldir. Zira Haçlıların 615/1218 yılında Dimyat’a yaptıkları saldırıda, emrinde Hakkâriye Kürtleri ile Eyyûbî ordusu saflarında İbnü’l-Meştûb da bulunmuştur. Dimyat’taki mücadelenin en şiddetli anında Melik Âdil ölmüş ve yerine geçen oğlu Melik Kâmil Eyyûbî ordusunun kontrolünü eline almıştı. İşte tam bu esnada İbnü’l-Meştûb sahneye çıkmış ve Melik Kâmil aleyhine bir komplo hazırlamıştır. İbnü’l-Meştûb, Melik Kâmil’in yerine Melik Âdil’in bir diğer oğlu olan Melik Faiz’i başa geçirmeye karar vermişti. Zira Melik Faiz, Melik Kâmil’e göre daha zayıf karakterli bir kişiydi. İbnü’l-Meştûb, bu hareketi ile el altından Eyyûbî ülkesini yöneten tek adam olmayı plânlıyordu. Fakat komplo Melik Kâmil tarafından tam zamanında haber alınmış ve el-Kâmil derhal çadırını toplayarak yakalanmamak için Dimyat’ın doğusunda yer alan Eşmun’a kaçmıştır[234]. Hatta Melik Kâmil burada da kendini güvende hissetmemiş

oğlunun kontrolünde bulunan Yemen'e gitmeyi plânlamıştır. Melik Kâmil'in Dimyat'taki karargâhını terk ettiğini öğrenen Eyyûbî askerleri de başsız kalmış ve kısa sürede dağılmışlardır. Sonuç olarak Haçlılar, İbnü'l-Meştûb'un bu hareketi yüzünden kolayca Dimyat'a girmiş ve Dimyat kalesini muhasaraya başlamışlardır.

Melik Kâmil'in böylesine sıkıntı içinde bulunduğu bir esnada kardeşi Dımaşk hâkimi Melik Muazzam, onun yanına gelmiştir. Melik Kâmil'in askerleri ile kendi kuvvetlerini birleştiren Melik Muazzam, İbnü'l-Meştûb'u yakalamış ve ondan Mısır'ı derhal terk etmesini istemiştir[235].

Bu arada İbnü'l-Meştûb'un Melik Kâmil'in yerine geçirmeyi düşündüğü Melik Âdil'in bir diğer oğlu olan Melik Faiz de gelişmeleri endişe ile izliyordu. Kaynakların ifadesine göre zaten evhamlı bir yapıya sahip olan Melik Faiz, bu gelişmeler üzerine büyük korkuya kapılmıştır. Fakat Melik Kâmil ve Melik Muazzam, kardeşlerine dokunmamışlar ve sadece yanlarında alıkoymakla yetinmişlerdir[236]. İbnü'l-Meştûb ise Mısır'dan kovulduktan sonra Hama'ya gelerek Melik Mansur'un (587–617/1191-1221) hizmetine girmiştir.

İbnü'l-Meştûb, Hama'da iken Melik Mansur'dan büyük hürmet gördü. Melik Mansur, özellikle İbnü'l-Meştûb'un emrinde yer alan kalabalık sayıdaki Hakkâriye Kürtlerinden oluşan askerlerden yararlanmayı düşünüyordu. İbnü'l-Meştûb Hama'da iken bir zamanlar Hama kadılığı yapmış olan Necmeddin b. Ebi Asrun'la da dostluk kurdu ve onu kendine kadı tayin etti. Hukuki alandaki her meseleyi ona danışıyordu. İbnü'l-Meştûb, Hama hâkimi Melik Mansur ve Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavûs'un da tahrikiyle Halep ve çevresini yağmalamaya karar verdi. Hama'dan ayrıldığı esnada emrinde 800 atlı ve 2000 yaya vardı[237].

Melik Eşref ise bu esnada Halep'te bulunuyordu. İbnü'l-Meştûb'un Halep'e doğru harekete geçtiğini öğrenince ona elçiler göndererek kendisi ile temasa geçmesini bildirdi ve bazı yerleri ona iktâ olarak teklif etti. Fakat İbnü'l-Meştûb, İzzeddin Keykavûs ve Sümeysat hâkimi el-Efdâl ile birleşmeyi ve Melik Eşref'in el-Cezîre hâkimiyetine son vermeyi tasarladığı için bu teklifi kabul etmedi. Halep önlerine gelen İbnü'l-Meştûb, 616 yılının Rebîu'l-evvel ayında (Mayıs 1219) Halep civarını yağmaladı ve Halep'in kuzeyine

doğru yoluna devam ederek Kınnesrin ve Sacur’a ulaştı. Askerleriyle beraber ilerlerken çok sayıda atı da ganimet olarak aldı.

Tüm bu gelişmelerden Melik Eşref haberdâr edilince, derhal emrinde Halep askerlerinden bir grup da olduğu halde Karkısiyye[238] hâkimi İmâdeddin es-Sacur’u da yanına alarak İbnü’l-Meştûb’un üzerine yürüdü. İbnü’l-Meştûb, yanında Kadı İbn Ebî Asrun olduğu halde yakalanarak Melik Eşref’in yanına getirildi. Öyle anlaşılıyor ki Melik Eşref, İbnü’l-Meştûb’un hizmetinde yer alan Hakkâriye Kürtlerinin desteğini kazanmak için tüm yaptıklarına rağmen İbnü’l-Meştûb’u cezalandırmadığı gibi, ona Ra’su’l-Ayn’ı iktâ olarak verdi. Melik Eşref, İbnü’l-Meştûb’u 616/1219 yılının Şaban ayına kadar yanında tuttu ve sonra onu Ra’su’l-Ayn’a yoladı[239]. Kendisi de Harran’a doğru hareket ederek yukarıda da zikrettiğimiz gibi İzzeddin Keykavûs’a rağmen Lü’lü’ye yardıma gitmenin yollarını aramaya başladı.

[240]

B) İbnü’l-Meştub’un Melik Eşref’in Hizmetinde İken Ona İsyan Etmesi

Daha önce de belirttiğimiz gibi Muzaffereddin Gökbörü, İzzeddin Keykavûs’un ölümü ile önemli bir müttefikini kaybetmiş ve durumunu yeniden kuvvetlendirmek için Melik Eşref’e bağlı emirlerden bir kısmını isyana teşvik etmeye başlamıştı. İbnü’l-Meştûb, Gökbörü’nün plânları için biçilmiş kaftandı. Bitmek tükenmek bilmeyen hırsı yüzünden Dimyat’ta Eyyûbî ordusunu hezimetin eşiğine getiren bu emir, Gökbörü’nün ittifak teklifine olumlu cevap vermiş ve çevresine topladığı Melik Eşref’e bağlı bir grup emirle beraber Mardin’in güneybatısında yer alan Duneysir’e[241] gelmişti. Onun amacı yanındaki emirlerle beraber Hısn Keyfâ ve Âmid hâkimi Nâsıreddin Mahmud ile birleşerek Harran’dan yola çıkacak olan ve Duneysir üzerinden Musul’a, Lü’lü’nün yardımına gitmeye hazırlanan Melik Eşref’i durdurup onunla savaşa tutuşmaktı. Fakat Melik Eşref bu esnada Hısn Keyfâ ve Âmid hâkimi Nâsıreddin Mahmud ile anlaşarak ona Hani ve Cebelcur’u teslim etmişti. Ayrıca ele geçirdiği takdirde Duneysir’in doğusunda yer alan Dârâ’yı da ona vermeyi taahhüd etmişti. Nâsıreddin Mahmud’un bu teklifler sonucu Melik Eşref’in isyankâr emirlerini terk etmesi üzerine bu emirlerden bir kısmı Melik Eşref’in huzuruna gelerek özür dilediler ve yeniden onun hizmetine girdiler. İbnü’l-Meştûb’un yanında sadece kendisine bağlı Hakkâriye Kürtlerinden bir grup kalmıştı. Fakat o, buna rağmen isyana devam etmiş ve Melik Eşref’in önünden kaçarak Erbil’e yönelmiştir[242].

İbnü’l Meştûb, Erbil’e doğru kaçarken yolu üzerinde olan Nusaybin’i yağmalamaya karar verdi. Fakat burada Melik Eşref’in nâibi olan İbnu’s Sabra ile yaptığı savaşı kaybetti[243]. Hesapta olmayan bu mağlubiyet üzerine İbnü’l-Meştûb, Sincar’a doğru yöneldi. Sincar emiri Ferruhşah b. Zengi b. Mevdûd, bu sıralarda Melik Eşref ile ittifak halindeydi. O, Sincar yakınlarına sokulan İbnü’l-Meştûb’un üzerine bir müfreze gönderdi. Yanında sadece az bir miktârda adamı kalmış olan İbnü’l-Meştûb, yakalanarak Sincar’a getirildi ve burada hapsedildi.

İbnü’l-Meştûb, hapiste iken Ferruhşah ile görüşme fırsatı buldu ve onu Musul’u alma hususunda tahrik etti. Ferruhşah’a, eğer kendisini serbest bırakırsa tekrar etrafına toplayacağı adamlarıyla atalarının mülkü olan

Musul'u almasında kendisine yardım edeceğini ve Musul'u Sincar'a bağlayacağını söyledi. Buna karşılık Ferruhşah da Lü'lü ve Melik Eşref'e karşı cephe alacaktı[244].

Tam bu esnada Melik Eşref'e İbnü'l-Meştûb'un Sincar'da hapsedildiği haberi ulaşmıştı. Melik Eşref, derhal Ferruhşah'a elçi göndererek İbnü'l-Meştûb'un kendisine teslimini istedi. Fakat İbnü'l-Meştûb tarafından aklı çelinen Ferruhşah, bu teklifi reddederek Melik Eşref'in elçisini eli boş gönderdi[245]. Ferruhşah bununla da yetinmeyerek İbnü'l-Meştûb'a hil'âtler ve emrine atlılar vererek onu Musul'la Nusaybin arasında yer alan el-Bika'a'ya saldırttı. Buradan pek çok ganimet ele geçiren İbnü'l-Meştûb daha sonra Sincar'a döndü.

Kısa bir müddet sonra İbnü'l-Meştûb yanındaki adamlarla beraber Sincar'dan tekrar ayrıldı ve yine Ferruhşah'ın elinde bulunan Tell-Yafer Kalesi'ne gitti. Onun amacı bu kaleyi bir üs olarak kullanarak Musul ve çevresini yağmalamaktı. Bu arada Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü de İbnü'l-Meştûb'un bu faaliyetlerinden haberdâr olduğu için Musul'un dışına bir grup askeri gözcü olarak çıkartmıştı. İşte bu askerler o sıralarda Musul ve havalisine yağma maksadıyla gelen İbnü'l-Meştûb'la karşılaştılar ve onu yenerek Tell-Yafer Kalesi'ne sığınmaya zorladılar.

Fırsatı kaçırmayan Bedreddin Lü'lü de yanına Melik Eşref'in Nusaybin nâibi Farıseddin İbnu's-Sabra'yı da alarak Tell-Yafer Kalesi'ni kuşattı[246]. Yaklaşık bir ay süren bu kuşatma sonucunda İbnü'l-Meştûb zor anlar yaşadı. Bedreddin Lü'lü'nün eman vermesi üzerine İbnü'l-Meştûb 17 Rebiu'l-ahir 617 / (21 Haziran 1220)'de kaleyi Lü'lü'ye teslim etti. buna karşılık Lü'lü de ona izzet ve ikramda bulundu. Musul'a dönüş yolunda İbnü'l-Meştûb'un gönlünü aldı ve onunla sohbet etti. Musul'a vardıktan üç gün sonraki zaman boyunca ona ikramda bulunmaya devam etti. Bu arada İbnü'l-Meştûb da Lü'lü'yü Melik Eşref aleyhine kışkırtmış olmalıdır. Bununla beraber Musul'a dönüşünün üçüncü gününde Lü'lü aniden İbnü'l-Meştûb'u tutuklayarak hapse attırdı. Daha sonra da metbûu olan Melik Eşref'e, İbnü'l-Meştûb'u hapsettirdiğini bildirdi[247].

Melik Eşref, İbnü'l-Meştûb'u teslim alması için Ahlat'taki nâibi Hâcib Ali Musulî'yi gönderdi. Hâcib Ali, Musul'a İbnü'l-Meştûb'u teslim almaya gittiğinde Lü'lü'ye dönerek: "Artık kılıç kınına girdi" demiş ve böylelikle

İbnü'l-Meştûb'un yine efendisinin (Melik Eşref) eline geçtiğini belirtmek istemiştir. Bu söze İbnü'l-Meştûb'da : “Evet kılıç kınına girdi, ama hile ile girdi.” sözü ile mukabele etmiştir. O, bu sözüyle Tell-Yafer kuşatması esnasında kendisine eman veren, ancak sözünü tutmayan Lü'lü'nün yapmış olduğu hileyi vurguluyordu[248].

İbnü'l-Meştûb'la beraber Melik Eşref'e isyan eden emirlerden bazıları affedildi. Affedilenler arasında Hama'nın eski kadısı İbn Ebi Asrun da vardı[249]. Yine İbnü'l-Meştûb'la birleşen Karkısiye hâkimi Nureddin b. İmâdeddin de affedilenler arasındaydı. Melik Eşref, önce onu Karkısiye'ye göndererek orada idam ettirmeyi düşünmüştü. Ancak kardeşi Melik Muazzam'ın araya girerek Nureddin b. İmâdeddin'e şefaat etmesi üzerine Melik Eşref, onu da affetmiştir[250]. İbnü'l-Meştûb ise Melik Eşref'in emirlerinden Hüsameddin Hoşterin tarafından Harran'a götürülmüş ve hapiste iken 619 / 1222 yılında ölmüştür[251].

Kaynaklar İbnü'l-Meştûb'u özellikle Dimyat'ta yaptığı ihanet yüzünden Müslümanların yenilgisine yol açtığı için hiç de hayırla yâd etmezler. Nitekim İbnu'l Esir ve İbn Vâsıl, İbnü'l-Meştûb'un Harran'da hapsedilmesinden bahsederken onun lâyığını bulduğunu belirtirler[252].

[253]

C) İbnü’l-Meştûb’un İsyanını Bastıran Melik Eşref’in Ona Yardım Eden El-Cezîre Emirlerini Cezalandırması

1. Melik Eşref’in Mardin’i Muhasarası

Melik Eşref, kendisini epey uğraştıran İbnü’l-Meştûb’un isyanını bastırdıktan sonra onu destekleyen el-Cezîre emirlerini de birer birer cezalandırmak için harekete geçti. İbnü’l-Meştûb’un isyanı sırasında hem Hısn Keyfâ Artukluları hem de Mardin Artukluları bu âsî Eyyûbî emirinin yanında yer almışlar fakat Hısn Keyfâ hâkimi, Melik Eşref’in vaad ettiği bazı topraklar karşılığında İbnü’l-Meştûb’la işbirliğine son vererek yeniden Melik Eşref’le anlaşmıştı. Bu nedenle Melik Eşref’in ilk hedefi Mardin Artukluları olmuştur.

Melik Eşref, Harran’dan hareket ederek Mardin’in güneyinde yer alan Duneysir’e gelmiş, oradan da Mardin’e doğru harekete geçerek kenti kuşatma altına almıştı. Kuşatmayı şiddetlendiren Melik Eşref, Mardin’e giden her türlü gıda ve ikmâl yolunu da tutmuştu. Bu nedenle Mardin’de kısa bir sürede yiyecek sıkıntısı baş gösterdi[254].

Ayrıca Âmid ve Hısn Keyfâ hâkimi Artuklu Nureddin Mahmud da bu kuşatma esnasında Melik Eşref’in yanında yer almıştır. Kuşatma nedeniyle bir hayli sıkıntılı günler yaşayan Mardin emiri ile Melik Eşref arasında elçiler gidip gelmiş ve neticede Hısn Keyfâ hâkiminin de aracılığı ile iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre, daha önceden de Melik Eşref’e ait olan ve onun Mardin emirine iktâ etmiş olduğu Ra’su’l-Ayn, yeniden Melik Eşref’e devrediliyordu. Bunun yanı sıra Mardin hâkimi, Melik Eşref’e 30.000 dinar tazminat ödemeyi ve arabuluculuğundan dolayı da Nusaybin yakınlarındaki el-Müvezzer’i Hısn Keyfâ ve Âmid hâkimine vermeyi kabul ediyordu[255].

2. Melik Eşref'in Sincar'ı Ele Geçirmesi

Melik Eşref, Mardin hâkimi ile olan meselesini bu şekilde hallettikten sonra Duneysir'deki karargâhını topladı ve buradan hareketle Musul'a gitmek amacıyla kendi beldesi olan Nusaybin'e doğru harekete geçti. Melik Eşref yolda iken kendisinin huzuruna Sincar hâkimi Ferruhşah'ın elçisi geldi. Bu elçiler Melik Eşref'e sürpriz bir teklif getirmişlerdi. Ferruhşah, Mardin'in başına gelenleri duymuş ve sıranın kendisine geldiğine inanmıştı. Zira İbnü'l-Meştûb'u destekleyenler arasında kendisi de yer alıyordu. Ayrıca Ferruhşah, Melik Eşref'in olası bir saldırısı karşısında emirlerinin kendisine ihanet etmelerinden de korkuyordu. Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavûs'un da ölmesi ile Melik Eşref el-Cezîre'nin en kudretli emiri olmuştu. Bu nedenle el-Eşref'in elinden kurtulma ümidi kalmadığına kanaat getiren Ferruhşah, Sincar'ı Rakka karşılığında Melik Eşref'e devretmeyi teklif etmiştir. Melik Eşref bu teklifi memnuniyetle karşılamış ve Zengîler'e ait önemli bir merkez konumundaki bu tarihî şehri tek bir ok dahi atmadan ele geçirmiştir[256]. Böylelikle Sincar'daki 94 yıllık Zengî hâkimiyeti de sona ermiş oluyordu.

3. Melik Eşref'in, Muzaffereddin Gökbörü'nün Üzerine Yürümesi

Melik Eşref, Sincar'ı ele geçirdikten sonra Musul'a yürüyerek Lü'lü ile Gökbörü ve İmâdeddin Zengî arasındaki anlaşmazlıklara kökten son vermek istedi. Bu nedenle o, askerlerini küçük gruplar halinde Musul'a sevk etmeye başladı. Nihayet kendisi de 19 Cemaziyelevvel 617 (22 Temmuz 1220) Salı günü büyük bir törenle kalabalık bir askerî grubun başında Musul'a geldi[257]. Birkaç gün sonra da Halifenin ve Gökbörü'nün elçileri ona ulaştı. Gökbörü tarafından gönderilen elçiler, Melik Eşref'e barış teklif ediyorlardı. Onların getirdiği öneriye göre Gökbörü, damadı İmâdeddin Zengî'nin Musul'dan aldığı tüm yerleri iade etmeyi taahhüd ediyor, yalnız İmâdiye Kalesi'ni istisna tutuyordu. Ona göre bu mesele bir an önce kapanmalı ve müslümanlar yeniden birleşerek Dimyat'a tazyiklerini arttırmış olan Haçlılar'ın üzerine yürümeliydiler. Müslümanların bu ittifakı için İmadiye Kalesi önemsiz bir bedeldi. Fakat Melik Eşref, bu teklifi reddederek Zengi'nin Musul'dan aldığı yerlerin istisnasız teslimini istedi. İki taraf arasında iki ay müddetle elçiler gidip gelmiş fakat bir türlü sonuca ulaşılamamıştır. Bunun üzerine Melik Eşref, bu meseleyi kılıçla çözümlemeye karar vermiştir. Bu amaçla Melik Eşref, Zab Nehrinin Musul tarafında bulunan Selemiyye köyünde savaş hazırlıklarına başladı. Gökbörü de nehrin Erbil yakasında Melik Eşref'i karşılamaya hazırlanıyordu. Bununla beraber iki tarafın arasını düzeltmek ve artık neredeyse kaçınılmaz bir hale gelmiş olan savaşı önlemek için Halifenin elçileri ve bu arada el-Eşref'in yanında sefere katılmış olan Hısn Keyfâ ve Âmid hâkimi Nâsıreddin Mahmud da olanca güçleri ile çalışıyorlardı. Gökbörü ile arasında sağlam bir bağ olan Halife en-Nâsır, Gökbörü'yü yenip Erbil'i ele geçirmesi durumunda Melik Eşref'in el-Cezîre'nin tartışmasız tek hâkimi olacağının bilincindeydi. Oysa çalışmamızın giriş bölümünde zikrettiğimiz gibi bu halife, Abbasî hilafetini büyük bir siyasî güç haline getirmeyi amaçlayan son halifedir. Bu nedenle el-Eşref'in Gökbörü karşısındaki muhtemel bir başarısı en-Nâsır'ın en son istediği şeydi. Diğer yandan Hısn Keyfâ ve Âmid hâkimi Nâsıreddin de Melik Eşref'in Gökbörü'yü ortadan kaldırması halinde rahat durmayacağını ve Artuklu ailesinin elindeki bölgeleri de ele geçirmek isteyeceğinin bilincindeydi. Zira Artuklular hiç de sadık müttefikler değillerdi. Her ne

kadar zaman zaman Melik Eşref'le ittifak halinde oluyorlarsa da bazen Anadolu Selçuklu sultanı, bazen de Gökbörü ile birleşerek Melik Eşref'e cephe alıyorlar ve tehlikeli hasımlar haline geliyorlardı. Bu nedenle gerek Halife açısından, gerekse Artuklular açısından Melik Eşref'i el-Cezîre'de en çok uğraştıran güç olan Erbil Atabeyliği'nin yaşaması zorunluydu.

Sonuç olarak bilhassa Âmid hâkiminin arabuluculuğu ve akıllıca sarf ettiği sözlerin etkisiyle Melik Eşref, Gökbörü ile anlaşma yapmaya razı olmuştur[258]. Nihayet bu gergin ortamın sonucunda İmadiye haricinde Zengi'nin aldığı tüm kalelerin Musul Atabeyliğine teslim edilmesi ve bu teslim işlemleri bitene kadar İmâdeddin Zengi'nin Melik Eşref'in elinde rehin olarak kalması şartı ile anlaşma yapıldı. Yine, Zengi'nin işgal ettiği Akr ve Şuş kaleleri de Lü'lü'ye teslim edilene kadar Melik Eşref'in nâiblerince yönetilecekti. Melik Eşref, Gökbörü ve Zengi'den gerekli yeminleri aldıktan sonra Zengi'yi serbest bıraktı ve aynı günlerde Lü'lü'nün nâibleri de Hakkâriye bölgesine gelerek Zengi'nin ele geçirdiği kalelerin devir teslim işleri ile uğraştılar. Fakat Lü'lü'nün nâibleri Cell-Surrâ dışındaki hiçbir kaleyi teslim alamadılar. Zira bu kalelerin koruyucuları ve halkı yeniden Lü'lü'nün emrine girmeye yanaşmamışlardı. Ortamın yeniden gerginleşeceğini anlayan İmâdeddin Zengi, Melik Eşref'in çok sevdiği kardeşi Şihabeddin Gazi'ye müracaat ederek ağabeyi Melik Eşref ile kendisi arasında arabuluculuk yapmasını rica etti. Kardeşinin şefaati üzerine İmâdeddin Zengi'ye acıyan ve bölgedeki nazik yapının farkında olan el-Eşref, mevcut durumun muhafazası ve Zengi'nin bir daha bölgede saldırgan bir faaliyette bulunmaması şartı ile barışa razı oldu. Akr ve Şuş kaleleri de Melik Eşref'in nâiblerince İmâdeddin Zengi'ye teslim edildi[259].

Diğer yandan Bedreddin Lü'lü, İbnü'l-Meştûb'un isyanı esnasında bu asi Eyyûbî emirini kuşatarak ele geçirdiği Sincar'a bağlı Tell-Yafer Kalesinde Melik Eşref'in gözü olduğunu öğrenmişti. Bu nedenle o, kendisini defalarca çeşitli gailelerden kurtaran metbûuna bir cemile olması gayesiyle bu kaleyi teslim etti. Zaten Melik Eşref de çevresinde bulunanlara sık sık Tell-Yafer'in Sincar'ın kapısı olduğunu ve Sincar'ın bu kale olmadan düşünülemeyeceğini söylüyordu. Böylelikle Tell-Yafer kalesi, iki müttefik arasında bir soruna yol açmadan el değiştirmiş oluyordu[260].

Yukarıda Lü’lü’nün nâiblerinin Hakkâriye kalelerinden Cell-Sûrrâ haricinde hiçbir kaleyi teslim alamadıklarını söylemiştik. Bu kaleler İmâdeddin Zengi’nin hâkimiyetinde kalmaya devam etmişler, fakat Zengi, bu kalelerin halkına vaad ettiği hiçbir şeyi yerine getirmemiştir. İmâdeddin Zengi’nin yönetiminden memnun olmayan Hakkâriye civarındaki kalelerin halkı, Bedreddin Lü’lü tarafından cezalandırılmaktan korktukları için yeniden onun emrine giremiyorlardı. Nihayet Hakkâriye ve Zûzan kalelerinin halkı Muharrem 618 / Şubat 1221’de Lü’lü’ye mektup göndermişler ve kalelerini ona teslim etmek istediklerini bildirmişlerdir.

Yalnız ondan kendilerine dokunulmayacağı konusunda yemin istiyorlardı. Bedreddin, onların bu tekliflerini sevinçle kabul etmiş ve istedikleri yemini vermiştir. Bununla beraber daha önce Melik Eşref, İmâdeddin Zengi ile bu kalelerin Zengi’de kalması üzerine anlaştığı için Lü’lü’nün bu kaleler hakkında girişeceği faaliyetler konusunda Melik Eşref’in izni gerekiyordu. Fakat Lü’lü’nün, Melik Eşref’ten beklediği izin çıkmamıştır.

Bu arada İmadiye kalesi halkı da Zengi’nin yönetimine girmektense yeniden Musul’a bağlanmayı daha uygun görmüşler ve bu amaçla Lü’lü’ye mektup göndermişlerdi. Tüm bu gelişmeler üzerine Lü’lü, Melik Eşref’le yazışmış ve söz konusu yerlerin Musul’a bağlanmasını onaylarsa Nusaybin yakınlarındaki bir kale ile beraber iki nehir arasında[261] bir vilâyet vermeyi teklif etmiştir. Bunun üzerine Melik Eşref, Lü’lü’nün bu yöndeki isteklerini onayladı. Lü’lü’nün söz konusu yerlere gönderdiği nâibler bu sefer bu kalelerin yönetimini ellerine aldılar ve yine Lü’lü’nün emri doğrultusunda halka zulüm ya da şiddet uygulamadılar. Bunun üzerine Hakkâriye bölgesinin diğer kaleleri de birer birer Lü’lü’ye teslim olarak yeniden Musul’a bağlandılar[262].

Tüm bu gelişmelerden de anlaşıldığı üzere Melik Eşref, bilhassa İzzeddin Keykavûs’un ölümünden sonra el-Cezîre’nin tartışmasız en büyük meliki olmuş ve bu mevkiini kullanarak bölgedeki diğer güçler arasında hakemlik rolü oynamaya başlamıştır. Özellikle İbnü’l-Meştûb’un isyanını bastırması ve bunun sonunda bu isyana destek veren çevre hükümdarları birer birer cezalandırması onun el-Cezîre’de ulaştığı kudreti gözler önüne serer.

[263]

V. Melik Eşref'in Moğollar ve Haçlılar ile İlişkileri

[264]

A) Gürcüler'in Moğollar'a Karşı Melik Eşref'ten Yardım Talebi

617/1220 yılına gelindiğinde İslam tarihçileri adeta sözbirliği etmişçesine dünyayı kasıp kavuran büyük bir afetten bahsederler. Bu afet Moğol istilasından başka bir şey değildir. İbnü'l-Esîr, "Keşke anam beni doğurmasaydı, keşke bu felaketi görmeden evvel ölüp gitseydim" sözleriyle Moğol istilasının dehşetini dile getirir[265].

617/1220 yılında Moğolların adeta bir sel gibi Azerbaycan ve İran'a aktıklarını görmekteyiz. Hârizmşahlar Devletine son veren Moğollar, Gürcülere ve İldeniz oğullarına komşu oldular. Aynı yıl Gürcülerin ülkesine akınlar düzenleyen Moğollar, çevreyi yağmalayarak süratle geri çekilmişdiler[266]. Bu, Moğolların sıklıkla uyguladıkları bir taktik olup, bir yere ana kuvvetleriyle saldırmadan evvel öncelikle o bölgeye bir akın düzenliyorlar ve söz konusu beldenin mukavemet gücünü ölçüyorlardı. Bir müddet sonra Moğollar, Atabeg İldenizoğlu Özbek b. Pehlivan'ın başkenti olan Tebriz önlerinde göründüler. İbnü'l-Esîr'in kaydına göre, devlet yönetiminde gayet basiretsiz olan Özbek[267], Moğollara karşı en pratik savunmayı uygulayarak, onlara bol miktarda para ve ganimet vermiştir. Moğollar da bunun üzerine geçici bir süre için dahi olsa İldenizoğullarının memleketinden ayrılarak tekrar Gürcü diyarına yönelmişlerdir. Gürcüler, önce Moğollara direnmeyi denemişler fakat, bunu tek başlarına yapamayacaklarını kısa sürede anlamışlardır. Bu sebeple Gürcüler, İldeniz oğlu Özbek'e ittifak teklifinde bulundular. Özbek de Moğollara devamlı fidye-i necât vererek yaşayamayacağının bilincindeydi. Bu nedenle Özbek, Gürcülerin ittifak teklifini kabul etti ve iki taraf, kış mevsiminin sonunda biraraya gelerek Moğollara karşı kuvvetlerini birleştirmeye karar verdiler. Bununla beraber gerek Gürcüler ve gerekse Özbek, bu ittifakı daha da güçlendirmek için Ahlat ve el-Cezîre hâkimi olan Melik Eşref'i de aralarına almaya karar verdiler. Bu amaçla tertip edilen elçi heyeti 617/1220 yılı başlarında Melik Eşref'e gelerek beraberlerinde ittifak teklifini

getirdiler[268]. Elçiler, Melik Eşref'e eğer kendilerine yardım edilmeyecek olursa çaresiz kalan Gürcülerin, Moğolların safına geçmek durumunda kalacaklarını ve daha sonra da onlarla beraber başta Melik Eşref'in beldeleri olan Ahlat ve el-Cezîre olmak üzere İslam dünyasına saldırarak büyük zararlar vereceklerini söylediler[269].

Melik Eşref için ise, Haçlılar daha büyük bir problem teşkil ediyordu. Zira Haçlıların saldırdığı yer, Eyyûbîlerin kalbi durumundaki Mısır'dı. Ayrıca Eyyûbîler daha önce Moğollarla hiç karşılaşmamışlardı. Oysa Haçlılarla kuruluşlarından beri mücadele ettikleri için onları daha tehlikeli ve inatçı düşmanlar olarak görüyorlardı. Yine Melik Eşref'e göre Moğollar, bir anlık hücumlar yaparak ortalığı kasıp kavuran ve aynı hızla da geri çekilen yağmacılardı. Ortadoğuda kalıcı olmak gibi bir niyetleri yoktu. Halbuki Haçlılar, Eyyûbî ülkesini kendilerine vatan edinmek için mücadele ediyorlardı[270].

İşte tüm bu nedenlerden dolayı Melik Eşref, Moğollarla uğraşmak yerine Haçlıların üzerine yürümeyi daha uygun buluyordu. Fakat yardım talebinde bulunan Gürcüleri ve İldenizoğullarını da gücendirmek istemediğinden değişik bir çözüm yolu buldu. Melik Eşref, huzurunda bulunan elçiye, Ahlat mülkünü kardeşi olan Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'ye vereceğini ve Gürcülerin ya da Atabey Özbek'in herhangi bir yardım talebinde kardeşinin, askerleriyle beraber yardıma geleceğini bildirdi. Kendisinin de Mısır'a saldıran Haçlılarla savaşmak üzere harekete geçmek üzere olduğunu, bununla beraber doğudaki komşularının yardım taleplerini geri çevirmeye de gönlünün razı olmadığını, bu nedenle böyle bir çözüm yolu bulduğunu da sözlerine ekledi. Melik Eşref, elçileri bu şekilde yarı memnun bir halde geri gönderdikten sonra kardeşi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi ile temasa geçti. Melik Muzaffer, bu esnada daha önce Melik Eşref'e ait olduğunu bildiğimiz Ruha (Urfa) ve Suruc 'ta yönetici olarak bulunuyordu[271]. Melik Eşref, Ruha ve Suruc'u ondan aldı ve karşılığında da Ahlat, Hani ve Malazgirt'e kendi nâibi olarak tayin etti[272]. Kısa bir süre sonra Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi bu beldelere gelerek yönetimi ele aldı. Melik Eşref de aynı günlerde ağabeyi Melik Kâmil'e yardım etmek maksadıyla Mısır'a doğru yola çıkıyordu.

Tüm bu gelişmelerle beraber, Melik Eşref'in Gürcülerle münasebeti her zaman bu şekilde olumlu olmamış, zaman zaman iki taraf arasında önemli çatışmalar da yaşanmıştır. Gürcülerin Melik Eşref'le anlaşmalarının

üzerinden üç yıl geçmeden her iki taraf arasında çok ciddi bir gerginlik yaşandı.

Kaynaklarımızdan İbn Vâsıl’ın “Ahlat ile Tiflis arasında bir yer”[273] diye tavsif ettiği Sürmari şehrinin hâkimi, Ahlat’ta Melik Eşref’in nâibi sıfatı ile görev yapan Melik Muzaffer’e bağlı olarak hüküm sürüyordu. Kaynaklarımızın adını belirtmediği bu emir, sık sık Gürcü topraklarına akınlar düzenliyor ve büyük miktârda ganimetle ülkesine dönüyordu[274]. Sürmari hâkimi, 620 / 1223 yılında yine Gürcü ülkesine bir akın düzenlemiş ve epey yüklü bir ganimetle geri dönmüştü. Bir müddet sonra Sürmari emiri, kalede kendi yerine bir nâib bırakarak Ahlat’ta bulunan Melik Muzaffer’in yanına geldi[275]. Bu arada yağma hareketinin öcünü almak maksadıyla Gürcü emirlerinden, Divin hâkimi Şelve, Sürmari üzerine hareket etmişti. Şelve’nin Sürmari’yi kuşattığı ve çevresini yağmaladığını haber alan Sürmari emiri, acele ile kendi beldesine doğru harekete geçti. Sürmari’ye geldiğinde ise Gürcü ordusunun bir müddet evvel kuşatmayı kaldırarak geri çekildiğini öğrendi. Sürmari’deki askerleri de yanına alan emir, Gürcü ordusuna yetişerek hücum etti. Bu ani saldırı karşısında neye uğradıklarını anlayamayan Gürcüler, çok sayıda zayiât verdiler ve elde ettikleri ganimetlerin neredeyse tümünü kaybettiler[276].

Divin hâkimi Şelve, bu mağlubiyetin acısını unutmadı ve ülkesine döner dönmez çevresinden de aldığı yardım kuvvetleri ile daha da güçlenerek tekrar Sürmari üzerine yürüdü. Bu yürüyüşü haber alan Sürmari emiri de gerekli hazırlıkları yaparak kalesini tamir etmiş ve yiyecek stoklamıştı. Gürcü ordusunun Divin ile Sürmari arasındaki son derece dar bir geçide girmek üzere oldukları haberi Sürmari hâkimine ulaştı. Gürcüler, çok büyük bir taktik hatası yaparak geceyi geçirmek için bu dar geçidin içinde konaklamışlardı. Sürmari hâkimi adamlarını iki gruba ayırarak bir kısmını geçidin üst tarafına diğer kısmını ise vadinin alt tarafına yerleştirdi ve sonrada gece yarısı Gürcüleri iki ateş arasına alarak bu orduya büyük zarar verdi. Savaş alanında pek çok Gürcü askeri ölürken, aralarında Divin hâkimi Şelve’nin de bulunduğu pek çok Gürcü ileri geleni esir alındı ve bunlar Sürmari’ye gönderildi.

Bu gelişmeler üzerine Gürcülerin hükümdarı[277] Melik Eşref’e bir mektup gönderdi. Zira Ahlat ve çevresinin asıl hâkimi Melik Eşref idi. Gürcistan hâkimi mektubunda Melik Eşref’e sitem ediyor ve “Biz aramızda barış olduğunu sanıyorduk. Halbuki Sürmari emirinin yaptıkları ortadadır. Eğer aramızda barış anlaşması varsa esirlerimizin derhal serbest

bırakılmasını diliyorum. Eğer bu anlaşmayı geçersiz kabul ediyorsanız onu da bilelim ki işlerimizi kendimiz halletme cihetine gidelim" gibi Melik Eşref'e yarı sitem yarı tehdid yollu göndermelerde bulunuyordu.

İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi bu sırada el-Cezîre ve Suriye'de Eyyûbî melikleri arasında bir kutuplaşma yaşanıyordu. Böylesine kritik bir dönemde Gürcüler'le olan münasebetlerinin olumlu olmasını arzulayan Melik Eşref, derhal Sürmari emirine yazarak elindeki Gürcü esirleri salıvermesini ve Gürcülerle barış anlaşması yapmasını emretmiştir. Melik Eşref'in bu emrini yerini getiren Sürmari emiri de Gürcü askerlerini serbest bıraktığı gibi Gürcülerle barış anlaşması yapmıştır[278].

Melik Eşref'in, Gürcülerle olan münasebetinde böylesine temkinli davranmasının iki nedeni olmalıdır. Her şeyden evvel Gürcüler, Moğolları oyalıyorlar ve onların Doğu Anadolu ile el-Cezîre'ye doğrudan sarkmalarını önlüyorlardı. İkinci olarak Gürcüler, Melik Eşref'in el-Cezîre ve Suriye'de ileride girişmeyi tasarladığı bir takım plânlarında müttefik rolü oynayabilirlerdi. Bu nedenlerle Melik Eşref, Gürcülerle olan münasebetlerinin sağlıklı olmasına dikkat etmiş olmalıdır.

[279]

B) Halife en-Nâsır'ın Moğol Tehlikesi Karşısında Melik Eşref'ten Yardım İstemesi

Moğolların Azerbaycan'da görünmesi ile paniğe kapılarak el-Cezîre hâkimi Melik Eşref'ten yardım talebinde bulunanlar sadece Gürcüler ve İldeniz oğulları değildi. 617/1220 yılına gelindiğinde Moğollar, Gürcüleri hayli sıkıştırmış olmalarına rağmen Gürcistan'ı tam olarak hâkimiyetleri altına alamamışlardı. Gürcü direnişinin uzaması üzerine Moğollar, sert bir direnişle karşılaştıkları yerde fazla oyalanmama siyasetlerine devam ederek Gürcü ülkesinden daha güneye yöneldiler. Merâga'ya gelen Moğollar, burayı ele geçirerek ahalisini katlettiler[280]. Moğolların daha da güneye doğru devam ederek Erbil'e doğru yönelmeleri, Muzaffereddin Gökbörü kadar Halife en-Nâsır'ı da endişelendirdi. Zira Halife, Moğolların Erbil'e giden dar geçitleri kullanmak yerine daha rahat bir güzergâh olan Bağdad güzergâhına devam etmelerinden korkuyordu. Bu nedenle o, Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'ye, Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü'ye ve el-Cezîre hâkimi Melik Eşref'e ayrı ayrı mektuplar yazarak askerlerini toplamalarını ve Erbil ile Bağdad arasında yer alan Dakuka[281]'da buluşmalarını bildirdi. Ayrıca kendisinin de bir miktâr kuvveti bu ittifaka katılmaları için Bağdad'dan yola çıkaracağını sözlerine ekledi[282]. Halife, özellikle Melik Eşref'e yazdığı mektupta tehlikenin büyüklüğünden bahsediyor ve Melik Eşref'ten, tüm el-Cezîre askerlerini de yanına alarak Dakuka'ya gelmesini ve Bağdad'ı muhtemel bir Moğol istilası tehlikesinden korumasını istiyordu.

Ancak aynı günlerde Melik Muazzam da Dımaşk'tan hareketle Harran'da bulunan Melik Eşref'in yanına gelmiş ve kardeşinden her ne olursa olsun adamları ile beraber Mısır'ın yardımına koşacağına dair söz almıştı. Melik Eşref, huzuruna gelen Halifenin elçisine verdiği cevapta, Mısır'daki Haçlıların el-Kâmil'i çok bunalttığını ve Dimyat'taki Haçlı kuvvetlerinin bölgeden çıkartılamaması durumunda yeni Haçlı kuvvetlerinin gelerek Mısır'ı tümüyle istila etme tehlikelerinin bulunduğunu bildirdi ve Halifeden affını rica etti. Kısa bir süre sonra da hazırlıklarını tamamlayan Melik Eşref, Mısır'a doğru yola çıktı.

Buna karşılık Halifenin çağrısına Moğol tehdidini enselerinde hisseden Bedreddin Lü'lü ve Muzaffereddin Gökbörü'den olumlu cevap geldi. Lü'lü,

derhal kalabalık bir askerî birliği Erbil'e doğru yardım amacıyla sevk ederken, Gökbörü de kendi askerlerinin başında Dakuka'ya yürümeye hazırlanıyordu. Daha önce birbirlerinin amansız düşmanları olan Musul ve Erbil askerleri, ortak düşman karşısında Gökbörü'nün komutasında aynı saflarda Dakuka'ya doğru ilerlediler. Gökbörü, Dakuka'ya gelince tam bir hayal kırıklığına uğradı. Zira Halife, Gökbörü'ye yazdığı mektubunda Dakuka'ya güçlü bir kuvvet sevk edeceğini söylediği halde sadece 800 kişilik küçük bir tavaşî birliği göndermekle yetinmişti. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere en-Nâsır, Gökbörü yönetimindeki müttefik ordunun Moğollar karşısında başarılı olacağına pek inanmadığı için sembolik bir kuvvet göndermekle yetinmiş ve asıl kuvvetini Bağdad'da hazır bulundurmayı yeğlemiştir. Buna karşılık Gökbörü de emri altındaki askerî birliği Moğollar'a saldırmak için yetersiz bulmuş ve hücum etmek yerine bir savunma savaşı vermeğe hazırlanmıştır. Bununla beraber Dakuka'ya kadar herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın ilerleyen Moğollar, burada bir müslüman ordusunun kendilerini beklemekte olduğunu öğrenince, gereksiz yere zayiât vermek yerine Hemedan civarına yönelmeyi tercih ettiler. Böylelikle Irak ve el-Cezîre, muhtemel bir Moğol tehdidini ucuz atlatmış oldu[283].

[284]

C) Melik Eşref'in Dimyat'a Saldıran Haçlılar'a Karşı Melik Kâmil'e Yardım Etmesi

Haçlıların Eyyûbî ülkesine yaptığı en ciddi taarruzlardan biri 615/1218 Mayısında başlayan ve Eyyûbîlerin merkezi konumundaki Mısır'ı hedef alan V. Haçlı Seferi'dir. Bu sefer devam ederken Eylül 1218'de Melik Âdil ölmüş ve onun yerine oğlu Melik Kâmil geçmiştir. Bu kritik günlerde Melik Kâmil bir yandan Haçlılarla uğraşırken, diğer yandan da hükümdarlığını Eyyûbî ailesine ve çevre meliklere kabul ettirme mücadelesi vermiştir.

O, İbnü'l-Meştûb'un kendi yerine kardeşi Melik Faiz'i Eyyûbî tahtına geçirmek istemesi karşısında hükümdarlığının meşruiyetini savunmak zorunda kalmıştır. Bu sıkıntılı dönemde Dımaşk hâkimi Melik Muazzam, kardeşi Melik Kâmil'in yardımına koşmuş ve İbnü'l-Meştûb'u Mısır'dan uzaklaştırarak ağabeyine yardımcı olmuştur.

Melik Kâmil, gittikçe uzayan Dimyat'taki Haçlılar ile mücadele nedeniyle sık sık Suriye ve el-Cezîre'deki emirlerden ve özellikle de kardeşleri Dımaşk hâkimi Melik Muazzam ve el-Cezîre hâkimi Melik Eşref'ten yardım istemiştir. Melik Muazzam 616/1219 yılının başlarında bir fırsatını bulup Mısır'ın yardımına gitmiş, fakat Melik Eşref, önce İzzeddin Keykavûs'un Halep'e yaptığı saldırı ve sonrasında da Gökbörü ile İbnü'l-Meştûb'un başına açtığı dertler yüzünden ağabeyinin yardımına gidememiştir. Nitekim Melik Kâmil, önce kardeşi Melik Faiz'i, el-Cezîre'ye Melik Eşref'in yanına yardım talebiyle göndermiştir. Melik Faiz, o sırada Musul'da bulunan Melik Eşref'le buluşmak üzere Halep üzerinden yoluna devam ettiği sırada Sincar ile Musul arasında vefat etmiştir[285]. Kısa bir süre sonra Melik Kâmil bu sefer diğer kardeşi Melik Muazzam'ı, Melik Eşref'e elçi olarak göndermiş ve acele yardım talebini tekrarlamıştır. Bu amaçla Melik Muazzam, Harran'da bulunan kardeşi Melik Eşref'in yanına gitmiştir. Melik Eşref, bu esnada İbnü'l-Meştûb'un isyanı ve el-Cezîre'deki emirlerin kendisine karşı birleşmesinin doğurduğu bazı meselelerle uğraşmak zorunda kaldığı için kardeşi Melik Muazzam'a durumunu anlatmış ve Melik Muazzam da mevcut durumu gördüğü için Melik Eşref'in mazeretini haklı bularak geri dönmüştür[286].

Bununla beraber 618/1221 yılına gelindiğinde artık el-Cezîre'de sular durulmuştu. Melik Eşref, İbnü'l-Meştûb'un isyanını bastırdığı gibi el-Cezîre'deki diğer emirlere de kendi üstünlüğünü kabul ettirmişti. İşte tam bu esnada Melik Kâmil'den, Dımaşk hâkimi olan kardeşi Melik Muazzam'a sitemkâr bir mektup geldi. Bu mektupta Melik Kâmil, Dimyat'taki durumun vehametinden bahsediyor ve hem Melik Muazzam'ı hem de Melik Eşref'i acele yardıma çağırıyordu. Bunun üzerine Melik Muazzam, kardeşi Melik Eşref'in yanına Harran'a gelmiş ve ona acele Mısır'ın yardımına gitmeleri gerektiğini bildirmiştir. Melik Eşref de el-Cezîre'deki işlerini belli bir düzene oturttuğu için kardeşi Melik Muazzam'la beraber Dimyat'ın yardımına gitmeye karar vermiştir[287]. Melik Eşref, harekete geçmeden evvel Halep askerlerini de yardıma çağırmıştı. Harran'dan yola çıkan Melik Eşref, Fırat nehrini geçtikten sonra Halep'ten gelen askerlerle buluşmuştur[288].

Melik Eşref'in Harran'dan harekete geçerek Dımaşk'a doğru yola çıktığı esnada Melik Muazzam, yanında Sıbt İbnü'l-Cevzî de bulunduğu halde kardeşinden biraz önce yola çıkarak Hıms'a yönelmiştir. Melik Eşref, Dımaşk önlerine gelince kamp kurmuş, arkadan gelen ve kendisine katılacak olan emirleri beklemeye başlamıştır[289]. Bununla beraber Melik Muazzam, kardeşinin Dımaşk önlerinde beklemesine çok kızmış ve Sıbt İbnü'l-Cevzî'yi 80 satırlık bir mektupla Melik Eşref'in yanına yollamıştır. Sıbt, Melik Eşref tarafından huzura kabul edilmiş ve onunla yaptığı konuşmada Mısır'ın acıklı durumundan bahsederek her ne sebeple olursa olsun kaybedilecek zamanın Müslümanların aleyhine olduğunu söylemiştir. Sıbt'ın kaydına göre Melik Eşref onunla konuştuktan hemen sonra çadırları söktürerek derhal yola çıkmıştır. Önden giden Sıbt İbnü'l-Cevzî de Melik Muazzam'ı durumdan haberdar etmiş ve Melik Muazzam da sevincinden Sıbt'a dualar etmiştir[290].

Melik Eşref kısa bir müddet sonra Hıms'a varmış ve kardeşi Melik Muazzam'la buluşmuştur. İki kardeş, bir gece Melik Muazzam'ın çadırında durumu müzakere etmişler ve plân yapmışlardır. Melik Eşref, kardeşine sahilden gitmemeyi, zira yolun uzayacağını ve atların zayıf düşeceğini söylemiş, Melik Muazzam da bu konuda ona muvafakat etmiştir[291]. Her iki melik 618/1221 yılının Cemaziyelahir ayının ilk günlerinde Mısır'dan

ayrılmışlardır. Bir müddet sonra Hama hâkimi Melik Mansur'un oğlu Melik Muzaffer de Hama askerlerinin başında Mısır'a doğru yola çıkmıştır[292].

Bu esnada Haçlılar da Dimyat'ı ele geçirmişler ve Dimyat ile Mansura arasında yer alan Eşmun'a ilerlemişlerdi. Haçlılar, karargâhlarını Eşmun'a kurmuşlar ve mancınıklarla Eyyûbî ordusunu taşa tutmaya başlamışlardı. Melik Kâmil'in durumunun iyice ümitsizleşmeye başladığı bir esnada, Melik Eşref ve emrindeki kuvvetler Mısır'a geldiler. Bu habere çok sevinen Melik Kâmil, derhal kardeşini karşılamaya çıktı ve iki kardeş Haçlılar'ın karşısında, Eşmun'un öte yakasında karargâh kurdular.

Kaynaklarımız arasında Dimyat muhasarası hakkında en tafsilatlı bilgiyi veren İbnü'l-Esîr, Melik Muazzam'ın Mısır'a gelmesi ile ilgili iki rivayet kaydeder. Bu rivayetlerden ilkine göre Melik Muazzam, kardeşi el-Kamil'in Dimyat'ta karargâh kurduğunu sanarak Dimyat'a gitmiştir. Ancak hem Eyyûbî ordusunun hem de Haçlıların daha güneyde yer alan Eşmun'da olduklarını öğrenince o da güneye yönelmiştir. İkinci rivayete göre ise Melik Muazzam, Dimyat'a kasıtlı olarak gitmiş ve böylece Haçlılar, hem kuzeyden hem güneyden abluka altına alınmışlardır[293]. Bize göre Melik Muazzam'ın Dimyat'a gitmesi bir rastlantı değildir. Zira Melik Kâmil, Dimyat'taki gelişmelerden kardeşi Melik Muazzam'ı sık sık haberdar ediyordu. Dolayısıyla bu hareketin bir plân mucibince olduğunu kabul etmek daha akla yatkındır.

Melik Kâmil ve Melik Eşref, kuvvetlerini birleştirdikten sonra karargâhlarının bulunduğu Eşmun'un güneyindeki el-Mansura'dan harekete geçerek beraberce Eşmun'daki Bahru'l-Mahalle diye anılan yere hücum etmişlerdi. Bu hücum başarılı olduğu gibi Eyyûbî donanması da Nil nehrinde silah, techizat ve yiyecek yüklü üç büyük Haçlı gemisini ele geçirmişlerdir.

Tüm bu başarılara rağmen Melik Kâmil, Haçlılar'la olan bu yıpratıcı savaşı sona erdirmek gayesiyle barış anlaşması teklif etti. Esasen teklif edilen bu anlaşmanın şartları tamamen Eyyûbîlerin aleyhinedir. Bu teklife göre Melik Kâmil, sahildeki Kudüs, Askalan, Taberiye, Sayda, Cebele ve Lazkiye gibi Selahaddin Eyyûbî ve Melik Âdil'in zorlukla ele geçirdiği yerleri Haçlılara geri vermeyi öneriyordu. Fakat Haçlılar, kendilerine çok güvendikleri için Kerek Kalesinin de kendilerine terkini ve buna ilaveten surları bu Haçlı

seferinden biraz evvel yıktırılmış olan Kudüs'ün surlarının tamiri için de 300.000 dinar para istiyorlardı. Haçlılar bu isteklerinde diretince savaşa devam edildi.

Aynı Haçlılar, Eyyûbîlerin daha fazla dayanamayacaklarını düşündükleri için yiyecek ve içecek açısından çok büyük bir stok oluşturmamışlardı. Fakat, Melik Eşref'in de gelmesiyle Eyyûbî ordusunun dayanma gücü arttığından, savaşın uzaması sonucu Haçlı ordusunda zahire sıkıntısı baş gösterdi. Yine Eyyûbî gemilerinin Haçlılara yardım taşıyan gemilerden önemli bir bölümünü ele geçirmeleri sonucu Haçlıların ümidi iyice kırıldı. Nil nehrinin çekilmesiyle Haçlıların savaştığı alan bir çamur deryası haline gelmişti. Bu yüzden Haçlılar bulundukları yerde iyi savaşamıyor, manevra yapamıyorlardı. Tüm bu olaylardan sonra Melik Muazzam'ın da askerleri ile beraber çıkagelmesi üzerine Haçlılar, Melik Eşref'ten, Melik Kâmil'le aralarını bulmasını istediler[294].

Sonuç olarak iki taraf arasında Melik Eşref'in arabuluculuğunda 7 Receb 618 / 27 Ağustos 1221 günü bir anlaşma yapıldı. Buna göre, Haçlılar Dimyat'ı kayıtsız şartsız Müslümanlara bırakıyorlar ve Eyyûbî ülkesinden hiçbir menfaat elde edemeden geri çekiliyorlardı. Halbuki Melik Kâmil, birkaç ay önce Haçlılara Kerek hariç Selahaddin Eyyûbî ve Melik Âdil tarafından ele geçirilen tüm sahil şeridini teklif etmişti. Böylelikle Haçlılar, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan oldular. Bu anlaşma imzalanırken Melik Kâmil'in yanında Melik Eşref ve Melik Muazzam da hazır bulundu. Haçlılardan da Akka hâkimi Jean Brienne ve Papa'nın nâibi hazır bulunmuşlardır[295]. Melik Kâmil bu anlaşma sonrası bir ziyafet verdi. Bu ziyafeti müteakiben 19 Receb 618 de Haçlıların, Akka'ya ve diğer beldelerine dönmelerine izin verildi[296]. Onların Mısır'ı terk etmesinden hemen sonra Melik Muazzam ve daha sonra da Melik Eşref kendi beldelerine dönmüşlerdir. Melik Eşref'in kendi beldelerine kardeşi Melik Muazzam'dan daha geç dönmesinin sebebi, ağabeyi Melik Kâmil'in ondan bir müddet daha kalmasını istemesidir. Zira Melik Kâmil, Haçlı tehlikesini bu şekilde hallettikten sonra, Eyyûbî ailesi ile ilgili plânlarını fiiliyâta geçirmeye karar vermiştir. O, tıpkı babası Melik Âdil zamanında olduğu gibi Eyyûbî ailesinin kontrolünü tek elden sağlamayı amaçlıyordu.

Fakat, onun bu düşüncesine Suriye’de Melik Muazzam’ın, el-Cezîre’de ise Melik Eşref’in hâkimiyetleri sekte vurmaktaydı. Melik Kâmil öncelikle, el-Cezîre hâkimi olan Melik Eşref’le anlaşarak daha tehlikeli bulduğu diğer kardeşi Dımaşk hâkimi Melik Muazzam’ın hâkimiyetini kırmayı düşünmüştür. Fakat Melik Kâmil, kısa bir zaman sonra Melik Muazzam’ı devre dışı bırakmanın sandığı kadar kolay olmadığını anlayacaktır. Onun bu plânları ileride değineceğimiz gibi Eyyûbî ülkesinde çok büyük bir kargaşa ve sıkıntılara yol açacaktır. Fakat 618/1221 yılının ortaları itibarı ile Eyyûbî Devleti uzun zamandır aradığı sükûnete kavuşmuş gözükmektedir.
615/1218 yılında başlayan Haçlı saldırısı nihayet üç yıl sonra Suriye ve el-Cezîre’deki Eyyûbî meliklerinin yardımıyla püskürtülmüş ve bu büyük tehlike bir süre için de olsa savuşturulmuştur.

[297]

Üçüncü Bölüm

[298]

MELİK EŞREF'İN YÜKSELİŞİ: DIMAŞK HÂKİMİYETİ

[299]

I. Melik Âdil'in Oğulları Arasındaki Mücadeleler

[300]

A) Melik Eşref ve Melik Kâmil'in Dımaşk Hâkimi Olan Kardeşleri Melik Muazzam'a Karşı İttifakları

Melik Âdil'in en nüfuzlu oğulları olan Mısır hâkimi Melik Kâmil, el-Cezîre hâkimi Melik Eşref ve Dımaşk hâkimi Melik Muazzam, Dimyat[301]'ta Haçlılara karşı örnek bir dayanışma sergilemişlerdi. Fakat Haçlı tehdidinin son bulmasından hemen sonra Melik Kâmil, vakit kaybetmeksizin Eyyûbî ülkesini her açıdan kendi hâkimiyeti altında tutma projesini uygulamaya soktu. Bu hususta Melik Kâmil'in en ciddi rakibi hiç kuşkusuz, Suriye'nin en güçlü meliki olan kardeşi el-Muazzam idi. Diğer kardeşi Melik Eşref ise el-Cezîre bölgesindeydi ve Melik Muazzam'a göre daha önemsiz bir tehlike unsuruydu. Bu yüzden Melik Kâmil, öncelikle kardeşi Melik Eşref'le birleşerek kardeşi Melik Muazzam'a karşı bir cephe oluşturdu. Melik Muazzam'ın Dimyat'ta Haçlılarla yapılan barış anlaşmasından bir müddet sonra Mısır'ı terk etmesine karşılık Melik Eşref, ağabeyi Melik Kâmil'in ısrarı üzerine bir müddet daha Mısır'da kalmıştı. Bu esnada Melik Muazzam'a karşı bir ortak ittifak kurma meselesini görüşen iki kardeş, sonuç olarak onun Suriye'deki hâkimiyetine son verme konusunda anlaştılar[302].

İbn Vâsıl, kardeşler arasındaki ihtilafın, Hama hâkimi Melik Mansur’un 618/1221 yılında ölümünden sonra Melik Muazzam’ın onun topraklarına göz dikmesi nedeniyle çıktığını belirtir. Melik Muazzam, Dimyat savaşından kısa bir süre sonra ülkesine döner dönmez, Melik Mansur’un yerine Hama tahtına geçen Melik Nâsır Kılıçarslan’ın elindeki Selemiyye’yi almış ve Hama’yı da kuşatmıştı. Melik Kâmil, bu nedenle kardeşi el-Eşref’i yanında tutmuş ve onunla durumu müzakere etmiştir. Melik Eşref, ağabeyine soğukkanlı olmayı teklif etmiş, eğer açıktan açığa Melik Muazzam’ın üzerine yürüyecek olurlarsa el- Muazzam’ın aradaki tüm ipleri kopartacağını ve Hama’nın yanısıra Hıms’a ve Suriye’nin diğer şehirlerine de saldırabileceğini, bu nedenle açıkça düşmanlık ederek onun eline böyle bir fırsat vermenin doğru olmayacağını dile getirmiştir. Yine o, öncelikle Melik Muazzam’ı tatlılıkla yola getirmeyi teklif etmiş ve iki taraf arasında Halep hâkimi Melik Aziz’in atabeyi Şihabeddin Tuğrul’un aracılık yapmasını önermiştir. Bu teklifin Melik Kâmil tarafından da kabul görmesi üzerine Melik Eşref, kendi memlüklerinden Hüsameddin Hâcib Ali el-Musulî’yi Halep’e göndermiştir[303]. Hâcib Ali, Halep’e gelerek durumu Şihabeddin Tuğrul’a bildirmiş ve onun bu iş için onayını aldıktan sonra bizzat kendisi Melik Muazzam’la görüşmek üzere Hama’ya gitmiştir.

Diğer yandan Melik Kâmil de Melik Eşref’in hizmetindeki Halep ümerasından Nasiheddin Ebu’l-Meâlî el-Farisî’yi kendi elçisi olarak, Melik Muazzam’la görüşmesi için Hama’ya gönderdi. Nasiheddin, Melik Muazzam’la görüşerek “Eyyubi ailesinin büyüğü sana, ihtilafı terk ederek Hama topraklarından ayrılmanı emrediyor” dedi. Melik Muazzam bu söz karşısında “İşittim ve itaat ettim” diyerek Hama’dan ayrıldı. Böylelikle mesele Halep atabeyi Şihabeddin Tuğrul’un devreye girmesine gerek kalmadan halledilmiş oldu. Bununla beraber Melik Muazzam, Hama önlerinden ayrılmasına sebep olan kardeşleri Melik Kâmil ve Melik Eşref’e karşı kalbinde büyük bir kin olduğu halde Dımaşk’a döndü[304].

Melik Kâmil ve Melik Eşref’in arasındaki ittifaka rağmen Hama hâkiminin belirlenmesi sırasında iki kardeş arasında ayrılık baş gösterdi. Hama hâkimi olan Melik Mansur, 618/1221 yılında Hama’da vefat etmiş ve geride iki oğul bırakmıştı. Bunlardan büyük ve aynı zamanda veliahd olanı Melik Muzaffer ünvanını taşıyordu. Babası öldüğü sırada Melik Muzaffer, Dimyat’a saldıran Haçlı ordusuna karşı Melik Mansur’un Mısır’a yolladığı

Hama ordusunun başında olduğu halde Melik Kâmil'in yanında bulunuyordu. Melik Muzaffer, Dimyat'ta yapılan savaşta büyük yararlılıklar göstermiş ve Melik Kâmil'in güvenini kazanmıştı. Melik Mansur'un küçük oğlu Melik Nâsır Kılıçarslan ise babası Hama'da öldüğü esnada onun yanında bulunuyordu. Melik Nâsır, vakit geçirmeden babası Melik Mansur'un vasiyetinin aksine davranarak Hama tahtına oturdu. Bu durum karşısında Melik Muzaffer, Melik Kâmil'e başvurarak kendi hakkı olan Hama tahtının kendisine iadesini talep etti. Melik Muzaffer, Melik Kâmil'e tam anlamıyla sadık olduğundan el-Kâmil, Hama tahtının veraset meselesini Melik Muzaffer lehine sonuçlandırmaya karar verdi. Fakat tam bu esnada Melik Eşref devreye girdi. El-Eşref, Hama gibi Suriye'nin en önemli şehirlerinden birinin Melik Kâmil'e sadakatiyle tanınan birinin eline geçmesini istemiyordu[305]. Zira Melik Muazzam'ın Dımaşk'taki nüfuzuna son verildikten sonra Melik Kâmil, Melik Muzaffer'i de yanına alarak Melik Eşref'in karşısına dikilebilirdi. Melik Eşref ile Melik Kâmil arasında bu meselenin halli için bir dizi görüşme oldu ve sonuçta Melik Kâmil geri adım atarak Melik Eşref'in şartlarını kabule mecbur kaldı. Buna göre Hama şehri Maara ve Barin kaleleri ile beraber Melik Nâsır'ın kontrolüne bırakılıyor, sadece Hama'ya ait olan Selemiyye, Melik Muzaffer'e devrediliyordu. Bu karar Melik Muzaffer'e bildirildi ve Selemiyye'ye hareket ederek iç kaleyi tamir etmesi tavsiye edildi. Ayrıca Ebu Ali Muhammed İbn Ebi Ali el-Huzbani de Selemiyye kalesine önden gönderilerek iç kaleyi tamir işine bir an önce başlaması kendisine emredildi. İbn Ebi Ali'nin Selemiyye'ye hareketinden bir müddet sonra Melik Muzaffer de Selemiyye'ye doğru yola çıktı[306].

Böylelikle Melik Muazzam'a karşı iki kardeş arasında yapılan ittifakın ilk ihtilafı Melik Eşref'in lehine çözümlenmiş oluyordu. Anlaşılan o ki Melik Kâmil, o an itibariyle müttefiki olan kardeşini gücendirmeyi kendi çıkarlarına uygun bulmamıştır. Tüm bunlara ilave olarak Melik Eşref Suriye'de bir müttefik de kazanmış oluyordu. Hama'nın yeni hâkimi olan Melik Nâsır Kılıçarslan, Melik Eşref'in kendisi için yaptıklarını unutmamış ve 618/1221 yılında Rakka'ya gelerek ona itaatini arz etmiştir[307]. Meselenin bu şekilde hallinden sonra Melik Eşref, beraberinde Melik Kâmil tarafından kendisine ve Suriye'deki diğer Eyyûbî meliklerine ulaştırılmak üzere verilen hediye ve hilatlerle beraber 620/1223 yılında Mısır'dan ayrıldı[308].

[309]

B) Melik Muazzam'ın Melik Eşref ve Melik Kâmil'e Karşı İttifak Arayışları

Melik Muazzam, iki kardeşinin kendisine karşı ittifak kurdukları haberini daha Melik Eşref Mısır'da iken almıştı[310]. Kardeşi Melik Eşref'in Mısır'dan yola çıkarak Dımaşk'a ilerlemekte olduğunu öğrenince onu karşılamak için bir dizi hazırlıklara girişti. Melik Eşref Dımaşk'a geldiğinde, Melik Muazzam kardeşini Dımaşk kalesine davet ederek orada ağırlamayı teklif etti. Fakat Melik Muazzam'ın kendisini tuzağa düşürmesinden korkan Melik Eşref, bu teklifi reddederek babası Melik Âdil'in Dımaşk'ta yaptırdığı sarayda konaklamaya karar verdi[311]. Melik Eşref, kendini burada da güvende hissetmemiş olacak ki aynı gecenin seher vaktinde Dımaşk'ı terk ederek 620/1223 yılının Şevval ayında Halep'e doğru yola çıktı.

Sıbt'ın verdiği bir malûmat bize Melik Eşref'in şüphelerinde hiç de haksız olmadığını gösterir. Zira Melik Muazzam, kardeşinin seher vakti şehri habersizce terk ettiğini öğrenince Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye şunları söylemiştir: "Eğer kardeşim Dimyat'taki köşkte ikamet ederken onu şehirde tutmak elimde olsaydı, mutlaka bunu yapar ve onun şehri terk etmesine engel olurdum."

Melik Eşref, Dımaşk'tan ayrılarak Halep'e doğru yola koyulmuş ve yine Şevval ayı içinde Halep'e ulaşmıştır. Burada onu Halep'in ileri gelenleri ve Halep tahtının 10 yaşındaki sahibi ve aynı zamanda annesi dolayısıyla Melik Eşref'in yeğeni olan Melik Aziz b. Melik Zâhir karşıladı. Melik Eşref, şehrin kıble tarafında kendi onuruna kurulan çadıra indi. Burada yemek yendikten sonra Melik Eşref, beraberinde getirdiği ve Melik Kâmil tarafından el-Aziz'e yollanan hükümdarlık menşurunu, hilatleri ve atları yeğenine takdim etti. Tören sona erdikten sonra Halep ümerası, sırtlarında Melik Aziz'in gaşiyesi[312] olduğu halde Halep kalesine çıktılar. Melik Eşref Halep kalesinde onbeş gün kadar kalmış ve bu süre zarfında Halep ümerası ile anlaşarak Suriye sahilinde yer alan ve Haçlılara ait bulunan Lazkiye üzerine akın düzenleyerek büyük tahribat yapmıştır[313]. Melik Aziz, babasının ölümünden sonra Halep'i ele geçirmek isteyen Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavûs'u yenmesi ve bu tehlikeyi bertaraf

etmesi nedeniyle dayısı Melik Eşref'e büyük muhabbet duyuyordu. Yukarıda zikrettiğimiz gelişmeler bu muhabbet bağının daha da kuvvetlenmesine yol açmıştır.

Melik Eşref, bir müddet sonra Halep'ten ayrılarak kendi beldelerinden biri olan Harran'a dönmüştür.

Bu esnada Dımaşk'ta bulunan Melik Muazzam da Halep'teki gelişmeleri endişeyle izliyor ve gün geçtikçe çevresinin Dımaşk'ı elde etmek isteyen akrabaları tarafından sarıldığı hissine kapılıyordu. Bu nedenle kardeşlerine karşı harekete geçmeye karar verdi. İlk önce, oğlu Melik Nâsır Selahaddin Davud'u Erbil'e gönderdi. Melik Nâsır, görünüşte Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'nün hanımı ve aynı zamanda Melik Muazzam'ın halası olan Rabia Hatun b. Eyyûb'u ziyarete gitmişti. Halbuki Melik Nâsır Davud'un asıl görevi Gökbörü ile Melik Muazzam'ın arasında gizli bir ittifakın gerçekleşmesini temin etmekti[314]. Bu ziyaret amacına ulaşmış ve 621/1224 yılında iki taraf arasında Melik Eşref ve Melik Kâmil'e karşı ittifak anlaşması yapılmıştır. Artuklular ise o esnada Melik Eşref'e karşı kurulan bir ittifakın içerisine girmeye pek sıcak bakmıyorlardı[315]. Bunun üzerine Melik Muazzam, Melik Eşref'in Ahlat ve Meyyâfârikîn'de nâibliğini yapan kardeşi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'yi isyana teşvik etmeye ve böylelikle el-Eşref'in beldelerinde karışıklık çıkartmaya karar verdi.

[316]

C) Ahlat Karışıyor: Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'nin, El-Eşref'e İsyanı

Melik Eşref'in Moğollarla olan münasebetlerini anlatırken, kardeşi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'den Ruha ve Suruc'u alarak karşılığında onu Ahlat, Meyyâfârikîn, Hani ve Cebelcûr'da kendi nâibi yaptığını belirtilmişti. Ayrıca onu, kendisinden sonra bütün beldelerine veliahd tayin etti[317]. Nâibliğinin ilk yıllarında Melik Muzaffer, ağabeyine son derece sadık kalmıştır. Hatta 618/1221 yılında Hama hâkimi Melik Nâsır Kılıçarslan'la beraber Rakka'ya gelerek ağabeyine itaat arz ettiği gibi ertesi yıl da Ca'ber Kalesi hâkimi olan kardeşi Melik Hâfız'la beraber Sincar'da bulunan Melik Eşref'in yanına gelmiş ve bağlılığını yinelemiştir[318]. Bununla beraber Melik Muazzam ve Erbil hâkimi Gökbörü 621/1224 yılına gelindiğinde Melik Muzaffer'le temasa geçerek onu, ağabeyi Melik Eşref'in aleyhine kışkırttılar ve ittifaklarına dahil olduğu takdirde Melik Eşref'in elindeki tüm beldeleri Melik Muzaffer'e vermeyi teklif ettiler. Bu teklifin cazibesine kapılan Melik Muzaffer, aynı yıl ağabeyi Melik Eşref Harran'da iken ona isyan etti.

Melik Eşref, kardeşiyle mektuplaşarak onu bu isyandan vazgeçirmeye çalıştı ise de başarılı olamadı. Bunun üzerine O, askerlerini Rakka'da toplayarak kardeşinin üzerine yürümeye karar verdi[319]. Ağabeyi Melik Kâmil'e mektup yazarak yardım isteğinde bulunduğu gibi[320], Halep hâkimi olan yeğeni Melik Aziz'le de yazışarak ondan Rakka'ya yardım kuvveti göndermesini istemiştir. Bu istek üzerine Seyfeddin Kılıç, Alemeddin Kayser ve Hüsameddin Bulduk gibi Halepli ümeranın da aralarında bulunduğu bir kuvvet Halep'ten, Melik Eşref'in yardımına gönderilmiştir[321].

Melik Muazzam, Melik Eşref'in uğraştığı cephe sayısını çoğaltmayı amaçlıyordu. Bu nedenle Muzaffereddin Gökbörü'den Musul'u kuşatmasını istedi. Bedreddin Lü'lü gelişen olaylar nedeniyle askerlerinin bir kısmını Melik Eşref'in hizmetine vermişti ve Melik Eşref, Ahlat'a hareket ettiği için ondan yardım almasına da imkan yoktu. Gökbörü, bu müsait ortamı kaçırmayarak Musul'u kuşattı[322]. Melik Muazzam ise, bu karışık ortamdan faydalanarak el-Cezîre bölgesine girmişti. Böylelikle Melik Eşref, kuzeyde Melik Muzaffer, el-Cezîre'de Melik Muazzam ve Musul önlerinde

de Muzaffereddin Gökbörü tarafından üçlü bir kıskaç altına alınmış oluyordu.

Tam bu esnada Melik Kâmil, kardeşi Melik Eşref'in imdadına yetişti. Melik Kâmil, el-Cezîre'ye girmiş olan kardeşi Melik Muazzam'a bir mektup göndererek, "Eğer memleketinden Melik Eşref'e zarar vermek amacıyla ayrılırsan, bil ki bende Mısır ordusuyla yola çıkar ve senin beldelerini işgal ederim" sözleri ile onu tehdid etti. Bu sözlerin boş tehdidler olmadığına kanaat getiren Melik Muazzam, Dımaşk'a dönmeye karar verdi[323].

Bu gelişmeler yaşanırken Melik Eşref de Rakka'dan harekete geçerek Mardin yakınlarında bulunan Harezm köyüne indi. Buraya gelince, Mardin hâkimi de Melik Eşref'in huzuruna gelerek itaatini arz etti ve onun ordusuna bir miktâr asker verdi. Mardin hâkimi Nâsıreddin Mahmud'dan biraz sonra Âmid hâkimi Melik Mevdûd da Melik Eşref'in huzuruna gelmiş ve ona bazı hediyeler sunmuştu ki bunların arasında yapımı on dört yıl sürmüş olan muhteşem bir çadır da vardı. Melik Eşref bu çadırı Mısır'daki ağabeyi Melik Kâmil'e hediye olarak göndermiştir[324]. Ayrıca Melik Mevdûd da Melik Eşref'in ordusuna Âmid askerlerinden bazılarını katmıştır. Böylelikle el-Eşref'in ordusu Artuklu askerleri ile daha da büyümüştür.

Mardin'den yola çıkan Melik Eşref, önce Meyyâfârikîn önlerine gelmiştir. Ancak burada Melik Âdil'in hanımlarından biri ikamet ettiği için bu kadına saygısından ötürü şehri muhasara etmek istememiştir[325].

Ahlat'ta ise, Melik Muzaffer umutsuz bir bekleyiş içinde idi. Melik Muazzam ve Gökbörü, Melik Eşref karşısında plânlandığı gibi hareket edemediklerinden, Melik Muzaffer zor durumda kalmıştı. Üstelik Melik Muzaffer, bir de taktik hatası yaparak emrindeki kuvvetleri civar kalelere dağıtmış ve Ahlat'ta az bir kuvvet bırakmıştı. Ayrıca Ahlat halkı da Melik Eşref'in yönetiminden memnun oldukları ve Melik Muzaffer'i, Melik Eşref'e göre çok daha sert buldukları için Melik Eşref'e meyilli idiler. Hatta Melik Eşref'in Ahlat'a yürüdüğü haberi, şehir halkını son derece sevindirmiş ve halk sabırsızlıkla onun şehre ulaşmasını bekler olmuştu[326].

Melik Eşref Ahlat'a gelerek kaleyi kuşatma altına aldığında, Melik Muzaffer'in durumu görüldüğü gibi hiç de parlak değildi. Melik Muzaffer 621 yılının Cemaziyelahir ayının 12'si /1 Temmuz 1224 Pazartesi gününe kadar muhasaraya dayanmış, ama aynı gece kaleden çıkarak ağabeyinin huzuruna gelmiş ve ondan özür dileyerek Melik Muazzam ve Gökbörü'nün fesadı yüzünden bu hale düştüğünü söylemiştir. Melik Eşref ise Melik Muzaffer'i, yaptığı bu sorumsuzca davranıştan dolayı azarlamış ancak cezalandırmamıştır. Sadece Meyyâfârikîn haricindeki diğer beldelerinde onu nâibliğinden azletmekle yetinmiştir. Böylelikle Melik Muzaffer'in elinde ağabeyine ait beldelerden sadece Meyyâfârikîn kalmış oluyordu[327]. Ahlat ise bu tarihten itibaren Melik Eşref'in memlüklerinden olan Hâcib Ali el-Musulî tarafından yönetilmeye başlanacaktır. Melik Eşref, aynı yıl Ramazan ayı çıkana kadar Ahlat'ta kalmış, bu ay içinde Halep askerleri beldelerine geri dönmüşlerdir. Melik Eşref ise Ramazandan sonra Sincar'a yönelmiş ve Ramazan bayramını Mardin yakınlarında Harezm köyünde kutlamıştır[328].

Bu arada Musul'un Gökbörü tarafından muhasarasına devam ediliyordu. Ahlat meselesini halleden Melik Eşref, bu sefer esnasında yanında bulunan Ca'ber Kalesi hâkimi olan kardeşi Melik Hâfız'ı, yanına bir miktâr asker katarak Musul'un yardımına göndermiştir. Ahlat'ın alınmasından dört gün sonra, yani 16 Cemaziyelahir 621 / 5 Temmuz 1224 günü Ahlat'tan hareket eden Melik Hâfız, Cezîre-i İbn Ömer'e[329] gelerek buranın hâkimi Sencerşah'ın yanında bir müddet kaldı[330].

Muzaffereddin Gökbörü ise Musul'un direnmesi ve şehirdeki yiyecek stokunun fazla olması nedeniyle muhasarada başarılı olamamıştır. Ayrıca Melik Eşref'in Ahlat'taki işlerini yoluna koyduğunu ve kardeşi el-Hâfız'ı bir ordunun başında Musul'un yardımına gönderdiğini öğrenince iyice ümitsizliğe kapıldı ve Zap Suyunu geçerek Erbil'e doğru geri çekildi[331].

Melik Hâfız, Gökbörü'nün Musul'dan çekildiğini öğrenince Cezîre-i İbn Ömer'deki ikametini uzattı. Burada boş vakitlerinde küre (çevgân) oynadı. Daha sonra ağabeyi Melik Eşref'ten aldığı bir mektup üzerine Mardin'e doğru yola çıkarak Harezm köyünde Melik Eşref'le buluştu ve iki kardeş Ramazan bayramını burada geçirdiler[332].

Sonuç olarak Melik Eşref, Dımaşk hâkimi olan kardeşi Melik Muazzam'ın kendisine karşı kurduğu ittifakı Melik Kâmil'in nüfuzu, Artuklu ailesi ile Halep Eyyûbîleri ve Musul Zengîleri'nin askerî güçlerinin yardımıyla başarısızlığa uğratmıştır. Böylelikle el-Cezîre ve Kuzey Suriye'de Melik Eşref'in nüfuzu daha da pekişmiştir. Bununla beraber Melik Muazzam'ın kardeşleri ile olan husumeti kısa bir süre sonra Celaleddin Hârizmşah'ın Ortadoğu'da görünmesi ile daha da farklı bir boyut kazanacak ve Eyyûbî ailesinin kendi içindeki bu mücadeleye Celaleddin Hârizmşah Melik Muazzam'ın tarafında, Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad ise Melik Eşref'in saflarında katılacaktır.

[333]

D) Melik Âdil’in Çocukları Arasındaki İç Savaşın Genişlemesi

1. Melik Muazzam’ın Müttefikleri olan Gökbörü ve Celaleddin Hârizmşah’ın Faaliyetleri

Daha önce de değindiğimiz gibi Melik Muazzam, kardeşleri Melik Eşref ve Melik Kâmil’e karşı yürüttüğü mücadelede başarısız olmuştu. Melik Muzaffer’in isyanı Melik Eşref tarafından bastırılmıştı. Melik Muazzam, sadece Erbil hâkimi Gökbörü’nün desteği ile kardeşlerine karşı bir şey yapılamayacağının bilincindeydi. Bu yüzden o, daha güçlü müttefikler aramaya başladı.

Esasen Melik Muazzam’ın aradığı güç ve kudrette doğuda iki hükümdar mevcuttu. Bunlardan ilki Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad idi. Fakat 621/1224 yılına gelindiğinde Alaaddin Keykubad, Anadolu ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması ve Anadolu birliğinin tesisi gibi kendince daha önemli meselelerle uğraşıyordu. Muhtemelen Anadolu Selçuklu sultanı, o an için el-Cezîre ve Kuzey Suriye’deki Eyyûbî nüfuzunu (Halep Eyyûbîleri ve Melik Eşref) karşısına almayı uygun bulmuyordu. Bu nedenle Melik Muazzam, 622/1225 yılında doğuda ittifak teklifinde bulunabileceği bir başka hükümdara, Celaleddin Hârizmşah’a yanaştı[334].

Celaleddin Hârizmşah, Moğol istilası sonucu dağılan Hârizmşah İmparatorluğu’nu yeniden toparlamasını zor olduğunu bildiği için 618/1221 yılı sonlarında Hindistan’a gitmiş ve burada üç sene kaldıktan sonra Horasan ve Irak civarına gelmişti. İyi bir asker fakat kötü bir siyasetçi olan Hârizmşah, Irak’ta rahat durmayarak Halifeye ait olan, Erbil ile Bağdat arasındaki Dakuka’yı kuşatmış ve şehir halkının kuşatma sırasında kendisine küfürler yağdırması nedeniylede şehri ele geçirince burayı yağmalamıştır. Böylece Moğollara karşı yardıma ihtiyacı olduğu bir esnada halifeyi karşısına almıştır.

Bununla beraber Irak ve Suriye’deki hükümdarlardan bazıları bu davetsiz misafiri hoş karşılamıştır. İlk olarak Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü, Celaleddin Hârizmşah’ın Dakuka’yı ele geçirmesinden ona bir elçi göndermiş ve itaatini arz etmiştir. Kısa bir süre sonra Melik Muazzam da Celaleddin’e bir elçi göndermiş ve sonuç olarak üç hükümdar arasında

Melik Eşref ve Melik Kâmil'e karşı 622/1225 yılında bir ittifak yapılmıştır[335]. Bu ittifak sonrasında Celaleddin, İldeniz oğullarına son vermek ve Gürcülerle savaşmak üzere Azerbaycan'a yönelmiştir.

Diğer yandan Hısn Keyfâ ve Âmid Artukluları da Celaleddin Hârizmşah, Melik Muazzam ve Gökbörü arasında kurulan bu ittifaka katılmışlardır[336].

Böylelikle Melik Eşref, Melik Kâmil ve Musul Hâkimi Bedreddin Lü'lü'ye karşı, Melik Muazzam, Celaleddin Hârizmşah, Hısn Keyfâ Artukluları ve Erbil hâkimi Gökbörü ittifakı kurulmuş oluyordu. Melik Eşref ve Bedreddin Lü'lü'nün toprakları bu dört hükümdarın topraklarının ortasında olduğu için ilk önce onların saldırıya uğraması kaçınılmazdı ve öyle de oldu.

Üç hükümdar arasında, Melik Kâmil ve Melik Eşref'e karşı ittifak yapıldıktan sonra Muzaffereddin Gökbörü, Melik Eşref'e karşı oluşturulan her ittifakta olduğu gibi bu ittifakta da Melik Eşref'in en büyük destekçilerinden olan Bedreddin Lü'lü'nün üzerine yürümeye karar verdi.

Cemaziyelahir 623/Mayıs-Haziran 1226'da Gökbörü, Musul üzerine yürümek maksadıyla Erbil'den ayrıldı[337]. Fakat Gökbörü, kaynaklarımızın belirtmediği bir nedenden dolayı Zap suyunu geçmekte gecikmiş ve Bedreddin Lü'lü de bu durumdan istifade ederek Rakka'da bulunan Melik Eşref'i yardıma çağırmıştır. Bunun üzerine el-Eşref, Rakka'dan hareket ederek Duneysir'e ve Mardin Artuklularının elindeki diğer bölgelere inerek buraları yağmalamış ve büyük tahribatta bulunmuştur[338].

Muzaffereddin Gökbörü, Musul'a saldırdığı esnada Celaleddin Hârizmşah da plân gereği Ahlat'a saldıracak ve böylelikle Melik Eşref, Ahlat'ın yardımına koşacağı için Musul'a yardıma gidemeyecekti. Öte yandan Mısır'dan, el-Eşref veya Lü'lü'ye gelebilecek olası bir yardıma müdahale işi de Melik Muazzam'a aitti. Gökbörü'nün Musul'u kuşatmak için harekete geçtiği sıralarda Celaleddin de Tiflis'ten yola çıkarak Ahlat'a doğru ilerliyordu. Bununla beraber tam bu esnada hiç beklenmedik bir olay oldu. Celaleddin Hârizmşah'ın Kirman'daki nâibi Barak Hâcib, Hârizmşaha isyan etti. bunun üzerine Celaleddin, Ahlat'a doğru olan yürüyüşünün

güzergahını Kirman’a çevirdi ve böylelikle Melik Eşref, Musul’un yardımına koşma imkanı bulmuş oldu[339].

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Melik Eşref, Musul’un yardımına koşarken kardeşi Melik Muazzam’ın müttefiki olan Mardin Artuklularının topraklarını yağmalamayı da ihmal etmedi. Diğer yandan Celaleddin’in Kirman’a gitmesi üzerine Muzaffereddin Gökbörü de zor durumda kalmıştı. Bu nedenle Melik Muazzam, devreye girmeye ve bir şeyler yapmaya karar verdi.

Daha önce Melik Eşref’in, Hama hâkimi Melik Mansur’un ölümü nedeniyle ortaya çıkan veraset davasında onun oğlu Melik Nâsır Kılıçarslan’ı desteklediğini belirtmiştik. Melik Nâsır Kılıçarslan, Melik Eşref’e büyük muhabbet duyuyor ve onu hamisi olarak kabul ediyordu. Bu nedenle Melik Muazzam, Melik Eşref’i durdurmak ve Artukluların topraklarından çekilmesini sağlamak için Hama’ya saldırmaya karar verdi. Hama’yı kuşatan Melik Muazzam, kardeşi Melik Eşref’e haber göndererek “Eğer sen Mardin’den uzaklaşırsan, ben de Hama’dan ayrılırım” dedi. Bu arada Muzaffereddin Gökbörü de Celaleddin’in Kirman’a gitmesi ve Melik Eşref’in kendisinin üzerine yürümesi nedeniyle Musul kuşatmasını kaldırarak Erbil’e geri dönmüştü. Melik Eşref, bu gelişmeler üzerine Mardin Artukluları’nın topraklarından çekilerek kendi beldelerine döndü[340].

Melik Eşref, mevcut durumu müzakere etmek için 623/1226 yılı başlarında kardeşi Melik Muazzam’ın yanına, Dımaşk’a gitmiş ve onunla yaptığı görüşmede Celaleddin Hârizmşah’la yaptığı ittifakın Eyyûbî ailesi için mahsurlarından bahsetmiştir. Melik Muazzam, kardeşinin bu ziyaretine sevinir gibi görünmüş ve kardeşleri ile barıştığını ilan etmiştir[341]. Ancak iki taraf arasındaki bu barışma, ileride de göreceğimiz gibi sadece görünüşte kalmıştır. Zira Melik Muazzam, tüm Suriye’yi kendi yönetimi altında birleştirmeyi, önce Hama, Hıms ve Ba’lebek’i sonra da Halep’i elde etmeyi plânlıyordu. Onun bu plânlarını engelleyecek yegane güç ise kardeşleri Melik Kâmil ve Melik Eşref’in ittifakları olduğundan iki taraf arasındaki düşmanlık giderek artacaktır.

Celaleddin Hârizmşah’ın, Ahlat üzerine yürümekte olduğu bir esnada Kirman’daki nâibi Barak Hâcib’in isyanı dolayısıyla Kirman’a yöneldiğini

yukarıda belirtmiştik. Celaleddin Hârizmşah, Kirman'a giderken veziri Şerefülmülk'ü, yanında bir miktâr asker olduğu halde Tiflis'te bırakmış ve kendi beldelerinin muhafazasına tayin etmişti. Ancak Celaleddin'in Kirman'daki faaliyetlerinin uzaması ve Barak Hâcib'in Kirman'daki müstahkem kalelerden birine kapanarak direnmesi üzerine, Şerefülmülk ve yanındaki askerler yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar. Şerefülmülk, bu sıkıntıyı gidermek için Erzurum ve çevresini yağmalamaya karar verdi[342].

623/1226 yılında Tiflis'ten harekete geçen Şerefülmülk, Erzurum'un çevresinde bulunan köyleri yağmalamış ve büyük miktârda ganimet ele geçirmiştir. Esasen Şerefülmülk'ün, özellikle Erzurum ve çevresini yağmalamasının nedenini İbnü'n-Nâzif'te yer alan bir kayıtta aramak gerekir. Söz konusu müellif, 622/1225 yılı olaylarını anlatırken, Erzurum hâkimi Mugiseddin Tuğrulşah'ın öldüğünü ve yerine geçen oğlu Rükneddin Cihanşah'ın, Melik Eşref'e elçi göndererek hutbeyi onun namına okutmak istediğini bildirmiş ve okunacak olan bu hutbeyi dinlemesi için de gözde emirlerinden birini Erzurum'a yollamasını Melik Eşref'ten rica etmiştir. Bunun üzerine Melik Eşref, kendi hizmetindeki Kürt ümerasından Emir Şelve'yi Erzurum'a göndermiştir[343]. Dolayısıyla bu dönemde Melik Eşref ile Rükneddin Cihanşah'ın arasında bir ittifak söz konusu olup, Rükneddin Cihanşah hutbeyi Melik Eşref adına okutuyordu. Böylelikle Şerefülmülk, efendisi olan Celaleddin Hârizmşah'la savaş durumunda bulunan Melik Eşref'in müttefiki konumundaki bir emirin beldesini yağmalamış oluyordu.

Ancak Şerefülmülk'ü dönüş yolunda bir sürpriz bekliyordu. Dönüşte Ahlat yakınlarından geçen Şerefülmülk'ün üzerine, Melik Eşref'in Ahlat'taki nâibi olan Hâcib Ali el-Musulî saldırmış ve Harezmlilere büyük zayiât verdirdiği gibi ele geçirdikleri ganimetlerin tamamını da ellerinden almıştır.

Şerefülmülk, perişan bir halde, güçlükle Tiflis'e gelebilmiş ve Celaleddin Hârizmşah'a bir mektup yazarak, başından geçenleri anlatmış ve derhal Kirman'daki işlerini hallederek Tiflis'e dönmesini, aksi halde işlerin iyice karışacağını belirtmiştir. Vezirinin bu mektubu üzerine Kirman'daki nâibi Barak Hâcib'i affeden ve anlaşma yapan Celaleddin, Kirman'ı tekrar Barak Hâcib'in niyabetine bırakarak süratli bir şekilde Tiflis'e dönmüştür[344].

Kirman’daki işlerinin yarım kalmasına Celaleddin Hârizmşah’ın canı çok sıkılmıştı. Bu nedenle Hârizmşah, başına bu gailenin açılmasına sebep olan Hâcib Ali’nin üzerine yürüyerek Ahlat’ı zabt etmeğe karar verdi.

Bununla beraber Celaleddin, Tiflis’e dönüşünden on gün sonra Abhaz ülkesine bir sefer düzenleyerek Hâcib Ali’yi yanıltmak istedi. Daha sonra Abhaz ülkesinden Tiflis’e dönen Celaleddin, burada bir müddet ikamet ettikten sonra büyük bir süratle Ahlat üzerine yürüdü. Celaleddin’in bu seferi çok ani olmasına rağmen Melik Eşref, casusları vasıtasıyla Hârizmşah’ın Ahlat üzerine yürüyüşünü öğrenerek oradaki nâibi Hâcib Ali’yi 11 Zilkade 623/3 Kasım 1226 Perşembe günü durumdan haberdar etmiştir[345]. Bu olaydan iki gün sonra Celaleddin, Malazgirt önlerinde konaklamış ve 15 Zilkade 623/7 Kasım 1226’da da Ahlat’a gelerek şehri muhasara altına almıştır.

Celaleddin’in şehre ilk saldırısı pek şiddetli olmuş ve bu saldırıda Melik Eşref’in pek çok askeri ile beraber halktan bir grup da öldürülmüştür. Ancak müdafîler, bu ilk saldırı sonucunda Harezmliler’i püskürtmüşlerdir. İkinci saldırı ilkinden daha şiddetli olmuş ve Harezm askerleri kent surlarının alçak yerlerinden şehre sızmayı başarmışlardır. Ahlat içinde Sûku’d-Dâik’e (un pazarı) ulaşan Harezmliler, burada ganimet toplamaya daldıkları gibi Ahlatlı kadınlara da çirkin hareketlerde bulunmuşlar, bu durum üzerine galeyana gelen Ahlatlılar, karşı hücuma geçerek Harezm askerlerini şehir surlarının dışına atmışlardır. Hâcib Ali, bu müdafaada büyük kahramanlıklar göstermiş ve vücudunun pek çok yerinden yaralanmıştır. Celaleddin, Ahlat’a üçüncü defa büyük bir saldırı yapmış fakat yine başarısız olmuştur[346].

Celaleddin Hârizmşah, 23 Zilhicce 623/16 Aralık 1226 tarihine kadar Ahlat önlerinden ayrılmamış, fakat bu tarihte kendi beldesi olan Urmiye’deki Yıva Türkmenlerinin yol kesip, asayişsizliği had safhaya çıkardıklarını öğrendiği için muhasarayı kaldırmıştır. Muhasaranın kaldırılma nedenlerinden biri de Ahlat’ın dayanılmaz kış soğuklarının başlamış olmasıdır.

Celaleddin Hârizmşah’ın hanımı ve aynı zamanda son Irak Selçuklu hükümdarı II. Tuğrul’un kızı olan hatunun Celaleddin’e mektup yazarak Urmiye Gölü civarındaki Yıvaların ülkenin asayişini ciddi bir şekilde

bozduklarını ve Erzurum’dan yola çıkan 20.000 koyunluk bir kervanı yağmaladıklarını bildirmesi üzerine Hârizmşah, mevsimin kış olmasına aldırmadan Ahlat kuşatmasını kaldırarak ansızın Urmiye Gölü civarına gelmiş ve Yıvaları ani bir baskına uğratmıştır. Yıva Türkmenleri’nin büyük bir kısmını kılıçtan geçiren Celaleddin, kadın ve çocukların büyük bir kısmını da esir alarak ülkesindeki asayişsizliğe son vermiştir[347].

Böylelikle Ahlat halkı ve şehir garnizonu, gerek kış mevsiminin bu beldede çok soğuk geçmesi ve gerekse Yıva Türkmenlerinin isyanı sayesinde Celaleddin’in ilk muhasarasını kırmayı başarmışlardır. Bunun sonucunda Melik Eşref’in, Melik Muazzam’a ve çevredeki diğer hükümdarlara karşı itibarı korunmuş ve el-Cezîre bölgesinin anahtarı durumundaki Ahlat, el-Eşref’in elinde kalmış oluyordu.

2. Melik Eşref-Alaaddin Keykubad İttifakı ve Keykubad'ın Âmid Artukluları Üzerine Yürümesi

Alaaddin Keykubad ile Melik Eşref arasındaki münasebetler İzzeddin Keykavûs'un ölümü ve yerine Keykubad'ın geçmesinin hemen sonrasında başlamıştır. Alaaddin Keykubad, tahta geçişinin ilk yıllarında ağabeyi İzzeddin Keykavûs'un yaptığı gibi Eyyûbîlerle hasmane bir politika takip etmek yerine, devletinin güney hududunda sükuneti sağlama politikasını tercih etmiştir. Zira Keykubad'ın kafasında üç önemli sorun vardı ve bu sorunlarla uğraşırken güneyden gelecek bir tehdide maruz kalmak istemiyordu.

Herşeyden önce Alaaddin Keykubad, tahta çıktığı ilk günden beri nüfuzlarını had safhaya çıkartan Selçuklu ümerasından bir kısmını tasfiye etmeyi plânlıyordu. Diğer yandan babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Antalya ve ağabeyi I. İzzeddin Keykavûs zamanında da Sinop'un alınması ile başlayan Anadolu Selçuklu ticaretini Anadolu kıyılarına taşımak politikasını devam ettirmek bir diğer amacıydı. Son olarak Anadolu'nun doğusunda yer alan ve sık sık metbû değiştiren Mengücekoğulları ile Artukoğulları gibi Türkmen beyliklerini kesin olarak itaat altına almak, bu suretle Doğu Anadolu'da güçlü bir Selçuklu nüfuzu tesis etmek, Keykubad'ın bir başka hedefiydi. İşte Selçuklu sultanı, bu hedeflerini gerçekleştirmek için uğraşırken Eyyûbîlerle ve özellikle komşu Eyyûbî meliklerinin en güçlüsü olan Melik Eşref'le münasebetlerinin istikrarlı olmasına dikkat ediyordu. Nitekim bu nedenle Alaaddin Keykubad, 616/1219 yılında Melik Eşref'e bir elçi göndererek onunla anlaşma yoluna gitmiştir. Bu anlaşmaya göre her iki taraf birbirine destek olacak ve yine iki taraf arasında akrabalık bağı kurulacaktır[348].

Alaaddin Keykubad'ın, el-Eşref ile bu şekilde bir anlaşma yapmasının en önemli nedenlerinden biri de ülkesinin doğusunda, Erzurum'da hüküm süren amcası Mugiseddin Tuğrulşah'tan çekinmesidir. Zira ağabeyi öldüğünde, hükümdarlığı söz konusu edilen insanlar arasında Mugiseddin Tuğrulşah da vardı. Bu nedenle Keykubad, amcasının Anadolu Selçuklu tahtında hak iddia etmesinden korkuyordu. Erzurum'un doğusunda yer alan Ahlat'a hâkim bulunan Melik Eşref ise Tuğrulşah'ın en çok çekindiği insanların başında yer alıyordu[349]. Bu nedenle Keykubad, el-Eşref ile

ittifak yaparak aynı zamanda, amcasından gelebilecek muhtemel bir saldırıyı da önlemiş oluyordu.

Alaaddin Keykubad, saltanat yıllarının ilk zamanlarında, Melik Eşref'i gücendirecek davranışlardan özellikle kaçınıyordu. 620/1223 yılında Anadolu Selçuklu sultanı, devletin içinde nüfuzları had safhaya çıkan emirlerden Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mübarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluca gibi nüfuzlu ümerayı, kendi saltanatı için önemli bir tehdid unsuru olarak görmüş ve bunları ortadan kaldırmıştı.

Yine bu emirlere yakınlıkları ile tanınan küçük rütbeli emirlerden bir kısmını ise sürgün ettirmişti. İşte sürgün edilen bu emirler arasında geleceğin büyük emirlerinden Kemaleddin Kamyâr da vardı. Kamyâr, önce Harput Artuklularına sığınmış ancak Harput hükümdarı Keykubad'dan çekindiği için Kamyâr'a Ahlat'a, Melik Eşref'in yanına gitmesini öğütlemiştir. Kamyâr, Melik Eşref tarafından Ahlat'ta misafir edilmiş ve bir müddet sonra Melik Eşref'in, Alaaddin Keykubad'a şefaatte bulunması üzerine de ülkesine dönebilmiştir[350].

İki hükümdar arasındaki iyi niyet gösterisi bununla da kalmamıştır. 622/1225 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu Sümeysat hâkimi Melik Efdâl ölünce oğlu, Melik Eşref'in yanına gelerek hutbeyi onun namına okutmak istediğini bildirmiştir. Melik Eşref, Melik Efdâl'in oğluna hilatler ve hediyeler vermiş ve ona "Baban menfaati icabı Alaaddin Keykubad namına hutbe okutuyordu. Sen de Keykubad namına hutbe okutmaya devam et. Bunda benim için bir mahsur yoktur. Benden yana rahat ve müsterih ol" diyerek Anadolu Selçuklu sultanına cemile yapmıştı[351].

Bununla beraber iki hükümdar arasındaki münasebetlerin hep dostluk üzerine olduğu da düşünülmemelidir. Nitekim yukarıdaki gelişme ile aynı yıla tesadüf eden bir olay iki taraf arasında kısa bir müddet için de olsa soğuk rüzgarların esmesine yol açacaktır. Erzurum hâkimi olan Mugiseddin Tuğrulşah ölmüş, ve yerine oğlu Rükneddin Cihanşah geçmişti.

Rükneddin 622/1225 yılında Melik Eşref'e bir elçi göndermiş ve hutbeyi onun namına okutmak istediğini ve okunacak hutbeyi dinlemesi için güvendiği emirlerden birini Erzurum'a yollamasını rica etmiştir. Melik Eşref, bu teklifi kabul etmiş ve ümerasının en büyüklerinden olan Emir

Şelve'yi Erzurum'a yollamıştır[352]. Fakat Rükneddin Cihanşah bir müddet sonra Melik Eşref'ten yüz çevirecek ve Celaleddin Hârizmşah'la ittifak yapacaktır.

Herşeye rağmen doğuda beliren yeni bir kuvvet Alaaddin Keykubad ile Melik Eşref'i ittifaklarını tazeleme cihetine götürmüştür. Bu yeni güç, Moğolların önünden kaçarak Azerbaycan'a yerleşen Celaleddin Hârizmşah'tan başkası değildir. Celaleddin, yukarıda da değindiğimiz gibi Dımaşk hâkimi Melik Muazzam ve Erbil hâkimi Gökbörü'nün yanısıra Artuklularla yapmış ve bu ittifak Keykubad ile el-Eşref'in bölgedeki nüfuzlarını tehdid eder bir hal almıştı[353].

Alaaddin Keykubad, 623/1226 yılına gelindiğinde Dımaşk hâkimi Melik Muazzam'a bir elçi göndererek el-Muazzam'ın, Celaleddin'le yapmış olduğu ittifak hakkında kendi düşüncelerini beyan etmek istemiş, ancak Melik Muazzam elçiyi dinlemediği gibi, Alaaddin Keykubad'ın endişelerini yatıştırıcı bir cevap da vermemiştir[354]. Bu durumu, Melik Eşref ile Alaaddin Keykubad'ı tekrar yakınlaştırmıştır.

623/1226 yılına gelindiğinde Keykubad ve el-Eşref, yukarıdaki nedenlerden ötürü ittifaklarını pekiştirmek zaruretini hissetmişlerdir. Özellikle el-Eşref, üç yönden kendisine muhalif hükümdarlar tarafından sarılmış olduğu için, Anadolu Selçuklu sultanının ittifakına şiddetle ihtiyaç duyuyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Melik Eşref'e ağabeyi Melik Kâmil'den gelecek olası bir yardımı, Dımaşk hâkimi Melik Muazzam önlüyordu. Öte yandan Melik Eşref, bir diğer müttefiki olan Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü'den de düzenli ve sürekli yardım alamıyordu. Zira Musul ordusunun bir kısmının şehri terk etmesini fırsat bilen Gökbörü, her seferinde Musul üzerinde tehdidkâr bir tavır takınıyordu.

Oysa Anadolu Selçukluları, hem Artuklular hem de Celaleddin Hârizmşah tehdidine karşı Melik Eşref'e rahatlıkla yardım edebilirler ve gerektiğinde her iki devletle de başa çıkabilirlerdi.

Bu nedenle Melik Eşref, Âmid Artuklularını kendisine karşı kurulan ittifaktan ayırmak için Alaaddin Keykubad'dan yardım istedi ve onu Âmid Artukluları üzerine sefer yapmaya teşvik etti. Alaaddin Keykubad,

doğudaki nüfuzunun pekişmesi anlamına gelen bu teklifi kabul ederek sefer hazırlıkları için Malatya'ya geldi[355].

Bu esnada Artuklulara yardım etmesi en muhtemel güç durumundaki Celaleddin Hârizmşah, Kirman nâibi Barak Hâcib'in isyanı ile uğraştığından, Alaaddin Keykubad'ın Âmid Artukluları üzerine yapacağı bir sefer için uygun ortam da mevcuttu.

Alaaddin Keykubad'ın Âmid Artukluları üzerine yaptığı bu sefer hakkında en tafsilatlı bilgiyi veren kaynak İbn Bîbî'dir. Ona göre Keykubad, Âmid Artukluları üzerine yürümeden evvel ümerasını Malatya'da toplamış ve bu ümeradan Emir-i Çaşnigir [356] Mübarizeddin Çavlı'yı Âmid Artuklularının en iyi korunan beldelerinden Kâhta'nın zabtı ile görevlendirmiştir[357].

Çavlı, Kahtâ önlerine geldiğinde yanında getirmiş olduğu üç büyük mancınığı kalenin önüne kurdurmuş ve muhasaraya başlamıştır. Diğer yandan yine Keykubad'ın emriyle Malatya subaşısı ve aynı zamanda Emir-i Kündistabl[358] olan Esededdin Ayas da Âmid Aruklularına ait bulunan Çemişkezek kalesinin kuşatılması ile görevlendirilmiştir.

Tüm bu gelişmeler karşısında Âmid hâkimi Melik Mevdûd, çareyi Melik Eşref'e elçi göndermekte ve Melik Muazzam'ın kurmuş olduğu ittifaktan ayrıldığını beyan etmekte bulmuştur. Bunun karşılığında da Melik Eşref'in, Alaaddin Keykubad tarafından Âmid üzerine tertib edilen bu seferi durdurmasını rica etmiştir. Bunun üzerine Melik Eşref, Anadolu Selçuklu hükümdarına haber göndererek, Âmid hâkiminin yola geldiğini bildirmiş ve artık Melik Mevdûd gerekli dersi aldığı için Selçuklu ordusunun Âmid Artuklularına ait olan beldelerden geri çekilmesini istemiştir. Alaaddin Keykubad ise bu teklife "Ben Melik Eşref'in beldelerinden birinin nâibi miyim ki bana emir verecek ve beni yaptıklarımdan alıkoyacak!" şeklinde cevap vermiş ve bu teklifi reddetmiştir[359]. Böylelikle Melik Eşref ile Alaaddin Keykubad arasındaki ittifak bir anda husumete dönüşmüştür.

Esasen Alaaddin Keykubad'ın, Melik Eşref'in Âmid Artukluları üzerine bir sefer düzenleme teklifini kabul etmesinin en önemli nedeni Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki Selçuklu nüfuzunu güçlendirmek idi. Melik Eşref ise Âmid Artuklularının, kendisine karşı kurulan ittifaktan ayrılması ile

amacına ulaşmış ve Keykubad'ın, Âmid Artuklularından alacağı beldeler sayesinde el-Cezîre ve Kuzey Suriye üzerinde kazanacağı nüfuzdan çekinir olmuştu. Bu nedenle Melik Mevdûd'un barış teklifini derhal kabul etmiş ve bu olay öncesinde en büyük müttefiki olan Anadolu Selçuklu sultanı ile yine bu nedenle iki hasım haline gelmişlerdir.

Alaaddin Keykubad'ın bu şekilde red cevabı vermesi üzerine Melik Eşref, kendi ümerasından İzzeddin b. Bedr'i Kürt ve Arap süvarilerden oluşan 10.000 kişilik bir kuvvetin başına getirerek Kâhta'yı muhasara eden Anadolu Selçuklu kuvvetlerinin üzerine gönderdi[360]. İbnü'n-Nâzif'in kaydına göre Melik Eşref, İzzeddin b. Bedr'in yanısıra Ca'ber Kalesi hâkimi olan kardeşi Melik Hâfız Nureddin Arslanşah ve kendi memlüklerinden İzzeddin Aybek el-Eşrefî'yi de İzzeddin b. Bedr ile beraber Kâhta'nın yardımına göndermiştir[361]. Melik Eşref'in gönderdiği bu 10.000 kişilik ordu Kâhta'ya yaklaşınca Âmid hâkimi Melik Mevdûd'un gönderdiği 6.000 kişilik Artuklu ordusu ile birleşmiş ve iki ordu Kâhta'yı kuşatan Mübarizeddin Çavlı'nın üzerine yürümüşlerdir.

Bu esnada Çavlı da üzerine Eyyûbî ve Artuklulardan oluşan bir ordunun geldiğini öğrenmişti. O, askerlerinden bir kısmına kuşatmayı devam ettirmeleri emrini vermiş ve geri kalan askerleri ile beraber üzerine gelen bu orduyu karşılamıştır[362].

Savaşın başında, Eyyûbî-Artuklu ordusunu kumanda eden İzzeddin b. Bedr peşpeşe üç defa Anadolu Selçuklu ordusuna hücum etmiş, ancak üç hücumu da Çavlı başarıyla karşılamıştır. Bu hücumların muhtemelen sonuncusunda İzzeddin b. Bedr, Anadolu Selçuklularına esir düşmüş ve Anadolu Selçuklu-Artuklu ordusu bu durum üzerine paniğe kapılarak dağılmıştır[363].

Esir alınan İzzeddin b. Bedr, Çavlı'nın huzuruna getirilmiş ve Çavlı ona gereken hürmeti gösterdikten sonra yanına 100 süvari katarak Alaaddin Keykubad'ın yanına göndermiştir. İbn Bedr, Anadolu Selçuklu sultanının yanında da aynı ikrama mazhar olmuştur[364]. İzzeddin b. Bedr'in, gerek Mübarezeddin Çavlı ve gerek Alaaddin Keykubad'ın yanında bu kadar iltifata mazhar olmasının nedeni, Anadolu Selçuklu sultanının yaklaşan Celaleddin Hârizmşah ve onu müteakiben Moğol tehdidi karşısında, Doğu

Anadolu ve el-Cezîre'de büyük nüfuzu olan Melik Eşref'in desteğini tümüyle yitirmek istememesidir.

Eyyûbî-Artuklu ordusunun bu şekilde Kâhta önlerinde mağlubiyete uğraması kaleyi savunanların da azmini kırmış ve Kâhtalılar Çavlı'ya bir elçi yollayarak canlarına, mallarına ve namuslarına dokunulmaması şartıyla kaleyi teslime hazır olduklarını bildirmişlerdir. Mübarizeddin Çavlı'nın bu hususlarda söz vermesi üzerine kale kapıları Anadolu Selçuklu askerlerine açılmıştır. Çavlı, kalede bir takım düzenlemeler yaptıktan sonra Kâhta'nın ele geçirildiğini Alaaddin Keykubad'a bildirmiş ve daha sonra da Anadolu Selçuklu sultanının gönderdiği gulâmlardan birine Kâhta kalesini teslim etmiştir[365].

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Alaaddin Keykubad, Çavlı'yı Kâhta üzerine yollarken Emir-i Kündistabl Esededdin Ayas'ı da 5000 süvari ile Çemişkezek Kalesinin zabtına memur etmişti. Esededdin, bir hayli güçlü surlara sahip bulunan kaleyi tazyik etmiş, ancak bir türlü ele geçirememiştir. Diğer yandan kalenin kuşatmaya dayanıklı ve zâhire yönünden zengin oluşu Emir Ayas'ın muhasarasını güçleştiriyordu. Emir Ayas, öncelikle kaleyi barışçı yollardan elde etmeyi plânlamış ve kale komutanına elçi yollayarak Melik Eşref'in gönderdiği birliklerin Kâhta'da uğradığı hezimeti hatırlatmıştır. Ancak kale komutanının ısrarla kaleyi teslim etmemekte direnmesi üzerine Emir Ayas, şehrin Recefi kapısı diye adlandırılan kapısının önüne büyük bir mancınık kurdurarak şehri uzun süre mancınık atışlarıyla dövmüş ancak bir sonuç alamamıştır. En sonunda Çemişkezek kalesinin bir yerinde Anadolu Selçuklu askerlerinden biri ufak bir yarık görmüş ve derhal Emir Ayas'ın yanına gelerek bu yarığın büyütülmesi halinde kalenin düşebileceğini söylemiştir. Esededdin Ayas, bu haber üzerine 50 lağımcıyı söz konusu yere gönderirken, müdafîlerin dikkatini dağıtmak için de yarığın bulunduğu yönün aksi istikametinde bir hücum başlatmıştır. Sonuç olarak lağımcılar, akşama kadar çalıştıktan sonra yarığı yeteri kadar büyütmüşler ve buradan şehre giren Anadolu Selçuklu askerleri kısa sürede Çemişkezek Kalesine hâkim olmuşlardır[366].

Tüm bu gelişmeler karşısında çaresiz kalan Âmid hâkimi Melik Mevdûd, Alaaddin Keykubad'a elçi göndererek eman dilemiş ve hutbeyi Anadolu Selçuklu devleti namına okutacağını bildirmiştir. Melik Mevdûd'un bu

teklifi Alaaddin Keykubad tarafından olumlu karşılanmış ve iki taraf arasında barış yapılmıştır[367]. Diğer yandan bir sene sonra, yani 624/1227 yılında Melik Mevdûd, Melik Eşref'e Hısn Keyfâ kadısını göndererek "Ben el-Eşref'in hizmetindeyim. Keykubad'ın emrine girdiğim yolundaki söylentiler yalandır" demiş[368] bir müddet sonra da hutbeyi Ahlat'ı kuşatarak Doğu Anadolu'da ciddi bir güç haline gelen Celaleddin Hârizmşah namına çevirmiştir. Melik Mevdûd'un bu istikrarsız siyaseti kendisine pek pahalıya mâl olacak ve 630/1232 yılında Melik Kâmil Artukluların bu şubesine kesin olarak son verecektir.

Alaaddin Keykubad, hiç şüphesiz devrinin en büyük devlet adamlarından birisi idi. Onu büyük yapan değerlerin başında uzak görüşlülüğü ve siyaset ilmine mükemmel derecede vakıf olması gelir. Alaaddin Keykubad'ın ülkesinin refahını muhafaza hususunda en çok endişelendiği şey doğudan gelecek bir saldırıydı. O an itibarı ile bu saldırı Celaleddin Hârizmşah'tan gelebilirdi. Ancak onun bertaraf edilmesiyle daha tehlikeli bir hasım olan Moğollar, Hârizmşahın yerini alacaklardı.

Bu nedenle Alaaddin Keykubad, Melik Âdil'in çocuklarıyla ve özellikle de Melik Kâmil ve Melik Eşref'le ittifak içinde olmayı zaruri görüyordu. Zira Melik Âdil'in oğullarından el-Eşref, el-Muzaffer Şihabeddin Gazi ve el-Hâfız Nureddin Arslanşah el-Cezîre'de söz sahibi olan nüfuzlu emirlerdi ve gerek Melik Muzaffer gerekse Melik Hâfız ağabeyleri Melik Eşref'e sadakatle bağlı idiler[369]. Bu nedenle Keykubad, Melik Âdil'in çocukları ile olan münasebetini daha da sağlamlaştırmaya karar verdi. Onun düşüncesine göre iki hanedan arasında sağlam bir bağ oluşturmanın en güzel yolu iki taraf arasında yapılacak bir evlilikti.

Bu nedenle Keykubad, ilk iş olarak Kâhta kuşatması esnasında Mübarizeddin Çavlı tarafından esir alınan ve Melik Eşref'in ümerası arasında saygın bir konumu bulunan İzzeddin b. Bedr'i Kayseri'deki hapishaneden çıkarmış ve ona türlü iltifatlarda bulunarak değerli hilatler vermiş ve Şam diyarına yolcu etmiştir. Esasen İzzeddin b. Bedr, Kayseri'de hapisteyken bile daima el üstünde tutulduğu için Melik Eşref'in yanına vardığı zaman Keykubad'ın nezdinde gördüğü muamelenin güzelliğini anlatmış ve Melik Eşref de bu duruma çok sevinmiştir[370]. Alaaddin Keykubad, bu olumlu adımın ardından en gözde emirlerinden olan

Hokkabazoğlu Seyfeddin'i kıymetli hediyelerle beraber Melik Âdil'in kızını istemek üzere Eyyûbî ülkesine gönderdi[371]. Ancak Hokkabazoğlu Seyfeddin, Malatya'ya geldiği esnada hastalanarak öldü. Bunun üzerine Alaaddin Keykubad, elçilik görevini Emir-i Çaşnigir Şemseddin Altunaba[372]'ya verdi. Altunaba, Melik Eşref ve Melik Muzaffer ile görüşmüş ve onların rızası ile nikah akdini yapmıştır[373]. Altunaba, daha sonra Alaaddin Keykubad'a durumu bir mektupla haber vermiş sultana, gelini karşılamak için Kayseri'den Malatya'ya gelmesini, bu şekilde hareket etmesi halinde Eyyûbî meliklerinin gururunu okşamış olacağını da bildirmiştir. Alaaddin Keykubad habere çok sevinmiş ve derhal büyük bir tören alayı ile Kayseri'den yola çıkarak Malatya'ya yönelmiştir. Fakat Keykubad, Malatya'ya yaklaştığında boynunda şişler ve urlar çıkmış ve Anadolu Selçuklu sultanı ölümün eşiğine gelmiştir. Bu hastalıktan cerrah Vasil isimli bir gayrımüslim hekimin zamanında müdahalesi ile kurtulan sultan, bir müddet sonra Eyyûbî meliklerinden bazılarının da hazır bulunduğu bir törenle Melik Âdil'in kızı ile evlenmiştir[374].

Tüm bu gelişmeleri özetleyecek olursak Melik Eşref ile Alaaddin Keykubad'ın Celaleddin Hârizmşah, Melik Muazzam, Gökbörü ve Artuklu ailesine karşı yapmış oldukları ittifak, Âmid hâkimi Melik Mevdûd'un, Melik Eşref'ten aman dileyerek ona karşı kurulan ittifaktan ayrılması ve Alaaddin Keykubad'ın Âmid seferinde başarılı olarak Kuzey Suriye'de nüfuz kazanması dolayısıyla bozulmuştur. İki taraf arasındaki ittifak bu suretle husumete dönüşmüş ve bunun sonucunda Keykubad, Artuklular üzerindeki otoritesini pekiştirirken Melik Eşref, Keykubad karşısında başarısız olduğu için prestij kaybına uğramıştır.

Ancak Anadolu Selçuklu sultanı, yaklaşan Celaleddin Hârizmşah ve Moğol tehdidini hesaplayarak, Eyyûbî ailesi ve özellikle Melik Eşref ile olan münasebetlerini düzeltme yoluna gitmiştir. Bu amaçla önce Kâhta kuşatması esnasında esir edilen el-Eşref'in gözde emirlerinden İzzeddin b. Bedr'i serbest bırakmış sonrasında da Melik Eşref ve Melik Kâmil'in kız kardeşi ile evlenerek tekrar Eyyûbî ailesi ile sağlam bir bağ kurmuştur. Nitekim zaman, Alaaddin Keykubad'ın takip ettiği politikada ne denli isabetli davrandığını göstermiş ve Keykubad, Eyyûbî ailesinin gücünü arkasına alarak Yassıçemen'de Anadolu'yu Celaleddin Hârizmşah'ın yağma ve istilasından kurtarmıştır.

3. Melik Muazzam’ın Hıms’a Yürümesi ve Melik Eşref’in Müdahalesi

Melik Muazam’ın, Gökbörü ve Celaleddin Hârizmşah ile yaptığı ittifak gereğince, Gökbörü Musul’a, Hârizmşah Ahlat’a yürürken Melik Muazzam da hem Melik Kamil’i kontrol altında tutarak Mısır’dan el-Eşref’e gelebilecek olası bir yardımı engelleyecek hem de Hama ile Hıms üzerine yürüyerek bu beldeleri ele geçirecekti. Hama ve Hıms hâkimleri, Melik Muazzam’ın bu plânlarını öğrendikleri için Melik Eşref’e başvurmuşlar ve onunla ittifak yapmışlardı. Melik Eşref, Hama veya Hıms’a Dımaşk’tan bir saldırı olması halinde her iki beldeyi de koruyacağını vaad etmişti. Diğer yandan Melik Muazzam’ın Suriye’deki yayılmacı politikasından rahatsız olan Halep hâkimi Melik Aziz ve atabeyi Şihabeddin Tuğrul da Melik Eşref’le, el-Muazzam’a karşı ittifak yapmışlardı[375].

Diğer yandan Melik Muazzam da Ba’lebek hâkimi olan Melik Emced, kendi kardeşlerinden Banyas hâkimi Melik Aziz Osman ve Busra-Sevad hâkimi Melik Salih İsmail ile ittifak kurarak Suriye’deki nüfuzunu genişletmişti[376]. Melik Muazzam, ağabeyi Melik Kâmil’in Mısır’dan Dımaşk’a yapacağı sürpriz bir saldırıdan korunmak amacıyla Dımaşk surlarını tamir ettirirken, diğer yandan ağabeyine tehdid dolu mektuplar göndererek sadece Mısır ile ilgilenmesini ve Suriye işlerine karışmamasını öğütlüyordu[377]. Öte yandan Melik Kâmil de kardeşi Melik Muazzam’ın faaliyetlerini endişe ile izliyor ve Mısır’daki ümerasından bir kısmını Melik Muazzam’la ittifak yaptıkları gerekçesi ile tutuklatıyordu[378].

Melik Muazzam, ağabeyine karşı kendini yeteri derecede güçlü hissettikten sonra ona tehdid dolu bir mektup daha gönderdi ve bu olayın hemen sonrasında da Hıms’ı ele geçirmek için harekete geçti. O öncelikle, Dımaşk çevresinde ikamet eden bir grup Arabı Hıms ve civarındaki köyleri yağmalamaları için gönderdi. Melik Muazzam’ın bu hareketine cevap olarak Melik Eşref, Emir Man’i b. Hadise liderliğinde çoğunluğu yine Arap aşiretlerinden toplanan kişilerden oluşan bir orduyu Hıms hâkimi Melik Mücahid’in yardımına gönderdi. Fakat el-Muazzam’ın gönderdiği Araplar, Melik Eşref’in yolladığı kuvvetler Hıms’a varmadan çevreyi yağmaladılar ve büyük zayiat verdiler[379]. Bu yağma hareketinden kısa bir süre sonra

da Melik Muazzam, bizzat Dımaşk ordusunun başında Hıms’a doğru yola çıktı.

Man’i b. Hadise’nin yönetiminde Melik Eşref tarafından Hıms’ın yardımına gönderilen Araplar, Halep’te bazı Arap kabileleri ile birleşerek daha da güçlenmişler ve Kınnesrin yakınlarındaki Hisar köyüne yerleşmişlerdir. Buradan ayrılarak önce Mercidabık’a gelen Man’i b. Hadise yönetimindeki Araplar, daha sonra da Hıms topraklarına vararak Melik Muazzam’ın gönderdiği Dımaşk Arapları ile şiddetli bir mücadeleye girişmişlerdir. Diğer yandan Halep hâkimi Melik Aziz’in atabeyi Şihabeddin Tuğrul, Man’i b. Hadise yönetimindeki Arapların Hıms savunmasında yetersiz kalacaklarına inanarak Halep askerlerinden bir grubu da Hıms’ın yardımına göndermiştir. Bu askerler hemen hemen Melik Muazzam’ın Hıms’a ulaştığı sıralarda şehir önlerine gelmişler ve Melik Muazzam’la mücadele ettikten sonra Hıms Kalesine girmeyi başarmışlardır[380]

Melik Eşref, Âmid Artukluları yüzünden müttefiki olan Alaaddin Keykubad’la yaptığı savaşı kaybetmesinden kısa bir süre sonra Hıms’ın yardımına bizzat gitmeye karar verdi. Bu amaçla Rakka’dan hareket ederek sefer öncesi hazırlıklarını gördüğü Harran’a geldi. Yanında Halep askerlerinden de bir grup bulunuyordu.

Diğer yandan Melik Muazzam da Hıms topraklarını yağmalamış ve Melik Muzaffer b. Melik Mansur’un elinde olan Selemiyye’ye kadar yağma akınları düzenlemişti. Ayrıca o sırada Melik Muzaffer’in, Mısır’da olmasından da istifade ile Selemiyye’ye büyük zararlar vermişti. Bununla beraber Melik Muazzam’ın asıl hedefi olan Hıms, Melik Muazzam’ın kuşatmasına başarıyla dayanıyordu. Ayrıca Dımaşk ordusunda salgın hastalık çıkmış ve el-Muazzam pek çok askerini bu salgında yitirmişti. Melik Muazzam, kuşatmanın uzaması ve bir türlü istediği sonucu alamaması yüzünden Dımaşk’a geri dönmeye karar verdi[381].

Melik Eşref, kardeşinin Dımaşk’a döndüğünü haber alınca, onunla buluşup mevcut durumu müzakere etmek maksadıyla Dımaşk’a gitmeye karar verdi. Bunun üzerine Melik Muazzam kardeşinin onuruna Dımaşk’ı süslemeye ve şehre gelmesi nedeniyle müjdeciler gezdirerek halkı bu ziyaretten haberdar etti. Melik Muazzam, bu arada müttefiki olan Celaleddin ile haberleşmeye de devam ediyordu. Hatta bu sıralarda Dımaşk’a gelen Hârizmşah’ın elçisi

ile Melik Muazzam arasında bir dizi görüşme olmuş ve bunun sonucunda Melik Muazzam, Celaleddin'in kendisine gönderdiği hil'atleri giydiği gibi kızlarından birini de Celaleddin ile evlendirmeye karar vermiştir.

623/1226 yılının Ramazan ayında bu olaylar olurken diğer yandan Melik Muazzam kardeşi el- Eşref'le de durum müzakeresinde bulunuyordu. Fakat Melik Eşref, misafir olarak geldiği Dımaşk'ta Melik Muazzam tarafından alıkonarak kendi beldelerine dönme isteği el-Muazzam tarafından çeşitli bahanelerle geri çevrilmeye başlamıştır. Melik Eşref kısa bir süre sonra kardeşinin yanında adeta bir esir hayatı yaşamaya başlamış ve bu hal Halep'ten Dımaşk'a gelen elçilerin ziyaretleri esnasında iyice belirginleşmiştir. Halep hâkimi Melik Aziz'in elçileri olan Halep kadısı Zeyneddin b. Üstaz ve Nâibü'l-kadı Bahâeddin Şeddâd ile Mirza Fahreddin b. Curtik, Melik Eşref ve Melik Muazzam Dımaşk'ın dışında ava çıktıkları esnada onlarla buluşurlar. Elçilerin amacı Melik Aziz ve Atabeyi Şihâbeddin Tuğrul'un iki kardeşe olan bağlılıklarını sunmak ve Halep'ten getirdikleri hediyeleri takdim etmekti. Elçi heyeti, görevini yerine getirdikten sonra Melik Eşref'le özel olarak görüşmek istemişler, ancak bu hususta Melik Muazzam'dan bir türlü onay alamamışlardır. Sonuç olarak Halep elçileri el-Eşref'in Dımaşk'ta adeta bir esaret hayatı yaşadığını görmüşler ve dönüşte durumu Melik Aziz ile atabeyi Şihabeddin Tuğrul'a bildirmişlerdir.

Melik Eşref'in Dımaşk'taki ikâmeti esnasında, Celaleddin Hârizmşah'ın Ahlat'ı kuşattığı haberi geldi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Celaleddin, Ahlat'ı bu ilk muhasarasında Yıva Türkmenlerinin çıkardığı karışıklık nedeniyle başarısız olmuş ve kuşatmayı kaldırmıştır. Melik Eşref, el-Cezîre'deki beldelerine açılan bir kapı konumundaki Ahlat'ın muhasarasını öğrendiği zaman, Dımaşk'a geldiğine bin defa pişman oldu. Zira en önemli beldesi Hârizmşah tarafından kuşatılırken o, Dımaşk'ta eli kolu bağlı beklemek zorunda kalıyordu.

Diğer yandan Melik Muazzam da kardeşinin çaresizliğini en iyi şekilde değerlendirmeye çalışıyor Hama ile Hıms üzerine yapmayı plânladığı seferler için Melik Eşref'in de onayını almaya çalışıyordu. Melik Eşref, normal şartlarda kendisiyle ittifak halinde olduğu Hama ve Hıms emirlerine karşı el-Muazzam'ı destekleyeceğine dair söz vermiş ve bu suretle

kurtularak Ahlat'a dönmeyi plânlamıştı. Ancak bu plân boşa çıkmış ve Melik Muazzam, kardeşinin zorunlu misafirliğinin bir müddet daha devamına karar vermiştir. İbn Vâsıl, iki kardeş arasında görünüşte büyük muhabbet olduğunu, iki kardeşin beraberce eğlence meclislerine katılarak ava çıktıklarını ama aslında içten içe birbirlerine düşman olduklarını kaydeder. Gerçekten Melik Muazzam, ağabeyi el-Kâmil ile ittifak yaptığı için el-Eşref'ten, Melik Eşref ise doğudaki beldelerini tehdid eden en ciddi düşman olan Celaleddin'le ittifak yaptığı için el-Muazzam'dan nefret ediyor, içten içe birbirlerine kin duyuyorlardı. Melik Muazzam, kardeşini bir müddet daha yanında tutmak maksadıyla bugün Ürdün nehrinin iki yakasına yayılmış verimli ve münbit bir bölge olan Gor civarına getirmiş ve burada iki kardeş ava çıkmışlardır.

İki kardeş arasında bu dönemdeki münasebetler hakkında en canlı görgü şahitlerinden biri, Halepli tarihçi İbnü'l-Adim'dir. İbnü'l-Adim, 624/1227 yılının Safer ayında, hac dönüşünde Dımaşk'a uğradığında Melik Eşref'in Dımaşk'taki zorunlu ikameti hala devam ediyordu. Melik Eşref, Dımaşk'ta İbnü'l-Adim ile gizlice görüşmüş ve ona durumunu anlatma fırsatı bulmuştur. El-Eşref, kardeşini bukelamun gibi davranmakla ve sözünü tutmamakla suçlamış, Melik Muazzam'ın kendisini kullanarak, Halep atabeyi Şihabeddin Tuğrul'la ittifak kurmayı ve böylelikle Şihabeddin Tuğrul'u, Melik Kâmil aleyhine çevirmeyi plânladığını bildirmiştir. Ayrıca İbnü'l-Adim'den bu konuda Şihabeddin Tuğrul'u uyarmasını da istemiştir. Diğer yandan Melik Eşref, yine kardeşinin baskısıyla İbnü'l-Adim'e kendi el yazısı ile yazılmış bir mektubu vermişti ki bu mektupta Melik Eşref, Halep atabeyi Şihabeddin Tuğrul'u Melik Muazzam ile ittifaka davet ediyor ve el-Kâmil'e cephe almasını istiyordu. İbnü'l-Adim, Dımaşk'taki durumu Halep'e varınca Şihabeddin Tuğrul'a anlatarak mektupta yazılan şeylerin el-Eşref'e, kardeşi tarafından zorla yazdırıldığını bildirmiştir. Bunun üzerine Şihabeddin Tuğrul da İbnü'l-Adim'e "Zaten el-Kâmil'le ittifak yapmamı sağlayan el-Eşref'tir. O, el-Kâmil ile ittifak yaparken ne olursa olsun ağabeyine ihanet etmemem hususunda bana yemin ettirmişti. Dolayısıyla Melik Kâmil'in onayı olmadan Melik Muazzam'la ittifak yapmam mümkün değil" diyerek zaten böyle bir ittifakın söz konusu edilemeyeceğini dile getirmiştir.

Böyle bir ittifak mantığa da aykırıydı. Zira Şihabeddin Tuğrul'un Melik Muazzam'la ittifakı durumunda el-Muazzam, Hama ve Hıms'ı kolayca ele geçirebilecek ve bunun akabinde de tüm Suriye'yi kendi yönetimi altında birleştirmek için siyasî ve ticarî açıdan Dımaşk'tan sonra Suriye'nin en önemli şehri konumundaki Halep üzerine yürüyecekti. Yine böyle bir ittifak durumunda Şihabeddin Tuğrul, Melik Kâmil'i gücendirmiş olacağı için siyasî yönden de yalnız kalacak ve Halep, el-Muazzam için kolay bir lokma olacaktı. Tüm bu nedenlerin yanı sıra, İbnü'l-Adîm'in Melik Eşref'in Dımaşk'taki durumu hakkında verdiği bilgileri de dikkate alan Şihabeddin Tuğrul, mektubu hiç ciddiye almamış ve Melik Kâmil'e sadık kalmaya devam etmiştir.

Diğer yandan Melik Muazzam, kardeşi Melik Eşref'i kullanarak Halep atabeyi Şihabeddin Tuğrul'u kendi yanına çekemeyeceğini anlayınca sadece kardeşi Melik Eşref'in sadakatini sağlamakla yetinmek zorunda kaldı. Bu amaçla Melik Muazzam, kardeşiyle 624/1227 yılının Cemaziyelahir ayında bir görüşme yapar bu görüşmede Hama, Hıms hâkimleri ve Melik Kâmil'e karşı kendisiyle ittifak yapması hususunda Melik Eşref'e yemin ettirir. Melik Eşref ise özgür kalmak için başka çaresi olmadığını bildiğinden kardeşinin istediği bütün yeminleri eder. Bunun sonucunda, Melik Muazzam'ın yanında zorunlu olarak on ay kaldıktan sonra kendi beldesi olan Rakka'ya döner.

Melik Kâmil, iki kardeşin kendisine karşı ittifak yaptıklarını öğrenince Melik Eşref'e sitem dolu bir mektup gönderdi. Melik Eşref ise ağabeyine verdiği cevapta, Ahlat'ın Hârizmşah tarafından tehdid edildiği bir zamanda Dımaşk'taki zorunlu ikametten kurtulmasının tek yolunun Melik Muazzam'ın istediği yeminleri etmekle mümkün olduğunu bildirmiş ve bu yeminleri zorla yaptığı için hiçbir geçerliliğinin olmadığını, herşeyin yine eski minvâl üzere olduğunu ve ittifaklarının devam ettiğini Melik Kâmil'e iletmiştir.

Bu gelişme üzerine Melik Muazzam, kardeşini serbest bıraktığına pişman olmuş ve Dımaşk'ta bulunan Arapları bir kez daha Hama ve Hıms civarına saldırtarak çevreyi yağmalatmıştır.

Melik Kâmil, kardeşi Melik Eşref'in el-Muazzam tarafından etkisiz hale getirilmesi üzerine başka müttefikler arayışına girmiş ve bunun sonucunda

Sicilya Kralı Frederick ile temas kurmuştur. Melik Eşref'in Dımaşk'taki zorunlu ikameti esnasında Melik Kâmil, kendi adamlarından Emir Fahreddin Yusuf b. Sadreddin Şeyhu'ş-Şuyûh'u Sicilya adasına göndererek İmparator Frederick'i Melik Muazzam'ın elinde bulunan Kudüs'ü almaya teşvik etmiştir. Akıllara durgunluk veren bu ittifak teklifine Frederick olumlu yaklaşmış ve Melik Kâmil'e, söz konusu sefer için hazırlıklara girişeceğini bildirmiştir.

Melik Kâmil'in Sicilya kralına yaptığı bu akıl almaz ittifak teklifinin ardında yatan neden her halde Melik Muazzam'ın, Frederick'in Kudüs'e saldırısı karşısında kesin olarak kendisinin itaatine gireceğine dair taşımış olduğu beklentilerdir. Ancak Melik Kâmil'in beklentileri gerçekleşmemiş ve Haçlı tehdidi karşısında Melik Muazzam, Melik Kâmil'den değil de diğer kardeşi Melik Eşref'ten yardım talebinde bulunmuştur. Ayrıca Melik Muazzam, Celaleddin Hârizmşah'a da yazarak onu durumdan haberdar etmiş ve Dımaşk'ta ağabeyi el-Kâmil adına okuttuğu hutbeyi keseceğini, hutbeyi bundan sonra Hârizmşah adına okutacağını bildirmiştir. Celaleddin Hârizmşah da bu gelişme üzerine Dımaşk'a bir hil'ât göndermiş ve gerektiği taktirde el-Muazzam'a, yardım edeceğine dair söz vermiştir. Melik Eşref ise el-Muazzam'ın yardım talebine herhangi bir cevap vermemiştir.

Melik Kâmil, Dımaşk'ta kendi adına okutulan hutbenin Celaleddin Hârizmşah adına çevrildiğini duyunca Dımaşk'a bir sefer yapmaya ve kardeşini yola getirmeye karar vermiştir. Bunun için 624/1227 yılının Ramazan ayında Melik Kâmil harekete geçmiş ve Kahire'nin kuzeydoğusunda yer alan Bilbis ile Abbase arasında konaklamıştır. Burada Melik Muazzam'ın kendisine gönderdiği bir mektup eline ulaşmıştır. Bu mektupta el-Muazzam, ağabeyine şunları söylüyordu: "Benimle savaşman gereksiz. Zira unutma ki ben Şam ve doğu melikleri arasında hizmetine en önce gelenim." Bu mektupla Melik Muazzam, ağabeyini sükunete davet ediyor ve muhtemelen Dimyat muhasarasında ağabeyine yaptığı iyilikleri hatırlatarak ona olan bağlılığını arz ediyordu. El-Muazzam'ın sözleri Melik Kâmil'i yatıştırmış ve bu mektubun eline geçmesinden bir süre sonra Melik Kâmil Kahire'ye geri dönmüştür. Bu olaydan kısa bir süre sonra Melik Muazzam, Dımaşk'ta yakalandığı dizanteri hastalığından kurtulamamış ve

624 yılınıda Zilkade ayının son gününde (11 Kasım 1227) Dımaşk'ta vefat etmiştir.

Melik Muazzam'ın ölümüyle Suriye'de çok önemli bir devir kapanıyordu. Melik Muazzam, babası Melik Âdil'in 615/1218 yılındaki ölümünden beri Suriye'nin en güçlü meliki konumundaydı. Onun ölümü üzerine yerine genç ve tecrübesiz oğlu Melik Nâsır Davud geçti. Melik Muazzam'ın ölümü Suriye'deki güç dengelerinin değişeceğine işaret ediyordu. Nitekim öyle de oldu. Herşeyden önce Melik Eşref ve Melik Kâmil'in Suriye'deki nüfuzları arttı. Melik Muazzam'a karşı ortak bir ittifak kuran bu iki kardeş, ileride Suriye'nin hâkimiyeti için birbirlerinin en amansız rakibi olacaklardır. Celaleddin Hârizmşah ve Muzaffereddin Gökbörü, el-Muazzam'ın ölümüyle büyük bir müttefik kaybetmişlerdir. Nitekim el-Muazzam'ın ölümü Celaleddin Hârizmşah'ın da sonunu hazırlayacaktır.

Yassıçemen'de Alaaddin Keykubad ve Melik Eşref karşısında yalnız kalan Celaleddin Hârizmşah, hem savaşı hem de bir müddet sonra hayatını kaybedecektir. Diğer yandan Artuklular da Alaaddin Keykubad ve Melik Eşref'e karşı sırtlarını dayayabilecekleri güçlü bir müttefiki kaybetmişlerdir. Bunun sonrasında önce Harput ve sonra da Hısn Keyfâ-Âmid Artukluları sessiz sedasız tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Melik Muazzam'ın yerine Dımaşk'ta idareyi ele alan oğlu Melik Nâsır Davud'un saltanatı uzun sürmeyecek ve kısa bir süre sonra Dımaşk, amcaları Melik Kâmil ve Melik Eşref tarafından ele geçirilecektir.

II. Melik Muazzam’ın Ölümü Üzerine Suriye’de Değişen Dengeler ve Melik Eşref’in Dımaşk’a Hakim Olması

A) Melik Kâmil’in Dımaşk’ı Kuşatması ve Dımaşk Hakimi en-Nâsır Davûd’un Melik Eşref’ten Yardım Talebi

624/1227 yılı Suriye’deki güç dengelerinin büyük bir değişime uğradığı bir yıldır. Zira bu yılda Dımaşk hâkimi Melik Muazzam b. Melik Âdil vefat etmiştir. Melik Muazzam vefat edince yerine en büyük oğlu ve aynı zamanda veliahdı olan Melik Nâsır Selahaddin Davud geçmiştir.

Melik Nâsır, babası gibi kurnaz bir siyaset ve politika adamının yerini doldurmak için daha henüz çok gençti. Dımaşk’taki hâkimiyetinin ilk günlerinde yönetim ile ilgili işler büyük ölçüde babasının gulâmlarından olan İzzeddin Aybek el-Muazzamî’nin elindeydi.

Melik Nâsır başa geçince, ilk iş olarak amcaları arasında en nüfuzluları olan Melik Eşref ve Melik Kâmil’e elçi göndererek kardeşleri Melik Muazzam’ın ölümü nedeniyle onlara başsağlığı diledi. Melik Kâmil ise Alaaddin b. Şücaaddin Celdik el-Muzafferî’yi yeğenine elçi olarak yolladı ve bu yolla hem yeğeni Melik Nâsır’a baş sağlığı diledi hem de ona sancak ve hil’âtler gönderdi. Melik Kâmil, ayrıca bir de mektup yazmıştı ki bu mektupta Dımaşk ve çevresini yeğeni Melik Nâsır’a verdiği yazılıydı.

Her ne kadar Melik Kâmil, yeğeni Melik Nâsır’a gönderdiği mektupta Dımaşk ve çevresini ona bıraktığını bildiriyorsa da gerçekte başka şeyler plânlıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Melik Kâmil, tıpkı amcası Selahaddin Eyyûbî ve babası Melik Âdil zamanlarında olduğu gibi Eyyûbî ülkesini tek yönetim altında birleştirmeyi plânlıyordu. Melik Kâmil’in bu merkeziyetçi politikasının karşısında ise iki güç, Dımaşk hâkimi Melik Muazzam ile el-Cezîre hâkimi Melik Eşref duruyordu. Melik Muazzam’ın ölümü ile bu güçlerden biri ortadan kalkmış oluyordu.

Bununla beraber Melik Kâmil, Dımaşk üzerine harekete geçme konusunda aceleci davranmayı uygun bulmayarak bir müddet bekledi. Mısır'dan çıkan Melik Kâmil, önce Kudüs'e gitti ve oradan Kudüs'ün kuzeyinde yer alan Nablus'a geldi. Amcası Melik Kâmil'in bu hareketini hayra yormayan Melik Nâsır, Dımaşk'ta bulunan İbn Kadıu'l-Fadıl'ı, Sincar'daki amcası Melik Eşref'in yanına elçilik görevi ile gönderdi. Melik Kâmil'in Suriye'deki faaliyetlerini yakından takip eden Melik Eşref, Sincar'dan harekete geçerek yeğenine yardım etmek ve ağabeyi Melik Kâmil'in hareketlerini kontrol altında tutmak için Dımaşk'a yöneldi. Zira Melik Kâmil'in Dımaşk'ı ele geçirmesi Suriye'deki güç dengelerini bozacak ve Melik Eşref'i ağabeyi karşısında aciz bir duruma düşürecekti.

Melik Eşref, Dımaşk'a giderken yolu üzerinde bulunan Hama ve Hıms'a da uğramıştır. Hama hâkimi olan ve Melik Eşref'e yakınlığı ile tanınan Melik Nâsır Kılıçarslan b. Melik Mansur, el-Eşref Hama'ya yaklaşınca onun huzuruna çıkmış ve ona değerli hediyeler sunmuştu. Diğer yandan Melik Eşref Hıms'a ulaşınca buranın hâkimi olan Melik Mücahid yanında oğulları olduğu halde kendisini karşılamış ve el-Eşref ile beraber Dımaşk'a yürümek istemiştir. Öyle görülüyor ki zamanının en kurnaz siyasetçilerinden biri olan Melik Mücahid, Dımaşk'taki nüfuz mücadelesinin kendisini de etkileyeceğini anlamış ve gelişmeleri sıcağı sıcağına takip etmek istemiş olmalıdır. Fakat Melik Eşref, yaşlı Hıms hâkiminin bu teklifini "Hıms'ta ikâmetin daha hayırlıdır. Eğer Dımaşk'ta senin de olman gerekirse çağrılırsın" diyerek reddetmiştir. Bunun üzerine Melik Mücahid, el-Eşref'e değerli hediyeler takdim ettikten sonra oğulları ile beraber Hıms'a geri dönmüştür.

Melik Eşref, Dımaşk'a 625 yılının Ramazan ayında (Ağustos 1228) varmış ve şehirde adeta bir kurtarıcı edası ile karşılanmıştır. Melik Nâsır, şehri süslemiş ve amcası Melik Eşref'i Dımaşk'ın dışında karşılamıştır. Bu karşılama esnasında İbn Vâsıl da bizzat hazır bulunmuştur. İki melik beraberce Dımaşk kalesine çıkmışlar ve Melik Nâsır burada yanında kardeşleri de olduğu halde Melik Eşref'e itaat arz ederek şunları söylemiştir:"Biz efendimiz Melik Eşref'in kulları, memlûkları ve yetimleriyiz. Sen ne buyurursan başımızın üstüne". Bunun üzerine Melik Eşref yeğenine, Dımaşk'ı savunmak hususunda almış olduğu tedbirlere

artık gerek olmadığını ve kendisinin hem Dımaşk'ın hem de Dımaşk'a bağlı yerlerin muhafazasında yardımcı olacağına dair yemin etmiştir.

Melik Nâsır, mevsimin yaz olmasından da istifade ile amcası Melik Eşref'le beraber Dımaşk'ın en gözde sayfiye yerlerini dolaşmış ve İbn Vâsıl'ın ifadesine göre bu sıralarda Melik Eşref'in içinde Dımaşk'a sahip olmak için büyük bir istek uyanmıştır.

B) Gazze Görüşmesi ve Suriye'nin Siyasî Haritasının Yeniden Belirlenmesi

Melik Eşref, Dımaşk'ta bir müddet bu suretle dinlendikten sonra o sıralarda Nablus'ta bulunan ağabeyi Melik Kâmil'e bir mektup yazarak Melik Nâsır'a karşı şefkatli davranmasını rica etti. Ayrıca Melik Eşref, bu mektupta ağabeyi Melik Kâmil'in hizmetinde bulunduğunu, Dımaşk'a gelme sebebinin ise kendisine karşı gelmek amacıyla olmayıp bilakis İslam diyarını tehdid eden Haçlılarla uğraşmayı hedeflediğini bildirmiştir. Melik Eşref, yazmış olduğu bu mektubu o sırada kendi yanında bulunan Halep'in büyük emirlerinden Seyfeddin b. Kılıç eliyle göndermiş ve bu emiri ağabeyi ile kendi arasında elçi olarak görevlendirmiştir.

Melik Kâmil de bu mektuba yazdığı cevapta Suriye'ye asıl geliş nedenini saklamış ve bölgeye gelme nedeni olarak Haçlılar'ın Sayda şehrini tahkim ederek Kudüs'ü ele geçirmek üzere harekete geçmelerini göstermiştir. Ayrıca Melik Kâmil, artık kardeşi Melik Eşref Suriye'de olduğuna göre kendisinin Suriye'de bulunmasının yanlış yorumlara sebep olacağını bildiriyor ve "Allah korusun, benim Suriye'ye kardeşimi Dımaşk'ta muhasara etmek için geldiğim söylenecek olursa bu benim için büyük bir utanç vesilesidir. Bu yüzden ben Suriye'yi sana emanet ediyor ve Mısır'a dönüyorum" sözleri ile mektubuna son veriyordu. Bununla beraber Melik Kâmil'in de bu mektubunda samimiyetsiz davrandığı ve Suriye'ye asıl gelme nedenini sakladığı çok açıktır. Zira Melik Kâmil, daha önce de belirttiğimiz gibi Kudüs'ü Sicilya İmparatoru Frederick'e bizzat kendisi teklif etmiş ve bu yolla kardeşi Melik Muazzam'ı sıkıntı altına sokmak istemişti.

Esasen Melik Eşref'in de Dımaşk'a gelme nedeni, yeğeni Melik Nâsır'ın haklarını savunmaktan ziyade, kardeşi Melik Muazzam'ın ölümü ile Eyyûbî

ailesi üyelerinin Suriye üzerindeki statükoları yeniden belirlenirken, Suriye üzerinde söz sahibi olmaktı. Bu nedenle Melik Eşref, mevcut durumu müzakere etmek maksadıyla ağabeyi Melik Kâmil'le buluşmayı plânlamıştır. Melik Eşref, bu amaçla ağabeyinin bulunduğu Nablus'a doğru yola çıkmaya ve burada onunla görüşmeye karar vermiştir. Nitekim Melik Eşref, ağabeyi ile görüşmeye giderken o sıralarda Dımaşk'a gelmiş bulunan Hıms hâkimi Melik Mücahid'i de yanına almıştır. Melik Mücahid ise Melik Muazzam'dan sonra Eyyûbî ailesi içerisinde Suriye'nin en saygın meliki konumundaydı. Melik Eşref'in Nablus'a giderken yanında Melik Mücahid'i de götürmesi ağabeyi Melik Kâmil'le yapacağı görüşmelerde esasen Suriye'deki yeni nüfuz alanlarının belirlenmesi hususunun, bu görüşmelerdeki ana mevzuyu teşkil edeceğinin açık bir göstergesidir. Melik Eşref, Nablus'a giderken yeğeni Melik Nâsır'ı da yanında götürmeyi plânlıyor ve böylelikle burada onu bir oldu bittiye getirerek Dımaşk'ı terk etmeye zorlamayı amaçlıyordu. Bu nedenle el-Eşref, yeğeni ile özel bir görüşme yapmış ve Melik Kâmil'in Suriye'den tamamen çekilmesini sağlamak için yanında Melik Mücahid de bulunduğu halde Nablus'a gitmek istediğini bildirmiştir. Ayrıca yine o, Nablus'ta yapılacak bu görüşmeler esnasında Melik Nâsır'ın da hazır bulunmasının iyi olacağını, böylelikle kendisinin ve Melik Mücahid'in de desteği ile en-Nâsır'ın Dımaşk üzerindeki egemenliğinin Melik Kâmil'e tasdik ettirilebileceğini sözlerine eklemiştir. Melik Nâsır'ın bu teklifi kabul etmesi üzerine Melik Eşref, yanında en-Nâsır ve el-Mücahid olduğu halde Nablus'a doğru yola çıkmıştır. Melik Kâmil, bu sırada Melik Eşref ve Melik Mücahid'in Dımaşk'a gelmiş olması nedeniyle Mısır'a dönmeye karar vermişti. Dönüş yolunda iken Tell Acul'de konakladığı esnada Melik Eşref ve diğer meliklerin kendisiyle buluşmak istedikleri haberini aldı. Bu arada Melik Eşref, Melik Mücahid ve Melik Nâsır da Nablus'a ulaşmışlar ve burada konaklamışlardı. Ancak Melik Nâsır, kendi beldesi olan Nablus'ta kalmayı uygun bularak daha ileri gitmek istememiş, Melik Eşref ile Melik Mücahid ise Melik Kâmil'le buluşmak üzere Gazze'ye doğru yola çıkmışlardır. Diğer yandan Melik Kâmil de her iki Eyyûbî melikini karşılamak için Tell Acul'den ayrılarak Gazze'ye gelmiştir.

Gazze yakınlarında buluşan üç Eyyûbî meliki kendi aralarında anlaşarak Suriye'nin yeni durumunu belirlemişlerdir. Buna göre:

- Dımaşk, Melik Nâsır Davud’dan alınacak ve Melik Eşref’e verilecekti. Melik Nâsır da Dımaşk’ı teslim etmesi karşılığında Melik Eşref’in el-Cezîre’deki beldelerinden Harran, Rakka, Ruha, Suruc, Re’su’l-Ayn, Cebeleyn ve Müvezzer’e hâkim olacaktı.
- Dımaşk’ın Akabetü’l-Feyk denilen güneybatıdaki ucuna kadar olan bölge Melik Eşref’e verilecek, Akabetü’l-Feyk ile Gazze arasındaki bölge ise Melik Kâmil’e ait olacaktı.
- Ba’lebek, daha önce Melik Muazzam’la ittifak halinde olan Melik Emced’den alınarak Banyas hâkimi olan Melik Aziz Osman b. Melik Âdil’e[382] verilecekti.
- Hama, Ma’arra ve Barin Melik Nâsır Kılıçarslan b. Melik Mansur’dan alınacak ve Melik Mansur’un diğer oğlu olan Melik Muzaffer Takıyyeddin Mahmud’a verilecekti.
- Melik Muzaffer Takıyyeddin Mahmud’un halen hüküm sürdüğü Selemiyye, Hıms emiri Melik Mücahid’e bırakılacaktı[383].

Bu anlaşma İbnü’l-Esîr’in kaydına göre Kurban Bayramına rastlayan 625 yılı Zilhicce ayında (10-14 Kasım 1228) gerçekleşmiştir[384].

Melik Eşref, daha sonra Nablus’ta bulunan[385] yeğeni en-Nâsır’la buluşmak ve Gazze’de alınan kararları yeğenine bildirmek için harekete geçti. Bu arada Melik Nâsır da amcaları ve Melik Mücahid’in kendisi aleyhine anlaştıklarını öğrenmiş ve Nablus’ta daha fazla kalmayı uygun bulmayarak Dımaşk’a dönmeye ve savunma hazırlıklarına girişmeye karar vermişti. Melik Nâsır, Dımaşk’ın güneybatısında yer alan Gor yakınlarındaki Akabe denilen mevkiye geldiği zaman, amcası Melik Eşref’in kendisi ile buluşup durum müzakeresi yapmak istediğine dair bir haber aldı. Melik Nâsır, amcasının görüşme talebini kabul ederek Akabe’de onunla buluştu. Bu sırada Melik Eşref’in yanında kardeşlerinden Melik Salih İsmail de bulunuyordu. Melik Muazzam’ın memlüklerinden ve Melik Nâsır Davud’un sağ kolu olan Sarhad bölgesi hâkimi Emir İzzeddin Aybek el-Muazzamî de bu görüşmelere katılmıştır.

Bu görüşmelerde Melik Eşref, yeğenine şunları söylemiştir: “Ben, amcan Melik Kâmil’le biraraya geldim. Ancak o, Dımaşk’ı almakta ısrar ediyor ve bunun karşılığında sana Harran, Rakka, Suruc, Re’su’l-Ayn, Cebeleyn ve Müvezzer’i veriyor. O, Eyyûbî ailesinin büyüğüdür ve onun sözünü tutman,

senin için daha hayırlıdır. Bu sözlere Melik Nâsır'ın yerine Aybek el-Muazzamî cevap vermiş ve el-Eşref'e: "Ne hile ne de senden hürmet istiyoruz. Biz beldelerimizi elimizdeki askerlerle korumaya muktediriz.", dedikten sonra en-Nâsır'a dönerek "Kalk ve buradan hemen çıkarak Dımaşk'a yönel. Aksi halde amcan seni tutuklamak üzeredir" demiştir. Bunun üzerine Melik Nâsır, acele ile görüşme yapılan çadırı terk etmiş ve Aybek el-Muazzamî tarafından saf tutturulan, silahlanmış Dımaşk askerlerinin arasından geçerek beldelerine yönelmiştir. Melik Eşref ise yanında yeterli sayıda kuvvet olmadığı için yeğeninin Dımaşk'a gitmesine engel olamamıştır[386].

Melik Nâsır, Dımaşk'a gelir gelmez savunma hazırlıklarına girişmiştir. Bu arada en-Nâsır, amcalarına karşı Dımaşk halkının desteğini sağlamak maksadıyla Kudüs'ün, el-Kâmil tarafından Haçlılara verilmesini bir propaganda malzemesi olarak kullanmış ve başta Sıbt İbnü'l-Cevzî olmak üzere Dımaşk'ın pek çok âlimi minberden el-Kâmil ve el-Eşref'i suçlayıcı konuşmalar yapmışlardır[387]. Melik Nâsır bununla da yetinmeyerek Dımaşk'ta, amcaları ile işbirliği yaptığından şüphelendiği bazı emirlerini de tutuklamıştır[388].

Diğer yandan Melik Eşref de yanındaki askerlerle harekete geçerek Dımaşk'ı muhasara altına almışlardı. Emri altındaki askerlerin çoğu Halep ve Mısır askerleriydi. Zira Melik Eşref, en-Nâsır Davud'un yardımına gelmek için el-Cezîre'den harekete geçtiğinde kendi askerlerinin çoğunu Celaleddin Hârizmşah tehdidine karşı el-Cezîre'de bırakmıştı[389].

Melik Eşref, ilk iş olarak şehre dışarıdan su getiren kanalları ele geçirdi. Bunun üzerine Dımaşk garnizonu el-Eşref'in kuvvetlerine karşı kaleden çıkarak bir harekât düzenlemişler ve bu harekât, Dımaşk halkının da destek vermesiyle başarılı olmuştur. Böylece Dımaşk'a su getiren su kanalları en-Nâsır'ın askerleri tarafından tekrar kontrol altına alınmıştır. Bu arada Hama hâkimi Melik Nâsır Kılıçarslan b. Melik Mansur da bizzat Dımaşk önlerine gelerek adamlarıyla beraber Melik Eşref'in hizmetine girmiştir[390]. Kuşatma nedeniyle iyice bunalan en-Nâsır Davud b. Melik Muazzam, Şeyh Şemseddin Hüsrevşahî'yi Celaleddin Hârizmşah'a elçi olarak yollayarak ona "Ben seninle beraber olduğum için amcalarım tarafından kuşatıldım"

demiş ve Hârizmşah'tan Ahlat'ı kuşatarak Melik Eşref'i baskı altına almasını rica etmiştir[391].

Melik Eşref, tek başına Dımaşk muhasarasını kısa bir süre içinde sonuçlandıramayacağını bildiği için ağabeyi Melik Kâmil'i sık sık yardıma çağırıyordu. Rebiü'l-ahir 626/Mart 1229'da Melik Kâmil, Sicilya İmparatoru Frederick ile anlaşmış ve Kubbetü's-Sahra ile Mescid-iAksa dışındaki tüm Kudüs'ü Sicilya İmparatoruna bırakmıştı[392]. Bu anlaşmanın akabinde Melik Kâmil, karargahının bulunduğu Tell-Acul'den hareket ederek Dımaşk'a gelmiş ve kuşatmaya katılmıştır. Burada kardeşi Melik Eşref'le görüşen el-Kâmil, onunla yeni bir anlaşma yaparak daha önce Melik Nâsır'a Dımaşk'ı teslim etmesine karşılık önerilen, Melik Eşref'in el-Cezîre'deki beldelerinden Harran, Ruha, Rakka, Suruc, Re'su'l-Ayn, Cebeleyn ve Müvezzer'in kendisine teslimini istemiş, Melik Eşref de bu teklifi kabul etmiştir[393]. Melik Eşref'in bu teklifi kabul etmesinde Dımaşk'ı elde etme arzusunun yanısıra, artık el-Cezîre'de kendini iyiden iyiye hissettiren Moğol tehlikesi de önemli rol oynamış olmalıdır.

Melik Kâmil, kardeşi Melik Eşref ile beraber tekrar Dımaşk'a giden su kanallarını ele geçirmiş ve Dımaşk halkı kuyularındaki su ile idare etmeye başlamışlardır. Buna rağmen Dımaşk halkı kuşatmaya dayanmaya devam etmiş, fakat kuraklığa zamanla bir de kıtlık eklenmiştir. İbn Vâsıl, şehirde kuraklık yüzünden ekmek fiyatlarının çok yükseldiğini, buna karşılık şeker ve helvanın bol olduğunu zikreder. Yine onun ifadesine göre en-Nâsır Davud, Dımaşk halkının moralini yüksek tutmak için kendi hazinesinden halka para dağıtmıştır[394].

Kuşatmanın bütün şiddetiyle devam ettiği bu esnada ilginç bir gelişme yaşandı. Halep hâkimi Melik Aziz, Halep kadısı Bahaeddin Şeddad'ı Melik Kâmil'in kızı Fatma Hatun ile kendi arasında bir evliliğin gerçekleştirilmesi gayesi ile o sırada Dımaşk'ı muhasara etmekte olan Melik Kâmil'e yolladı. Melik Kâmil, Suriye'nin en güçlü ikinci melikinin kendisine damat olma isteğini oldukça cazip bulmuş, Halep'ten gelen heyeti de gayet iyi karşılamıştır. 626 yılının Receb ayında (Mayıs 1229) Dımaşk'ın dışında yer alan Hatun Camiinde Melik Kâmil ve Melik Eşref'in de hazır bulunduğu bir törende nikah akdi gerçekleşmiş, böylelikle Melik Aziz, Melik Kâmil'in kızı Fatma Hatun ile evlenmiştir. Bu nikah akdi esnasında Bahaeddin

Şeddad Melik Aziz’in, Emir İmâdeddin b. Şeyhu’ş-Şuyuh da Fatma Hatun’un vekili olmuşlardır[395].

[396]

C) En-Nâsır’ın Dımaşk’ı Amcalarına Teslimi ve Dımaşk’ta El-Eşref’in Hâkimiyetinin Başlaması

Melik Nâsır Davud’un durumu, Mısır hâkimi olan amcası Melik Kâmil Muhammed’in de Dımaşk’a gelerek muhasaraya katılması üzerine daha da kötüleşmişti. Dımaşk halkı, şehre su getiren kanalların el-Kâmil ve el-Eşref tarafından ele geçirilmesi nedeniyle kuraklık çekiyordu. Bir müddet sonra bu kuraklığa bir de açlık eklenince en-Nâsır, amcalarına boyun eğmekten başka çaresi olmadığını anladı. Böylelikle 625 yılının Zilhicce ayında (Kasım 1228) başlayan Dımaşk muhasarası 626 yılının Rebiü’l-ahir ayında (Mart 1229) Melik Kâmil’in de muhasaraya katılması sonucu daha da şiddetlenmiş ve aynı yılın Şaban ayının (Haziran 1229) ilk Pazartesi günü Melik Nâsır, Dımaşk kalesinden inerek amcası el-Kâmil ile görüşmeye karar vermiştir[397]. Melik Nâsır, bu günün gecesinde yanında az sayıda asker olduğu halde amcası Melik Kâmil’in ordugâhına gitmiş ve onunla görüşmüştür. Melik Nâsır, Dımaşk’ı teslim etmesi karşılığında amcası Melik Kâmil’den Kerek, Salt, Nablus, Beka’a, Bilad-ı Kudüs ve Ağvar’ın kendisinde bırakılmasını istemiştir. Melik Kâmil, öncelikle emirlerine karşı geldiği için yeğenini azarlamış, fakat daha sonra Dımaşk’ı teslim ettiği takdirde söz konusu yerleri kendisine bırakacağını bildirmiştir. Melik Kâmil, ayrıca yeğenine Dımaşk’a dönmesini ve ortalık yatışana kadar birkaç gün orada kalarak kendi emirlerini beklemesini emretmiştir[398]. Melik Kâmil, İbn Ebi’d-Demm’deki bir kayda göre yeğeni yanından ayrılırken ona 16.000 altın vermiş ve çeşitli hediyeler ihsan etmiştir[399].

Melik Nâsır, birkaç gün sonra amcası el-Kâmil’in emri üzerine Dımaşk’ın yönetimini Melik Kâmil’in emirlerinden Fahreddin b. Şeyhu’ş-Şuyuh’a bıraktı. Emir Fahreddin, önce şehirde Cuma namazı kıldı. Ardından da en-Nâsır Davud’u da yanına alarak Melik Kâmil’in ordugâhına gitti. Burada Melik Kâmil ve en-Nâsır, daha önce kendi aralarında varmış oldukları anlaşmayı yazılı bir metin haline getirdiler. Melik Kâmil, Dımaşk’ın yanısıra el-Halil, Gazze, Şevbek, Taberiye, Askalan ve Remle’yi de yeğeninden alıyor, buna karşılık daha öncede belirttiğimiz gibi Kerek, Salt,

Nablus, Beka'a, Bilad-ı Kudüs ve Ağvar'ı yeğeni en-Nâsır'a bırakıyordu. Ayrıca Sarhad bölgesinin de daha önce olduğu gibi en-Nâsır'ın emirlerinden Aybek el-Muazzamî'de kalmasına karar verildi. Melik Nâsır, amcasından Şevbek'i de istemiş fakat, bu istek el-Kâmil tarafından kabul edilmemiştir[400].

Melik Kâmil, daha sonra Dımaşk'ı bizzat teslim aldı ve kardeşi Melik Eşref'le daha önce yaptıkları anlaşma mucibince kısa bir süre sonra şehri Melik Eşref'e devretti. Melik Eşref de aynı anlaşma mucibince el-Cezîre'deki beldelerinden Harran, Rakka, Re'su'l-Ayn, Suruc, Ruha ve Müvezzer'deki nâiblerine haber göndererek buraların yönetiminin artık el-Kâmil'e ait olduğunu bildirdi. Bir müddet sonra el-Kâmil, daha önce Dımaşk'a kısa bir süre önce nâibi olarak atadığı Emir Fahreddin b. Şeyhu'ş-Şuyuh'u el-Cezîre'ye kendi nâibi olarak gönderdi. Emir Fahreddin, söz konusu yerleri Melik Eşref'in nâiblerinden hiçbir sorun çıkmadan teslim aldı. Böylelikle el-Cezîre'de, Melik Eşref'in elinde sadece Nusaybin, Sincar, Habur ve Ahlat kalmış oluyordu[401].

Melik Kâmil, kardeşi el-Eşref ile kendi arasındaki bu trampa gerçekleştikten kısa bir müddet sonra el-Cezîre'ye gelerek artık kendi mülkü olan beldeleri ziyaret etmiş ve özellikle Ruha (Urfa) kalesini harap bulduğu için yeniden tamirini emretmiştir[402]. Melik Kâmil'in el-Cezîre'ye gelmesi üzerine Artuklu hükümdarları ve diğer bölge hâkimleri de hutbeyi el-Kâmil adına okutmaya başlamışlardır[403].

Gazze'deki görüşmelerden yaklaşık yedi ay sonra Dımaşk, Melik Eşref'in eline geçiyordu. Bu görüşmede alınan kararların etkisiyle Suriye, 626/1229 ve 627/1230 yıllarını oldukça hareketli geçirecek ve bunun sonucunda Suriye'nin 635/1237 yılında Melik Eşref'in ölümüne kadar neredeyse hiç bozulmadan sürecek olan siyasi haritası şekillenecektir.

[404]

D) Melik Eşref İle Melik Kâmil Arasındaki İlk Gerginlik

Daha önce de belirttiğimiz gibi Melik Muazzam'ın ölümünden sonra onun toprakları Melik Kâmil, Melik Eşref ve el-Muazzam'ın oğlu Melik Nâsır Davud arasında paylaşılmış, ancak Suriye'deki nüfuz mücadelesi henüz

sonuçlanmamıştı. Bu dönemde, Suriye’nin Dımaşk’tan sonraki en önemli merkezi olan Halep’te Atabey Şihabeddin Tuğrul nezaretinde Melik Aziz b. Melik Zâhir, Hıms’ta Melik Mücahid, Ba’lebek’te Melik Emced Behramşah ve Hama’da ise Melik Nâsır Kılıçarslan b. Melik Mansur hüküm sürmekteydi. Zikredilen bu dört Eyyûbî meliki arasında hükümdarlığı meşrû temellere dayanmayan tek kişi Hama hâkimi Melik Nâsır Kılıçarslan idi.

Hama’nın eski hâkimi olan Melik Mansur, 618/1221 yılında, vefat etmeden kısa bir süre önce ümerâsını toplamış ve onlara öldükten sonra yerine büyük oğlu Melik Muzaffer’i geçirmeleri hususunda yemin ettirmişti. Melik Mansur aynı yıl içinde öldüğünde ise büyük oğlu Melik Muzaffer, Dimyat’a saldıran Haçlılar’a karşı Melik Kâmil’e yardım etmek ve aynı zamanda Melik Kâmil’in kızlarından biri ile evlenmek amacıyla Mısır’da bulunuyordu. Bu durumu fırsat bilen ve babası öldüğü esnada Dımaşk’ta bulunan Melik Mansur’un küçük oğlu Melik Nâsır Kılıçarslan, elini çabuk tutarak Hama’ya gelmiş ve tahta oturmuştu. Melik Nâsır Kılıçarslan, saltanatının meşruiyetini sağlamanın tek yolunun Melik Kâmil’e karşı sırtını güçlü bir Eyyûbî melikine dayamaktan geçtiğini biliyordu. Zira Melik Kâmil, hiç şüphe yok ki Hama tahtına, aynı zamanda kendi damadı ve Hama tahtının meşrû varisi olan Melik Muzaffer’in oturmasını isteyecekti. Melik Nâsır Kılıçarslan, Dımaşk hâkimi el-Muazzam ile anlaşamazdı. Zira Melik Muazam’ın Hama üzerinde hiç de dostane olmayan emelleri vardı. Hıms hâkimi Melik Mücahid ise Melik Kâmil’e sadıktı ve zaten istese de Melik Nâsır Kılıçarslan’ı Mısır’ın güçlü hâkimi ve Eyyûbî ailesinin büyüğüne karşı koruyamazdı.

Melik Nâsır, işte bu ortamda el-Eşref ile el-Kâmil’in, kardeşleri el-Muazzam’a karşı ittifak kurmalarını iyi değerlendirmiş ve bu ittifaka katıldığı gibi, Melik Eşref’e de itaat arz etmişti. Daha önce de belirttiğimiz gibi 618/1221 yılından hemen sonra Melik Eşref, ağabeyi Melik Kâmil ile, kardeşi el-Muazzam’a karşı yaptığı ittifak görüşmesinde Hama’nın Melik Nâsır’da kalmasını şart koşmuş, Melik Kâmil de o an için kardeşi Melik Muazzam’a karşı diğer kardeşi Melik Eşref’i kazanmak istediği için bu teklifi kabul etmişti[405].

Diğer yandan Dımaşk muhasarası öncesinde yapılan Gazze yakınlarındaki görüşmelerde ise Melik Kâmil, Dımaşk'ı Melik Eşref'e teklif etmiş, bunun karşılığında ise Melik Muazzam'a ait topraklardan bazılarının kendisine bırakılmasını ve Hama tahtının da Melik Nâsır Kılıçarslan'dan alınarak kendi damadı olan Melik Muzaffer'e verilmesi şartını koşmuştu. Melik Eşref, Dımaşk gibi önemli bir beldenin kendisine terk edilmesi karşılığında Melik Nâsır Kılıçarslan'ın koruyuculuğu rolünden vazgeçti. Böylelikle Melik Nâsır, Melik Kâmil karşısındaki en büyük desteğini yitirmiş oluyor ve Hama'daki saltanatı meşruiyetini kaybediyordu.

İşte Dımaşk'ın Melik Eşref'e teslimini müteakip, Melik Kâmil hiç vakit kaybetmeden Hama üzerine yürümeye Hama tahtına Melik Muzaffer'i oturtmaya karar verdi. Bu iş için el-Kâmil, öncü olarak Hıms hâkimi Melik Mücahid'i görevlendirdi. Gazze'deki görüşmede de bizzat yer alan el-Mücahid, Melik Kâmil'in emri üzerine 3 Ramazan 627/26 Temmuz 1229 günü Hama'yı kuşattı[406]. Diğer yandan Melik Kâmil de Dımaşk'tan harekete geçerek damadı Melik Muzaffer'in beldesi olan Selemiyye'ye gelmişti. Melik Nâsır Kılıçarslan onbeş gün boyunca muhasaraya dayandıktan sonra 17 Ramazan 627/10 Ağustos 1229 gecesi kaleden gizlice inerek Selemiyye'ye geldi. Burada Melik Kâmil ile görüşen en-Nâsır Kılıçarslan, Hama'yı Melik Kâmil'e teslim etmeyi kabul etti[407]. Melik Nâsır Kılıçarslan, iki gün sonra el-Kâmil'in isteği üzerine Hama'daki nâibine bir mektup yazarak kaleyi Melik Kâmil'in nâibine teslim etmesini emretti[408]. Bu mektubun Hama'ya ulaşmasından kısa bir süre sonra devir teslim işlemleri tamamlandı. Melik Kâmil de Hama'yı damadı Melik Muzaffer b. Melik Mansur'a verdi. Melik Nâsır Kılıçarslan ise Barin Kalesi ile yetinmek zorunda kaldı.

Hama'nın Melik Nâsır Kılıçarslan b. Melik Mansur'dan alınarak Melik Muzaffer b. Melik Mansur'a verilmesi konusunda el-Eşref ile el-Kâmil daha önce kendi aralarında anlaşmışlardı. Fakat herşeye rağmen Melik Eşref, bu durumun fiiliyata dökülmesinden hiç de memnun kalmadı. Zira ne de olsa Suriye'de kendisini destekleyen bir melik eksilmişti.

Yine Gazze'de yapılan görüşme esnasında Dımaşk'ın hemen kuzeybatısında yer alan Ba'lebek'in Melik Emced Behramşah b. Ferruhşah'dan alınarak Banyas hâkimi Melik Aziz Osman b. Melik Âdil'e

verilmesi kararlaştırılmıştı. Oysa böyle bir değişikliği Melik Eşref hiç hoş karşılamıyordu. Çünkü Ba’lebek, Dımaşk’ın güvenliği açısından çok stratejik bir konumdaydı.

Bu nedenle Melik Eşref, ağabeyi Melik Kâmil ile görüşerek Ba’lebek’in de Dımaşk’a ek olarak kendisine verilmesini istedi. Ancak el-Kâmil, daha önce varılan anlaşmayı hatırlatarak kardeşinin bu teklifini reddetti. Bununla beraber Melik Eşref, ne olursa olsun Ba’lebek’i kendi mülküne katma konusundan ısrarlıydı. 627/1229 yılında Melik Eşref, ağabeyi el-Kâmil’e muhalefet etmeyi de göze alarak Melik Emced Behramşah’ın elindeki Ba’lebek’i kuşattı. Kuşatma uzadı ve on ay kadar sürdü. Bu süre içinde Melik Eşref, mancınıklarla Ba’lebek’i sürekli dövdürdü. Sonuç olarak Melik Eşref’e daha fazla dayanamayacağına kanaat getiren Melik Emced, şehri amcasının oğlu Melik Eşref’e teslim etti[409].

Melik Emced, Eyyûbî hanedanı içinde uzun süre hükümdarlık yapan kişilerdendir. Onun hükümdarlığı 578/1182 yılında Selahaddin Eyyûbî’nin, kardeşi olan Ferruhşah b. Eyyûb’un ölümü üzerine Ba’lebek’i yeğeni Melik Emced Behramşah b. Ferruhşah’a vermesi ile başlar ve 627/1229-1230 yılında el-Eşref’in bu şehri elinden almasına değin aralıksız elli yıl devam eder[410].

Melik Emced, Dımaşk hâkimi olan Melik Muazzam’a sadık kalmış ve bu nedenle de Melik Kâmil’i destekleyen Hıms hâkimi Melik Mücahid’le daima rekabet içinde olmuştur. Nitekim Melik Eşref’in Ba’lebek kuşatmasında Melik Mücahid de Dımaşk kuvvetlerine yardımcı olmuştur.

Melik Eşref, Eyyûbî hanedanının en yaşlı üyelerinden biri olan Melik Emced’e gayet saygılı davranmış[411] ve onu Ba’lebek’ten Dımaşk’a göndermiştir. Melik Emced, Dımaşk’ın Darü’s-saâde kapısının yakınında bulunan Babü’n-Nâsır civarındaki kendi sarayına çekilmiş ve beş ay sonra burada kendi memlüklerinden biri tarafından öldürülmüştür[412].

Böylelikle Melik Eşref’in Dımaşk’a sahip olmasından sonra bu sefer Melik Kâmil ile Melik Eşref arasında Suriye’de bir nüfuz çekişmesi meydana gelmiş oluyordu. Melik Kâmil, Hama gibi önemli bir beldeye kendi damadı ve müttefiki olan Melik Muzaffer b. Melik Mansur’u yerleştirirken, Melik

Eşref de Dımaşk’ın güvenliği için stratejik açıdan çok önemli olan Ba’lebek’i ele geçirerek bu duruma cevap vermiştir.

[413]

III. Melik Eşref'in, Celaleddin Hârizmşah'la Münasebetleri ve Yassıçemen Savaşı

[414]

A) Ahlat'ın Celaleddin Hârizmşah Tarafından Ele Geçirilmesi

Melik Eşref, daha önce de belirttiğimiz gibi 607/1210 yılında kardeşi Melik Evhad b. Melik Âdil'in ölümü ile Ahlat ve Meyyâfârikîn'e sahip olmuştu. 617/1220 yılına kadar bu iki merkezi doğrudan kendi yönetiminde tutan Melik Eşref, yaklaşan Moğol tehdidini ve el-Cezîre'deki işlerinin yoğunluğunu göz önünde tutarak bu iki şehri Ruha ve Suruc karşılığında kardeşi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'ye vermiştir. Melik Muzaffer, bu iki beldede ağabeyinin nâibi olmuş ve 621/1224 yılında diğer ağabeyi Melik Muazzam'ın kışkırtmasıyla Melik Eşref'e isyan edene kadar Ahlat ve Meyyâfârikîn'i yönetmiştir. Aynı yıl meydana gelen isyan sonrasında Melik Eşref, Ahlat'ı kardeşinden almış ve oraya sadık adamlarından Hâcib Ali el-Musulî'yi kendine nâib atamıştır.

Hâcib Ali dönemi Ahlat için her açıdan parlak bir dönem olmuştur. Hâcib Ali, özellikle yaklaşan Celaleddin Hârizmşah tehdidi karşısında şehri başarıyla savunmakla kalmamış, zaman zaman Azerbaycan'a girerek Celaleddin Hârizmşah'ın topraklarını da yağmalamıştır.

Melik Eşref'in, kardeşi Melik Muazzam ile mücadelesi ile ilgili bahiste de zikrettiğimiz gibi Hâcib Ali'nin, Hârizmşahın kuvvetleri ile ilk münasebeti 622/1225 yılında Erzurum ve çevresini yağmalayarak Azerbaycan'a dönüş yolunda olan Celaleddin Hârizmşah'ın veziri Şerefülmülk'e yaptığı ani saldırıdır. Bu saldırı sonunda Şerefülmülk hem ganimetleri, hem de pek çok adamını yitirmiştir. Bu olay esnasında Kirman'daki nâibi Barak Hâcib'in isyanı ile meşgul olan Celaleddin Hârizmşah, derhal Azerbaycan'a dönmüş ve akabinde de Ahlat'ı kuşatmışsa da, gerek Hâcib Ali'nin kahramanca müdafaası ve gerekse dondurucu soğukların başlaması nedeniyle başarılı olamayarak geri dönmüştü.

Hâcib Ali, mevkiine göre oldukça cüretkâr ve cesur birisi idi. O, Celaleddin Hârizmşaha karşı Ahlat'ı başarı ile savunmakla kalmamış,

624/1227 yılında Celaleddin Hârizmşah'ın elinde olan Azerbaycan'a akın düzenleyerek hem bu ülkeyi yağmalamış hem de Hârizmşah'ın, aynı zamanda son Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul'un kızı olan hanımını da beraberinde Ahlat'a getirmiştir.

Bu hadisenin sebebi kaynaklarda şu şekilde geçer: Celaleddin Hârizmşah'ın hanımlarından olan II. Tuğrul'un kızı, daha önce İldenizoğullarından Atabeg Özbek b. Pehlivan ile evli idi. Atabeg Özbek zamanında bu hatun, geniş imtiyazlara ve ülke yönetiminde söz hakkına sahip idi. Fakat Celaleddin, Özbek'i yenip onun ülkesine sahip olunca bu hatunla da evlenmiş ve ona Azerbaycan'da Hoy şehri ile civarını iktâ etmişti.

Bu hatun, hem eski imtiyazını kaybettiği ve hem de Celaleddin kendisine iltifat göstermediği için Hârizmşah'a gücenmiş ve onun veziri olan Şerefülmülk'ün, kendisinden maddî bir takım taleplerde bulunması üzerine de iyice bunalmıştı[415]. Bu nedenle hatun, Melik Eşref'in Ahlat'taki nâibi olan Hâcib Ali b. Hammad[416]'dan yardım istemiş, bunun üzerine Hâcib Ali de Şaban 624/Temmuz 1227'de Azerbaycan'a girmiştir.

Bu esnada Celaleddin Hârizmşah Irak taraflarında idi ve Azerbaycan'ı savunmakla görevlendirdiği veziri Şerefülmülk ise emri altındaki ümeranın çoğunu iktâ bölgelerine yolladığı için askerî açıdan Hâcib Ali'ye karşı koyamayacak kadar güçsüz durumdaydı. Bu askerlerle Hâcib Ali'ye karşı çıkamayacağını anlayan Şerefülmülk, Tebriz'e çekilmiş ve Hâcib Ali'ye karşı koyamamıştır. Hâcib Ali, önce hatunun elinde bulunan Hoy kalesini teslim almış ve yanında bu hatun olduğu halde Merend ile Nahçıvan'ı da ele geçirerek çevreyi yağmaladıktan sonra Ahlat'a dönmüştür[417].

Hâcib Ali, bu harekât sonrası Nusaybin'de bulunan Melik Eşref'in huzuruna çıkmış ve onu Ahlat'a gelmeye, buradan da Azerbaycan'a saldırmaya teşvik etmiştir. O, Tebriz halkının "Eğer Melik Eşref buralara bizzat gelirse biz beldelerimizi kendisine teslim ederiz" dediklerini de sözlerine eklemiştir. Ancak Melik Eşref, Hâcib Ali'yi düşüncesizlikle suçlamış ve ona "Sen Celaleddin'in gazabından korktuğun için yanıma geldin, oysa böyle bir hareketin sonuçlarını önceden düşünmeliydin. Şimdi de beni Azerbaycan üzerine harekete geçmeye teşvik ediyorsun" dedikten sonra Ahlat'a geri göndermiştir[418]. Böylelikle Hâcib Ali, Hârizmşah'ın olası bir saldırısı karşısında Melik Eşref'ten, beklediği desteği bulamamıştır.

Celaleddin Hârizmşah'ın Hâcib Ali'ye cevabı gecikmemiştir. 625/1227-1228 yılının hemen başlarında Celaleddin, mevsimin kış olmasına aldırmadan Ahlat üzerine bir sefere çıkmış, Muş ovasını geçtikten sonra Cebelcûr'a gelerek bu havaliyi müthiş bir biçimde yağmalamıştır. Onun saldırılarının el-Cezîre'ye sarkmasından endişelenen Harran, Ruha ve Suruc'ta yaşayan halk büyük bir korkuya kapılarak, mevsimin kış olmasına rağmen Kuzey Suriye'ye doğru yola çıkmış, bu nedenle de Suruc halkının bir kısmı Menbic'e gelmiştir[419]. Nesevî'deki bir kayda göre Celaleddin, yağma için müfrezelerinden birini Melik Eşref namına hutbe okutan Rükneddin Cihanşah'ın beldesine göndermiş ve Erzurum çevresini yağmalatmıştır[420]. Ancak bölgede kış mevsiminin çok soğuk geçmesi yüzünden Celaleddin Hârizmşah, Ahlat'ı kuşatmadan Azerbaycan'a geri döndü.

Bu olayın akabinde Melik Eşref'in Ahlat nâibi olan Hâcib Ali ve Meyyâfârikîn'deki nâibi olan Şihabeddin Gazi, o sırada Dımaşk meselesi ile ilgilenmekte olan Melik Eşref'i durumdan haberdar etmişlerdir. Ayrıca Hâcib Ali mektubunda Celaleddin'in asıl amacının el-Cezîre ve özellikle de Rakka'ya inmek olduğunu belirtiyor ve bu konuda Melik Eşref'i uyarıyordu[421].

el-Cezîre bölgesinde Melik Eşref'in otoritesi ard arda ağır darbeler yiyordu. Önce Celaleddin Hârizmşah, bölgenin bir bölümünü yağmalamış ve sonrasında da Melik Eşref'in Harran'daki nâibi Boğdı, Hârizmşah'ın yanına kaçmıştır[422]. Boğdı, Azerbaycan'da Hoy yakınlarına geldiği zaman o sırada burada bulunan Hâcib Ali durumdan şüphelenmiş ve onun yolunu kesmiştir. Ancak Boğdı, Hâcib Ali'ye "Benim Azerbaycan'a geliş nedenim seninle aynıdır. Efendim olan Melik Eşref'e hizmetten başka bir niyetim yoktur" diyerek yakasını kurtarmış ve sonrasında da Hârizmşah'ın veziri Şerefülmülk'le buluşmuştur[423].

Bir müddet sonra 625/1227-1228 yılında Boğdı, bu sefer Harezm askerleri ile beraber el-Cezîre bölgesinde göründü. Bunun üzerine Melik Eşref, Ca'ber Kalesi hâkimi olan kardeşi Melik Hâfız Nureddin Arslanşah'a Harran'a gitmesini ve burada savunma tedbirleri almasını bildirdi. Ağabeyinin isteği üzerine el-Hâfız, Harran'a geldiği gibi Halep zerdhanesine haber göndererek Harran için silah yardımı istedi. Bununla beraber Boğdı, el-Cezîre'de çok fazla durmadı ve kış mevsimi yaklaştığı için bölgeyi terk etti[424].

Hâcib Ali, kendisi gibi Melik Eşref'e bağlı olan Kars yakınlarındaki Sürmari emiri aracılığıyla Azerbaycan'daki gelişmeleri öğreniyor ve gelişmelerden, o sıralarda Dımaşk muhasarası ile uğraşan el-Eşref'i haberdar ediyordu[425].

Öte yandan Hâcib Ali Melik Eşref'in, Dımaşk'ı muhasarası nedeniyle el-Cezîre bölgesinin güvenliğini boşlamasına içerliyor ve Melik Eşref'e açıkça bu durumu şikayet ediyordu. Melik Eşref'in, Dımaşk karşılığında el-Cezîre'deki topraklarının büyük bir kısmını Melik Kâmil'e bırakması üzerine el-Eşref'e yazdığı bir mektubunda şunları söylemiştir: "Ahlat ve el-Cezîre'yi bırakıp da Dımaşk'ı alman sana üç yönden zarar getirir. İlk olarak sen, el-Cezîre'yi bırakıp da Dımaşk'ı alırsan ve günün birinde el-Kâmil, en-Nâsır'la tekrar anlaşıp Dımaşk'ı senin elinden alırsa senin hiçbir gücün kalmaz. Kaldı ki bağlar, bahçeler ve zenginlik el-Cezîre'dedir. İkinci olarak Hârizmşah, el-Muazzam'ın müttefiki idi ve el-Muazzam'ın oğluna yapacağın böyle bir hareketi hoş karşılamaz. Önce Ahlat'ı sonra da tüm bölgeyi alır. Üçüncü olarak sen, el-Cezîre sayesinde hem Anadolu Selçuklu sultanına hem de Halifeye yakınsın. Halbuki Dımaşk'ı alırsan onlardan uzaklaşırsın. Ayrıca el-Cezîre'de senin hükmünde 10.000 atlı vardır. Ama Dımaşk'tan sadece 4.000 atlı çıkar"[426].

Bu sözler aslında Hâcib Ali'nin ne kadar uzağı gören bir devlet adamı olduğunun isbatıdır. O, el-Kâmil'i, Melik Eşref'in doğal bir rakibi ve düşmanı olarak görüyor ve açıkça Melik Eşref'e, Anadolu Selçuklu sultanına yanaşmasını tavsiye ediyordu. Ayrıca her ne sebeple olursa olsun el-Cezîre'yi sahipsiz bırakmasının da Eyyûbî hanedanına çok pahalıya mâl olacağının altını çiziyor, Ahlat'ı ele geçirmesi durumunda el-Cezîre'de hiçbir gücün Hârizmşah'ı durduramayacağını bildiriyordu.

Bununla beraber Sıbt'a göre yukarıdaki mektup aynı zamanda Hâcib Ali'nin sonunu da getirmiştir. Melik Eşref'e gelen bu mektuptan Melik Kâmil de haberdar olmuş ve bu duruma çok kızan el-Kâmil "Şu küstaha da bak! O kim oluyor ki Eyyûbî ailesinin işlerine karışıyor. Zaten Celaleddin Hârizmşah'ı üzerimize çeken de odur." demiştir. Hemen bunun akabinde de el-Eşref'e haber göndererek Ahlat'a nâib olarak İzzeddin Aybek el-Eşrefî'yi[427] atamasını bildirmiştir. Melik Eşref bu karara uymuş ve bir müddet sonra da el-Kâmil'in emriyle Hâcib Ali, İzzeddin Aybek tarafından katledilmiştir[428].

Hâcib Ali'nin ölümü aynı zamanda Ahlat'ın parlak günlerinin de sonu olmuştur. Celaleddin Hârizmşah bu olaydan kısa bir süre sonra Nahcivan

üzerinden Ahlat önlerine gelmiş ve onun tekrar el-Cezîre'de görülmesi üzerine Erbil hâkimi Muzaffareddin Gökbörü ile Âmid hâkimi Rükneddin Mesûd, Celaleddin Hârizmşah'a bağlılıklarını sunmuşlardır[429]. Nesevî'nin kaydına göre Hârizmşah'ın Ahlat önlerinde görülmesi üzerine İzzeddin Aybek, aslen Türk olan bir elçiyi onun huzuruna göndermiş ve "Eğer Ahlat'a yürüyüş nedeninin Hâcib Ali'nin sana yaptığı terbiyesizlik ise o, benim elimden cezasını buldu. Ben Ahlat'ın yeni komutanı olarak sana hürmette kusur etmek niyetinde değilim" demiştir. Ancak Celaleddin bu cevaptan tatmin olmamış ve şehrin dışına her biri 8 kişi tarafından kullanılan 12 mancınık koydurarak şehri muhasaraya başlamıştır[430].

Ahlat halkı, muhasaraya uzun müddet dayanmış ve Hârizmşah'ın sert geçen kış mevsimine tahammül edemeyerek geri döneceğini hesaplamışlardı. Ancak Hârizmşah, Ahlat'ı ele geçirme konusunda kesin kararlı olduğu için kış mevsiminde de muhasaraya devam etmiş, askerlerinin bir bölümünü nöbetleşe olarak çevredeki köylere dağıtmış ve onların bu suretle donarak ölmelerini engellemiştir[431]. Kuşatmanın uzaması üzerine Ahlat halkı ve garnizon yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamıştır[432]. Bu nedenle İzzeddin Aybek; Melik Eşref, Alaaddin Keykubad ve Halife nezdine elçiler göndermiştir.

Melik Eşref, kuşatma devam ederken hem İzzeddin Aybek, hem de Ahlat'ta bulunan kardeşi Mucireddin Yakûb bi Melik Âdil'den mektup almıştır. Bu mektuplarda, Celaleddin'in havaya sihir yaptığından ve bu yıl Ahlat'a kar yağmadığından şikâyet ediliyordu. Melik Eşref, bu mektuba yazdığı cevapta "Siz korkunuzdan ne dediğinizi bilmiyorsunuz. Eğer aklı başında insanlar gibi düşünseydiniz Ahlat'a kar yağmamasının sihirle bir ilgisi olmadığını ve bunun Allah'ın takdiri olduğunu bilirdiniz" dedikten sonra Suriye'deki işlerini düzene koyar koymaz Ahlat'ın yardımına geleceğini bildiriyordu[433]. Melik Eşref'in Suriye'deki işlerinden kasıt Ba'lebek muhasarası olmalıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Melik Eşref, el-Cezîre'den ziyade orta Suriye'nin egemenliğine çok daha fazla önem veriyordu.

Diğer yandan İzzeddin Aybek'in Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad'a gönderdiği yardım dileyen mektub da amacına ulaşmış ve Keykubad, Çaşnıgîr Şemseddin Altunaba'yı bir mektupla Celaleddin Hârizmşah'a göndermiştir. Mektubunda, Kubbetü'l-İslam olan bir beldeyi kuşattığı ve müslüman olan Ermen halkını katlettiği için Hârizmşahı kınıyor ve ona müslümanlarla uğraşmak yerine doğudaki Moğollarla ilgilenmesini

tavsiye ediyordu. Ayrıca yine bu mektubunda "Eğer Ahlat kuşatmasını terk ederseniz, biz de sizi silah ve yiyecek yönünden destekleriz. Aksi takdirde sizi doğru yola çevirene dek sizinle savaşırız" diyerek açıkça Celaleddin Hârizmşahı tehdid ediyordu. Ayrıca Sultan Alaaddin, Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah'tan da şikayetçi olmuş ve onu himaye ettiği için Celaleddin Hârizmşahı kınamıştır[434]. Celaleddin Hârizmşah, mektubun içerdiği ağır cümleler yüzünden Altunaba'ya soğuk davranmış ve bu nedenle onu, bir müddet yanında alıkoymuştur. Altunaba'nın gecikmesi üzerine Keykubad bu sefer Kemaleddin Kâmyar'ı elçi olarak Hârizmşah'a yollamıştır. Bunun üzerine Celaleddin Hârizmşah, her iki elçiyi geri göndermeye karar vermiş, onlara Ahlat'ın düşmesinin yakın olduğunu ve bu vakitten sonra muhasarayı kaldıramayacağını beyan etmiş[435], İbnü'n-Nâzif'teki bir kayda göre de kendi elçisini Alaaddin Keykubad'ın nezdine göndermiştir. Keykubad, Altunaba ve Kâmyar ile görüştükten sonra Harezm elçisine çok soğuk davranmış ve bu elçinin dönüşü esnasında da "Senin efendin, sana yaptığımız bu soğuk muameleyi hoş karşılamazsa ona de ki: Bu benim babamın senin babana ve benim dedemin senin dedene yaptığı muamelenin aynısıdır." diyerek açıkça hakaret de etmiştir[436]. Keykubad, böylelikle Hârizmşahlar devletinin kurucusu ve Celaleddin'in atası Anuş Tegin'in, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın taştdârı (ibrikdârı) olduğunu hatırlatıyor ve onu aşağılıyordu.

Anadolu Selçuklu hükümdarı ile Hârizmşah arasındaki münasebetler, başlangıçta son derece olumlu idi ve iki hükümdar kendi aralarında Eyyûbî hanedanına karşı ittifak yapmaya karar vermişlerdi. Kaynaklarımızdaki bilgilere göre her iki hükümdar ilk olarak Celaleddin Hârizmşah'ın Merâga'yı ele geçirmesinden kısa bir süre sonra, 622 yılının Receb'inde (Eylül 1225) mektuplaşmaya başlamışlar ve ilk mektup Celaleddin Hârizmşah'tan gelmiştir. Keykubad bu mektuba verdiği cevapta Hâcib Ali'nin Azerbaycan'a yaptığı akını eleştirmiş ve "Etrafımızda isyan bayrağı açmaya hazırlananlar mevcuttur" dedikten sonra Celaleddin Hârizmşah'a ittifak teklifinde bulunmuştur. Hârizmşah ise Keykubad'ın Erzincan'ı Mengücüklü Davudşah'tan alması münasebetiyle gönderdiği başka bir mektupta Keykubad'ın Erzincan üzerine giriştiği bu sefere açıkça destek vermiştir[437]. Görüldüğü gibi başlangıçta, iki hükümdarın menfaatleri aralarındaki bir ittifakı mümkün kılıyordu. Zira Celaleddin Hârizmşah, Anadolu Selçukluları ile Moğollar arasında bir set vazifesi görüyordu. Öte yandan Celaleddin de, Alaaddin Keykubad'ın nezdinde Moğollara karşı

kendisini gerek askerî ve gerekse lojistik açıdan destekleyecek güçlü bir müttefik kurmuş oluyordu.

Bununla beraber Celaleddin'in Ahlat kuşatması iki hükümdar arasındaki yakınlaşmanın da sonunu getirmiştir. Herşeyden önce Ahlat, Doğu Anadolu'daki en güçlü kalelerden biriydi ve böyle müstahkem bir mevkiin zorlanması Moğollar'a karşı kendi ülkesinin doğusunda savunma tedbirleri alarak sınırlarını güçlendirmeye çalışan Keykubad'ın hoşuna gitmiyordu.

Ayrıca Hârizmşah'ın Ahlat yakınlarında bulunması, Hârizmşah'ı her gittiği yerde takip eden Moğollar'ı da Doğu Anadolu üzerine çekmekteydi ki bu durum Alaaddin Keykubad'ı son derece rahatsız ediyordu[438].

Özellikle Alaaddin Keykubad'ın doğu politikasını tamamen muhtemel bir Moğol tehdidinin bertaraf edilmesi üzerine kurduğunu düşünürsek meselenin boyutları daha iyi anlaşılır. Bu amaçla o, 1226'da Kâhta ve Çemişkezek, 1228 yılında da Erzincan'ı ele geçirmiş ve ayrıca Sivas, Kayseri gibi önemli merkezlerin kalelerini yeniden tahkim ettirmişti. Şimdi ise Celaleddin'in Doğu Anadolu'nun en önemli merkezi olan Ahlat'ı tazyik ediyor olması Keykubad'ın bu vakte kadar yaptığı her şeyi tehdid ediyordu. Bunun yanında Celaleddin Hârizmşah, bir hükümdardan ziyade başı boş bir maceracı gibi davranıyor ve bu durum da Keykubad'a güven vermiyordu. Son olarak Celaleddin'in, Alaaddin Keykubad'ın en önemli hasımlarından olan Erzurum meliki Rükneddin Cihanşah'la, Keykubad'ın muhalefetine rağmen ittifak yapması[439] bardağı taşıran son damla olmuştur. Peş peşe gelen bu olumsuzluklar üzerine Alaaddin Keykubad, Eyyûbî hanedanına yaklaşacak ve Hârizmşah'a cephe alacaktır.

Ahlat kuşatması esnasında Halife el-Müstansır nezdinden de elçi gelmiştir. Hâcib Sadeddin adındaki bu elçi halifenin üç isteğini Hârizmşah'a iletmiştir. İlk olarak halife, Hârizmşah'ın Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü, Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü, Meyyâfârikîn hâkimi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi ve Cibal hükümdarı Alaaddin Pehlivan b. Hezâresb'i hilafet divanına tâbi saymasını ve söz konusu hükümdarlara emir vermemesini rica ediyordu ki Hârizmşah bu teklife bir cevap vermemiştir. İkinci olarak Celaleddin'in babası Alaaddin Muhammed zamanında Abbasi halifesi en-Nâsır ile olan ilişkilerin bozulması nedeniyle Abbasi halifesinin adı hutbelerden kaldırılmıştı. El-Müstansır, yeniden kendi adının hutbelerde anılmasını istiyordu ki Celaleddin bu teklifi derhal kabul etmiş ve uygulamıştır. Son olarak halife, Celaleddin'in Ahlat

muhasarasına bir son vermesini istiyordu ki Hârizmşah bu teklifi kesin bir dille reddetti[440].

Böylelikle Celaleddin, gerek Eyyûbî hanedanı, gerek Anadolu Selçuklu Devleti ve gerekse de halife ile arasının bozulması pahasına da olsa Ahlat kuşatmasını kaldırmadı. Muhasaranın başlamasından yaklaşık sekiz ay sonra ise 28 Cemaziyelevvel 627/15 Nisan 1230'da Ahlat düştü[441].

Bununla birlikte İzzeddin Aybek ile beraber Melik Eşref'in kardeşlerinden Melik Aziz Mecdeddin Yakûb ve Melik Emced Takıyyeddin Abbas[442]'ın liderliğinde bir grup asker iç kaleye çekilerek direnmeye devam ettiler. Bu arada şehri ele geçiren Harezm askerleri, yağma için Celaleddin Hârizmşah'tan izin istediler. Celaleddin Hârizmşah, kuşatmanın uzun sürmesi ve askerlerin varını yoğunu bu kuşatmada harcaması nedeniyle yağmaya izin vermek zorunda kaldı. Yağma olayının bizzat şahidi olan Nesevî askerlerin halka, gömdükleri hazinelerin yerini söylemeleri için çok vahşi muamelelerde bulunduklarını kaydeder[443].

Bir müddet sonra Melik Eşref'in kardeşleri olan Mecdeddin Yakûb ve Takıyyeddin Abbas iç kaleden inerek Celaleddin Hârizmşah'dan eman istediler. Eyyûbî hanedanına mensub olmaları nedeniyle Hârizmşah, her iki kardeşi de affetti. İki Eyyûbî melikinin bu şekilde hoş tutulmasından cesaret alan Melik Eşref'in Ahlat nâibi İzzeddin Aybek de bir gün sonra iç kaleden indi ve böylece Ahlat'taki Eyyûbî direnişi tamamen kırılmış oldu. Fakat Hârizmşah, Eyyûbî meliklerine gösterdiği iltifatı İzzeddin Aybek'e göstermedi. Ona elini öptürmediği gibi Aybek'i kısa bir süre sonra da hapse attırdı. Aybek daha sonra, Yassıçemen savaşının Hârizmşah tarafından kaybedilmesini müteakip öldürüldü[444].

Celaleddin Hârizmşah, şehirde bulunan ve Gürcü meliklerinden Şelve'nin kızı olan Melik Eşref'in hanımını da nikahlayarak onunla bir gece geçirmiştir. Böylelikle Hoy şehrinde ikamet eden ve Hâcib Ali ile beraber Ahlat'a kaçan hanımının intikamını da almış oldu[445].

Hârizmşah, Ahlat'ın alınması münasebetiyle çevre hükümdarlara gönderilmek üzere Nesevî'ye bir fetihname yazdırdı. O, bu fetihnamede Ahlat'ın kuşatılması ile ilgili malûmat veriyor ve kuşatmayı meşrûlaştırmaya çalışıyordu[446]. Ayrıca fetihnamenin sonunda "Artık Suriye ve Anadolu'nun, sultanın devletinde görevli olanların ellerine geçmesi an meselesidir" diyerek Anadolu Selçuklularını ve Eyyûbîleri hedef gösteriyordu[447].

[448]

B) Yassıçemen Savaşı

Celaleddin Hârizmşah'ın Ahlat'ı ele geçirmesi, ünlü Alman müsteşrik Gottschalk'ın da belirttiği gibi Ön Asya'nın iki güçlü müslüman devleti olan Anadolu Selçuklularını ve Eyyûbîleri büyük ölçüde tehdid etmiş ve bu iki devletin yöneticileri daha önce kendi aralarında çıkmış olan anlaşmazlıkları unutarak bir ittifak kurmuşlardı[449]. Bu ittifakın mimarı Alaaddin Keykubad idi.

Alaaddin Keykubad, daha öncede zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Celaleddin Hârizmşah'a güvenini yitirmiş ve Eyyûbîler'e yaklaşmıştı. Ahlat kuşatmasının sonlarına doğru Anadolu Selçuklu hükümdarı, Kemaleddin Kâmyar'ı Melik Kâmil ve Melik Eşref'e elçi olarak yolladı. O sırada Melik Eşref, Ahlat'ın düştüğünü haber almış ve durumu müzakere amacıyla Dımaşk'tan yola çıkarak ağabeyi Melik Kâmil'in ikamet etmekte olduğu Rakka'ya gelmişti[450]. Kemaleddin Kâmyar da Rakka'da her iki Eyyûbî meliki ile görüşmüştür. Onların huzurunda dokunaklı bir konuşma yapmış ve Alaaddin Keykubad'ın, Hârizmşah'a karşı ittifak talebini ilettikten sonra "Sultanımızın hareminin nâmahrem ellere düştüğünü görürseniz, o zaman son pişmanlık fayda vermez" diyerek sözlerini noktalamıştır[451].

Bu görüşme ile ilgili İbnü'n-Nâzif'te daha geniş malumât bulunmaktadır. Onun bildirdiğine göre Alaaddin Keykubad'ın elçisi Kemaleddin Kâmyar, Eyyûbî meliklerinden Melik Kâmil, Melik Eşref, Melik Hâfız ve halifenin elçisi Muhyiddin İbnü'l-Cevzî'nin de hazır bulunduğu bir mecliste Anadolu Selçuklu sultanının, Hârizmşah'a gönderdiği mektubun bir nüshasını okumuş ve böylelikle Eyyûbî meliklerinin güvenini kazanma yoluna gitmiştir. Keykubad, aslı Celaleddin Hârizmşah'a gönderilen bu mektubunun Rakka'ya gönderdiği nüshasında şunları söylüyordu:

"Senin baban yüce bir hanedandan geliyor ve sizin durumunuz baban plânlarını değiştirip kendi kendine zarar verene kadar iyi idi. Sonra yaptığı işlerden dolayı durumunuz kötüye gitti. Şimdi ben Eyyûbî ailesine döndüm ve onlara karşı muhabbetim arttı. Zira onlar nesillerdir büyük ve mesud bir camiadır. Askerlere, halka ve komşularına karşı ihsanlarda bulunurlar.

Onların servetleri, memleketleri, adamları ve kudretleri vardır. Senin ise ne malın, ne adamların ve ne de gücün vardır ve memleketin de harab olmuştur. Bizler senin durumunu senden iyi biliyoruz. Beni Eyyûbî

hanedanı ile düşman sanma. Yemin olsun ki ben onlara düşman değilim. Aksine ben onların dostları ve akrabasıyım. Zira aramızda aile ve kan bağı vardır. Amcam Muizzeddin (Kayserşah) ve benim Eyyûbî hanedanına mensub hanımlarımızdan çocuklarımız vardır. Gerçekten aramızda bazı kötü olaylar olmuş ve ben onlara sitemde bulunmuştum. Fakat artık herşey yoluna girmiştir. Bana kalırsa, sana onlarla dost olmanı tavsiye ederim. Zira biz senin arkandaki düşmanı biliyoruz. Eyyûbî'ler seni düşmanlarına karşı koruyabilirler ve ayrıca kendini Gürcüler'den de emin hissedersin. Bu benim sana nasihatımdır. Seni yanlış yerlere götürenlerin[452] hilelerine aldanma."[453]

Melik Kâmil ile Alaaddin Keykubad arasında daha sonraları da elçi trafiği devam etmiş ve her iki taraf da aralarında ittifak kurma hususunda elçileri vasıtasıyla yeminler vermişlerdir[454]. Melik Kâmil ayrıca Alaaddin Keykubad'ın teklifi hususunda Hıms hâkimi Melik Mücahid'in elçisi Bahâeddin Mervan ile de durum müzakeresinde bulunmuştur[455].

Alaaddin Keykubad'ın yardım talebi üzerine Melik Kâmil, yanında Melik Eşref olduğu halde derhal Mısır ve Dımaşk ordusuyla harekete geçerek Rakka'dan Harran'a geldi. Ancak burada konakladığı sırada Melik Kâmil'e Suriye'den gelen haberciler, Haçlıların Suriye sahillerine asker çıkardıklarını ve acele olarak geri dönmesini bildirdiler. Bunun üzerine Melik Kâmil, Mısır askerlerinin büyük bir bölümü ile Harran'dan ayrılarak geri dönmek zorunda kalmış ve Harran'daki Eyyûbî ordusunun başına da kardeşi Melik Eşref'i bırakmıştır[456].

Melik Eşref, Harran'dan Halep, Musul ve el-Cezîre hâkimlerine mektuplar yazarak onlardan asker istedi. Halep hâkimi Melik Aziz, gözde emirlerinden İzzeddin b. Mücelli'yi el-Eşref'in yardımına gönderirken[457], Hama hâkimi Melik Muzaffer de bu orduya asker vermiştir[458]. Bunun yanında Meyyâfârikîn hâkimi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi, Banyas hâkimi Melik Aziz Osman ve ayrıca Melik Cevad gibi Eyyûbî melikleri de bizzat askerlerinin başında bu Eyyûbî ordusunda yer almışlardır[459].

Melik Eşref'in ordusuna katılan bu askerler yola devam ettiği sırada Alaaddin Keykubad'ın elçisi Kemaleddin Kamyâr, Melik Eşref ve ordusunu Sivas'a götürmek, burada Selçuklu ordusu ile Eyyûbî ordusunun buluşmasını temin etmek maksadıyla el-Eşref'in huzuruna geldi[460]. Melik Eşref, Kemaleddin Kamyâr'ın rehberliğinde Sivas'a geldi ve Alaaddin Keykubad'la buluştu[461].

Alaaddin Keykubad, el-Eşref'in gelişine oldukça sevinmiş ve onun için muhteşem bir karşılama töreni düzenlemiştir. Melik Eşref ile Alaaddin Keykubad arasında Kemaleddin Kâmyar mütercimlik yapmış ve her iki hükümdar da karşılıklı olarak birbirlerine iltifatlarda bulunmuşlardır[462]. Melik Eşref, Keykubad ile çevgan oynamış ve daha sonrasında da Alaaddin Keykubad, başta Melik Eşref olmak üzere bütün Eyyûbî meliklerine mertebelerine göre değerli hediyeler dağıtmıştır[463]. Bunun yanısıra Keykubad, Melik Âdil'in kızı olan hanımını da Kayseri'den Sivas'a getirtmiş ve burada kardeşleriyle görüştürmüştür ki Eyyûbî melikleri, Anadolu Selçuklu sultanının bu davranışından son derece hoşnut olmuşlardır. Eyyûbî ve Selçuklu ordusu Sivas'ta yedi gün kaldıktan sonra Erzincan'a doğru yola çıktılar[464].

Bu esnada Celaleddin Hârizmşah da Ahlat'tan sonra Malazgirt'in muhasarasıyla meşguldü. Hârizmşah Malazgirt'i kuşatırken, Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah onun huzuruna gelmiş ve Anadolu Selçukluları ile Eyyûbîlerin ittifak yaptığını Hârizmşah'a bildirmiştir. Bunun üzerine iki hükümdar aralarında görüş alışverişi yapmışlar ve sonuç olarak Rükneddin Cihanşah'ın teklif ettiği bir plân üzerinde anlaşmışlardır. Buna göre Rükneddin Cihanşah ve Celaleddin Hârizmşah beraberce Harput üzerine yürüyecekler ve Eyyûbî ordusunun yürüyüş güzergahı üzerindeki bir mevkide pusu kuracaklardı. Daha sonra da her iki hükümdar Eyyûbî ordusuna saldırarak bu ordunun Anadolu Selçuklu ordusuyla birleşmesini engelleyeceklerdi[465].

Cihanşah bu plânı gerçekleştirmek için Harput üzerine yürümüş ve Hârizmşah'ı beklemeye başlamıştı. Ancak bu esnada Hârizmşah ağır bir hastalığa yakalanmış ve ayağa kalkamayacak duruma gelmişti. Hatta Nesevî, Hârizmşah'ın hayatından ümit kesildiğini yazar[466]. Bu arada Eyyûbî ordusu da Selçuklu ordusuyla birleşmek üzereydi. Bu nedenle Cihanşah sık sık Hârizmşah'a haber göndererek onu durumdan haberdar etmiş ve acele harekete geçmesini istemiştir. Ancak Hârizmşah, hastalık yüzünden harekete geçememiş ve iyileştiğinde ise Anadolu Selçuklu ordusu ile Eyyûbî ordusunun Sivas'ta birleştiğini haber almıştır. Bunun üzerine Hârizmşah, Selçuklu ve Eyyûbî askerlerinden oluşan müttefik orduyu karşılamak üzere harekete geçti. Ancak yola çıkmadan evvel büyük bir hata yapmış ve ordusunun tamamını toplamak yerine sadece yanında bulunan askerlerle harekete geçmiştir. Bu esnada Şerefülmülk Malazgirt kuşatması ile meşguldü ve Hârizmşah'ın askerlerinin bir bölümü de onun yanındaydı.

Ayrıca Hoy iktâsına sahip olan Tekin de Berkari kalesini kuşatıyordu. Tüm bunlara ilaveten Hârizmşah Erran, Azerbaycan, Irak ve Mazenderan bölgelerinde iktâları olan adamlarının bir kısmını da iktâlarına göndermişti[467]. Hârizmşah, söz konusu askerlerini davet etmeden çabucak harekete geçmiş ve böylece daha seferin başında ordusunun bir kısmından yoksun kalmıştı.

Her iki orduda Erzincan yakınlarındaki Yassıçemen Ovası civarında karargâh kurdu. Keykubad, Erzincan'da bulunan Selçuklu askerleriyle Harput Artuklularından yardım olarak gelen askerleri öncü olarak vazifelendirmişti. Celaleddin'in öncü kuvvetleriyle bu kuvvetler arasında meydana gelen mücadeleyi Hârizmşah kuvvetleri kazandı[468]. Savaş öncesi meydana gelen bu gelişme Selçuklu – Eyyûbî ordugâhında soğuk bir havanın esmesine neden oldu. Kaynaklarımızdan bazıları bu olay nedeniyle morali bozulan Keykubad'ın, Celaleddin Hârizmşah ile bir meydan savaşı yapmaktan çekinmeye başladığını, bunun yerine derbendleri tutarak bir savunma savaşı vermeyi plânladığını bildirirler[469]. Ancak peş peşe meydana gelen iki gelişme Alaaddin Keykubad'ın moralini düzeltmiştir. Bunlardan ilki 25 Ramazan 628/7 Ağustos 1230 Çarşamba günü yani Selçuklu öncülerinin Hârizmşah'ın öncülerine mağlub olduğu günün akşamında Hıms hâkimi Melik Mücahid'in oğlu Melik Mansur Nâsıreddin İbrahim komutasındaki Hıms birliğinin kampa katılmasıdır.

İkinci sevindirici gelişme ise Eyyûbî askerleri arasında yer alan Arapların Hârizmşahlara ait bir öncü birliğini bozguna uğratarak yanlarında ganimet olarak pek çok at olduğu halde karargâha dönmeleridir[470].

Bu gelişmeler üzerine morali düzelen Alaaddin Keykubad, 28 Ramazan 630/10 Ağustos 1230 günü Hârizmşahın kurmuş olduğu karargâhın karşısında Selçuklu-Eyyûbî ordusunu savaş düzenine geçirmiştir. Müttefik ordunun merkezinde Eyyûbî melikleri ile beraber Melik Eşref yer almıştır. Melik Eşref, Eyyûbî ordusu içerisinde yer alan Arapları, mağlubiyet halinde savaş alanını erkenden terk etmelerini, galibiyet durumunda ise bu birliklerin erkenden yağmaya dalmalarını önlemek için merkezin önüne yerleştirmiş, onların arkasına ise kendisinin de çeşitli seferlerde sık sık yardımına başvurduğu ve kahramanlıklarını yakından müşahade ettiği Halep askerlerini mevzilendirmiştir. Halep askerlerinin arkasında Melik Cevad ve Melik Aziz Osman mevzilenirken Şihabeddin Gazi de emrindeki kuvvetlerle beraber merkezin en gerisinde yer almıştır[471]. Kanatların yönetimi ise Alaaddin Keykubad'ın idaresinde olup bir kanatta Harput

hâkiminin oğlu Artukşah diğer kanatta ise Hıms hâkimi Melik Mücahid'in oğlu Melik Mansur Anadolu Selçuklu Sultanına yardım etmekle görevliydiler.

Müttefik ordunun sayısı meselesi tam bir netlik taşımamakla beraber İbnü'n-Nâzif'teki bir kayda göre Alaaddin Keykubad, Melik Kâmil'e gönderdiği mektuplardan birinde 15.000 süvariyi Erzincan'a ve 10.000 süvariyi de Malatya'ya yolladığını belirtir[472]. Diğer yandan İbnü'l-Esîr ve İbn Vâsıl ise Yassıçemen'deki Eyyûbî ordusunun sayısı hakkında çelişkili bilgiler verirlerken Anadolu Selçuklu askerlerinin sayısı konusunda müttefiktirler. Her iki kaynak da Anadolu Selçuklu ordusunun sayısını 20.000 kişi olarak verir[473]. Şu halde Yassıçemen'de toplanan Anadolu Selçuklu ordusunun Harput Artukluları ve Klikya Ermeni krallığı gibi tâbî devletlerden gelen yardımcı kuvvetlerle 20.000 – 25.000 kişi civarında olduğu tahmin edilebilir.

Öte yandan Anadolu Selçukluları'nın yardımına gelen Eyyûbî ordusunun sayısı ise daha önce belirttiğimiz gibi İbnü'l-Esîr ve İbn Vâsıl'da geçer. Ancak her iki kaynak da farklı rakamlar verir. İbnü'l-Esîr, Yassıçemen Ovasında hazır bulunan Eyyûbî askerlerinin sayısını 15.000 kişi olarak verirken[474], İbn Vâsıl bu sayıyı 5.000 seçkin süvari olarak kaydeder[475]. Her halûkârda müttefik ordunun sayısının 30.000 – 35.000 civarında olduğu tahmin olunabilir. Ne yazık ki Hârizmşah'ın ordusunun mevcudu hakkında kaynaklardaki bilgi yetersizliğinden dolayı bir tahmin yapamamaktayız.

Savaştan bir gün önce yani 27 Ramazan 630/9 Ağustos 1230 Cuma günü Hârizmşah, öncü kuvvetlerin mücadelesi esnasında eline esir düşen 500 kadar Selçuklu askerinin boyunlarının uçurulmasını emretti[476]. 28 Ramazan 630/10 Ağustos 1230 Cumartesi günü ilk olarak Hârizmşah'ın sağ kanadı, müttefik ordunun sol kanadına saldırdı. Bu kanat, yapılan saldırıya bir müddet direndiyse de daha sonra bozulma emaresi gösterdi.

Bunun üzerine Keykubad, Harput Artukluları askerlerini, Melik Eşref ise Ca'ber kalesi hâkimi olan kardeşi Melik Hâfız komutasındaki bir miktâr Eyyûbî askerini sol kanada aktararak savaşta dengeyi sağladılar[477]. Diğer yandan el-Eşref'in başında bulunduğu merkez ile müttefik ordunun sağ kanadı, Hârizmşah'ın ordusunun merkezi ile sol kanadına ağır zayiat verdirir. Özellikle Hârizmşah ordusunun sol kanadına hücum eden Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi ve Kemaleddin Kâmyar, bu kanadın çökmesinde baş rolü oynarlar[478]. Aynı günün ikindi namazı vaktine doğru[479]

Celaleddin Hârizmşah savaşı yönettiği tepenin üzerinden ordusunun kalb, sağ ve sol cenahlarına eli ile işaret vererek muharebe meydanını terk etmelerini bildirir[480]. Ancak Hârizmşah ordusunun çekilme işlemi tam bir paniğe dönüşmüş ve bunun sonucunda pek çok Harezm askeri esir edilmiş ya da öldürülmüştür[481].

Esir edilen emirler arasında Celaleddin'in gözde emirlerinden olan İlek Han, Atlas Melik ve Hârizmşahın saflarında savaşan Oltu hâkimi ile beraber[482] daha bir kısım ümerâ, öncü kuvvetlerin çarpışması esnasında Hârizmşahın eline düşen ve savaştan bir gün önce boyunları uçurulan Selçuklu askerlerine karşılık olarak öldürüldüler. Savaş meydanından kaçmaya çalışırken esir edilen Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah ise Alaaddin Keykubad'ın huzuruna getirildi. Keykubad, daha sonra Erzurum şehrini ele geçirme teşebbüsünde kullanmak üzere Cihanşah'ı affetti[483].

Yassıçemen Savaşından sonra Alaaddin Keykubad ve Melik Eşref kendi aralarında görüşerek önce Erzurum üzerine yürüyerek burayı ele geçirmeye ve bunun akabinde de Ahlat'a yönelerek bu beldeyi Melik Eşref adına Hârizmşahın nâiblerinden geri almaya karar verdiler. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah da Erzurum şehrinin ele geçirilmesini kolaylaştırmak amacıyla iki müttefikin yanında Erzurum'a götürülmüştü. Cihanşah bu yolculuk esnasında tahkir maksadıyla saman çuvalları ile yüklü olan katırların sırtına bindirilmiştir[484]. Yassıçemen savaşının izleri Erzurum güzergâhı üzerinde de kendini belli ediyordu. İbn Bîbî, kaçarlarken yol üzerinde bulunan bir dereden geçmeye çalışan ancak bunu başaramadıkları için boğularak ölen pek çok Harezm askerinin cesedi ile karşılaşıldığını kaydeder[485].

Erzurum önlerine gelindiğinde Alaaddin Keykubad, Yassıçemen zaferinin kutlanması maksadıyla bir şölen tertipler. Bu şölen öncesinde başta Melik Eşref olmak üzere Yassıçemen Savaşına katılan Eyyûbî meliklerine büyük ihsanlarda bulunur. Keykubad, el-Eşref ve kardeşlerine on hil'atin yanı sıra on tane de tam takımlı soylu at hediye eder[486]. Müttefikler Ramazan bayramını Erzurum önlerinde karşılarlar ve bayram namazını da kale dışındaki karargâhlarında kılarlar. Daha sonrada bezm düzenlenir, içkiler içilir, rebablar dinlenir. Akabinde de iki hükümdar çevgân oynayarak Yassıçemen Zaferi'ni kutlarlar[487].

Tüm bu gelişmelerden sonra Sultan, Erzurum kuşatmasını başlatır. Erzurum kalesi ise Candar Hüsameddin liderliğinde kapılarını kapatarak

savunmaya geçer. İşte tam bu esnada Keykubad, yanında bulunan Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah'ı devreye sokarak kalede bulunan müdafîlerin direnmeyi bırakmaları için aracı olmasını ister. Bu istek üzerine Rükneddin Cihanşah, yanında bulunan yakın adamlarından birini yanlarına Selçuklu elçilerini de katarak kaleye yollar ve müdafîlere direnmenin faydasız olduğunu söyleyerek kale kapılarını açmalarını emreder. Kalede bulunan müdafîler ise hem efendileri Rükneddin Cihanşah'ın hem de kendilerinin canlarına ve mallarına dokunulmaması karşılığında kaleyi teslime hazır olduklarını bildirirler. Bunun üzerine Keykubad bir ahidname kaleme aldırır. Bu ahidname kaledekilerin eline geçer geçmez, müdafîler kaleden inerek sultana itaatlerini arzederler[488]. Böylece Erzurum, savaş yapılmadan Anadolu Selçuklularının eline geçer.

Erzurum'un Keykubad'ın eline geçmesinin hemen akabinde Melik Eşref, Alaaddin Keykubad ile bir görüşme daha yapar. Bu görüşmenin sonucunda Melik Eşref'in şefaatiyle Keykubad, Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah'ı affettiği gibi çaşnigîri olan Emir Şemseddin Altunaba'yı da 5.000 süvariyle el-Eşref'in Ahlat ve Oltu'yu Hârizmşah'ın nâiblerinden geri almasına yardımcı olması amacıyla görevlendirdi[489]. Ayrıca Alaaddin Keykubad, Melik Eşref ve diğer Eyyûbî meliklerinden ayrılırken onlara çok sayıda hil'ât, cariye, köle, at, katır, deve, Rumî ipekli kumaşı ve 200 kese kadar da Keykubadî sikke vererek gönüllerini hoş etmiştir[490]. Bir müddet sonra Melik Eşref artık bir harabe haline gelmiş olan Ahlat'a yeniden sahip olabilmek için harekete geçti[491].

Öte yandan Yassıçemen Savaşı'nı kaybeden Celaleddin Hârizmşah, güneye yönelerek Harput'a geldi. Burada bir gece kalan ve hamama giren Celaleddin Hârizmşah, ertesi sabah Ahlat'a doğru yola çıktı[492]. Buradaki ikametini gayet kısa tutan Celaleddin, yanında Melik Eşref'in hanımı olan Gürciye Hatun ve el-Eşref'in kardeşi Mucireddin Yakûb[493] olduğu halde Ahlat'ı terk ederek kuzeye doğru, Malazgirt'e yönelir. Bu esnada Malazgirt, Celaleddin Hârizmşah'ın veziri olan Hoca Cihan Şerefülmülk tarafından kuşatılmaktaydı ve kalenin düşmesi yakın görülüyordu. Ancak Melik Eşref ve emri altındaki Selçuklu ordusu tarafından yakalanmaktan çekinen Celaleddin, acele etmiş ve İbnü'n-Nâzif'in ifadesiyle Şerefülmülk'le beraber Malazgirt'ten o kadar acele ile ayrılmıştır ki vezir, yemeğini bile bitirememiş, lokması yemek kabında kalmıştır[494].

Diğer yandan Melik Eşref Erzurum'dan yola çıktıktan bir müddet sonra Harput'a ulaşmış ve Harput halkı ona, birkaç gün evvel Celaleddin'in

burada bir gece kalıp hamama girdikten sonra Malazgirt'e yöneldiğini aktarmışlarıdır. Harput'ta oyalanmak istemeyen Melik Eşref, vakit geçirmeden Malazgirt'e yönelmiş ve kendi beldesi olan Malazgirt'te halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Buradan Ahlat'a yönelen el-Eşref, bu şehrin harabe haline gelmesine üzülmüş, burada sadece üç gün kalmıştır. Bu süre zarfında Ahlat'ın idaresi ile ilgili işleri düzenleyen el-Eşref buraya nâib olarak el-Kâtib el-Cemal'in kardeşi eş-Şihab'ı tayin etmiştir. Daha sonra da Erciş'e geçmiştir. Burada da halk tarafından karşılanan el-Eşref, Cezîre-i İbn Ömer hâkimi Melik Muazzam'ın ziyaretini kabul etmiştir. Melik Eşref Erciş'teyken Celaleddin Hârizmşah'ın ardçı olarak bıraktığı vezir Şerefülmülk'ün Ahlat yakınlarındaki Bargiri civarına sokulduğunu öğrenmiş ve onun üzerine bir kuvvet sevk etmişse de Şerefülmülk'ü yakalayamamıştır[495].

Melik Eşref Erciş'teyken Celaleddin Hârizmşah'la bir kez daha temas kurmayı gerekli görmüş ve Yassıçemen Savaşı'nda esir alınan Hârizmşah'ın emirlerinden Cütür Han'ı bu işte aracılık yapması maksadıyla serbest bırakmıştır. Cütür Han'ı Hârizmşah'a yollarken ona şunları söylemiştir: "Celaleddin'in huzuruna gideceksin ve bizim sana ve senin esir arkadaşlarına yaptığımız iyi muameleyi efendine söyleyeceksin ki o da bizim onun yanında esir bulunan adamlarımıza iyi muamele etsin." Daha sonra serbest bırakılan Cütür Han, Hârizmşah'ın yanına gitmiş ve ona el-Eşref'in mesajını iletmiştir. Bunun üzerine Celaleddin Hârizmşah da yine Cütür Hanı aracı kılarak bir mektup göndermiş ve mektubunda "Ey Hond ! Ben kötülük etmedim gerçek şu ki Kadı Mucireddin'i size elçi olarak gönderdim fakat o bu işi beceremedi, aramızı bozdu. Buna rağmen ben barış ve huzur talebinde bulundum, siz bunu kabul etmediniz. Hâcib Ali ülkeme girdi ve beldelerimi tahrib ederek haremimi kaçırdı; bunları siz de biliyorsunuz. Barış istedim kabul edilmedi. Hâcib Ali'den sonra Aybey tayin edildi ancak sulh talebimi o da reddetti. Bunun üzerine Ahlat hakkında takdir olunan gerçekleşti. Şimdi ise benim elimde melikler (kardeşiniz) sizin elinizde ise memlükler var. Siz sulhu isterseniz bu Allah'ın izniyle olur" diyerek kendi yaptığı işleri savunmuştur.

Melik Eşref'in bu mektuba tepkisi çok sert olmuş, Cütür Han'ı şu mektupla yeniden Hârizmşah'a yollamıştır: "Sen hem sultansın hem de sultan oğlusun. Biz sana kötülük etmek istemedik. Ama bizim ülkemizde çok aşırı tahribat yapıp ölüm saçtın. Senin ülkene kasteden, dediğin gibi Hâcib Ali'dir. Biz ona gereken cezayı vermiştik. Buna rağmen sen kötü

muamele ve kan akıtmakta ısrar ettin; şehirlerimiz harabeye dönmüşken barışımız neyin üzerine olacak? Gerçekten barış istiyorsan ne senin ne de babanın mülkü olan ve bana ait bulunan beldeleri terk et ki biz de harabelerimizi imâr edelim; biz sana eziyet etmek istemiyoruz, zira senin arkanda çok düşman var. Kaldı ki sen bir ebtersin (erkek çocuğu olmayansın). Bu da benim sana acımama neden oluyor. Bana diyorsun ki bizde melikler sende memlükler var. Sendekiler de memlüktür. Kardeşim Mucireddin'in öldüğünü farz edelim. Benim daha başka pek çok kardeşim ve onlardan olan daha pek çok yeğenlerim var. Sadece benim ailemden 2.000'den fazla süvari çıkar. Bana kefil olacak, bana halef olacak, bana karşı olanları defedecek daha pek çok kimsem var. Senin ise hiç kimsen yok."[496]

Melik Eşref ile Celaleddin arasındaki bu mektuplaşmalar ilk başlarda karşılıklı olarak restleşme şeklinde olmuşsa da daha sonra her iki taraf arasında anlaşma gerçekleşmiştir. Esasen her iki taraf da anlaşmaya mecburdu. Zira Celaleddin devamlı olarak Gürcüler ve daha da önemlisi Moğollar tarafından sıkıştırılıyordu. Ordusu Yassıçemen'de dağıldığı için askerî açıdan çok zayıflamıştı. Moğollar'a karşı durabilmesi için Doğu Anadolu'daki emirler ve yine Doğu Anadolu ile el-Cezîre'de bulunan Eyyûbî meliklerinden askerî destek alması gerekiyordu. Öte yandan Melik Eşref de el-Cezîre'de tam bir istikrar ortamı sağlamadan Dımaşk'a dönmek istemiyordu. Zira el-Cezîre'de geniş çaplı bir olay olduğu zaman Melik Eşref, hiç istemediği halde Dımaşk'ı terk ediyor ve şehri kardeşi Melik Salih İsmail'e bırakmak durumunda kalıyordu[497] ki bu da onun Suriye'deki otoritesini ve kurulu düzenini geçici bir süre için de olsa terk etmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle el-Eşref de sık sık Şerefülmülk'e[498] ve bazen de doğrudan Celaleddin Hârizmşah'a mektuplar yazarak hem kendisi hem de Alaaddin Keykubad ile barış yapılmasını amaçlıyordu. Nihayet Celaleddin Hârizmşah ile Melik Eşref arasında bir barış anlaşması gerçekleşmiştir.

Barış anlaşmasındaki şartlardan birine göre Celaleddin, elindeki esirleri serbest bırakacaktı. Bu nedenle o, Melik Eşref'in kardeşi Mucireddin Yakûb'u serbest bıraktıysa da el-Eşref'in karısı olan Gürciye hatunu yanında alıkoydu[499]. Celaleddin Hârizmşah, iki taraf arasında anlaşmanın sağlanmasından kısa bir müddet sonra Hoy şehrine geldi ve burada yerleşti[500].

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ahlat'ta gerekli düzenlemeleri yapan Melik Eşref, Erciş'e geçmişti. O, Erciş'te iken bir takım faaliyetlerde de bulunmuştur. İlk olarak el-Eşref'in kardeşi olan ve aynı zamanda Meyyâfârikîn hâkimi bulunan Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi, ağabeyinden Erzen[501] şehrinin kendisine verilmesini taleb eder. Bu durum üzerine Erzen hâkimi olan Dilmaçoğlu Hüsameddin Tuğrulşah derhal Erzen kadısını çeşitli hediyelerle el-Eşref'e göndermiş, böylelikle hem Yassıçemen Savaşı nedeniyle el-Eşref'i tebrik etmiş, hem de Erzen'deki hâkimiyetine dokunulmamasını rica etmiştir. Melik Eşref, Erzen kadısı ile yaptığı görüşmede Erzen'in durumu ile artık kardeşinin ilgilendiğini ve kardeşi el-Muzaffer'in nasıl isterse öyle davranmakta serbest olduğunu bildirmiştir.

Bunun üzerine Erzen kadısı Meyyâfârikîn'e, Melik Muzaffer'in yanına giderek ondan Erzen'e dokunmamasını taleb eder. Ancak Melik Muzaffer bu talebe çok sinirlenmiş ve kadıyı hapsettiği gibi Erzen hâkimi Hüsameddin Tuğrulşah'a da "Erzen artık benimdir. Kaleyi bir an önce bana teslim et. Biz de ömrünün sonuna kadar seni geçindirecek bir şeyler verelim" şeklinde haber gönderir. Ancak Hüsameddin Tuğrulşah, kalesini teslim etmeye yanaşmaz. Onun Erzen'in elinden alınmaması hususunda iki ümidi vardı. İlk olarak ailesi Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah zamanından beri Bitlis ve Erzen çevresine hâkim olup, çevrede sayılan bir hanedandı. Celaleddin, Ahlat'ı ele geçirdiği zaman Erzen'i'de zabt etmek istemiş, ancak çevresindeki ümeranın "Burada eski ve saygın bir hanedan olan Dilmaçoğullarından bir bey hüküm sürer" demeleri üzerine sadece Hüsameddin Tuğrulşah'ın itaatini bildirmesi ile yetinmiş ve Erzen'e dokunmamıştır[502].

İkinci olarak Hüsameddin Tuğrulşah, Melik Eşref'ten önce Ahlat'a hâkim olan ve hem Melik Eşref'in hem de Melik Muzaffer'in kardeşi olan Melik Evhad'ın kızı ile evli idi. Hüsameddin Tuğrulşah, eski Ahlat hâkiminin kızı ile evli olduğu için Erzen üzerindeki hukukuna saygı gösterileceğini umuyordu. Ancak Hüsameddin Tuğrulşah'ın beklentilerinin her ikisi de gerçekleşmemiş ve Melik Muzaffer Erzen'i kuşatmıştır. Bunun üzerine Hüsameddin Tuğrulşah, hem el-Eşref'i ikna etmeyi umduğundan hem de vakit kazanmayı plânladığından Melik Muzaffer'e haber göndererek kaleyi sadece Melik Eşref'e teslim edeceğini bildirmiştir. Fakat Melik Muzaffer, sonunda Hüsameddin Tuğrulşah'ı ikna etmeyi başarmış ve

Erzen’in yaşlı hâkimi Âmid yakınlarındaki Hani beldesinin kendisine verilmesi karşılığında Erzen’i teslim etmiştir[503].

Melik Eşref, elçisi Şemseddin Tikritî’yi Derbend hâkimi olan Şirvanşah’ın[504] yanına yollamış ve ondan hem Celaleddin hem de Moğollar hakkında bilgi almıştır. Şirvanşah, el-Eşref’in elçisine “Hârizmşah’ın adamlarından bir kısmı ülkeme girdi. ancak hepsini öldürdüm. Gürcüler’den de ona karşı yardım istedim. Hârizmşah ise şu anda Tebriz’dedir. Bir miktâr adam toplamakla meşgul. Zira Moğollardan çok korkuyor. Moğollar da zaten onun üzerine yürümüş durumdalar. Bunları efendine aynen bildir” diyerek Azerbaycan’daki mevcut durumun bir özetini yapmıştır[505].

Melik Eşref ayrıca Sürmari Kalesi hâkimi Hüsameddin Hıdır ve oğlunu da tutuklayarak her ikisini de Dımaşk’a göndermiş ve Sürmari’yi doğrudan kendi yönetimine almıştır[506]. Esasen Melik Eşref, Sürmari’yi Hüsameddin Hıdır’ın elinden almakla Doğu Anadolu’daki topraklarının güvenliğini iyice sarsmıştır. Zira yetenekli bir nâib olan Hâcib Ali’nin katlinden sonra Ahlat ve çevresinin Azerbaycan’dan gelen hücumlara karşı mukavemeti zaten zayıflamıştı. Yine bir diğer başarılı yönetici olan Sürmari hâkimini tutuklanması bölgenin güvenliğine ikinci bir darbe vurmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Sürmari hâkimi özellikle Gürcülerin Ahlat ve Sürmari civarına yaptıkları akınların durdurulmasında önemli hizmetler görmüştü.

Melik Eşref’in Doğu Anadolu’daki ikameti devam ederken Gürcüler de amansız düşmanları Celaleddin’e ağır bir darbe vurduğu için kendisini tebrik eden bir mektup gönderirler. Mektubun yanında Gürcü hükümdarı, Melik Eşref’e bir de kılıç göndermişti. İbnü’n-Nâzif, Gürcülerin zafer kazanan hükümdarları tebrik için kılıç gönderdiklerini kaydeder[507]. Son olarak Melik Eşref, Doğu Anadolu’dan ayrılmadan evvel Hârizmşah’ın veziri Şerefülmülk’ün gönderdiği bir elçilik heyetini de kabul eder. Yine el-Eşref, yanında bu heyetteki elçiler de hazır bulunduğu halde askerlerine bir geçit töreni yaptıktan sonra Doğu Anadolu’dan ayrılır[508]. Melik Eşref Doğu Anadolu’daki işlerini bu şekilde bir düzene koyduktan sonra Sincar’a geçer ve yaz mevsiminin son günlerini bu şehirde geçirdikten sonra sonbaharda Dımaşk’a döner[509].

Sonuç olarak, Yassıçemen Savaşı Türk tarihinin dönüm noktalarından biri kabul edilebilir. Zira Moğolların, Anadolu ve el-Cezîre’ye sarkmasını önleyen en büyük engel durumundaki Celaleddin Hârizmşah, bu savaş

sonunda ordusunu kaybetmiş ve kısa bir süre sonra da Moğollar tarafından Âmid yakınlarında sıkıştırılmıştır. Âmid dağlarına doğru kaçan Hârizmşah, burada bir Kürt askerinin mızrağının ucunda son nefesini vermiştir. Böylelikle Moğollar ile İslam dünyası arasındaki set yıkılmış ve Moğollar bir sel gibi İslam dünyasına akmışlardır. Kaderin garip bir cilvesidir ki Moğolların daha sonraki yıllarda en çok zarar verdiği iki devlet, Yassıçemen'de Celaleddin Hârizmşah'ı ağır bir mağlubiyete uğratan Anadolu Selçukluları ile el-Cezîre Eyyûbîleri olmuştur. Moğollar, Hârizmşah'ın ölümünden kısa bir süre sonra bir müfreze ile Sivas önlerinde görünmüşler, başka bir Moğol müfrezesi ise el-Cezîre bölgesini yağmalamıştır. Ayrıca sultanlarının ölümünden sonra başsız kalan Harezm askerleri de çevreye uzun bir süre büyük zararlar vermişlerdir.

el-Cezîre'nin en güçlü hükümdarı olan Melik Eşref'in, Suriye işlerine el-Cezîre ve Doğu Anadolu'daki işlerinden daha fazla önem vermesi, söz konusu beldelerde Moğolların çok rahat hareket etmelerine imkan sağlamıştır. Bu durum karşısında ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere Alaaddin Keykubad, kendi çabaları ile Doğu Anadolu'da Moğollar'a karşı bir savunma hattı oluşturmaya çalışmış ve bu amaçla da Eyyûbîler'e ait bazı beldeleri zabt etmiştir. Bu durum, kritik bir zamanda iki hanedan arasında bir çatışmaya yol açmış, ancak Anadolu Selçuklu sultanının bu çatışmadan avantajlı çıkması sayesinde Moğollar bir müddet daha Anadolu'ya sokulamamışlardır.

Herşeye rağmen dikkatle bakılacak olursa Yassıçemen Savaşının bir olumlu yönü de gözlemlenebilir. Celaleddin Hârizmşah'ın ölümü ile Azerbaycan'da yığılan Orta Asya kültür mirasının, Anadolu ve Suriye'ye doğru akışı hızlanmış, bunun sonucunda da her iki beldede bir kültür patlaması yaşanmıştır. Azebaycan ve Kafkaslar üzerinden pek çok mutasavvıf, âlim ve sanatkâr siyasî istikrarın halen güçlü olduğu Suriye ve Anadolu'ya gelerek yerleşmişlerdir. Bu bağlamda Anadolu Selçuklu tarihçilerinin en ünlülerinden olan İbn Bîbî'nin ailesi bu savaş sonunda Anadolu Selçuklularının hizmetine girerken, efendisi Celaleddin Hârizmşah'ın ölümünü müteakip Nesevî de Eyyûbî hanedanının hizmetine girmiştir.

[510]

IV. Eyyûbiler ile Anadolu Selçukluları Arasındaki Münasebetlerin Gerginleşmesi

[511]

A) Melik Eşref ile Melik Kâmil'in Hısn Keyfâ Artukuluları'na Son Vermeleri ve Değişen Dengeler

Celaleddin Hârizmşahın Moğollardan kaçarken bir Kürt savaşçısı tarafından öldürülmesi el-Cezîre bölgesini siyasî bir istikrarsızlık ortamına sürükledi. Hârizmşahın ölümüyle başıboş kalan askerleri sık sık Selçuklu ve Eyyûbî topraklarını yağmaladıkları gibi, Moğollar da artık kendilerini durduracak bir engel olmadığı için Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'nin içlerine uzanan akınlar yapıyorlardı. Harezmli ümerânın bir kısmını Anadolu Selçukluları bir kısmını ise bölgedeki Eyyûbî melikleri hizmetlerine almış ve bu sayede Harezm askerlerinin yapmış oldukları yağma hareketlerinin kısmen önü alınmıştı. Ancak her şeye rağmen Moğolların Doğu Anadolu ve el-Cezîre'de zaman zaman yaptıkları ve büyük zararlarla sonuçlanan akınların önüne geçmek mümkün olamıyordu. Moğolların bu akınlarından rahatsızlık duyan Eyyûbî meliklerinin başında ise Melik Kâmil geliyordu.

Hatırlanacağı gibi Melik Kâmil, kardeşi Melik Eşref'e Dımaşk'ı teslim etmiş ve karşılığında da kardeşinin el-Cezîre'deki beldelerinden Harran, Rakka, Ruha ve Suruc gibi önemli merkezleri almıştı. İşte Moğollar, özellikle Melik Kâmil'e ait olan el-Cezîre'deki söz konusu beldeleri vuruyor ve buralarda büyük tahribatlarda bulunuyorlardı. Melik Kâmil, 629/1231 yılında Mısır ordusu ile yola çıkarak el-Cezîre'ye yöneldi. Yanında bir süredir kendisi ile beraber Mısır'da ikamet etmekte olan kardeşi Melik Eşref de vardı.

Her ne kadar bu seferin görünürdeki nedeni el-Cezîre'deki Moğollara gözdağı vermek gibi gözükse de asıl neden, Melik Kâmil'in ani bir hücumla Âmid'i ele geçirmek istemesidir. El-Cezîre'ye yönelik Moğol akınları, Melik Kâmil'e Âmid seferi için mükemmel bir kamuflaj teşkil etmiştir. Bu nedenle el-Kâmil çevresine, el-Cezîre'ye yapacağı seferin Moğollara

yönelik olduğu şayiasını yaymıştır. Nitekim Âmid hükümdarı Melik Mevdûd'un, Eyyûbî muhasarasına hazırlıksız yakalanışı da bu plânın başarısını gösterir.

Melik Kâmil, Dımaşk üzerinden el-Cezîre'ye gelmiş ve kendi beldelerinden Harran'da konaklamıştır. Seferin Moğollar üzerine yapıldığını sanan Melik Mevdûd, veziri Şerefü'l-alâ'yı el-Kâmil'in huzuruna değerli hediyelerle göndermiştir. Artuklu veziri Harran'da hem Melik Kâmil'le hem de Melik Eşref'le görüşme fırsatı bulmuştur. Melik Kâmil Âmid hâkiminden gelen hediyeleri kabul etmiş ancak Melik Eşref Âmid hâkiminin kendisine gönderdiği hediyeleri reddetmiştir[512]. Melik Eşref'in bu şekilde hareket etmesinde Âmid hâkiminin daha önce Celaleddin Hârizmşahı desteklemiş olmasının rolü büyük olmalıdır. Melik Eşref, hediyeleri reddetmekle kalmamış, vezir Şerefü'l-alâ'yı da Harran'da alıkoyarak geri dönmesine izin vermemiştir.

İki kardeş Âmid muhasarası için gerekli hazırlıkları yaparak askerlerini düzenledikten sonra Ruha'ya doğru yola çıktılar. Her iki Eyyûbî melikinin de kardeşi olan Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi, muhtemelen bu hazırlıklar esnasında askerleriyle gelerek ağabeylerine katılır[513].

Melik Kâmil'in Âmid üzerine yaptığı bu seferin asıl nedeni Irak ve İran'dan gelen ticarî yolları Akdeniz ve Karadeniz'e bağlayan önemli bir kavşak noktası durumundaki Âmid'i ele geçirmek ve böylelikle Anadolu Selçukluları ile Eyyûbîler arasında bir rekabet merkezi haline gelen Âmid meselesini kökünden halletmekti[514]. Diğer yandan Melik Kâmil, Âmid gibi müstahkem bir merkezi ele geçirerek Suriye'deki önemli merkezleri elinde tutan Eyyûbî ailesine mensub diğer hanedan üyelerine karşı da bir üstünlük kurma politikası güdüyordu. Âmid'in ele geçirilmesi durumunda Melik Kâmil, el-Cezîre'de önemli bir üs edinmiş olacak ve böylelikle Suriye'yi hem Mısır yönünden hem de kuzeyde el-Cezîre yönünden kontrol altında tutabilecekti. Nitekim Melik Kâmil'in Âmid'i aldıktan hemen sonra buraya oğlu Melik Salih Necmeddin Eyyûb'u tayin etmesi yine bu plan gereğidir.

Herşeye rağmen Melik Kâmil'in Âmid üzerine yaptığı bu seferi meşrû bir zemin üzerine bina etmesi şarttı. Âmid hâkimi Melik Mevdûd'un kadınlara olan aşırı düşkünlüğü ve bu nedenle de adının bir takım rezaletlere

karışması Melik Kâmil’e aradığı bahaneyi verdi[515]. Öte yandan Âmid hâkiminin daha önce Hârizmşah’la Eyyûbî hanedanı aleyhine ittifak yapmış olması da sefer için bir başka nedeni teşkil etmiştir[516].

Melik Kâmil’in el-Cezîre’ye, Moğollar ile uğraşmak amacıyla geldiğine inanan Âmid hâkimi Melik Mevdûd, Eyyûbî ordusunun asıl hedefinin Âmid olduğunu anladığında çok geç kalmış bulunuyordu. 629/1231 yılının Zilhicce (Ağustos-Eylül) ayında Eyyûbî ordusu Âmid önlerinde göründü[517]. Şehir hazırlıksız olarak yakalanmıştı.

Âmid’in Eyyûbî ordusu tarafından kuşatılması üzerine halife, İbnü’l-Cevzî’yi elçi olarak Melik Kâmil’e yollayarak onu bu muhasaradan vazgeçirmeye çalışmışsa da bu teşebbüs başarılı olamamıştır. Öte yandan Anadolu Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad, Âmid hâkimine elçi yollayarak yanında olduğunu bildirmişse de Anadolu Selçukluları Âmid hâkimine doğrudan bir yardımda bulunmamışlardır.

Diğer yandan Mardin Artuklu hükümdarı Nâsıreddin Artukarslan, Eyyûbî sultanı el-Kâmil ile diğer Eyyûbî meliklerine değerli hediyeler gönderdiği gibi 1000 kişilik bir Mardin Artuklu kuvvetini de Eyyûbî ordusunun hizmetine vererek itaat arz etmiştir[518].

Melik Kâmil ve Melik Eşref şehri mancınık yağmuruna tutunca ve Âmid hâkimi bir müddet direnmiş sonra yeterli sayıda askere ve zahireye sahip olmadığı için surlarının sağlamlığıyla meşhur olan Âmid Kalesi’ni teslim etmeye karar vermiştir. Melik Mevdûd, Eyyûbî ordusunda bulunan Hama hâkimi Melik Muzaffer ve Halep askerlerinin komutanı durumunda bulunan Şemseddin Savvab’a elçi göndererek onlardan Melik Kâmil ve Melik Eşref ile arasını bulmalarını rica etmiştir. Bunun üzerine durum Melik Kâmil’e arz edilmiş ve o da Melik Mevdûd’a bir mendil göndererek kaleyi teslim etmesi karşılığında kendisini bağışlayacağını bildirmiştir. Daha sonra ise Melik Mevdûd, bu mendili boynuna bağlayarak kaleden aşağıya inmiş ve Eyyûbî askerleri böylelikle Âmid’i ele geçirmişlerdir[519].

Melik Kâmil, Âmid çevresindeki diğer kaleleri de Melik Mevdûd’un aracılığı ile ele geçirdi. Eyyûbî kuvvetlerine karşı asıl direnişi Âmid Artuklularının ilk merkezi olan Hısn Keyfâ göstermiştir. Bu sırada Hısn Keyfâ’da Melik Mevdûd’un kaynaklarımızda adı zikredilmeyen bir oğlu

hüküm sürmekteydi ve bu genç Artuklu prensi, kaleyi Eyyûbîlere teslim etmeyi reddediyordu.

Melik Kâmil, Âmid'i ele geçirdikten sonra burada bir takım düzenlemeler yaparak oğlu Melik Salih Necmeddin Eyyûb'u bir miktâr askerle beraber şehirde kendisine nâib ilan etmiştir. Daha sonra da kardeşi Melik Eşref'i Hısn Keyfâ'nın zabtına memur etmiştir. Ayrıca Melik Kâmil, Âmid'in zabtını müteakip kendisine yardıma gelen Mardin Artuklu askerlerinin de geri dönmelerine izin vermiştir[520].

Melik Eşref yanına aldığı Eyyûbî askerleriyle 629/1231 yılının sonbahar mevsimi başlarında Âmid'den harekete geçerek Hısn Keyfâ'ya yöneldi. Bu arada Hısn Keyfâ'da Melik Mevdûd'un oğlunun Eyyûbî kuvvetlerine karşı direnişe geçtiğini duyan el-Cüveyde, en-Necm ve Banase kaleleri de Eyyûbîlere teslim olmayı reddederek “Hısn Keyfâ teslim olursa biz de savaşsız teslim oluruz” şeklinde şart öne sürüyorlardı.

Melik Eşref, Hısn Keyfâ'yı bir müddet kuşattıktan sonra kış mevsimini geçirmek üzere kendi beldelerinden olan Sincar'a geldi. İlkbaharla beraber Melik Eşref de ikinci kez Hısn Keyfâ'ya yöneldi. Bu sefer Melik Eşref'in yanında Hama hâkimi Melik Muzaffer ve Ca'ber Kalesi hâkimi olan kardeşi Melik Hâfız da bulunuyordu[521]. Yine bu sefer esnasında Melik Eşref, Âmid hâkimi Melik Mevdûd'u da beraberinde Hısn Keyfâ'ya getirmiştir. Melik Eşref, kuşatmanın uzaması üzerine Melik Mevdûd'u devreye sokar ve onun emri ile Melik Mevdûd, Hısn Keyfâ surlarının altına gelerek kaledeki müdafîlere şu şekilde seslenir: “Sultan Melik Kâmil'in adamlarına kaleyi teslim ediniz. Zira o bana iyilik etti. Beni onun ihsanlarından mahrum bırakmayın.”

Melik Mevdûd'un bu sözlerine karşılık olarak Hısn Keyfâ kalesindeki ümerânın bir kısmı daha önce Hısn Keyfâ'yı kimseye devretmeme hususunda Melik Mevdûd'a, kendilerinin ettiği yemini hatırlatırlar ve eğer bu yeminin geçersiz olduğuna dair bir fetva getirilirse kalenin teslim edileceğini sözlerine eklerler. Kaledekilerin istedikleri fetva gelir, ancak müdafîler kaleyi teslim etmekten vazgeçerler[522].

Esasen Hısn Keyfâ kalesinin yönetimi ümerâdan dört kişinin elindeydi. Bu dört emir Melik Mevdûd'un oğlunu kale içinde ata bindirerek başına da çetr

açmak suretiyle onu yeni Hısn Keyfâ hükümdarı ilan etmişlerdir. Yine bu dört emir, hazineden 60.000 Mısır dinarı alarak kendi aralarında paylaştılar. İbnü'n-Nâzif'in verdiği bu bilgilerden hareket ederek söz konusu dört emirin kendi menfaatleri için Melik Mevdûd'un oğlunu direnişe devam etmesi hususunda tahrik ettikleri rahatlıkla söylenebilir[523]. Bununla beraber Hısn Keyfâ'daki genç Artuklu meliki belki Eyyûbî ordusunun muhasarasından bıktığı ve bu kuşatmanın sonunda başına kötü bir şeylerin gelmesinden korktuğu için, belki de kaledeki emirlerin baskısından yıldığı için bir gece kaleden inerek Melik Eşref'e teslim olmuştur. Bu durum karşısında çaresiz kalan kaledeki emirler de canlarına ve mallarına dokunulmaması karşılığında el-Eşref'ten eman istemişler, akabinde emanın el-Eşref'e verilmesi sonucu kaleyi el-Eşref'e teslim etmişlerdir. Melik Eşref, kaleyi Melik Kâmil adına Şemseddin Savvab'a teslim etmiş ve burada fazla oyalanmadan Hısn Keyfâ ile beraber direnen diğer kaleleri de teslim aldıktan sonra Dımaşk'a yönelmiştir. Burada ağabeyi Melik Kâmil ile buluşan Melik Eşref, Dımaşk'ta bir müddet ikamet ettikten sonra ağabeyi ile beraber Mısır'a gitmiştir. Bu yolculuk esnasında Âmid hâkimi de iki Eyyûbî meliki ile beraber Mısır'a götürülmüştür[524].

Tüm bu gelişmelerle birlikte yaklaşık 130 yıl yaşayan Hısn Keyfâ-Âmid Artukluları tarih sahnesinden çekildiler. Kaderin garip bir cilvesidir ki Hısn Keyfâ Artukluları, en önemli merkezleri olan Âmid'i bir Eyyûbî hükümdarı olan Selahaddin Eyyûbî sayesinde kazanmışlardı. Fakat bu devletin sonu da Selahaddin Eyyûbî'nin yeğenleri olan Melik Kâmil ve Melik Eşref'in elinden olmuştur.

Âmid ve Hısn Keyfâ'nın Eyyûbîler tarafından ele geçirilmesi ile Anadolu Selçukluları ve Eyyûbîler arasındaki tampon bölge de ortadan kalkmış oluyor ve bu durum, Ortadoğu'nun iki güçlü devletinin sıcak temasa geçmesine neden oluyordu. Nitekim Âmid'in Eyyûbîlerin eline geçmesini Alaaddin Keykubad hiç de iyi karşılamamış ve 631/1233 yılında Eyyûbî askerleri, Keykubad'ın elindeki Gerger ve Keferzak kalelerine saldırırken, Selçuklu askerleri de Eyyûbîler'e ait olan Hısn Keyfâ, Erzen ve Meyyâfârikîn şehirleri çevresini yağmalamışlardır[525]. Anadolu Selçukluları daha sonraki yıllarda özellikle Âmid'i devamlı surette sıkıştırmış ve sonuç olarak 1240 yılında Âmid, el değiştirerek Anadolu Selçuklularının eline geçmiştir.

Söz konusu bölge uzun süre iki hanedan arasında gerginliğe yol açtığı için Ortadoğu’nun bu iki büyük gücü Yassıçemen’de yaptıkları ittifakı Moğollar karşısında gerçekleştirememiş ve 1243’de Doğu Anadolu’daki tek derli toplu güç olan Anadolu Selçuklularını Kösedağ’da yenen Moğollar, gayet kolay bir şekilde Kuzey Suriye’ye sokulmuşlardır.

[526]

B) Alaaddin Keykubad'ın Ahlat'ı Ele Geçirmesi

Melik Kâmil'in, kardeşi Melik Eşref'le birleşerek Âmid Artuklularına son vermesi Anadolu Selçukluları ile Eyyûbîler arasında Celaleddin Hârizmşah tehdidi nedeniyle küllenmiş olan rekabeti yeniden ortaya çıkardı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Alaaddin Keykubad'ın, Doğu Anadolu'da dikkatini yoğunlaştırdığı asıl nokta Moğol tehdidiydi. Anadolu Selçuklu sultanı, her hareketini bu tehdide göre ayarlıyordu. Âmid Artuklularının yıkılması üzerine Anadolu Selçukluları ile Eyyûbîler arasındaki tampon bölge ortadan kalkmıştı. Alaaddin Keykubad, Ahlat örneğinde olduğu gibi Eyyûbîlerin Âmid ve çevresini de gereği gibi koruyamamalarından korkuyordu.

Hatırlanacağı gibi Anadolu Selçuklu sultanı, Ahlat'ı Yassıçemen savaşı sonrasında Melik Eşref'e iade ettiği gibi Oltu ve çevresini de yine ona mülk olarak vermişti. Herbert Jansky'nin de belirttiği üzere esasen Alaaddin Keykubad, bu şekilde davranmakla Moğol tehdidine karşı son derece büyük bir ittifakın da temellerini atmış oluyordu. Böylelikle Anadolu Selçukluları ile Moğollar arasında Eyyûbî meliklerinin en güçlülerinden biri olan Melik Eşref'in kontrolü altında bir tampon bölge oluşturuluyordu. Moğollar, Anadolu'ya girmek istedikleri zaman ister istemez Melik Eşref'e ait topraklardan geçecekler, bu da Melik Eşref'le beraber diğer Suriye meliklerini ve akabinde de dışarıdan gelen tehdidler karşısında kardeşi el-Eşref'e her zaman destek veren Mısır hâkimi Melik Kâmil'i harekete geçirecekti. Böylelikle Keykubad, Ahlat ve Oltu'yu el-Eşref'e vermek suretiyle esasen Selçuklular ile Eyyûbîler arasında da doğal bir ittifakın temellerini atıyordu[527].

Fakat Alaaddin Keykubad bir şeyi hesaplamamıştı. Eyyûbî melikleri ve özellikle de Melik Eşref için Suriye, Anadolu'daki Eyyûbî topraklarından daha öncelikliydi. Bu nedenle Melik Eşref, Anadolu'da olan bitenle ilgilenmek yerine Suriye'deki otoritesini daha da pekiştirmeyi tercih etti. Bunun sonucunda da Ahlat ve civarındaki beldeler gerek ticarî, gerekse askerî açıdan Celaleddin'in yaptığı ağır tahribatın izlerini taşımaktan kurtulamadılar. Daha önce de değindiğimiz gibi Yassıçemen Savaşından sonra el-Eşref, Ahlat'ta fazla durmamış ve artık bir harabe haline gelmiş

olan şehrin idaresi ile ilgili işleri gerekli kişilere tevdî ettikten sonra şehri terk etmiştir. Alaaddin Keykubad, Kafkaslardan Anadolu'ya açılan kapı durumundaki Ahlat'ın mevcut halinden hiç de hoşnut değildi.

629/1231 yılında meydana gelen bazı gelişmeler Alaaddin Keykubad'ın endişelerinin hiç de yersiz olmadığını gösterdi. Celaleddin Hârizmşah'ın ölümünden sonra, Moğolar'a ait keşif birlikleri Erciş, Ahlat, Bitlis, Meyyâfârikîn gibi Eyyûbî hanedanının elindeki beldeleri yağmaladıkları gibi Anadolu Selçuklularının en önemli merkezlerinden biri olan Sivas'a kadar sokulmuşlardı[528]. Bu durum üzerine Alaaddin Keykubad endişeye kapılarak aralarında kendi saray gulâmlarının da bulunduğu seçkin bir kuvveti Kemaleddin Kamyâr'ın komutasında Sivas'a göndermişti. Kamyâr, Sivas'a ulaştığı zaman Moğolların kısa bir süre önce bu havaliden ayrıldığını öğrendi. Emrindeki kuvvetlerle Erzurum'a kadar ilerleyen Kamyâr, burada iken Moğollar'ın hareket üsleri olan Mugan'a döndüklerini ve onların Anadolu'ya girme nedenlerinin Gürcü kraliçesi Rosudan'ın tahrikleri olduğunu öğrendi[529]. Bunun üzerine Selçuklu ordusu Gürcü ülkesine başarılı bir sefer yaptı. Bu sefer sonunda Gürcülere ait bazı kaleler ele geçirildiği gibi, ayrıca Rosudan'ın Erzurum'un eski hâkimi Mugiseddin Tuğrulşah'ın oğlundan olan kızının da Alaaddin Keykubad'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendirilmesi kararlaştırıldı[530].

Tüm bu gelişmeler Anadolu Selçuklu sultanını Doğu Anbadolu'nun güvenliği konusunda bir takım endişeler duymaya sevketti. Bu nedenle Alaaddin Keykubad, 630/1232 yılında Doğu Anadolu'da daha önce Melik Eşref'in egemenliğine verdiği tampon bölgeyi doğrudan kontrolü altına almaya karar verdi. Bu amaçla Gürcistan seferinden dönmüş olan Emir Kemaleddin Kamyâr'ı Moğol akınları ve Yassıçemen Savaşı sonrasında başsız kalan Harezmli emirlerin akınlarına marûz durumdaki Ermeniye bölgesini ele geçirmek ve buradaki asayişi sağlamakla görevlendiridi[531].

Kemaleddin Kamyâr, Kayseri – Sivas – Erzincan ve Erzurum güzergâhını takip ederek Ahlat'a ulaştı. Selçuklu emiri Ahlat'ta birkaç itibarlı kişi tarafından karşılandı. Bu insanlar biraz Celaleddin Hârizmşah'ın istilasından sonra beldelerinin harabeye dönmüş olması nedeniyle ve biraz da Melik Eşref tarafından unutulmanın vermiş olduğu buruklukla Kamyâr'ı ve beraberindeki Selçuklu askerlerini sevinçle karşıladılar. Ahlat'ta bir

müddet dinlenen Kamyâr, Moğol ve Harezm akınları nedeniyle harabe haline gelmiş olan Bitlis, Van, Adilcevaz gibi beldeleri de ele geçirdikten sonra durumdan Alaaddin Keykubad'ı haberdar etti. Gelişmelerden fazlasıyla memnun olan Keykubad, Sahib Ziyaeddin Karaarslan, Müstevfî[532] Saadeddin Erdebilî ve Kadı Şerafeddin oğlu Pervane Taceddin'i Ahlat'a göndererek bölgenin tahririnin yapılması ve buradan elde edilecek vergi miktârının düzenlenmesi ile görevlendirdi. Ayrıca Kemaleddin Kamyâr'ı da Ahlat Kalesinin tamiri ile vazifelendirdi. Kamyâr, bu görev nedeniyle Adilcevaz'a giderek oradan kireç temin etmiş ve kalenin onarım işlerini tamamlayarak, Ahlat kalesini muhtemel bir Moğol saldırısına karşı sağlamlaştırmıştır. Daha sonra Kamyâr, yine Alaaddin Keykubad'ın emriyle kalenin yönetimini Sinaneddin Kaymaz'a bırakarak Alanya'da bulunan Anadolu Selçuklu sultanının yanına gitmiştir.

Alaaddin Keykubad, Ahlat'ın imarı maksadıyla bölgeye tohum ve büyükbaş hayvan gönderdiği gibi Ahlat halkından alınan vergilerin miktârını da azaltarak şehirde ticarî hayatın yeniden canlanmasını ve Ahlat'ın eski günlerdeki gibi önemli bir merkez olmasını amaçlamıştır[533]. Keykubad'ın almış olduğu bu tedbirler kısa bir süre için de olsa semeresini vermiş ve çeşitli beldelere dağılan Ahlat halkından bir grup eski memleketlerine geri dönmüşlerdir[534].

Ahlat ve çevresinin Alaaddin Keykubad tarafından ele geçirilmesi Anadolu'nun güvenliği açısından elzemdi. Ancak bu durum Eyyûbîler özellikle de Melik Eşref tarafından asla kabullenilmemiş ve kısa bir süre sonra Eyyûbîler'le Anadolu Selçuklu Devleti arasında çıkacak olacak savaşın en önemli sebeplerinden biri de Ahlat'ın el değiştirmesi olmuştur.

[535]

C) Melik Eşref ve Melik Kâmil'in Diğer Eyyûbî Melikleri ile Beraber Anadolu'ya Girmesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi Alaaddin Keykubad'ın Doğu Anadolu'nun olası bir Moğol saldırısına karşı güvenliğinin sağlanması amacıyla el-Eşref'in elinde bulunan Ahlat ve civarını ele geçirmesi, iki hanedan arasında büyük bir gerginliğe sebep oldu. Melik Eşref, Anadolu Selçuklu sultanının her ne sebeple olursa olsun bir oldu bitti ile Doğu Anadolu'daki topraklarını ele geçirmesi karşısında sessiz kalamazdı. Bu nedenle o, Mısır'da bulunan ağabeyi el-Kâmil'e haber yollayarak Ahlat ve civarındaki mülkünü geri almaya yardım etmesini rica etti. Zaten Âmid'i ele geçirerek Anadolu'nun güneyinde önemli bir üs elde etmiş olan Melik Kâmil, hâkimiyet sahasını daha da genişletmek ve Halep – Trabzon, Halep – Samsun ticaret yollarının önemli güzergâhlarından olan Sivas, Malatya, Erzurum ve Erzincan gibi önemli merkezleri ele geçirerek ekonomik gücünü arttırmak maksadıyla Anadolu'ya büyük bir sefer düzenlemeye karar verdi[536]. Bu nedenle Melik Kâmil 631/1233 yılı başlarında Mısır ordusunu hazırlayarak kardeşi el-Eşref'in elinde bulunan Dımaşk'a geldi[537].

Melik Kâmil daha Mısır'da iken Suriye'deki Eyyûbî meliklerine haber göndererek Anadolu'ya yapılacak bir sefer için Dımaşk'ta toplânmalarını bildirmiştir. Bu nedenle Melik Kâmil'in Dımaşk'a gelmesinden birkaç gün sonra Hıms hâkimi Melik Mücahid, Hama hâkimi Melik Muzaffer ve Kerek hâkimi Melik Nâsır Davud b. Melik Muazzam askerleriyle beraber Dımaşk'a vardılar[538].

Dımaşk'tan Hıms'a doğru yola çıkan el-Kâmil, akabinde 631/1233 yılının Ramazan ayında Selemiyye'ye vardı. Selemiyye'de iken Halep hâkimi Melik Aziz'e haber gönderen el-Kâmil, emrindeki Eyyûbî ordusu ile el-Aziz'e ait olan Menbic şehrine ineceğini bildirdi ve onun gerekli tertibatı alıp bir miktâr da yardım kuvveti göndermesini istedi. Melik Kâmil'in bu isteği üzerine el-Aziz, Menbic'te gerekli hazırlıkları yaptığı gibi amcası Melik Muazzam Fahreddin Tuğrulşah yönetiminde bir Halep askerî birliğini de Anadolu'ya yürüyen Eyyûbî ordusunun hizmetine gönderdi. Yine bu kuvvetlerle beraber çok sayıda askerî malzeme ve cephane göndermeyi de ihmal etmedi[539]. Halep'ten gelen askerî kuvvetle daha da güçlenen el-Kâmil ve kardeşi el-Eşref, Menbic'in kuzeybatısında yer alan Tell-Bâşir'e

yöneldiler. Önemli bir ticaret kavşağı olan Tell-Bâşir'de Bire (Birecik) hâkimi Melik Zâhir ve onun kardeşi Sümeysat hâkimi Melik Mufaddal b. Melik Efdâl orduya katıldılar. Ayrıca bu kuvvetlere Halep hâkimi Melik Aziz'in kardeşi Ayıntab hâkimi Melik Salih b. Melik Zâhir, Meyyâfârikîn hâkimi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi, Ca'ber Kalesi hâkimi Melik Hâfız Nureddin Arslanşah ve ismi kaynaklarda belirtilmeyen diğer Eyyûbî melikleri de katıldılar. Eyyûbî ordusunda yer alan meliklerin sayısı bu katılımlarla 16'yı bulmuştur[540]. Ayrıca Eyyûbî melikleri haricinde Harput ve Mardin Artukluları ile beraber Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü de bu orduya asker verdiler[541]. Tell-Başir'den Bire'ye gelen el-Kâmil, burada ordusuna bir geçit resmi yaptırır. Bire'den Hısn Mansur[542] (Adıyaman) yoluyla[543] Anadolu'ya giren Melik Kâmil, Nehru'l-Ezrak'a[544] geldiği zaman Anadolu'nun iç kısımlarına açılan derbentlerin Selçuklu askerleri tarafından tutulduğunu gördü. Zira Alaaddin Keykubad, el-Kâmil ve el-Eşref komutasında güçlü bir Eyyûbî ordusunun üzerine yürüdüğünü çok önceden haber almış ve gözde emirlerinden Kemaleddin Kamyâr'ı Nehru'l-Ezrak yakınlarından Anadolu'ya açılan derbentleri korumakla görevlendirmişti. Derhal harekete geçen Kamyâr, Anadolu'ya açılan bu geçitlerin bir kısmını ağaçlar ve taşlar vasıtasıyla kapatmış, bazı geçitlerin kilit noktalarına da adamlarını yerleştirerek bu geçitlerin kullanımını imkansız hale getirmişti[545].

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Melik Kâmil, derbentleri zorlamaya karar verdi. Selçuklu ordusu ile Eyyûbî ordusu arasında meydana gelen çatışmalarda kesin bir sonuç alınamadığı gibi Eyyûbî ordusunda da bir müddet sonra yiyecek sıkıntısı yaşanmaya başladı.

Bununla beraber derbentlerdeki savaşın gidişâtını asıl değiştiren, Eyyûbî melikleri arasında çıkan bir dedikoduydu. Derbentlerdeki savaşın tüm hızıyla devam ettiği bir sırada Hıms hâkimi Melik Mücahid, Melik Eşref'e gelerek "Eğer Melik Kâmil Anadolu'da hâkimiyet kurarsa, bizim Suriye'deki mülklerimizi elimizden alır ve bunların karşılığında Anadolu'dan mülkler verir. Dımaşk'ı Anadolu'dan başka bir belde ile değiştirmek zorunda kaldığını düşünebiliyor musun?" demiştir. Bu sözleri yerinde bulan Melik Eşref endişeye kapılmış, Melik Mücahid'in sözlerini diğer Eyyûbî meliklerine de nakletmiştir. Eyyûbî melikleri el-Mücahid ve el-Eşref liderliğinde bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra

Anadolu’daki harekâtı ağırdan almaya ve Alaaddin Keykubad’a gizlice haber göndererek onunla anlaşmaya karar verdiler[546]. Fakat Eyyûbî meliklerinin Anadolu Selçuklu sultanına yazdığı mektuplar Melik Kâmil’in eline geçti ve Eyyûbî sultanı Melik Mücahid ile Melik Eşref’in başını çektiği çok büyük bir ihanet ile karşı karşıya olduğunu anladı. Mevcut kritik ortama bir de Eyyûbî ordusundaki yiyecek sıkıntısı eklenince el-Kâmil, önce Behisni’ye sonrada Hısn Mansur’a çekilmeye karar verdi. Ordusunda meydana gelen yiyecek sıkıntısı nedeniyle Hısn Mansur’u şiddetli bir biçimde yağmalayan el-Kâmil’in yanına Harput hâkimi geldi[547].

Harput hâkimi, Anadolu’ya giren Eyyûbî ordusuna asker yardımında bulunmuştu. Bu nedenle, Anadolu Selçuklu sultanı tarafından cezalandırılmaktan korkuyordu.

Harput hâkimi Nureddin Artukşah, derbentleri aşamadığı için Anadolu’ya giremeyen Melik Kâmil’e, Harput üzerinden Anadolu’ya girmeyi teklif etti. Böylelikle Nureddin Artukşah büyük bir kumar oynamış oluyordu. Harput hâkiminin bu teklifini değerlendiren el-Kâmil, güvenebileceği tek Eyyûbî meliki olan Hama hâkimi ve aynı zamanda damadı konumundaki Melik Muzaffer’i ve gözde emirlerinden Şemseddin Savvab’ı ve Fahreddin Banyasî’yi 5000 civarında bir seçme kuvvetle Harput üzerinden Anadolu’ya girmekle görevlendirdi[548].

Diğer yandan kısa sürede Harput hâkiminin Alaaddin Keykubad tarafından cezalandırılmaktan boş yere korkmadığı ortaya çıktı. Melik Kâmil’in çekilmesinden ve diğer Eyyûbî kuvvetlerinin de bölgeyi terk etmesinden sonra Keykubad, derbentlerde bulunan askerlerini Harput’a doğru sevk etti.

Selçuklu ordusu Harput’a doğru geldiği zaman burada Hama hâkimi Melik Muzaffer komutasındaki Eyyûbî ordusu ile karşılaştı. Her ne kadar kaynaklarımız Eyyûbî kuvvetlerinin 2500 – 6000 arasında değişen sayıda bir askerî kuvvetten müteşekkil olduğunu söylüyorsa da Anadolu Selçuklu kuvvetlerinin sayısı hakkında sadece İbn Vâsıl 12 000 rakamını verir[549].

Selçuklu ordusu Harput önlerine geldiği zaman Eyyûbî birliklerinin karşısında mevzî almış ancak saldırıya geçmeden Kemaleddin Kamyâr’ın gelerek ordunun başına geçmesi beklenmiştir. Fakat Kamyâr’ın gecikmesi üzerine Emir Mübarizeddin Çavlı ve Emir Şemseddin Altunaba hücum

emrini vermişler, sabahtan başlayan savaş ikindi vaktine doğru Selçuklu ordusunun zaferi ile neticelenmiştir. Melik Muzaffer, Şemseddin Savvab ve Fahreddin Banyasî yanlarındaki bir grup Eyyûbî askeriyle beraber Harput Kalesine sığındılar. Eyyûbî askerlerinin bir bölümü ise Harput Kalesi çevresindeki ribatlara sığınmıştı[550].

Selçuklu askerleri ribatları kolayca ele geçirdikten sonra Harput'u sıkı bir muhasaraya aldılar. Öte yandan Harput hâkimi Nureddin Artukşah büyük bir hata yapmış ve Eyyûbî ordusunun olası bir mağlubiyeti sonrasında Harput'un kuşatılması halinde kalede meydana gelebilecek yiyecek sıkıntısını hesaplamamıştı. Harput kalesindeki sınırlı yiyecek Eyyûbî askerlerinin de kaleye sığınması ile kısa sürede tükenmiş ve bunun sonucunda da kaledeki Anadolu Selçuklu askerlerince muhasara edilmesinin 24. gününde Harput hâkimi ve Eyyûbî ümerâsı teslim olmak zorunda kalmışlardır.[551].

Bu amaçla Selçuklu ümerâsı ile yapılan anlaşma gereğince Artukşah'ın ve Eyyûbî ümerâsının Harput Kalesinden hiçbir şey almamak şartıyla çıkıp gitmelerine izin verilecekti. Fakat müdafîler kaleden yaya olarak indiklerinde Anadolu Selçuklu askerleri onların çevresini kuşattı ve Hama hâkimi el-Muzaffer ile Şemseddin Savvab'a kendileri ile Alaaddin Keykubad'ın görüşmek isteğini bildirirler. Bunun üzerine her ikisi de Alaaddin Keykubad'ın katına çıktı ve onun katında büyük iltifatlara nâil olup hil'âtlendikten sonra ülkelerine dönme konusunda serbest bırakıldılar[552].

Harput'un son Artuklu hâkimi Nureddin Artukşah'ın kaleden inerek Harput'u Selçuklu kuvvetlerine teslim etmesi ile beraber bu şehirdeki 60 yıllık Artuklu hâkimiyeti de sona eriyordu. Selçuklu askerleri daha sonra Harput'a bağlı yedi kaleyi de teslim almışlardır. Öte yandan Nureddin Artukşah, Alaaddin Keykubad'ın huzuruna çıkarılmış ve ondan Alaşehir ile çevresindeki bazı yerleri iktâ olarak almıştır[553]. Böylelikle Anadolu Selçuklu hükümdarı, Doğu Anadolu'nun önemli beldelerinden biri olan Harput'u da Moğollara karşı oluşturduğu savunma setinin içine dahil ederken, Erzurum ve Erzincan hâkimlerine yaptığı gibi Harput hâkimine de Anadolu'nun iç kesimlerinde bir iktâ vermiştir.

Öte yandan Melik Kâmil'de Hama hâkimi olan damadı Melik Muzaffer'in Harput önlerindeki mağlubiyetinin haberini alınca Anadolu'da daha fazla kalmamış ve Suveyda üzerinden Mısır'a dönmüştür. Böylelikle Melik Kâmil'in Anadolu'daki önemli ticaret yollarını ele geçirmek ümidiyle düzenlediği bu büyük sefer Eyyûbîler açısından tam bir prestij kaybıyla sonuçlandığı gibi Suriye'deki Eyyûbî melikleri ile Mısır hâkimi Melik Kâmil arasında da bir soğukluğa yol açmış ve ilerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi Suriye'deki melikler, Dımaşk hâkimi Melik Eşref'in liderliğinde el-Kâmil'e karşı kendi aralarında bir ittifak kurma yoluna gitmişlerdir.

[554]

D) Alaaddin Keykubad'ın Melik Kâmil'in el-Cezîre'deki Beldelerine Saldırması

Melik Kâmil'in Anadolu'dan ayrılıp Mısır'a dönmesi ile beraber Alaaddin Keykubad'da kış mevsimini geçirdiği Alaiye'ye çekilmişti. Melik Kâmil'in Anadolu'ya yaptığı seferin bir yıl sonrasında Keykubad, güneydoğu Anadolu'daki Selçuklu nüfuzunu daha da güçlendirmek için Harran, Ruha ve Rakka'ya bir sefer tertiplemeye karar verdi. Bu nedenle 632/1234 yılı baharında Alaiye'den harekete geçen Anadolu Selçuklu sultanı, Konya ve Aksaray'dan geçerek Kayseri'ye ulaştı. Burada Selçuklu ordusunu toplayan Alaaddin Keykubad, İbn Bîbî'deki kayda göre 50.000 kişilik bir orduyu Emirü'l-Ümerâ Kemaleddin Kamyâr komutasında Harran, Ruha ve Rakka'nın zabtı ile görevlendirdi[555]. Mardin Artukluları da Keykubad'ın bu seferi esnasında askerleriyle Selçuklu ordusunu desteklemişlerdir[556].

Öncelikle Ruha (Urfa) üzerine yürüyen Selçuklu ordusu, mancınıklar kurarak şehri muhasara altına alır. Ruha kalesi uzun müddet kuşatmaya dayanır. Ancak kuşatma esnasında Ruha Kalesi müdafîlerinin Anadolu Selçuklu ordusuna küfürler yağdırması üzerine gayrete gelen Selçuklu ordusu şehrin surlarına mancınıklar vasıtasıyla delikler açmak ve surlara merdiven dayamak suretiyle kaleyi işgal etmeyi başardı[557]. Bu kuşatma sırasında Urfa'da bulunan doğunun Kadıu'l-kudat'ı Alaaddin'in üzerine mancınık taşlarından biri düşmüş ve ilmi ile meşhur olan bu zât, kuşatma esnasında ölmüştür[558]. Ele geçirilen Ruha, Selçuklu askerlerince şiddetli bir biçimde yağmalanmış ve özellikle 631/1233 yılındaki Anadolu seferinden dönen Melik Kâmil'in Ruha'ya kendi hazinesinin önemli bir bölümü ile beraber önemli miktârda savaş malzemesi de bırakması nedeniyle zengin bir ganimet ele geçirmişlerdir. Keykubad, muhasara nedeniyle harap bir hale gelen Ruha'nın surlarını tamir ettirerek içine bir miktâr muhafız bıraktırmıştır[559].

Ruha'dan Rakka'ya yönelen Selçuklu ordusu kısa bir mücadeleden sonra burayı da ele geçirdi ve daha sonra kuzeye yönelerek Harran'a gelen Selçuklu askerleri, daha önceleri Melik Eşref'in el-Cezîre'deki seferlerinde askerî üs olarak kullandığı ama 632/1234 yılı itibariyle el-Kâmil'in elinde olan Harran kalesini muhasara ettiler. Harran kalesi, kuşatmaya hazırlıklı olup İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre kalede Eyyûbî askerleri haricinde

Gürcü ve Frenk askerleri ile beraber Tarsus'tan gelen bir yardım kuvveti de bulunmaktaydı[560].

Bu nedenle Harran, Selçuklu ordusuna uzun bir müddet dayanabilmiştir. Bununla beraber kaleye yardım amacıyla gelen askerlerden bir kısmı Harran'lı kadınlara çirkin hareketlerde bulununca halk ile yardıma gelen bu kuvvetler arasında çatışmalar yaşanmış ve sonuç olarak Harran eşrâfı içlerinden seçtikleri birkaç temsilciyi Melikü'l-Ümerâ Kemaleddin Kamyâr'ın huzuruna göndermişler, kaleyi Selçuklu kuvvetlerine teslim etmeleri karşılığında canlarına dokunulmamasını talep etmişlerdir. Kâmyar da kaleden kadın ve çocukları dışında hiçbir şey çıkarmamaları karşılığında Harran halkına eman vermiştir. Böylelikle Harran'a giren Selçuklu ordusu burada da çok sayıda ganimet elde etmiştir. Toplanan ganimetin bir bölümü Alaaddin Keykubad'ın emriyle Harran Kalesinin tamiri ve kale iaşesinin temini için kullanılırken, geri kalan ganimet Malatya'ya gönderilmiştir[561]. Bu şekilde el-Cezîre'deki seferini tamamlayan Selçuklu ordusu kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle Malatya'ya dönmüştür.

[562]

E) Melik Kâmil'in el-Cezîre Seferi

Keykubad'ın el-Cezîre'ye düzenlediği sefer sonrasında bölgedeki nüfuzu ağır bir darbe yiyen el-Kâmil, 633/1235 yılında bölgeye bir sefer düzenlemeye karar verir. Cemaziyelevvel ayında[563] Melik Kâmil, yanında kardeşlerinden Dımaşk hâkimi Melik Eşref ve Meyyâfârikîn hâkimi Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi olduğu halde el-Cezîre'ye girdi[564].

Melik Kâmil ve kardeşleri öncelikle Ruha üzerine yürüdüler. Eyyûbî ordusuna karşı direnemeyen Ruha, bir müddet sonra teslim oldu. Melik Kâmil, teslim olan Ruha Kalesinin surlarını bir dahaki sefer mevsiminde Selçuklu kuvvetlerince yeniden ele geçirilmesini engellemek için yıktırdı ve sonrasında da Harran'a yöneldi. Harran da Cemaziyelahir ayında teslim oldu ve Melik Kâmil gerek Ruha, gerekse Harran'da ele geçirdiği Selçuklu askerlerini zincire vurarak Mısır'a gönderdi. Ayrıca bu şehirlerdeki sanatkar ve eşrâfın bir kısmını zorla Mısır'a göç ettirdi[565].

Bu suretle el-Cezîre'de kendisine ait iki önemli merkezi Anadolu Selçuklularından geri alan el-Kâmil, daha sonra Keykubad'a el-Cezîre'ye yaptığı sefer esnasında destek veren Mardin Artuklularını cezalandırmaya karar verdi. Bu amaçla Duneysir üzerine yürüyen Melik Kâmil, Artuklular tarafından kurulmuş olan bu çok önemli ticaret merkezini şiddetli bir şekilde yağmalayarak tahrip etti. Duneysir bu olaydan sonra eski önemini yitirdi. Yağmanın şiddetinden nasibini almayan tek yer ise Duneysir Ulu Cami idi[566].

Melik Kâmil ve kardeşleri Duneysir'de bulundukları sırada Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü'den bir mektup aldılar. Lü'lü bu mektubunda Moğollar'ın büyük bir kuvvetle harekete geçerek Dicle'yi aştıklarını ve Sincar civarına sokulduklarını haber veriyordu[567]. Bu haber üzerine el-Eşref, kış mevsimini geçirdiği en önemli beldelerden biri olan Sincar'ı korumak maksadıyla ağabeyine geri dönme konusunda baskı yaptı ve Eyyûbî sultanı bunun üzerine el-Cezîre seferine son verdi. Bununla beraber Eyyûbî ordusu, Sincar'a ulaşmakta gecikince Moğollar şehrin muhafızı olan Muineddin b. Kemaleddin b. Muhacir'le savaşa tutuştular. Yenilen Muineddin, şehir kapısının önünde Moğollar tarafından katledildi. Sincar ve çevresi Moğollar

tarafından yağmalandığı gibi Moğollar, Sincar üzerinden Suriye'ye gitmekte olan bir ticaret kervanına da saldırarak kervanı yağmalayıp, tacirlerin tümünü de öldürdüler. Bununla beraber el-Kâmil ve el-Eşref'in Fırat'ı geçtiğini haber alan Moğollar, hızlı bir şekilde bölgeyi terk ettiler[568].

Öte yandan Eyyûbîler Sincar'da yedikleri ağır darbenin hemen akabinde Anadolu'da da ağır bir darbeye marûz kaldılar. Eyyûbî ordusunun el-Cezîre'deki Ruha, Harran ve Duneysir şehirlerinden çekilmesini fırsat bilen Selçuklu ordusu, Mardin Artuklu ordusu ile birleşerek Nusaybin'i kuşattı. Sıbt'ın ifadesiyle Selçuklu ordusu, el-Kâmil'in Duneysir'de yaptığının daha beterini Nusaybin'de gerçekleştirdi[569]. Buradan Âmid üzerine yürüyen Kadı Şerefeddin Erzincanî'nin oğlu Pervane Taceddin komutasındaki Selçuklu ordusu[570] Âmid'i muhasara altına aldıysa da güçlü surlara ve yeterli mühimmata sahip olan kaleyi ele geçiremedi. Kış mevsiminin yaklaşması üzerine Selçuklu ordusu geri döndü.

Âmid seferinin başarısız olması ile Melik Eşref dönemindeki Anadolu Selçuklu- Eyyûbî münasebetlerinin son perdesi de kapanmış oldu. El-Cezîre ve güneydoğu Anadolu'daki önemli ticarî güzergâhların hâkimiyeti nedeniyle iki hanedan arasında süren bu çekişme 635/1237 yılında Alaaddin Keykubad ve Melik Eşref'in ölümü, 636/1238 yılında da Melik Kâmil'in ölümü ile duraklamıştır. Keykubad ve el-Kâmil'in yerine geçen çocukları II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Melik Âdil, babalarının yerini dolduramamışlardır. Her iki hanedan da 1240'lı yıllardan sonra gittikçe ağırlığını hissettiren Moğol tehdidi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Selçuklular, Alaaddin Keykubad gibi dirayetli, ileriyi gören bir sultanı, Eyyûbîler ise el-Kâmil gibi karizmatik ve güçlü bir sultan ile el-Eşref gibi tecrübeli ve mücadeleci bir meliki arar olmuşlardır.

Sonraki yıllarda el-Cezîre'deki ticarî merkezler için yapılan mücadelede en önemli adımı 638/1240'da Âmid'i ele geçiren Anadolu Selçukluları atmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, babasının siyasetini devam ettirmek istemiş, bu amaçla Sümeysat'ı ele geçirdiği gibi Meyyâfârikîn'i de muhasara altına almıştır. Ancak Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'nin bağlılığını sunması üzerine Meyyâfârikîn muhasarasını kaldırmıştır. Bununla beraber 1243 yılında gerçekleşen Kösedağ hezimeti ile beraber

Selçukluların kendi içine kapandıklarını el-Cezîre'deki ticaret yollarının da özellikle Moğol istilasının ilk günlerinde ağır darbe yediğini görürüz.

[571]

V. Melik Eşref'in Suriye'deki Eyyubî Melikleri ile Birleşerek Melik Kâmil'e Karşı Tavır Alması ve Ölümü

Melik Kâmil ve Melik Eşref, kardeşleri olan Dımaşk hâkimi Melik Muazzam'ın ölümüne kadar sürekli olarak ittifak halinde kalmışlar ve Melik Eşref el-Cezîre'den, Melik Kâmil ise Mısır'dan Suriye'yi baskı altında tutmuşlardır. Ancak Melik Muazzam'ın ölümü ve kısa bir süre sonra da Dımaşk'ın Melik Eşref'in eline geçmesi her şeyi değiştirmiş bu olaydan sonra iki kardeş arasında gizli bir rekabet ortaya çıkmıştır. Melik Kâmil ve Melik Eşref arasındaki bu gizli rekabet Eyyûbî sultanının 632/1234 yılında Anadolu'ya düzenlediği sefer esnasında iyice su yüzüne çıkmış ve el-Eşref Hıms hâkimi olan Melik Mücahid ile ittifak kurarak Suriye'deki Eyyûbî meliklerinin pek çoğu da arkasında olduğu halde açıkça Melik Kâmil'e cephe almıştı. Melik Kâmil, bu sefer esnasında emri altındaki Eyyûbî meliklerinin Anadolu Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad'a gizlice mektup gönderdiklerini öğrenince dehşete düşmüş, bu nedenle de acele bir şekilde sefer tamamlanmadan Mısır'ın yolunu tutmuştur[572].

Bununla beraber Anadolu'ya yapılan son sefer akabinde Melik Eşref, görünüşte de olsa Melik Kâmil'e itaate devam etmiştir[573]. Fakat Anadolu'ya yapılan bu başarısız harekât, iki kardeş arasındaki münasebetler hususunda çok önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Harekât sonrasında bir durum değerlendirmesi yapan el-Eşref, Dımaşk'a sıkışıp kaldığını ve Ahlat'ın kaybıyla beraber el-Cezîre'deki beldelerinin neredeyse tümünü yitirmiş olduğunu fark etmiştir. Hem Mısır hem de el-Cezîre istikametinden Suriye'yi abluka altına almış olan el-Kâmil'in Suriye'deki Eyyûbî melikleri ile yapacağı başarılı bir ittifak el-Eşref'i, elindeki en önemli merkez olan Dımaşk'tan da edebilirdi. Nitekim Hama hâkimi Melik Muzaffer, gerek Hama'yı Melik Kâmil'in sayesinde elde etmesi dolayısıyla ve gerekse de onun damadı olması nedeniyle Mısır hâkimine sempati besliyordu. Dımaşk'ın eski hâkimi olan ve 634/1236 yılına gelindiğinde Kerek hâkimi konumunda bulunan Melik Nâsır b. Melik Muazzam ise Dımaşk'ı elinden aldığı için amcası el-Eşref'e diş biliyordu ki el-Kâmil'in Suriye'deki olası bir müttefik arayışında Melik Nâsır'ın onun yanında yer

alması hiç de zor olmayacaktı. Halep'te ise 634/1236 yılında Melik Aziz ölmüş, yönetim onun annesi ve aynı zamanda hem Melik Kâmil'in hem de Melik Eşref'in kız kardeşi olan Dayfa Hatun'un eline kalmıştı. Bu nedenle Halepliler, mevcut şartlar karşısında sessizliklerini korumayı tercih ediyorlardı.

Bu durumda Suriye'de Melik Eşref'i doğrudan destekleyebilecek tek Eyyûbî meliki olarak Hıms hâkimi Melik Mücahid kalıyordu. Nitekim Melik Eşref ve Melik Mücahid, Anadolu seferi esnasında kendi aralarında anlaşmışlar ve el-Kâmil'e karşı ortak hareket etmeye karar vermişlerdi.

Melik Eşref ile Melik Kâmil arasında gerginliği arttırıcı en önemli sebeplerden biri Âmid Artukluları'nın topraklarının paylaşımı hususuydu. Melik Kâmil, Âmid Artukluları'na son verince bu devletin en önemli iki merkezi olan Âmid ve Hısnkeyfâ'yı kendi topraklarına katmış ve sefer esnasında kendisine büyük yardımda bulunan kardeşi Melik Eşref'e hiçbir beldeyi vermemişti. Melik Eşref ise özellikle Ahlat'ın elinden çıkmasından sonra en azından Hısnkeyfâ'nın kendisini avutmak amacıyla ağabeyi tarafından mülküne katılacağını ümit ediyordu. Ancak onun bu ümidi boşa çıktı[574].

Öte yandan Melik Kâmil, el-Cezîre'ye yöneldiği zaman Dımaşk'tan geçiyor ve ordusuyla beraber uzun müddet burada ikâmet ediyordu. Onun bu ikâmeti esnasında ordusunun bütün ihtiyaçlarını Melik Eşref karşılıyordu. Bu durum hem Melik Eşref'e ağır bir külfet getiriyor hem de el-Eşref bir zamanlar kendi beldeleri olan bir bölgeye giden Mısır askerlerini beslemek zorunda kaldığından söz konusu durum onun gücüne gidiyordu[575].

Ancak iki kardeş arasındaki gerginlik Melik Kâmil'e ait olan el-Cezîre'deki beldelerden Rakka'nın Melik Eşref tarafından istenmesi üzerine su yüzüne çıktı. Melik Eşref 634/1236 yılında ağabeyi Melik Kâmil'e bir mektup yazdı. O, mektubunda "Bana Dımaşk'ı verdin, karşılığında ise şarkta ki (el-Cezîre) topraklarımı aldın oysa Dımaşk'tan bana bir hayır olmadığı gibi artık el-Cezîre'den de elim ayağım kesilmiştir" dedikten sonra, el-Cezîre'deki beldelerden Rakka'nın kendisine verilmesini talep etmiştir. Melik Eşref, bu isteğine gerekçe olarak Anadolu'ya yapılan seferlerde askerlerini konaklatıp, hayvanlarını dinlendirebileceği bir beldesinin olmayışını göstermiştir. Emirlerinden Felekeddin b. Mesirî'yi de bu amaçla ağabeyine elçi olarak göndermiştir[576].

Melik Kâmil, kardeşinin bu isteğini ilk önce nezaketle geri çevirmiş ve ona elçi Emir Felekeddin aracılığıyla 10 000 dinar göndererek gönlünü almaya çalışmıştır[577]. Ancak el-Eşref bu duruma sert tepki göstermiş ve ağabeyine gönderdiği mektuplardan birinde "Bu para benim için nedir ki? Ben bu parayı iki emirime bahşiş olarak veriyorum" demiştir. Kardeşinin bu sözlerine sinirlenen Melik Kâmil ise ona aynı şekilde ağır bir cevapla mukabele etmiş ve "Emevîler'in başkenti olan Dımaşk'a sahip olması ona yetmiyor mu? Eşref mülkü ne yapacak? Şarkıcılarla işret meclisinde bulunması ve onların mesleğini öğrenmesi kendisine yeterde artar" diyerek açıkça hakarete varan sözler sarf etmiştir[578]. Sıbt İbnü'l-Cevzî, bu sözler üzerine Melik Eşref'in hiddetlenerek "Yemin ederim ki ona haddini bildireceğim" dediğini ve akabinde de Hıms hâkimi Melik Mücahid'e haber göndererek Melik Kâmil'e karşı ittifak teklifinde bulunduğunu kaydeder[579].

Melik Mücahid, el-Eşref'in bu teklifini kabul etmiştir. Melik Eşref kardeşi Melik Kâmil'e karşı daha da güçlü olması gerektiğini bildiğinden Halep hâkimi olan Melik Aziz'in annesi Dayfa Hatun'a, Hama hâkimi Melik Muzaffer'e, Kerek hâkimi Melik Nâsır Davûd'a ve Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad'a da mektuplar yazarak adı geçen kişileri Melik Kâmil'e karşı bir ittifak oluşturmaya davet etmiştir.

Melik Eşref ilk olarak Hıms hâkimi Melik Mücahid'in tavsiyesiyle Hama hâkimi Melik Muzaffer'e ittifak teklifi yaptı. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi Melik Muzaffer, el-Kâmil'e olan bağlılığıyla tanınıyordu ve şayet Melik Muzaffer ittifaka razı edilirse Suriye'de muhalefet yapması söz konusu olan tek melik de ittifaka dahil edilmiş olacaktı. Melik Muzaffer içten içe kayın pederi olan Melik Kâmil'i desteklemesine rağmen Melik Eşref'le ittifak yapmaya mecbur kalmıştır. Zira Hama ile Mısır arasında Dımaşk ve Hıms şehirleri vardı. El-Eşref ile el-Mücahid'in, Hama hâkiminin söz konusu ittifaka katılması için güç kullanmaya karar vermeleri durumunda Melik Muzaffer çok zor durumda kalacağından Melik Eşref'in söz konusu teklifini kabul etmiştir. Bununla beraber Melik Mücahid, Hama hâkiminin bu sözünü yeterli bulmamış olacak ki Melik Muzaffer'den, bizzat Dımaşk'a giderek Melik Eşref ile yüz yüze görüşmesini ve ittifaka dahil olduğunu bizzat bu görüşmede dile getirmesini istedi. Çaresiz kalan Melik Muzaffer, Dımaşk'a gelerek Melik Eşref ile görüştü ve onunla Melik Kâmil'e muhalefet etme hususunda istemeden de olsa anlaştı[580].

Melik Eşref, Melik Muzaffer'i ittifaka dahil ettikten sonra Halep melikesi olan kız kardeşine ve Halep ümerasına da mektup yazarak Melik Kâmil'in ihtirasının artık dizginlenemez olduğunu ve Halep'in de eğer önlem alınmazsa bu ihtirasa kurban gidebileceğini açık bir dille anlattı. Dayfa Hatun, Halep ümerası ile istişare ettikten sonra Melik Eşref'in etrafında toplanan bu ittifaka dahil olmaya karar verdi[581].

Melik Eşref daha sonra Anadolu Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad'a Dımaşk kadısı Şemseddin Hoyî'yi göndererek onuda ittifakına dahil etmek için harekete geçti. Bu sırada Melik Eşref'in hazırladığı elçilik heyetine Melik Mücahid kendi adamlarından Şerefeddin Abdülaziz Muhammed el-Ensarî'yi Halepliler ise meşhur tarihçi Kemaleddin İbnü'l-Adim'i katarak Kayseri'ye gönderdiler[582]. Elçiler Kayseri'ye geldikleri zaman Alaaddin Keykubad'ın ölüm haberi ile karşılaştılar. Bunun üzerine Gıyaseddin Keyhüsrev'e taziyelerini bildiren elçiler, ondan el-Kâmil'e karşı kurulan ittifaka katılma sözü aldıktan sonra geri döndüler[583].

Böylelikle 634/1236-1237 yılında Melik Eşref, büyük bir diplomatik başarı göstererek Anadolu Selçukluları, Hıms ve Halep Eyyûbîleri ile güçlü bir ittifak oluşturmayı başarmış, Hama hâkimi olan ve Melik Kâmil'e bağlılığıyla bilinen Melik Muzaffer'i ise görünüşte de olsa bu ittifaka dahil ederek en azından etkisiz hale getirmişti.

Melik Eşref'in Suriye'deki son hedefi Kerek hâkimi bulunan ve Dımaşk'ı elinden almış olduğu yeğeni Melik Nâsır Davûd b. Melik Muazzam'ı da bu ittifaka dahil edebilmekti. Bu amaçla Melik Eşref, Melik Nâsır'a kendisiyle ittifak yapması halinde onu kızıyla evlendirerek kendisine veliahd yapacağını bildirdi. Zira Melik Eşref'in erkek evladı olmadığı için bir varisi de bulunmuyordu.

Ancak Melik Eşref'in elçisinin Kerek'e geldiği günlerde Melik Kâmil'in elçilikle görevlendirdiği Kadı Eşref b. Kadıu'l Fadıl Abdürrahim Beysanî de Kerek'e geldi. Diplomatik dili kullanmakta oldukça mahir olan bu zât, Melik Nâsır'la yaptığı görüşmede ona el-Kâmil'in şu sözlerini nakletti: " Sen, Melik Eşref'in kalleşliğini bilirsin. Baban öldüğünde ona sığındın ve benim yanımdan ayrıldın. O ise sana ihanet ederek Dımaşk'ı elinden aldı. Eğer sen, benim huzuruma çıkıp bana sığınsaydın mülkünden hiçbir şey kaybetmezdin. Benim işittiğime göre o sana kendi beldelerine veliahd olmanı teklif etmiş. Bense daha gerçekçi bir teklif yapıyor ve

Dımaşk'ın yanısıra Melik Eşref'in elindeki bütün mülkü teklif ediyorum."[584]

Kadı Eşref b. Kadıu'l Fadıl'ın naklettiği sözler ile kafası iyice karışan Melik Nâsır, annesi ile durumu istişare etmeye karar verdi. Melik Muazzam'ın hanımı olan annesi, oğluna Mısır Sultanı el-Kâmil'e yanaşmasını çünkü onun sözlerinde haklı olduğunu ve Eyyûbî ailesinin büyüğü olduğunu söyledi. Bu sözler üzerine en-Nâsır, Melik Eşref'in elçisini geri yollarken, Kadı Eşref b. Kadıu'l Fadıl'ı, Kerek'te alıkoydu ve onun onuruna büyük bir ziyafet tertip etti. Melik Kâmil, en-Nâsır'ın bu tavrından haberdâr olunca fazlasıyla sevinmiş ve Melik Nâsır'a gönderdiği ikinci bir heyetle de daha önce bulunduğu tekliflere sadık kalacağına dair söz vermiştir[585].

Tüm bu gelişmeler üzerine Melik Eşref, Suriye'deki müttefikleri ile beraber Melik Kâmil'e bir elçi gönderdi[586]. Melik Kâmil'in huzuruna gelen elçiler ona el-Eşref ve müttefiklerinin şu taleplerini ilettiler: "Biz Suriye melikleri olarak senden Mısır'dan çıkmamanı ve Suriye'ye gelmemeni istiyoruz." Melik Kâmil bu istek karşısında hiddetlenmiş ve aynı elçilik heyetiyle gönderdiği mesajda "Mübarek olsun. Kendi aranızda anlaşmışsınız. O zaman sizde benim beldelerime taarruz etmeyeceğinize söz verin ki ben de istediğinizi kabul edeyim" sözlerini sarf etmiştir[587].

Bu son mektuplaşmalarla Eyyûbî hanedanı içinde oluşan iki zıt kutup artık iyiden iyiye açığa çıkmış ve Eyyûbî hanedanı bir iç savaşın eşiğine gelmiştir. Halep, Hıms ve Dımaşk Eyyûbîleri bir tarafta yer alırken, Kerek hâkimi Melik Nâsır Melik Kâmil'in yanında yer almayı tercih etmiştir. Zira Kerek, Suriyeli müttefiklerin güneyinde bulunuyordu ve en-Nâsır'ın Melik Kâmil'den yardım almasını engelleyecek hiçbir güç yoktu. Oysa Melik Kâmil'e sadık bir başka Suriye meliki olan Hama hâkimi Melik Muzaffer'in durumu farklıydı. Hama, Halep ile Hıms ve Dımaşk arasında sıkışıp kaldığı için Suriyeli müttefik güçlerin tam ortasında yer alıyordu. Bu nedenle Melik Muzaffer, el-Eşref'in kurduğu bu ittifaka kerhen katılmış, ancak onun ölümü ile beraber ilk yaptığı iş bu ittifaktan ayrılmak olmuştur.

Melik Eşref'in elçileri Melik Kâmil'in yanından Dımaşk'a döndüklerinde bir sürprizle karşılaşmışlardır. Çünkü Dımaşk'ın hâkimi Melik Eşref, uzun süredir midesinden çektiği rahatsızlık nedeniyle vefat etmiştir. Melik Eşref, 4 Muharrem 605 / 27 Ağustos 1237 günü Perşembe'yi Cumaya bağlayan gece Dımaşk'ta hayata gözlerini kapamıştır.

Kaynaklarımız Melik Eşref'in ölüm nedeni hakkında genellikle sessizliklerini korurlar fakat İbn Vâsıl, onun midesinden kaynaklanan Zerb isimli bir hastalık sebebiyle öldüğünü kaydeder. Onun verdiği bilgilere göre Melik Eşref, midesinden kaynaklanan bu hastalık nedeniyle hayatının son demlerinde çok acı çekmiştir. Ölmeden kısa bir süre önce canı et çekmiş, bunun üzerine önüne et getirilmiştir. Ancak Melik Eşref, etten bir parça yedikten sonra bunu hazmedemeyerek geri çıkarmış ve bir müddet sonra da ölmüştür.

Melik Eşref ölmeden evvel daha önce Melik Âdil'in tedavisi ile de uğraşan Dımaşk'ın meşhur tabiplerince de muayene edilmiş ancak bu hekimler el-Eşref'in bu hastalığına son verecek yada acısını dindirebilecek bir çare bulamamışlardır. Bunun üzerine son çare olarak devrin meşhur tabibi Muvaffakeddin İbrahim'e başvurulmasına karar verilmiştir. Söz konusu hekim uzun süre arandıktan sonra Urfa'da, Makam-ı İbrahim'de bulunmuş ve derhal Dımaşk'a getirilmiştir. Onun getirilmesine Melik Eşref sevinmiş, ancak ona sitem etmekten de geri kalmayarak "Ey hekim neredeydin?" diye sormuştur. Muvaffakeddin ise "Ey Melik, Makam-ı İbrahim'de senin için dua ediyordum" diye cevap vermiştir. Melik Eşref ise "Dua etmen güzel ancak şu anda senin tıp bilgin benim daha çok işime yarar" diye mukabelede bulunmuştur. Herşeye rağmen Muvaffakeddin İbrahim'de Melik Eşref'in hastalığına bir çare bulamamış ve onun Dımaşk'a gelmesinden iki gün sonra el-Eşref 57-58 yaşlarında olduğu halde hayata gözlerini kapamıştır.

VI. Melik Eşref'in Aile Hayatı ve Alimlerle Münasebetleri

A) Melik Eşref'in Aile Hayatı

Melik Eşref, kaynakların verdiği bilgilere göre aile hayatına düşkün bir mizaca sahiptir. Nitekim kaynaklar onun içki mübtelası olması haricinde üstün meziyetlere sahip bir insan olduğu, yakınlarına ve teb'asına karşı büyük ihsanlarda bulunduğu yönünde müttefiktirler.

Araştırmamız esnasında Melik Eşref'in iki hanımının ve bir kızının varlığına tesadüf ettik. Melik Eşref'in kaynaklarda zikredilen ilk hanımı Musul hakimi olan ve el-Eşref'in 600/1203-1204 yılında savaşarak yendiği Nureddin Arslanşah'ın kız kardeşidir. Melik Eşref söz konusu yılda meydana gelen savaşta sadece Arslanşah'ı yenmekle kalmamış, iki taraf arasında yapılan antlaşmada Atabekiyye binti İzzeddin Mesut b. Mevdûd b. Zengî'nin de el-Eşref'le evlendirilmesine karar verilmişti. Melik Eşref'in 576/1180 veya 578/1182 yılında doğmuş olduğu düşünülürse ilk evliliğini gerçekleştirdiği zaman yaklaşık olarak 23-24 yaşlarında olduğu ortaya çıkar. Melik Eşref'in bu hanımı 642/1244 yılına kadar Dımaşk'ta yaşamış ve başta Dımaşk'ın Salihiyye mahallesindeki Atabekiyye medresesi olmak üzere pek çok hayır müessesesi yaptırmıştır. Nitekim kendisinin türbesi de Kasiyûn Dağı eteklerinde bulunan Atabekiyye Medresesi'nin bahçesindedir.

Melik Eşref'in kaynaklarımızda zikredilen ikinci hanımı ise Kürt asıllı bir Gürcü komutanı olan Emir İvane'nin kızıdır. Emir İvane, emrindeki güçlü bir Gürcü ordusuyla Rabiü'l-ahir 607/Eylül-Ekim 1210 tarihinde o zamanlar Melik Eşref'in kardeşi olan Melik Evhad'ın elinde bulunan Ahlat'ı kuşatmıştır. Bu muhasara esnasında Gürcü askerleri, Ahlat kalesinden çıkış yapacak olan Eyyubî askerlerini tuzağa düşürmek maksadıyla kalenin çevresine üzeri çalı çırpıyla örtülü hendekler kazmışlardır. İvane, sarhoş bir haldeyken kendi adamlarının kazmış olduğu bu hendeklerden birine düşmüş ve durumu farkeden Eyyubî askerlerinden bir grup da kaleden çıkarak İvane'yi yakalamıştır. Melik Evhad, İvane'ye gayet iyi davranmış ve onunla bir de anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre İvane 200.000 dinar kurtuluş akçesi verecek, 2000 müslüman esiri serbest

bırakacak, Ahlat'a komşu olan ve kendisinin kontrolünde bulunan 21 kaleyi el-Evhad'a terkedecek ve son olarak da kızını Melik Evhad'ın kardeşi olan Melik Eşref ile evlendirecekti.

Emir İvane, serbest kaldıktan sonra verdiği bütün sözleri tutmuş ve bu arada kızını da Melik Eşref'le evlendirmiştir. Bu hatun Arap kaynaklarında Gürciye Hatun adıyla anılır. Melik Eşref'in Gürciye Hatun'dan bir de kızı olmuştur ki kaynakların kaydettiği Melik Eşref'in tek çocuğu da işte bu kızdır. Jacqueline Sublet, 685/1286 yılında Bahrî Memlüklüler zamanında bu hatunun mallarının hile ile müsadere edilişini anlattığı makalesinde onun hakkında detaylı bilgiler verir. Onun verdiği bilgilere göre Melik Eşref, ölmeden önce Dımaşk yakınlarındaki Hazrama ve Neyreb beldelerinde hatırı sayılır büyüklükte bir arazinin yanı sıra pekçok değerli mücevheri de kızına bırakmıştır. El-Eşref hayatının son günlerinde kızını Kerek hakimi olan ve Dımaşk şehrini elinden aldığı yeğeni Melik Nâsır Dâvûd ile evlendirerek onu veliahdı yapmaya niyetlenmiştir. Ancak Melik Nâsır bu teklife sıcak bakmamış ve Melik Eşref'in Dımaşk'ı hile ile elinden almış olması nedeniyle diğer amcası Melik Kâmil'e yanaşmıştır. Bu durum üzerine Melik Eşref'in kızı, babasının ölümünden bir süre sonra amcasının oğlu olan Melik Cevad Yunus b. Şemseddin Mevdûd ile evlendirilmiştir.

640/1242 yılında kocasının, Dımaşk'ın yeni hakimi olan amcası Melik Salih İsmail b. Melik Âdil tarafından ortadan kaldırılmasından sonra dul kalan bu hatun 689/1290 yılından sonra ölmüştür[588].

[589]

B) Melik Eşref'in Âlimler İle Olan Münasebetleri

Eyyûbî hükümdarlarının Selahaddin Eyyûbî ile başlayan, kardeşi Melik Âdil ve oğulları tarafından da devam ettirilen Sünnî âlimleri yanlarından ve meclislerinden ayırmama politikasını Melik Eşref de sürdürmüştür. Melik Eşref de diğer pek çok Eyyûbî meliki gibi cedel, mantık ve kelâm ilimlerine sıcak bakmamış, bunun yerine müfessir, muhaddis ve fakihlerle beraber olmayı tercih etmiştir. Bu yönüyle el-Eşref, kardeşi ve Dımaşk'ın eski hâkimi Melik Muazzam'dan ayrılır.

Melik Eşref, özellikle çevresinden hadis alimlerini ayırmayan bir insandı. Devrin meşhur muhaddisi Zebidî'yi, Bağdad'dan Dımaşk'a getiren Melik Eşref, ona büyük ikramlarda bulunmuş ve Dımaşk halkı Zebidî'den Sahih-i Buharî ve diğer büyük hadis kitaplarını dinlemişlerdir[590].

Yine Melik Eşref, 628/1231 yılında yapımına başladığı ve 630/1233 yılında tamamlanan Darü'l-Hadisü'l-Eşrefiye'nin ilk müderrisi olarak da devrin bir başka büyük muhaddisi olan İbnu's-Salah'ı tayin etmiş ve kendisi de onun meclislerinden hazır bulunmuştur[591].

Kaynaklarımızın Melik Eşref'in münasebette bulunduğunu kaydettiği bir başka âlim Kur'an okumada büyük bir şöhret kazanmış olan Zeradü'd-Dımeşkî'dir. Bu zât, 613/1216 yılında Ahlat'ta bulunan Melik Eşref'in yanına gitmiş ve ona Kur'an okumuştur. Sıbt'ın naklettiğine göre Melik Eşref, Zeradü'd-Dımeşkî'nin de hazır bulunduğu bir mecliste ona içki ikram etmiştir. Zeradü'd-Dımeşkî önce bu teklifi reddetmiş, ancak Melik Eşref'in aşırı derecede ısrar etmesi üzerine içkiden biraz içmiştir. Bu durum karşısında Melik Eşref, elini yumruk yapıp yumruğunu ısırmış ve Zeradü'd-Dımeşkî'ye "Allah'ın bu kadar emrini ve 114 sûresini ezberlediğin halde nasıl olur da böyle bir şey yaparsın? Şayet bana mülküm ile Kur'an arasında bir seçim yapmam teklif edilse ben ikincisini tercih ederdim" demiştir. Bu olayı Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye, Zeradü'd-Dımeşkî bizzat gözyaşları içinde anlatmış ve bu olaydan sonra adı geçen âlim Melik Eşref'in gözünden düştüğü için Ahlat'tan Dımaşk'a gitmiştir[592].

Melik Eşref, muhaddislere düşkün olduğu kadar Hz. Muhammed'e olan sevgisi ile de tanınır. Onun saltanatı döneminde Nizam b. Ebi'l-Hadid et-Tacir isimli birisi Hz. Muhammed'in sandaletlerine sahipti. Melik Eşref,

önce bu sandaletleri satın almak istemiş ancak Nizam b. Ebi'l-Hadid'i ikna edememiştir. Bununla beraber Melik Eşref, en azından sandaletlerin tekine sahip olmayı şiddetle arzulamış, fakat söz konusu sandaletlere bir zarar gelmesini istemediği için bundan da vazgeçmiştir. Nizam b. Ebi'l-Hadid ölüm döşeğinde iken sandaletleri Melik Eşref'e vasiyet etmiş, el-Eşref de bunları Darü'l-Hadisü'l-Eşrefiye'de yaptırttığı özel bir bölümde muhafaza altına almıştır[593].

Melik Eşref'in, din âlimleri dışında meclislerinden eksik etmediği bir diğer âlim grubu da hekimlerdir. Ebu Muhammed Abdurrahman Mühezzebeddin ed-Duhvar b. Ali[594] daha Melik Eşref Ahlat hâkimi iken onun iltifatına mazhar olmuş ve Melik Eşref'in özel doktorluğunu yapmıştır. Melik Eşref'in hizmetine giren bir diğer tabip ise Ebu Muhammed Abdurrahman'ın öğrencilerinden olan ve aynı zamanda fıkıh ilminde de söz sahibi bir insan olan Bedreddin Muzaffer b. Kadıu'l-Ba'lebek Mecdeddin Abdurrahman'dır[595]. Bu zât hocası ile beraber Melik Eşref'in özel doktorluğunu da yapmıştır. Yine Melik Eşref'in hayatının son anlarında tedavisi ile uğraşan Muvaffakeddin İbrahim'i de unutmamak gerekir.

Melik Eşref'in değer verdiği bir başka âlim ise Miratü'z-Zeman adlı tarih kitabının sahibi olan Dımaşklı âlim Sıbt b. Cevzî'dir. Melik Eşref, Sıbt'ın Emeviye Camii'nde verdiği vaazlara bizzat katıldığı gibi yine bu büyük âlimin çıkmış olduğu seyahatlerden sonra Dımaşk'a dönmesi esnasında da zaman zaman onu bizzat karşılamaya çıkardı. Sıbt, 630/1232-1233 yılında Mısır'a yaptığı bir seyahatte Dımaşk'a dönerken Darü'l-Üsame yakınlarında konaklamış, ancak Melik Eşref Dımaşk'ın dışında bulunduğu için Sıbt'ı bizzat karşılayamamıştır[596].

Son olarak Melik Eşref, bazı Sünnî âlimler tarafından büyük eleştirilere maruz kalan İbnü'l-Arabî'nin de kitaplarını okumakta yada en azından kütüphanesinde muhafaza etmekteydi[597].

Tüm bunlara rağmen Melik Eşref, muhaddis, fakih, hekim ve kârîlere gösterdiği bu muhabbetin en ufak bir zerresini bile cedel, kelam ve mantık ilimleri ile uğraşan âlimlere göstermemiştir. Melik Eşref 626/1229 yılında Dımaşk'ı ele geçirdikten sonra medreselerde, yukarıda zikredilen ilimlerin öğretilmesini kesinlikle yasaklamış ve bu ilimleri öğretmede ısrar eden âlimleri sürgün edeceğini beyan etmiştir. O, Dımaşk medreselerinde bu ilimlerin yerine hadis, fıkıh ve tefsir derslerinin okutulmasını emretmiştir.

Bu sebeple Melik Muazzam ve onun oğlu Melik Nâsır Davûd devrinde Dımaşk’ta zirveye ulaşan felsefe ve kelâm ilmi Melik Eşref devrinde tam anlamıyla bir çöküntü yaşamıştır[598].

Melik Eşref’in kelâm ilmi ile uğraşan âlimlere gösterdiği tepki en ziyade ünlü kelâmcı Seyfeddin Âmidî’nin nezdinde müşahhaslaşmıştır. Seyfeddin Âmidî devrin ünlü kelâmcılarından olup Melik Muazzam’ın daveti üzerine Hama’dan Dımaşk’a gelmiştir. Burada, Melik Muazzam ve onun oğlu Melik Nâsır Davûd devirlerinde Aziziye medresesinde ders veren Âmidî, Melik Eşref’in Dımaşk’ı ele geçirmesiyle görevinden azledilmiş ve öğrencilerine ders vermesi engellenerek sıkı bir göz hapsine alınmıştır. Sonuçta Seyfeddin Âmidî azledilişinden bir müddet sonra 80 yaşını geçmiş olduğu halde 631/1233 yılında Dımaşk’ta vefat etmiştir[599].

Melik Eşref, Kelâm ile uğraşan âlimlerin yanı sıra Sünniliğe aykırı bir takım davranışlarda bulunan şeyhleri de baskı altında tutmuştur. Rıfaî şeyhlerinden Ali el-Harirî’nin, müritleri ile beraber şeriatı hafife alan bir takım davranışlarda bulundukları haberi kendisine iletilince Melik Eşref, adı geçen şeyhi Dımaşk kalesi yakınlarındaki Azeta kalesine hapsetmiştir. Şeyh Harirî, ancak el-Eşref’in ölümünden sonra hapisten kurtulabilmiştir[600].

Tüm bu bilgilerden sonra sonuç olarak şöyle bir özet yapabiliriz. Eyyûbî meliklerinin hemen hepsi Filistin sahiline yerleşen Haçlılarla ve Eyyûbî ailesinin diğer üyeleri ile mücadele etmeyi en önemli siyasetleri olarak benimsemişler ve bu mücadeledeki en büyük destekçileri olan Sünnî halkın yanı sıra Abbasî halifesinin de tam desteğini sağlamak amacıyla Sünnî akideye sıkı sıkıya bağlanmışlardır. Bu nedenle felsefe, kelâm ve mantık gibi aklî ilimlerin yerine Sünnî akidenin teşvik ettiği hadis, tefsir ve fıkıh ilimleri ile uğraşanlara büyük destek vermişlerdir. Melik Eşref de bu duruma en güzel örneklerden birini teşkil eder.

[601]

Dördüncü Bölüm

[602]

MELİK EŞREF DÖNEMİNDE İMÂR FAALİYETLERİ

Eyyûbîler'in feodâl bir düzeni benimsemeleri siyasî yönden bir dezavantaj gibi görünürse de kültür ve imâr faaliyetleri yönünden büyük bir avantajdır. Bu sayede her mahallî Eyyûbî meliki kendi beldesinde önemli imâr ve kültür faaliyetlerinde bulunuyor, böylelikle başta bu mahallî meliklerin merkezleri olmak üzere Eyyûbî ülkesinin pek çok şehri ihyâ edilmiş oluyordu. Kahire, Dımaşk, Halep, Hama, Hıms, Kerek, Ba'lebek, Ruha ve Meyyafarıkîn şehirleri bu durumun en güzel örneklerini teşkil ederler.

Melik Eşref de diğer Eyyûbî melikleri gibi fırsat bulundukça imâr faaliyetlerinde bulunmuştur. Kaynaklar, onun bilhassa hadis ilmine düşkünlüğünü ve yaptırdığı darü'l-hadisleri övgüyle anlatırlar. Anadolu'da Melik Eşref'ten günümüze yadigâr kalan eserler çok sınırlıdır ve bunlar bugünkü Urfa ile Silvan'da yer alır. Bundan da el-Cezîre ve Ahlat hükümdarlığı pek buhranlı geçen el-Eşref'in Anadolu'da yeteri kadar imâr faaliyetlerinde bulunamadığı sonucunu çıkarabiliriz. Diğer yandan el-Eşref'in Dımaşk'taki hükümranlık dönemi imâr faaliyetleri açısından son derece verimli geçmiş ve başta darü'l-hadisler ile camiler olmak üzere pek çok bina inşa edilmiştir.

Çalışmamızın bu kısmında Melik Eşref dönemi imâr faaliyetlerini kendisi tarafından gerçekleştirilen imâr faaliyetleri ve çevresindekiler tarafından gerçekleştirilen imâr faaliyetleri olmak üzere iki ana kısma ayıracağız. Bu eserleri de camiler, darü'l-hadisler ve askerî eserler olmak üzere sınıflandıracağız. Tüm bu tasnifler kronolojik sıra esas alınarak yapılacaktır.

[603]

I. Melik Eşref Tarafından Girişilen İmâr Faaliyetleri

[604]

A) Camiler

1. *Halîlu'r-Rahman Camii*: Araştırmacı Cihat Kürkçüoğlu, Urfa'da yer alan Halîlu'r-Rahman Caminin güneydoğu köşesine bitişik kare gövdeli kesme taş minarenin batı ve kuzey cephelerindeki kitâbelerde caminin 608/1212 yılında Meyyafarıkîn Eyyûbî meliklerinden Melikü'l-Eşref Muzaffereddin Musa tarafından yapımının emredildiğine dair bir kitâbenin mevcudiyetinden bahseder. Her ne kadar Cihat Kürkçüoğlu *Şanlı Urfa Camileri* adlı eserine bu kitâbenin bir fotoğrafını koymuşsa da maalesef fotoğraf çok karanlık çıkmıştır ve kitâbe okunamamaktadır. Kaynaklarda bahsedilmeyen bu camiden Cihat Kürkçüoğlu'nun zikrettiği söz konusu kitâbe vesilesiyle haberdar oldum[605]. Fakat Urfa'ya yaptığım bir seyahat sonrası ben de bu kitabeleri görme ve fotoğraflama imkanı buldum.

2. *Meyyafarıkîn'de Bir Minare Kitabesi*: Bugünkü Silvan şehrinin yaklaşık 1,5 km. dışında yer alan ve yıkık durumda bulunan bu minarenin varlığını, hayatını Meyyafarıkîn tarihini araştırmaya adamış merhum Süleyman Savcı'ya borçluyuz. Süleyman Savcı, üstü yıkık bir durumda günümüze ulaşan bu minarede Eyyûbî meliklerinden Meyyafarıkîn'e sıra ile hâkim olmuş olan üç kardeşin yani, el-Evhad, el- Eşref ve el- Muzaffer Şihabeddin Gazi'nin isimlerini okumuştur. Eserin günümüze dört tabakası ulaşmıştır. İlk tabakada el –Evhad'ın, ikinci tabakada el- Eşref'in isimleri okunurken üçüncü tabakada herhangi bir kitâbe yoktur. Dördüncü ve son tabakada ise el- Muzaffer Şihabeddin Gazi'nin ismi okunur[606]. Eserin bu şekilde inşaa edilmesi her tabakanın ayrı bir Eyyûbî meliki zamanında yapıldığı ve muhtemelen inşasının Şihabeddin Gazi zamanında son bulduğunu gösterir. Zaten bu son melik Meyyafarıkîn'e yaklaşık çeyrek asır boyunca hâkim olmuştur.

3. *Cerrah Camii*: Dımaşk'ta Babu's-Sagir kapısının dışındadır. Melik Eşref burayı 631/ 1233 yılında yaptırdı. Caminin inşası bittikten sonra buraya önemli vakıflar da bağışladı[607]. Bunlar arasında Dımaşk'ın

dışında Zuazziyye adlı bir mera köyü ve Dımaşk'ta yer alan Kuyumcular çarşısındaki dükkanlarında bir kısmı vardı[608]. Yine Melik Eşref camideki hatip için her ay 50 dirhem ve camide görevlendirilen 10 kurradan her biri için ayda 10 dirhem verilmesini de şart koşmuştur. Cami 642 yılında yanmış, fakat kısa bir süre sonra yenilenmiştir[609].

4. *Tevbe Camii*: Yine Dımaşk'ta, Akabine bölgesinde yaptırılmış olup, inşâ tarihi 632/1234 yılı idi. Bu camiinin bulunduğu yerde eskiden Zincarî diye bilinen bir han vardı. Bu han, muhtemelen Melik Eşref'in Kudüs'te yetiştirilmesiyle görevlendirilmiş olan Emir Fahreddin Osman ez-Zincarî tarafından yaptırılmış olmalıdır[610]. Zamanla han İbn Şeddâd'ın ifadesine göre şarkıcı ve kötü kadınların yer aldığı çirkin işlerin irtikab edildiği bir yer haline gelmiştir. Melik Eşref, bir kötülük yuvası haline gelen bu hanı yıktırarak 632/1234 yılında Tevbe Camii'ni inşâ ettirmiştir[611]. Caminin adı bu nedenle Tevbe camii olmuştur. Melik Eşref buranın hatipliğine Rukne'd-Tusî'yi tayin etmiştir. Fakat kısa bir süre sonra bu zâtın adı uygunsuz bir takım fiillerle beraber anılır olmuştur. Zamanın şairlerinden Şerefeddin b. Uneyn, Melik Eşref'e şikayet bâbında onun hakkında şu dizeleri söylemiştir:

"Ey zamanın adaletiyle meşhur meliklerinin önde geleni
ve bana büyük bir emanet yükleyen Tevbe Camii
Bundan öncede burada birileri elinde kadehle şarkı söylüyordu.
Burası önceden de öyleydi ve hala meyhane gibidir.
(Ey Melik) orayı eski haline döndür ve emniyetini sağla

Ruknü'd-Tusî, hakkında çıkan bu yakışıksız ifadeler yüzünden Dımaşk'ı terk etti. Yerine Şeyh Bedreddin Yahya b. Şeyhü'l-İmam İzzeddin b. Abdüsselam tayin edildi[612]. Yine İbn Şedddad, Melik Eşref'in bu cami için de önemli vakıflar bağışladığını belirtirse de bunlar hakkında bilgi vermez.

[613]

B) Darü’l-Hadisler

1. *Darü’l-Hadisü’l-Eşrefiyye*: Melik Eşref emriyle Dımaşk’ın doğu kalesi kapısı yakınında ve Asruniyye medresesinin batısında 628/1231 yılında yapımına başlanan bu medrese, 630/1233 yılında tamamlanmıştır. Melik Eşref, medresenin yapılabilmesi için Eyyûbî Emirlerinde Emir Sârimeddin Kaymaz b. Abdullah en-Necmî’nin evini ve bu evin bitişiğinde bulunan hamamı satın almıştır. Her iki binayı da yıktıran Melik Eşref, evin bulunduğu yere bir darü’l-hadis ve hamamın olduğu yere de Şeyhü’l-Müderris için bir ev inşâ ettirmiştir[614]. 630 senesinin Şaban ayında büyük bir törenle hizmete açılan darü’l-hadisin ilk şeyhi meşhur muhaddis İbnü’s-Salah[615] olmuş ve açılışta bir ders vermiştir. Melik Eşref ayrıca Nizam b. Ebi’l Hadid’in elinde bulunan ve onun ölümüyle Melik Eşref’e vasiyet edilen Hz. Peygamber’in sandaletlerini de darü’l-hadisü’l Eşrefiyye’ye koymuştur[616]. Melik Eşref, 635/1237 senesinde ölünce bu darü’l-hadis’in bahçesinde yer alan türbesine gömülmüştür.

Mısırlı tarihçi Ahmed Çelebi, Melik Eşref’in Dımaşk’ta yaptırdığı bu darü’l-hadis’in vakfiyenamesinin yazma halinde Şam’da Selahaddin el-Müneccid’in hususî kütüphanesinde bulunduğunu kaydeder. Ahmed Çelebi, bu vakfiyenamede yer alan ve öğrencilere verilecek para miktarını belirleyen esasları, *İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi* adlı eserinde, vakfiyenameden iktibasla anlatır. Buna göre: “Medresede okuyan her talebeye 8 dirhem verilir. Bu miktar çok çalışanlara arttırılır, az çalışanlardan eksiltilir. Dinleyicilerden her birisine üç veya dört dirhem verilir. Üstünlük gösterenlere ise daha da arttırılır. Aralarında fevkalade başarı sağlayanların hakkını 8 dirheme kadar yükseltmek caizdir. İçlerinden birisi bir hadis kitabını ezberlerse hocanın ona bahşiş vermesi gerekir.”[617].

Kaynaklar Melik Eşref’in bu darü’l-hadise de önemli vakıflar bağışladığını bildirirlerse de bu vakıfların neler olduğu hakkında bilgi vermezler[618].

[619]

C) Askerî Yapılar

1. *Meyyafarıkîn Surlarının Kuzey Kapısındaki Tamir Kitâbesi*: Bugün Silvan'da Kulfa Kapısı diye bilinen ve eski Meyyafarıkîn şehrinin kuzey kapısı mevkiinde bulunan bu kapının Melik Eşref'in emri ile tamir edildiğine dair olan dört satırlık bir kitâbedir. Kitâbeyi Max von Berchem şu şekilde okumuştur: " Daha önce Babü'l-Marra diye anılan ve şu anda Babu'l-Ferec kapısı diye bilinen bu kapının tamiri efendimiz Melik Eşref tarafından emredildi. O, Sultanımız Melik Adil'in oğludur, Melik Muzaffer, Şah-ı Ermen ve Farslıların sultanıdır. Bu inşaat Ebu Said Altunba'nın gözetimi altında yapıldı. Hatib Şemsuddin Ebu'l Me'ali el-Hac Sabıkuddin de inşaatın yapımında hazır bulundu"[620].

Kitâbede de zikredildiği gibi bu bir tamir kitâbesidir. Max von Berchem, kitâbede adı geçen Ebu Said Altunba ve Vaiz Şemsuddin Ebu'l-Me'ali el-Hac Sabıkuddin'in Melik Eşref'in bendeleri olduğu kanısındadır ki[621] her ikisi de kaynaklarda Melik Eşref'le ilişkisi olan kişiler arasında yer almazlar. Bundan başka von Berchem, kitâbeyi yazan kişinin adını da Ebu'l-Alâ b. Ebu'l-Feth olarak okumuştur.

Süleyman Savcı ise bu kitâbenin 1940'lı yıllardaki hali hakkında bize malûmat verir. Celî sülüs tarzda yazılan kitâbenin kendi zamanına ancak yarısının ulaşabildiğini ve kitâbenin pek çok kırık parçasının da kapının yanında yerde yattığını belirtir. O da kitâbeyi von Berchem'le aynı şekilde okumuş olup, sadece bu inşaatın Ebu Said Altunba'nın gözetiminde yapıldığına dair olan kısmı zikretmez. Belki de bu kısım yerde yatan parçalar arasında yer alıyordu[622]. Süleyman Savcı bu kitabenin resmini verirse de maalesef okuyabilmek mümkün olmadığı için kendisinin okuyuşuna itibar ettik.

[623]

II. Melik Eşref Zamanında Gerçekleştirilen Diğer İmâr Faaliyetleri

Bu bölümde Melik Eşref'in çevresinde yer alan insanlardan kasıt Eyyûbî hanedanı mensupları ve Dımaşk'ta Melik Eşref'in çevresinde yer alan ümerâdır. Bu dönemde, yukarıda zikredilen insanların da katkısıyla Dımaşk; Konya, Bağdat, Semerkant gibi İslam dünyasının en büyük ilim merkezleri arasında konumunu daha da yükseltecek ve İslam alimleri nazarında oldukça rağbet gören bir yer olacaktır.

A) Medreseler

1. *er-Rükniyye Beranîyye ve er-Rükniyye Cevanîyye*: Her iki medresenin bânisi Melik Adil'in anne tarafından kardeşi olan Felekeddin Süleyman'ın azâdlı kölesi ve aynı zamanda el- Adil, el- Muazzam, el- Eşref'in hizmetinde bulunan emirlerden Ruknüddin Mengürüs'tür. Bu medreselerden ilki 625/1228 yılında Şafiîler için ikincisi ise 631/1233 yılında Hanefîler için yapılmıştır.

2. *Medresetü'l-İzziyye Beranîyye ve Cevanîyye*: Her iki medrese de Melik Muazzam'ın azâdlı kölelerinden İzzeddin Aybek el- Muazzamî tarafından 626/1229'da yaptırıldı ki her ikisi de Hanefî medresesiydi. İzzeddin Aybek, el- Muazzam'ın Sarhad hâkimi olup, Dımaşk'ın Melik Eşref tarafından ele geçirilmesiyle ilgili rolüne daha önce değinmiştik.

3. *Medresetü'l-Emcediyye*: 628/1231 yılında kurulan bu Şafiî medresesinin bânisi Ba'lebek hâkimi Melik Emced'in oğlu Melik Muzaffer Nureddin Umrân'dır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Ba'lebek 1230 yılında Melik Eşref tarafından ele geçirilmiş ve Melik Emced Behramşah da Dımaşk'a yollanmıştı. Öyle anlaşılıyor ki Melik Emced ailesini ve bu arada oğlunu da Dımaşk'a getirmiştirdir. Aynı yıl Melik Emced bir gulamı tarafından öldürülmüş ve vasiyeti üzerine kendisine ait paranın bir kısmıyla oğlu tarafından bu medrese inşâ edilmiştir.

4. *Medresetü'ş-Şamiyye Cevanîyye ve Beranîyye*: Her ikisi de Şafiî medresesi olan ve 628/1231 yılında tamamlanan bu medreselerin bânisi Selahaddin Eyyûbî ve Melik Adil'in kız kardeşi, Melik Eşref'in halası olan

Sittu’ş-Şam binti Eyyûb’dur. Hayırsever bir insan olan bu kadın öldüğünde Medresetü’l Şamiyye Beranîyye’ye gömüldü.

5. *Medresetü’s-Sahibiyye*: Melik Eşref’in bir diğer halası olan Rabia Hatun binti Eyyûb tarafından 628/1231’de yaptırılan bir Hanbelî medresesidir. Rabia Hatun, Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü’nün hanımıydı ve Dımaşk’ta yaptırdığı bu medreseye bostanlar, köyler ve değirmenler vakfetmiştir.

6. *Medresetü’l-Âlemiyye*: Melik Muazzam ve Melik Eşref’in emirlerinden olan Emir Âlemüddin Sencer el-Muazzamî tarafından 628/1231’de yaptırılan Hanefî medresesidir. Bu zât aslen Türkistanlıdır.

7. *Medresetü’l-Behnesiyye*: Melik Eşref’in vezirlerinden Ebu’l-Eşbâl el-Haris b. Mühelleb diye bilinen Mecdeddin İsmail tarafından inşâ ettirilmiştir. İbn Hallikan bu medresede ders vermiştir. 628/1230 yılında yapılmıştır. Ayrıca yine bu zâtın Mısır’da Amr camiisi yakınlarında yaptırdığı bir de zaviyesi vardır.

[1] Süleyman Özbek, Anadolu Selçukluları ile Eyyûbî devleti arasında cereyen eden siyasî ilişkileri incelemek suretiyle Türkiye'de Selahaddin Eyyûbî sonrası Eyyûbî tarihi hakkında en kapsamlı çalışmayı yapmıştır. Fakat bu çalışma sadece iki devlet arasındaki siyasî ilişkilerle sınırlı kalmıştır. Bu nedenle ülkemizde halen Selahaddin Eyyûbî'den sonraki dönem hakkında kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. (Bk. Süleyman Özbek; Türkiye Selçukluları-Eyyubî İlişkileri, AÜDTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995). Diğer yandan Remzi Ataoğlu Hısn Keyfâ Artukluları'nı konu alan çalışmasında (Hısn Keyfâ Artuklu Devleti, AÜDTCF Basılmamış doktora Tezi, Ankara 1989) ve Gülay Öğün Bezer, Begteginliler'i konu alan çalışmasında (Beg Teginliler(Ebil'de Bir Türk Atabeyliği), Ata. Ü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1987) dolaylı yoldan da olsa Eyyûbî tarihinin bazı safhalarına yer vermişlerdir. Öte yandan Melik Eşref sonrası dönem hakkında yapılan önemli bir doktara çalışması için bkz. Mustafa Kılıç; Melik Nasır Selahaddin Yusuf II devrinde Eyyubiler Devleti. Hicri 634-659/miladi 1234-1261, Marmara Ün. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

[2] Melik Adil hakkında bk. Franz Jozef Dahlmanns; al-Malik al-Adil Agypten und der Vordere Orient im Jahren 589/1193 bis 615/1218, Grevenbrück 1975.

[3] Melik Kâmil hakkında bk. H. L. Gottschalk; al-Malik al-Kâmil von Egypten und seine Zeit, Weisbaden 1958.

[4] Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", DİA, I, İstanbul 1988, s. 35.

[5] Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul 1996, s.251; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Büyük Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği Münasebetleri, Marmara Üniversitesi Türkiyât Enstitüsü Ortaçağ Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 159-176.

[6] en-Nâsır'ın hayatı için bk. Suyutî, Tarihu'l-Hulefâ, Beyrut 1989, s.499-509; Angelica Hartmann, an-Nasir li-Din Allâh (1180-1225), Berlin 1975; F. Taechner, "Nasir Li-Din Allâh" İA., IX, İstanbul 1988, s. 92-94.

[7] en-Nâsır'ın Halifeliğin doğu topraklarında İslam devletleriyle giriştiği münasebetler için bk. Erdoğan Merçil, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1991, (Irak Selçukluları) s.82, (Hârizmşahlar) s.193,195, (İldenizoğulları) s.202-203, (Salgurlular) s. 210.

[8] Angelica Hartmann, an-Nâsır li-Din Allah, Berlin 1975, s. 86-87; Barthold Spuler, The Muslim World (The Age of Caliphs), I, Leiden 1960, s. 98-100.

[9] Franz Taeschner, "İslam'da Fütüvvet Teşkilatı"(Çev: Semahat Yüksel), Belleten, XXXVI, sayı: 142, Ankara 1972, s.226.

[10] en-Nâsır'ın fütüvvet teşkilatına davet ettiği Eyyûbî melikleri ve bunlara gönderilen elçiler hakkında bk. Claude Cahen, "Note sur les debuts de la Futuwwa d'an-Nâsır", Oriens, VI, 1953, s. 18-22.

[11] Salim Koca, Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ankara 1997 , s. 64.

[12] Dımaşk bölgesinin Havran şehrine bağlı olan ve müstahkem bir kalesi bulunan bir şehirdir. Yakut, III, s. 401.

[13] Eyyûbî Devletinde feodal yapı için bkz. A.N. Poliak, "The Ayyubid Feodalism", JRAS, s. 428-432.

[14] H. L. Gottschalk, al-Malik al-Kâmil von Egypten und Seine Zeit, Wiesbaden 1958, s. 22.

[15] Angelica Hartmann, "al-Malik al-Mansur (gest. 617 / 1220) ein Ayyubidischer Regent und Geschichtsschreiber" ZDMG, CXXXVI / 3 , 1986, s. 572-573.

[16] Amîd'e bağlı en önemli beldelerden biri olan Meyyâfarıkîn için bk. Yakut, V, s. 235-236; Guy Le Strange; The Lands of Eastern Caliphate, Cambridge 1905, s. 111-112; V. Minorsky, "Meyyâfârikîn", İA, İstanbul 1987, s. 195-201.

[17] Fırat kıyısı yakınlarında ve Urfa'nın kuzeyinde yer alan bu şehir için bk. Yakut, III, s.258; Le Strange, age, s. 116-117; Işın Demirkent, "Sümeysat", İA, XI, İstanbul 1979, s. 232-236.

[18] Fırat üzerindeki meşhur şehirlerden biri olan Rakka, Harran'a üç gün mesafededir. Bk. Yakut, II, s. 58; Le Strange, age, s.101-103; E. Honigman, "Rakka", İA, İstanbul 1988, s. 607-610.

[19] el-Cezire bölgesinin Diyar-ı Mudar bölümü şehirlerinden olan Suruc, Harran'a yakın bir beldedir. Bk. Yakut, III, s. 216; M. Plessner, "Suruc", İA, XI, İstanbul 1979, s. 66-67.

[20] Duneysir, Harran ve Nusaybin arasında kalan, tatlı su kaynaklarıyla meşhur olup daha fazla bilgi için bk. Yakut, age, III, s. 13; Le Strange, age, s. 95-96; E. Honigman, "Re's-ül-Ayn", İA, IX, İstanbul 1988, s. 695-698.

[21] H. L. Gottschalk, age, s. 36.; Claude Cahen, "Ayyûbids", EI, I, Leiden 1960, s. 799; Stephen Humphreys, From Saladin to The Mongols The Ayyubids of Damascus 1193-1260, Albany 1977, s. 125-126; Gerhard Vath, Die Geschichte der Artuqidischen Fürstentümer in Syrien und der Gazira'l Furatiya (496-812 / 1002-1409), Berlin 1987, s. 130.

[22] Fırat nehri kenarında ve Rakka yakınlarında bir kale olan Ca'ber Kalesi için bk. Yakut, II, s. 141-142; Le Strange, age, s. 102; Aydın Taneri, "Ca'ber Kalesi", DİA, VII, İstanbul 1992, s. 525-527.

[23] R. Şeşen, agm, s. 364.

[24] Tahsin Yazıcı, "Halep", DİA, XV, İstanbul 1997, s. 239.

[25] R. Şeşen, agm, s. 318.

[26] Hüseyin Ali al-Dakukî, Kuzey Irak'ta Atabeyler Hâkimiyeti (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1975, s. 133.

[27] T. Yazıcı, agm, s. 242.

[28] R. Şeşen, agm, s. 351

[29] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih (çev:Abdülkerim Özaydın), XII, İstanbul 1987, s. 305-309; Ebu'l-Ferec, age, II, s. 500-501; R. Şeşen, agm, s. 355.

[30] W. Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi (çev: E. Ziya Karal), Ankara 1975, s. 185.

[31] R. Şeşen, agm, s. 314.

[32] R. Hartman, "Şam", İA, XI, İstanbul 1979, s. 304; R. Şeşen, agm, s. 343.

[33] C. E Bosworth, The New İslamic Dynasties, Edinburgh 1996, s. 73.

[34] G. Vath, age, s. 139; R. Şeşen, agm, s. 360-362.

[35] R. Şeşen, agm, s. 362-363.

[36] Ramazan Şeşen, Salahâddin Devrinde Eyyûbîler Devleti, İstanbul 1983, s. 106.

[37] R. Şeşen, age, s. 105.

[38] Melik Mansur'un hayatı ve ilmî kişiliği için bk. Angelica Hartmann, "al-Malik al-Mansur (gest. 617/1220), ein Ayyubidischer Regent und Geschichtsschreiber" ZDMG, CXXXVI, Heft: 3, 1986, s. 570-606.

[39] A. Hartmann, agm, s. 571; R. Şeşen, age, s.12.

[40] Jazeel Abduljabbar al Jomard, A crıtıcal Edition of "Al-Tarikh al-Islamî al-Mukhtasar" by Shıbab al-Dîn Abû Ishaq al-Dam al-Hamâvî (593/1187 – 642/1244) Boston 1984, s. 533; Ebu'l-Ferec, Ebu'l-Ferec Tarihi (İng. çeviriden tercüme: Ömer Rıza Doğrul), II, Ankara 1950, s. 473.

[41] İbn Vâsıl, Muferricu'l Kurub fi Ahbar – ı Beni Eyyûb (Tahkik: M. Haseneyn Rabi'e), IV, Kahire 1972, s. 179–180.

[42] Ebu'l Ferec, age, II, s. 525.

[43] Robert Mantran, “Humus”, DİA, XVIII, İstanbul 1998, s. 370.

[44] Ebu’l Ferec, age, II, s. 437.

[45] Claude Cahen, “La Chronique D’es Ayyoubides al-Makin b. al-Amıd” BEO, XV, 1955-57 s. 141.

[46] R. Şeşen, age, s. 33.

[47] R. Şeşen, age, s. 106; İdris Bostan, “Ba’lebek” DİA, V, İstanbul 1992, s. 9-10.

[48] Melik Emced’in hayatı için bk., Divan-ı Meliku’l Emced Behramşah el-Eyyûbî (Tahkik: Garib Muhammed Ali Ahmed), Mısır 1991.

[49] Ebu’l Ferec, II, s. 473.

[50] R. Şeşen, “Eyyûbîler”, DGBİT, VI, İstanbul 1987, s. 351, 356.

[51] İbn Vâsıl, IV, s. 281.

[52] H. L. Gottschalk, age s. 51.

[53] Ceziret-i İbn Ömer ve Amîd arasında bulunan Hısn Keyfâ, Dicle kenarındadır. Bk. Yakut, II, s. 265; Yusuf Oğuzoğlu, “Hasankeyf”, DİA, XVI, İstanbul 1997, s. 364-368.

[54] Salim Koca, I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ankara 1997, s. 39.

[55] Salim Koca, age, s. 58.

[56] Remzi Ataoğlu, “Artuklu-Eyyûbî İlişkileri”, TİD, X, İzmir 1995, s. 86-87; Emine Uyumaz, Sultan I. Alaedin Keykubad Devri Selçuklu Tarihi, Mİmâr Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, İstanbul 1997, s. 49-52; İlhan Erdem, ”XIII. Asrın ilk Yarısında Anadolu’nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri”, AÜDTCFD, XIX/30, Ankara 1997, s. 66.

[57] E. Uyumaz, age, s. 85-87.

[58] Yassıçemen Savaşı için bk. H.L. Gotschalk, “Der Bericht des Ibn Nazîf al-Hamavî über die schlacht von Jasycimen”, WZKM, Vien 1960, / 56, s. 55-69; Aydın Taneri, Celaleddin Harizmşah ve Zamanı, Ankara 1977, s. 71-72; E. Uyumaz, age, s. 60-79.

[59] R. Ataoğlu, agm, s. 89; E. Uyumaz, age, s. 90-93.

[60] Sincar, Musul’dan üç gün uzaklıkta bir şehir olup, Yakut bu şehrin bu isimle anılmasına sebep olarak Büyük Selçuklu sultanı Sencer’in burada doğmasını gösterir. Bağ ve bahçeleriyle meşhur olan Sincar için bk. Yakut, III, s. 262; Le strange, *age,* s. 98-99.

[61] Coşkun Alptekin, “Musul Atabeyliği Zengîler”, Tarihte Türk Devletleri, II, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987, s. 425.

[62] E. Merçil, age, s. 218.

[63] Gottschalk, age, s. 41.

[64] K.V. Zetterrsteen, “Nureddin Arslanşah” İA, IX, İstanbul 1988, s. 358; E. Merçil, age, s. 221.

[65] E. Merçil, age, s. 222.

[66] Coşkun Alptekin, “Artuklular”, DİA, III, İstanbul 1991, s. 415.

[67] Remzi Ataoğlu, “Artuklu Eyyûbî İlişkileri”TİD, X, İzmir 1995, s. 81

[68] E. Merçil, age, s. 245.

[69] Douglas Patton, “The Establishment of a Mamluk Government in Mosul”, Sİ, LXXIV, 1991, s. 81.

[70] Gülay Öğün, BegTeginliler (Erbil’de Bir Türk Atabeyliği), Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1987, s. 105.

[71] H. L. Gottschalk, age, s. 44.

[72] Zehebi, Siyer-ü Alami'n- Nübelâ (Tahkik: Beşşar Avvad M'arûf – Muhibbi Hilâl Serhan) XXII, 1985, s. 123; İbn Kesir, XIII, s. 285.

[73] Ahmed b. İbrahim el–Hanbelî, Şifau'l Kulûb fi Menakıb–i Benî Eyyûb (Tahkik: Mediha Şurkavi) Tarihsiz, s. 290.

[74] Ramazan Şeşen, " Eyyûbîler ", DGBİT, VI, 1992, s. 343.

[75] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't – Tarih (çev: Abdülkerim Özaydın) , XII, İstanbul 1987, s. 136–137; Ebu'l -Ferec, Ebu'l-Ferec Tarihi (İngilizce'den çev: Ömer Rıza Doğrul), II, Ankara 1950, s. 472; H. L. Gottschalk, al-Maliku'l Kâmil von Egypten und Seine Zeit Weisbaden1958, s. 25.

[76] Makrizi, I, s. 184.

[77] İbnü'n–Nazîf, Tarihu'l – Mansurî (Tahkik: Dr. Ebu'l Iyd Dudu) , Dımaşk 1981, s. 24; İbn Vâsıl, Muferricu'l – Kurûb fi Ahbar – i Benî Eyyûb, III (Tahkik: Cemaleddin Şeyyal), Kahire 1960 , s. 133; İbn Hallikan, Vefayatu'l–A'yân ve Enbau'z-Zaman (Tahkik: İhsan Abbas), V, Beyrut 1977, 330; Ebu'l Fida, Tarihu Ebu'l-Fida (Tahkik: Mahmud Deyyûb) II, Beyrut 1997, s. 191.

[78] H. L. Gottschalk, age s. 22.

[79] Melik Eşref'in 612/1215 yılında Meyyâfârikîn'de bastırdığı parada da sadece Melik Âdil'in adı zikredilir. Bu paranın üzerinde Selahaddin Eyyubî'nin oğullarından birinin veya Eyyubî hanedanından bir başka melikin adının zikredilmemesi Melik Eşref'in doğrudan babası Melik Âdil'e karşı sorumlu olduğu fikrini kuvvetlendirir. Bu sikke için bk. İbrahim Artuk–Cevriye Artuk, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Katoloğu**, I, İstanbul 1971, s. 247. Halbuki daha sonraki yıllarda Ahlat ve Meyyâfârikîn'de Melik Eşref'in naibliğini yapacak olan Melik Muzaffer Gazi, iki ağabeyi olan Melik Kâmil ve Melik Eşref'in isimlerini 618/1221 yılında bastırdığı sikkede beraberce zikredecektir ki biz buradan el-Muzaffer'in önce Eyyubî ailesinin büyüğü olan Melik Kâmil'e daha sonra da naibi bulunduğu Melik Eşref'e karşı sorumlu olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bk. **ay.**

[80] İbnü'l-Esîr, XII, s. 124-125; Ebu'l Ferec, II, s. 471; R. Şeşen, DGBİT., VI, s. 343.

[81] İbnü'l-Esîr XII, s. 142.

[82] Süleyman Özbek, age, s. 88.

[83] Kal'atü'n-Necm, Menbic'e dört fersah uzaklıkta bir belde olup, Harran üzerinden Dımaşk'a giden ticaret kafilelerinin en önemli duraklarındandır. Bk. Yakut, IV, s. 391; Le Strange, age, s. 107.

[84] İbnü'l-Esîr, XII, s. 155; İbnü'l-Adîm, Zubdetu'l-Haleb min Tarih-i Haleb (nşr: Sami Dehhan), III, Şam 1968, s. 154; İbn Kesir, XIII, s. 126; Makrizî, I, s. 194; Faruk Sümer, "Eyyûbî hükümdarı el-Meliku'l Âdil ve komşu Türk Hanedanları", T.D.A., sayı: 72, 1991, s. 18; S. Özbek, age, s. 88; Hasan Açanal, Urfa Tarihi, Şurkav yayınları, Şanlı Urfa 1997, s. 109.

[85] El-Efdâl'in Anadolu Selçuklu sultanlarını metbû tanıdığı sikkeler için bk. Tahsin Saatçi, Samsat'ta Türk-İslam Sikkeleri, X. T.T.K. Bildirileri, III, Ankara 1991, s. 943.

[86] İbnü'l-Esîr, XII, s. 156; Ebu'l Ferec, II, s. 486; İbn Vâsıl, III, s. 152; S. Özbek, age, s. 89

[87] İbn Kesir, **a.y**.

[88] M. Plessner, "Suruc" mad., İ.A., XI, İstanbul 1979, s. 67; Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlı Urfa (editör: Şaziye Karlıklı), Garanti Leasing Yayınları, İstanbul 1999, s. 227.

[89] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, XII, s. 153; İbnü'n-Nazîf, Tarihu'l-Mansurî, s. 38 (İbnü'n-Nazîfe göre Melik Eşref'in ordusuna iltihak edenler arasında Sümeysat hâkimi el- Efdâl de vardı. Ona göre Melik Efdâl, Melik Eşref'in ordusuna daha Harran'da iken katılmıştı); İbn Vâsıl, Muferricu'l- Kurub, III, s. 139; Remzi Ataoğlu, "Artuklu-Eyyûbî İlişkileri", T.İ.D., X, İzmir 1995, s. 81; Süleyman Özbek, Türkiye Selçukluları-Eyyûbî İlişkileri, AÜDTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 75.

[90] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, ay.; R. Ataoğlu., ay.

[91] İbnü'l-Esîr, a.y.; Ebu'l- Ferec, II Ankara 1950, s. 475.

[92] Nasıreddin Artuk Arslan'ın 599/1202 yılında yapılan bu anlaşamadan sonra Melik Âdil adına bastırdığı bir para için bk. İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Katoloğu,** I, İstanbul 1971, s. 401.

[93] İbnü'l-Esîr, ay.; İbnü'n-Nazîf, age , s. 39; İbn Vâsıl, age, III, s. 140; Ebu'l Ferec, ay. Ebu'l Fida, age, II, s.193; Abdülgani Efendi, Mardin tarihi (Yay. Haz.: Burhan Zengin), 1999, s. 57; H. L.Gottschalk, Al-Malık Al-Kâmıl Von Egypten und seine Zeit, Wiesbaden 1958, s. 40; Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973, s. 176; G. Vath, age, s. 130; R. Ataoğlu, agm., a.y.; S. Özbek, age.,s. 76; Coşkun Alptekin, "Artuklular" mad., D.İ.A., III, İstanbul 1991, s. 416.

[94] İbnü'l-Esîr, XI, s. 407; C. Alptekin, "Artuklular", D.İ.A., III, İstanbul 1991, s. 417.

[95] Remzi Ataoğlu, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti, A.Ü.D.T.C.F. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 131.

[96] Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993, s. 177.

[97] Nureddin Ardıçoğlu, Harput Tarihi, İstanbul 1964, s. 49; G. Vath, age, s. 132.

[98] İbnü'l-Esîr, XIII, s. 170; S. Humphreys, , age, s. 128; S. Özbek, age, s. 95.

[99] Nureddin Ardıçoğlu, bugün bu yerin "Gölcük" ismi ile bilindiğini ve Harput'un güneyinde olduğunu kaydeder, bk. Nureddin Ardıçoğlu, "Harput'ta Artuk Kitâbeleri", Türkiyat Mecmuası, VI, 1939, s. 46. Ömrünü Harput şehri ile ilgili araştırmalara adamış diğer bir araştırmacı olan İshak Sunguroğlu ise bu yerin bugünkü "Uluova" ismi ile anılan yer olduğunu belirtir, bk. İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, I, 1958, s. 115.

[100] İbnü'l-Esîr, XIII, s.171; Ebu'l Ferec,II. s. 487; N. Ardıçoğlu, age, a.y.; G. Vath, age, s. 133; R. Ataoğlu, age, s. 132; S. Özbek, age, s. 96; Tuncer Baykara, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) , T.T.K., Ankara 1997, s. 32.

[101] Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1990, s. 90; Faruk Sümer, "Ahlat", D.İ.A., II, İstanbul 1989, s. 20.

[102] Faruk Sümer, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, s. 77-80.

[103] İbnü'l-Esîr, XII, s. 200-201; Ebu'l-Ferec, II, s. 488.

[104] İbnü'l-Esîr, XII, s. 210.

[105] İbnü'l-Esîr, XII, s.211; Ebu'l Ferec, II, s. 489; Osman Turan age, s. 178; R. Ataoğlu, "Artuklu-Eyyûbî İlişkileri", s. 82.

[106] Yakut, Mardin'e iki fersah uzaklıkta bulunan bu şehir hakkında teferruatlı bilgi verir. Onun verdiği malûmata göre şehir, 1180'li yıllarda küçük bir köy iken ticaret güzergâhı üzerinde bulunması nedeniyle 13. yy. başlarında büyük bir çarşısı ve kalabalık bir nüfusu olan büyük bir şehir haline dönüşmüştür. Bk. Yakut, II, s. 478. Ayrıca bk. Le Strange, age, s. 96; M. Streck, "Duneysir", İA, III, 1988, s. 664.

[107] Ortaçağda baskı altına alınan bir şehrin mahsulünün yağmalanması olayına sıklıkla rastlanırdı. Bu yöntem baskı altına alınan şehrin hâkimini çok zor durumda bırakıyordu. Zira şehrin yöneticisi halkı besleyemez hale geliyor ve bu da kuşatılan şehirde büyük sosyal buhranlara yol açıyordu. Ayrıca yine ürünlerin yağmalanması sonucunda Ortaçağın en önemli lojistik unsuru olan atların da gereğince beslenmesi engelleniyordu. Bu konu hakkında daha geniş malûmat için bk. John Keagan, Savaş Sanatı Tarihi, Bilgi yayınları, İstanbul 1995, s. 288- 318.

[108] İbnü'l-Esîr, **ay**.

[109] Sıbt, II, s. 526; S. Humphreys, age, s. 128-129; G. Vath, age, s. 133.

[110] Gülay Öğün, BegTeginliler, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1987, s. 48; Coşkun Alptekin, “Musul Atabeyliği”, DGBİT, VII, İstanbul 1992, s. 558

[111] İbnü’l-Esîr, XII, s. 118; Ebu’l-Ferec, II, s. 470; K. V. Zettersteen, “Nûr-ed-Din Arslanşah” mad., İA., IX, İstanbul 1988, s. 357.

[112] İbnü’l-Esîr, XII, s. 119; Ebu’l-Ferec, II, a.y.; Zettersteen, ay.

[113] Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, DGBİT., VI, İstanbul 1992, s. 343-344

[114] İbnü’l-Esîr, XII, s. 130

[115] İbnü’l-Esîr, XII, s. 131; Ebu’l-Ferec, II, s. 471; Coşkun Alptekin, “Artuklular”, D.İ.A., III, s. 416

[116] Kutbeddin Muhammed’in, 601/1204 yılında Melik Âdil adına Sincar’da kestirdiği paralara bir örnek için bk. İbrahim Artuk – Cevriye Artuk, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Katoloğu**, I, İstanbul 1971, s. 421.

[117] İbnü’l-Esîr, XII, s. 163; Ebu’l-Ferec, II, s. 484; İbn Vâsıl, III, s. 155; İbn Kesir, XIII, s.121; İbnü’l-Furat, V/I, s. 4; Zettersteen, agm, s. 358; R. Ataoğlu, age, s. 129.

[118] İbnü’l-Esîr, XII, s. 163; Ebu’l-Ferec, a.y.; İbn Vâsıl, III. s. 156; R. Şeşen, agm, a.y.

[119] İbnü’n-Nazîf, s. 40

[120] Dicle nehrinden kanallar vasıtasıyla su getirilerek verimli bir hale getirilen Cezire-i İbn Ömer, Musul’a iki gün uzaklıkta ve Musul’un kuzeyinde yer alan bir şehirdir. Bk. Yakut; II, s. 138; Le Strange, age, s. 93-94; Metin Tuncel-Abdülkerim Özaydın, “Cizre”, DİA, VII, s.37-39.

[121] Bahçe ve akarsuları ile meşhur olan Dâra, Nusaybin ile Mardin arasında dağ eteklerine kurulmuş bir şehirdir. Bk. Yakut, II, s. 418; Le Strange, age, s. 96.

[122] İbnü'l-Esîr, a.y.; Sıbt, II, s. 524; İbn Vâsıl, a.y.; İbnü'l-Furat, V/I, s. 5-6; S. Humphreys, age, s. 128.

[123] Musul ile Sincar arasında kalan ve hurma ağaçları ile ünlü olan Tell Afar için bk. Yakut, II, s. 39.

[124] Musul'a bağlı bir köy olan Kefer Zammar için bk. Yakut, IV, s. 469.

[125] Sıbt, a.y.; İbn Vâsıl, a.y.

[126] İbn Vâsıl, III, s. 41

[127] İbnü'n-Nazîf, s. 41.

[128] Sıbt, a.y.

[129] İbnü'n-Nazîf, a.y.

[130] İbnü'l-Esîr, a.y.; Sıbt, a.y.; İbn Vâsıl, III, s. 157; İbnü'l-Furat, V/I, s. 7; R. Şeşen, agm, s. 346; Gülay Öğün; Beg Teginliler, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1987, s. 97; R. Ataoğlu, age**,** s. 130.

[131] Sıbt, a.y.

[132] İbnü'n-Nazîf, a.y.

[133] İbnu'l-Esir, a.y.; Ebu'l-Ferec, II, s. 485.

[134] Sıbt, a.y.; İbn Kesir, XIII, s. 121; İbnü'l-Furat, V/I, s. 11.

[135] İbn Kesir, a.y.

[136] İbn Hallikan, Vefayatu'l Ayân ve Enbau'z Zaman (Tahkik: İhsan Abbas), V, Beyrut 1977, s. 330; İbnü'l-Furat, V/I, ay.

[137] İbn Vâsıl, III, s. 158.

[138] Franz Taeschner, "Ahlat", Eİ, I , 1960, s. 329.

[139] Ahlat'ın ilk çağlardaki yerleşimi hakkında bkz. Kenan Arınç, "Ahlat'ta Doğal Barınaklar (Mağara konutlar) ve Bazı Prehistorik Yerleşim İzleri", AÜFEFAD, XXIV, Erzurum 1997, s.120-121.

[140] Belazuri, Fütuhu'l-Buldan (çev: Mustafa Fayda) , Ankara 1987, s. 252.

[141] Metin Tuncel, "Türkiye'de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler", İstanbul Yer Bilimleri Dergisi, II/1, İstanbul 1981, s. 115-116.

[142] Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**,** Ankara 1990, s. 85.

[143] O. Turan, age., s. 100-101.

[144] İbnü'l-Esîr, XII, s. 211; İbn Vâsıl, III, s. 175; R. Şeşen, DGBİT, VII, s. 346; F. Sümer, Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, s. 54.

[145] Melik Evhad'ın Ahlat mağlubiyeti sonrası Muş'a çekildiği hususunda tüm kaynaklar ittifak halinde iken, yalnız İbn Vâsıl, Melik Eşref'in de Melik Evhad'la Muş Kalesinde bulunduğunu ve buraya sığındığını zikreder. Böylece biz Ahlat önlerindeki mağlubiyetten sonra Melik Eşref'in beldelerine dönemediğini ve Muş kalesinde bulunduğunu öğreniyoruz. Bkz. İbn Vâsıl, III, s. 176.

[146] İbnü'l-Esîr, XII, s. 229; İbn Vâsıl, II, ay; Ebu'l-Ferec, II, s. 490; İbnü'l-Verdi, II, s. 185; İbn Kesir, XIII, s. 136.

[147] İbnü'l-Esîr, XII, S. 200; Niko Berdzenşvili-Simon Canaşia, Gürcistan Tarihi (çev: Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1997, s. 153-154.

[148] İbnü'l-Esîr, XII, s.200; Ebu'l-Ferec, II, s. 487.

[149] Ebu'l-Ferec, II, s. 488.

[150] Ebu'l-Ferec, II, s. 490.

[151] İbnü'l-Esîr, XII, s. 231-232; İbn Vâsıl, III, s. 177; Ebu'l-Ferec, II, s. 491.

[152] İbnü'l-Esîr, XII, s. 236; İbn Vâsıl, III, s. 183; Ebu'l-Ferec, a.y.; İbnü'l-Furat, V, s. 61, 73; R. Şeşen, DGBİT, s. 347.

[153] İbn Kesir, XIII, s. 149.

[154] İbnü'l-Esîr, XII, s. 241-244; İbnü'l -Verdi, II, s.190.

[155] İbnü'n-Nazîf, 65; Sıbt, II, s. 562; İbn Kesir, XIII, s.161; İbnu'l Furat, V, s. 105; Makrizi, I, s. 205; İbn Tağriberdi, IV, s. 207; İbnu'l Furat, Melik Eşref'in kardeşine ilk niabet ettiği zaman Ahlat'tan çok hoşlandığını ve kardeşinin iyileşmesi üzerine istemeye istemeye kendi beldelerine döndüğünü, ikinci niabeti esnasında ise bir müneccimin kendisine bir hafta içinde kardeşinin öleceği haberini verdiğini, bunun üzerine Melik Eşref'in Ahlat'tan ayrılmadığını ve bir hafta sonrada kardeşinin ölümü üzerine Ahlat'a olaysız bir şekilde sahip olduğunu bildirir. bk. İbnu'l Furat, V/I, s. 106-107.

[156] Sıbt, II, s. 562.

[157] İbnu'l Furat, Melik Eşref'in Ahlat'ı ele geçirince halka ihsanlarda bulunduğunu, onlar için sofralar hazırlattığını ve Ahlat halkının tüm bu hareketleri şaşkınlık ve sevinç karışımı bir duyguyla karşıladıklarını belirtir. Melik Eşref ayrıca Ahlat halkı için çok büyük anlam ifade eden Şah-ı Ermen lakabını da kullanmaya başladı. bk. İbnu'l Furat, V/I, s. 107.

[158] Claude Cahen, " La Chronique Des Ayyoubides d'al – Makin al – Amid ", Bulletin d'Etudes Orientales, XV, 1955 –1957, s.127; İbnü'l Furat, V/I, s. 130.

[159] Albert Hourani, Arap Halkları Tarihi (Çev: Yavuz Alogan), İstanbul 1997, s. 143.

[160] Talib Yazıcı, "Halep", DİA, XV, İstanbul 1997, s. 244.

[161] W. Heyd, Yakın – Doğu Ticaret Tarihi, (çev: Enver ziya Karal), I, Ankara 1975, s. 192.

[162] Fırat nehri yakınlarında ve Halep'le Sümeysat arasında yer alan Ra'ban şehri için bk. Yakut, III, s. 51.

[163] Muammer Kemal Özergin, Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları, İÜEF, Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959, s. 129-130.

[164] Claude Cahen, Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler (Çev: Yıldız Moran), İstanbul 1979,s. 132; Sâlim Koca, Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ankara 1997, s. 39-40.

[165] Faruk Sümer, "Eyyûbî Hükümdarı el-Meliku'l Adil ve komşu Türk Hanedanları", TDA, sayı: 72, 1991, s. 19.

[166] İbn Bîbî, El Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Çev: Mürsel Öztürk), I, Ankara 1996, s. 61-63; Süleyman Özbek, Türkiye Selçukluları – Eyyûbî İlişkileri, AÜDTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 81.

[167] Claude Cahen, Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler, (çev: Yıldız Moran), İstanbul, 1979, s. 132; Ali Sevim, Selçuklu-Ermeni İlişkileri, Ankara 1983, s. 33-34; Tuncer Baykara, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ankara 1997, s. 39.

[168] Makrızî, Melik Âdil'in on yedi oğlundan bahseder ki bunların bir kısmı çeşitli beldelerin yöneticileri konumundaydı. Bir kısmı ise ya babalarının ya da başka yerde nâiblik yapan kardeşlerinin hizmetindeydiler. Bkz. Makrızî, I, s. 226-227.

[169] Sâlim Koca age, s. 41-42.

[170] İbnü'l-Kesir, XIII, s. 173; Ebu'l-Ferec, II, s. 497; F. Sümer, agm, s. 19.

[171] İbnü'l-Esîr, XII, s. 269.

[172] İbnü'l-Adim, III, s. 169-170.

[173] İbnü'l-Esîr, XII, s. 270; S. Özbek, age, s. 116.

[174] Melik Mansur babası Melik Aziz'in ölümü üzerine 1198 yılında çocuk yaşta Mısır tahtına geçmiş ancak 1200 yılında Mısır'ı ele geçiren Melik Âdil tarafından Harran'a sürgün edilmişti. Buradan Melik Zâhir'in hizmetine girmek için Halep'e gelen el-Mansur, amcası ez-Zâhir'in kızı ile evlenmişti. Bk. Ahmed b. İbrahim el-Hanbeli, Şifau'l-Kulub fi Menakıb-ı Benî Eyyûb, Tarihsiz, s. 307-308.

[175] Dayfa Hatun için bk. Ahmed b. İbrahim, age, s. 282-283.

[176] İbnü'l-Esîr, XII, s. 305-306; Gottschalk, age, s. 71; S. Koca, age, s. 48.

[177] İbn Bîbî, I, s. 201-203; Ali Öngül, Müneccimbaşı Ahmed Dede Efendinin Camiü'd Düveli'nin Tenkitli Metin Neşri ve Tercümesi (Selçuklular ve Anadolu Beylikleri), İÜEF Ortaçağ Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1986, s. 83-84; S. Özbek, age, s. 117.

[178] İbnü'l-Esîr, XII, s. 305; İbn Vâsıl, III, s. 263-264; Ebu'l-Ferec, II, s. 500-501; İbnü'l-Verdi, II, s. 200; Makrızi, I, s. 179-180; İbnü'l-Furat, V/I, s. 243; Müneccimbaşı, s. 84; C. Cahen, La Syrie Du Nord Au Temps Des Croisades, Paris 1940, s. 627; Muhammed Ragıb b. Mahmud et-Tabbah, A'lamu'n-Nübelâ bi Alami'l-Halebü'ş-Şehba, II, Haleb 1924, s.228; Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi (çev: Fikret Işıltan), III, Ankara 1987, s. 133; S. Humphreys, age, s. 159.

[179] İbn Vâsıl, III, s. 267; R. Ataoğlu, "Artuklu Eyyûbî İlişkileri", s. 84-85; S. Özbek, age, s. 119.

[180] S. Özbek, age, a.y.

[181] İzzeddin Keykavûs'un sefer hazırlıklarından teferruatlı olarak bahseden tek kaynak doğal olarak Anadolu Selçuklularının yerli kaynağı olan İbn Bîbî'dir. Bu eser, İzzeddin Keykavûs'un sefer hazırlıklarını uzun uzun anlatır. Bk. İbn Bîbî, I, s. 204. Anadolu Selçukluları'ndan genel olarak sadece Kuzey Suriye yada el-Cezîre'deki devletlerle temasa geçtiğinde veya Haçlılarla münasebetleri söz konusu olduğunda bahseden Arap kaynakları ise doğal olarak bu sefer hazırlıkları hakkında neredeyse hiçbir bilgi vermez. Ayrıca Selçuklu ordusunun dizilişi hakkında bk. Coşkun

Alptekin, “Selçuklu Devleti Askerî Teşkilatının Eyyûbî Devleti Askeri Teşkilatına Tesiri”, Belleten, LIV, sayı: 209, Ankara 1990, s. 120

[182] İbn Bîbî, s. 205, Arap tarihçileri İzzeddin Keykavûs’un Merzban kalesini zabtından hiç bahsetmezler.

[183] Arap kaynakları Ra’ban Kalesi’nin İzzeddin Keykavûs tarafından el-Efdâl’e verildiği konusunda müttefiktirler. İbn Bîbî ise kale komutanlığına Maraş emiri Nusreteddin Hasan’ın damadının getirildiğini bildirerek Arap kaynakları ile tenakuza düşer. Eğer kale el-Efdâl’e verilmiş ise buraya İzzeddin Keykavûs’un bir komutan ataması anlamsızdır. Hele de bu komutan sefere katılan bir başka emirin damadı olursa bu bilgiyi iyice şüphe ile karşılamak gerekir. Bk. İbn Bîbî, I, s. 205; İbnü’l-Esîr, XII, s. 307; İbnü’l-Adim, III, s. 181; İbn Vâsıl, III, s. 264; Ebu’l-Ferec, Ra’ban ile Antep’i karıştırır. bk. Ebu’l-Ferec, II, s. 501.

[184] İbnü’l-Esîr, XII, s. 307; İbn Vâsıl , III, s. 264.

[185] İbnü’l-Adim, III, s. 182.

[186] İbn Bîbî, I, s. 206; İbnü’l-Amid, s. 132; Muhammed Ragıb b. Mahmud et-Tabbah, age, II, s. 229.

[187] İbnü’l-Esîr, XII, s. 307; İbnü’n-Nazîf, s. 74; İbn-Vasıl, III, s. 264; İbnü’l-Verdi, II, s. 201; İbnü’l-Furat, V/I, s. 243; Gottschalk, age s. 72-73.

[188] İbnü’l-Esîr, XII, a.y.; İbnü’l-Adim, III, s. 181; İbn Bîbî, I, s. 207; İbn Vâsıl, III, s. 265; İbnü’l-Furat, Halep’ten gelen yardım mektubunun Melik Eşref’e Buhayratu Kudüs civarında Haçlılara taarruz ettiği bir anda ulaştığını bildirir. bk. İbnü’l-Furat, V/I, s. 244; Müneccimbaşı, s. 84; Muhammed Ragıb b. Mahmud et-Tabbah, age, II, s. 229; S. Humphreys, age, s. 160; R. Şeşen, “Eyyûbîler”, DGBİT, VI, İstanbul 1987, s. 353, 355.

[189] İbnü’l-Adim, III, s.182; İbn Vâsıl, III, s. 266.

[190] İbn Bîbî, s. 208-209; Müneccimbaşı da bu olayı aynen İbn Bîbî’de olduğu gibi anlatır. Bk. s. 84-85. Öte yandan Süryani kaynağı olan Patrik Mihail, vekayinamesinde Melik Eşref ve kız kardeşi olan Halep melikesi

tarafından tatbik edilen bu harp taktiğinin Ermeni kralı tarafından tasarlandığını kaydeder. Ona göre Halep nâibi, Ermeni kralından yardım talep etmiş, Ermeni kralı da bunun üzerine İzzeddin Keykavûs'a bir mektup göndererek sefere devam etmemesini, aksi takdirde Melik Eşref tarafından satın alınmış olan 40 Selçuklu emirinin kendisine ihanet edeceğini söyleyerek Anadolu Selçuklu sultanının içine kurt düşürmüştür. Bk. Patrik Mihael, Süryani Patrik Mihael'in Vekayinamesi 1042-1195 (ve zeyli) (çev: Hrant D. Andreasyan), Ankara 1944, s. 296.

[191] Melik Eşref savaşın sonucu ne olursa olsun ümeranın Melik Aziz ve Atabey Şihabeddin Tuğrul'a itaatini sağlamayı amaçlamış olmalıdır. Bk. İbn Vâsıl, III, s. 267.

[192] İbn Bîbî, Anadolu Selçuklu ordusunun sayısı hakkında teferruatlı bilgi verir. İbn Bîbî, I, s. 209; Arap kaynakları ise sadece Selçuklu öncülerinin Sivas Subaşısı komutasında hareket ettiklerini ve sayılarının 1.000 kişi civarında olduğunu kaydederler. İbnü'l-Esîr, XII, s. 308; İbnü'l-Adim, III, s. 182-183; İbn Vâsıl, III, s. 267; İbnü'l-Furat, V/I, s. 244. Gerek İbn Bîbî ve gerekse Arap kaynakları Melik Eşref'in kuvvetleri hakkında tam bir bilgi vermez.

[193] İbnü'l-Esîr, XII, s. 308; İbn Bîbî, I, s. 210-211; İbnü'l-Adim, s. 383 İbn Vâsıl, III, s. 267; İbn Kesir, XIII, s. 184.

[194] Arap kaynakları Melik Eşref'in, Anadolu Selçukluları'nın öncü kuvvetlerini imhasından sonra İzzeddin Keykavûs'un Elbistan'a doğru hareket ettiğini belirtirler. Yalnız Selçuklu kaynağı olan İbn Bîbî, İzzeddin Keykavûs'un Buza'a vadisine indiğini burada bir gün kadar konakladığını ve daha sonra ümerasının ihanetinden korkarak Elbistan'a yöneldiğini bildirir. Bk. İbn Bîbî, I, s. 212-213; Müneccimbaşı, s. 85.

[195] İbnü'l-Esîr, XII, s. 309; İbnü'l-Adim, III, s. 183; İbnü'l-Âmid, s. 132; İbn Vâsıl, III, s. 268; Ebu'l-Ferec, II, s. 501; İbnü'l-Furat, V/I, s. 244; S. Runciman, age, III, s.133; R. Şeşen "Eyyûbîler", DGBİT, VI, İstanbul 1987, s. 355.

[196] İbnü'l-Esîr, XII, s. 312; Müneccibaşı, s. 86; Necib Asım, Türk Tarihi, İstanbul 1312, s. 415; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye,

İstanbul 1971, s. 318-319; C. Cahen, Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler (Çev: Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 132; Hüseyin Ali al-Dakuki, age, s. 155-156; R. Ataoğlu, "Artuklu-Eyyûbî ilişkileri", TİD, X, İzmir 1995, s. 85; S. Özbek, age, s. 131-132.

[197] Melik Eşref'in İzzeddin Keykavûs'a yardım etmemek için çeşitli nedenleri olabilir. Herşeyden önce O, Ahlat ve çevresini daha yeni ele geçirmişti ve buradaki düzeni sağlama aşamasında boyutları bu denli büyük olan böyle bir mücadeleye atılmayı tehlikeli bulmuş olabilir. Ayrıca İzzeddin Keykavûs'un başarısız olması durumunda ona yardım ettiği için Alaaddin Keykubad ve Tuğrulşah'ın kendi üzerine yürüme ihtimalide çok güçlü idi. Bu nedenle O, olayları oluruna bırakmayı tercih etmiş olmalıdır.

[198] İbn Vâsıl, III, s. 217; Sâlim Koca, "Sultan I. İzzeddin Keykavûs ile Melik Alâeddin Keykubad arasında Geçen Otorite Mücadelesi", Belleten, LIV, sayı: 211, s. 936; S. Özbek, age, s. 105; E. Uyumaz, age, s. 17.

[199] İbnü'l-Esîr, XII; İbnu'l Furat, V/I, s. 245; s. 313; C. Cahen, La Syrie Du Nord Au Temps Des Croisades, Paris 1940, s. 628.

[200] Melik Aziz, bu savaş sonrası bu nedenle hutbeyi öncelikle Mısır'da hüküm süren Melik Kâmil ve onun ardında da Melik Eşref'in ismi okunacak şekilde düzenlemiştir. Yine bu sıralamaya uygun olarak paralar basılmıştır. Ayrıca Melik Aziz, bir süre için Melik Eşref'i askerî işler ve iktâ dağıtımı gibi konularda da tek söz sahibi kişi konumuna getirmiştir. Bk İbnü'l-Adim, III, s. 185.

[201] İbnü'l-Esîr, XII, s. 291; Ebu'l-Fida, el-Muhtasar fi Ahbaru'l-Beşer (Tahkik: Mahmud Deyyûb), II, Beyrut 1997, s. 214-215; Douglas Patton, "The Establishment of a Mamluk Government in Mosul", SI, LXXIV, Paris 1991, s. 84; Adnan Eskikurt, Lü'lü Hanedanının Musul Hâkimiyeti (607-660), M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 11.

[202] İbnü'l-Esîr, XII, s. 292; A. Eskikurt, age, s. 12.

[203] İbnü'l-Esîr, XII, s. 293.

[204] İbnü’l-Esîr, ay.; A. Eskikurt, age, s. 13.

[205] Bedreddin Lü’lü, Melik Eşref’e hem elçiler vasıtasıyla tabiyetini sunmuş hem de 619/1222 yılında onun adına para kestirmiştir. Lü’lü’nün kestirdiği paralara bir örnek için bk. İbrahim Artuk – Cevriye Artuk, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Katoloğu**, I, İstanbul 1971, s. 411. Bu paraların üzerinde Melik Kâmil ve Melik Eşref’in isimleri okunmaktadır.

[206] İbnü’l-Esîr, XII, s. 294-295; Ebu’l Fida, II, s. 215; Gülay Öğün, BegTeginliler (Erbil’de Bir Türk Beyliği), Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1987, s. 104; A. Eskikurt, age, s. 14.

[207] İbnü’l-Esîr, XII, s. 296; Musul askerlerinin İmâdeddin’i yendiği bu sefer hakkında Ebu’l-Ferec ve İbn Vâsıl, İbnü’l-Esîr’in verdiği bilgileri aynen tekrar ederler. Ebu’l-Ferec, II, s. 502; İbn Vâsıl, IV, s. 24.

[208] İbnü’l-Esîr, ay.; D. Patton agm, s. 85.

[209] Genç Zengi melikinin ölümünden bahseden kaynaklar onun hangi hastalıkların tesiri ile öldüğü hakkında bilgi vermezler. İbnü’l-Esîr, XII, s. 296; Ebu’l-Ferec, II, s. 502; D. Patton, agm, s. 85.

[210] İbnü’l-Esîr, XII, s. 297; İbn Vâsıl, IV, s. 26; Ebu’l-Ferec, II, s. 503; A. Eskikurt, age, s. 17

[211] Burada söz konusu edilen Aybek el-Eşrefî’nin daha sonraları Melik Eşref’in Ahlat nâibi Hâcib Ali el-Musulî’nin yerine Ahlat’a tayin edilen Aybek el-Eşrefî ile aynı kişi olması muhtemeldir.

[212] İbnü’l-Esîr, ay; İbn Vâsıl, ay

[213] İbnü’l-Esîr, XII, s. 297 – 298; İbn Vâsıl, ay.; Ebu’l-Ferec, ay.

[214] İbnü’l-Esîr ve ondan naklen İbn Vâsıl Musul ordusunun dizilişi hakkında bu bilgileri verirken, Musul ordusunun önce sol sonra sağ cenahını kumanda eden komutanın kimliğini vermezler ve aynı şekilde

diğer kanadı kimin kumanda ettiği de meçhuldür. İbnü'l-Esîr, XII, s. 298; İbn Vâsıl, IV, s. 27–28.

[215] İbnü'l-Esîr, ay.; İbn Vâsıl, IV, s. 28. Bedreddin Lü'lü üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan günümüz tarihçilerinden Douglas Patton, İbnü'l-Esîr'in savaşı anlatış tarzını eleştirir ve onun, koruyucusu olan Lü'lü'nün başarısızlıklarını kapatmak için sunî sebepler icad ettiğini iddia eder. Patton, İzzeddin Aybek ve söz konusu Musullu emirin Bedreddin Lü'lü'nün bu savaştaki mağlubiyeti olayında günah keçisi oldukları kanısındadır. Bk. D. Patton, age., s. 86.

[216] İbnü'l-Esîr, XII, s. 299; İbn Vâsıl, ay,. Ebu'l-Ferec, savaşın sonu ile ilgili olayların gelişimi hakkında İbnü'l-Esîr ve ondan nakil ile bilgi veren İbn Vâsıl'da yer almayan orijinal bilgi verir. Onun anlattığına göre Lü'lü, Gökbörü'ye mağlup olunca önce Musul'a gitmiş, fakat burada fazla oyalanmayarak asker toplamak için Musul'un kuzey batısında yer alan Balat şehrine inmişti. Gökbörü de onu takiben Musul yakınlarındaki Ninova kalesi yakınlarına gelmiş ve burada karargâhını kurarak üç gün kadar kalmıştır. Fakat Lü'lü'nün asker topladığını ve ani bir baskınla kendi üzerine geleceğini haber alınca derhal toparlanmış ve Erbil'e dönmüştür. Bunun akabinde de iki taraf arasında elçiler gidip gelmiş ve sulh yapılmıştır. Ebu'l-Ferec, II, s. 503-504.

[217] El-Cezîre ve Musul'la ilgili pek çok olay İbnü'l-Esîr haricinde dönemin diğer kaynaklarında ya hiç zikredilmez yada kısaca özetlenerek geçiştirilir. Kevaşa kalesi olayı da bunlardandır. Kevaşa kalesi çevresinde gelişen bu olayları yalnız İbnü'l-Esîr nakleder ve Ebu'l-Ferec de kendi eserinde İbnü'l-Esîr'den yaptığı alıntılara yer verir. Bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 299; Ebu'l-Ferec, II, s. 504.

[218] İbnü'l-Adîm, III, s. 188.

[219] İbnü'l-Esîr, XII, s.300; Ebu'l-Ferec, II, s. 504; Hüseyin Ali al-Dakukî, Kuzey Irak'ta Atabeyler Hâkimiyeti, İÜEF, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1975, s. 155-156.

[220] İbnü'l-Esîr, ay; İbnü'l-Adîm, III, s. 188; Ebu'l-Ferec, ay; İbn Bîbî, İzzeddin Keykavûs'un ölümünden bahsederken Anadolu Selçuklu

sultanının Melik Eşref üzerine bir sefere çıkmış olduğundan bahsetmez. İbn Bîbî, I, s. 216.

[221] Bu bilgiyi veren Nazîf el- Hamevî, Melik Âdil'in İbnü'l-Meştûb'a hangi hususta kızdığını zikretmez. İbnü'n-Nazîf, s. 25.

[222] İbnü'l-Esîr, XII, s. 280; Sıbt, II, s. 602; Ebu'l-Ferec, II, s. 499; H.L. Gottschalk, age, s. 79.

[223] Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin anlattığına göre, İbnü'l-Meştûb, Melik Muazzam tarafından Mısır'ı terketmesi kendisinden istendiği zaman bu Eyyûbî melikine kendisini acındırarak "Ey Melik, benim yanımda adamlarımdan az bir grup var, kölelerimden ise hiç kimse yok. Malım ve param da yoktur." demiştir. Bunun üzerine Melik Muazzam, İbnü'l-Meştûb'a 500 dinar vermiş ve Mısır'ı terk edene kadar adamları ile ona bir müddet refakat etmiştir. Bk. Sıbt, II, ay; İbnü'l-Adîm, III, s. 186.

[224] Melik Faiz bu gelişmelerden sonra çok fazla yaşamamıştır. Melik Kâmil, 617/1220 senesinde onu, kardeşi Melik Eşref'e Haçlı saldırısı karşısında yardım talebinde bulunması amacıyla elçi olarak göndermiştir. Fakat Melik Faiz, el-Eşref ile buluşamadan aynı yıl Sincar ile Musul arasında bir yerde vefat etmiştir. Bk. İbnü'l Kesir, XIII, s. 205.

[225] İbnü'l-Adîm, III, s. 187; İbn Vâsıl, IV, s. 29.

[226] Rakka'nın güney doğusunda Habur Nehri kenarında bir beldedir.

[227] İbnü'l-Adîm, III, s. 188; İbn Vâsıl, IV, s. 30. İbnü'l-Adîm ve İbn Vâsıl'ın verdikleri bu bigileri İbnü'n-Nazîf dolaylı yoldan da olsa doğrular. Zira İbnü'n-Nazîf, daha sonraları İbnü'l-Meştûb'un Gökbörü'nün tahriki ile Melik Eşref'e isyan ettiği sırada kendi elinde tuttuğu Ra'su'l-Ayn'ı Mardin hâkimine verdiğini ve buna karşılık olarak Zeliba'yı mülk, Erciş'i ise İktâ olarak aldığını kaydeder. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 78.

[228] Duneysir, XII. ve XII. Yüzyılda ticarî ve stratejik açıdan çok önemli bir merkezdi. Artukoğulları tarafından kurulan bu şehir kısa zamanda cami, kervansaray, hamam ve köprülerle süslenmiş, Mezopotamaya'ya giden ticaret yollarının üzerinde olması nedeniyle kısa sürede zenginleşmiştir.

Bölgede bitmek tükenmek bilmeyen nüfuz mücadeleleri ve sonrasında da Moğol istilası yüzünden harabeye dönen şehir, günümüzde Kızıltepe veya Koçhisar civarında yer alan bir harabe durumundadır. Bk. G. Le Starange, age, s. 96; Cevdet Çulpan, Türk Taş Köprüleri, Ankara 1975, s. 50.

[229] İbnü'l-Esîr, XII, s. 300; Sıbt, II, s. 609; İbnü'l-Adîm, III, s. 189; İbn Vâsıl, IV, s. 71; R. Ataoğlu, age, s.138. İbnü'l-Meştûb'un bu isyanını devam ettirmesinin en temel nedeni, daha önce Melik Eşref'e verdiği sözü tutmamasının ve onun itaatinden çıkmasının cezasız kalmayacağına inanması olmalıdır.

[230] Melik Eşref'in Nusaybin'deki nâibinin adını kaynaklarımız arasında sadece İbn Vâsıl, İbnu's-Sabra olarak verir. Diğer kaynaklar ise ondan Melik Eşref'in Nusaybin nâibi diye söz ederler. Bk. İbn Vâsıl, IV, s. 72; İbnü'l-Esîr, XII, s. 300-301; Sıbt, ay; İbnü'l-Adîm, ay; Ebu'l-Ferec, II, s. 506.

[231] Kaynaklar her ne kadar bu konuda bir açıklama yapmasalar da Sincar hâkimi Ferruhşah'ın Erbil Hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'den de destek aldığı söylenebilir. Zira Sincar hâkiminin sırtını sadece İbnü'l-Meştûb'a dayayarak Lü'lü ve Melik Eşref'e kafa tutması düşünülemez.

[232] Melik Eşref'in Ferruhşah'a gönderdiği bu elçiden sadece İbn Vâsıl bahseder. Bk. İbn Vâsıl, IV, s. 72.

[233] Kaynaklarımızdan İbnü'l-Esîr, İbn Vâsıl ve Ebu'l-Ferec, Tell-Yafer Kalesi'ni Lü'lü'nün tek başına kuşattığını söylerler. Esasen İbn Vâsıl ve Ebu'l-Ferec, bu konu hakkındaki bilgiyi İbnü'l-Esîr'den aldıkları için, İbnü'l-Esîr'in Tell-Yafer Kalesi'ni Lü'lü'nün tek başına kuşattığına dair verdiği bilgiyi aynen kulanmışlardır. Oysa Sıbt İbnü'l-Cevzî, daha önce Nusaybin'e saldırdığı zaman İbnü'l-Meştûb'u yenmiş olan Melik Eşref'in Nusaybin nâibi İbnu's-Sabra'nın da bu kuşatmada hazır olduğunu belirtir. Bk. Sıbt, II, s. 609; İbnü'l-Esîr, XII, s. 301; İbn Vâsıl, IV, s. 72; Ebu'l-Ferec, II, s. 506-507.

[234] İbnü'l-Esîr, XII, s. 301; Sıbt, ay; İbn Vâsıl, IV, s. 72; Ebu'l-Ferec, II, s. 507.

[235] Hâcib Ali'nin, İbnü'l-Meştûb'u teslim almaya gitmesi ile ilgili bahis sadece İbn Vâsıl'da vardır. Bk. İbn Vâsıl, IV, s. 76.

[236] İbn Vâsıl, ay.

[237] Sıbt, II, s.609. Nureddin'in babası İmâdeddin, İbnü'l-Meştûb'un Melik Eşref tarafından ilk yakalanışında el-Eşref'in yanında yer almıştı. Oğlu ise Melik Eşref'e isyanı tercih etmiştir.

[238] İbnü'n-Nazîf, s. 79; İbn Vâsıl,ay; İbn Kesir, XIII, s. 204.

[239] İbnü'l-Esîr, XII, s. 301; İbn Vâsıl, ay.

[240] Melik Eşref'in Mardin kuşatmasından İbnü'l-Esîr etraflıca bahseder. İbn Vâsıl ve Ebu'l-Ferec ise bu konuda ondan geniş alıntılar yapmışlardır. İbnü'l-Esîr, XII, s. 301; İbn Vâsıl, IV, s. 73; Ebu'l-Ferec, II, s. 507.

[241] İbnü'l-Esîr, XII, s. 301-302; İbn Vâsıl, IV, ay; Ebu'l-Ferec, II, ay; R. Ataoğlu, age, s. 139.

[242] İbnü'l-Esîr, XII, s. 302; Ayrıca İbn Vâsıl, Melik Eşref'in Sincar'ı ele geçirmesini şu sözlerle anlatır: "Sincar'ın ele geçmesi Eşref'in saadetiydi. Zira Melik Zâhir dışında Melik Eşref'in bütün büyükleri buraya gelerek bu şehri istilaya çalıştılar. Fakat başaramadılar. Eşref ise burayı zahmetsizce aldı." Bk. İbn Vâsıl, IV, s.74; İbnü'l-Adîm, III, s. 189; Ebu'l-Ferec, II, s. 507; İbn Kesir, XIII, s. 204; G. Öğün, age, s. 106

[243] Melik Eşref'in, Gökbörü üzerine yaptığı bu seferi yalnız İbnü'l-Esîr ve büyük ölçüde ondan yaptığı iktibaslarla Ebu'l-Ferec zikreder. El-Cezîre'deki pek çok olayda olduğu gibi bu olayda da diğer kaynaklarımız sükût halindedir. İbnü'l-Esîr, XII, s. 302-303; Ebu'l-Ferec, II, s. 507.

[244] Bu barışın yapılmasında en önemli rolü üslenmiş olan Hısn Keyfâ ve Âmid hâkimi Nâsıreddin Mahmud, Ebu'l-Ferec'e göre el-Eşref'i barışa razı etmek için şu sözleri sarf etmiştir: "Galip gelirsen Halifeyi darıltmış olursun ve bu yüzden bütün Arap milleti tarafından hor görülürsün. Mağlup olursan Sen ve Seninle beraber olanlar fena bir isim yapmış olurlar." Bk. Ebu'l-Ferec, II, s. 507. Böylelikle Nâsıreddin Mahmud, biraz evvel metnimizin

akışı sırasında zikrettiğimiz gibi el-Eşref'in, Gökbörü'yü mağlup etmesi durumunda oluşacak nazik ortamı el-Eşref'e kibarca anlatmış ve el-Cezîre'de bozulacak statükoya ne halifenin ne de çevre emirlerin razı olmayacağını bildirmiştir. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 303.

[245] İbnü'l-Esîr, XII, s. 303-304; Ebu'l-Ferec, II, s. 507-508.

[246] İbnü'l-Esîr, XII, s. 304; Ebu'l-Ferec, II , s. 508.

[247] İbnü'l-Esîr'in iki nehir arası kelimesi ile zikrettiği yer el-Cezîre'de Fırat ile Dicle arasındaki bölge olmalıdır.

[248] İbnü'l-Esîr, XII, S. 304- 305; Ebu'l-Ferec, II, s. 508-509.

[249] İbnü'l-Esîr, XII, s. 316.

[250] İbnü'l-Esîr, XII, s. 333; Vardan, "Türk Fütuhatı Tarihi" (Çev: Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, I, sayı: 2, İstanbul 1937, s. 222–223.

[251] İbnü'l-Esîr, XII, ay; V. Minorsky, "Özbek" mad. İA, IX, İstanbul 1988, s. 489.

[252] Bu olayı anlatan kaynaklarımız İbnü'l-Esîr ve İbn Vâsıl, Melik Eşref'in elçileri kabul ettiği esnada nerede bulunduğu hakkında bilgi vermez. Bununla beraber bu heyet geldiği sırada Melik Eşref'in Mısır'a, kardeşi Melik Kâmil'e Haçlılara karşı yardım amacıyla sefer hazırlıkları yaptığını bilmekteyiz ve Melik Eşref, bu seferin hazırlıklarını Harran'da görmüştür. Dolayısıyla elçiler, Melik Eşref'le muhtemelen Harran'da görüşmüşlerdir.

[253] İbnü'l-Esîr, XII, s. 359; İbn Vâsıl, IV, s. 47.

[254] İbnü'l-Esîr, XII, s. 358; İbn Vâsıl, IV, s. 48.

[255] Melik Eşref ile Melik Muzaffer Gazi arasındaki bu trampadan bahseden kaynaklarımızdan hiçbiri Melik Muzaffer'in Ruha ve Suruc'ta ne zamandan beri ve hangi Eyyûbî melikine bağlı olarak hüküm sürdüğü hakkında bilgi vermezler. Bununla beraber Melik Muzaffer'in buraya

babası Melik Âdil tarafından yönetici olarak atandığını söyleyebiliriz. Zira Melik Eşref'in kardeşi el-Evhâd'ın ölümüyle Ahlat ve el-Cezîre'ye hakim olduktan sonra bu bölgede tartışmasız yetkili tek Eyyûbî meliki olduğunu bilmekteyiz. O, sadece Mısır'da bulunan babası Melik Âdil'e karşı sorumluydu. Dolayısıyla Melik Eşref'e ait topraklar üzerinde tasarruf sahibi tek kişinin Melik Âdil olduğunu düşünürsek Melik Muzaffer'in de buraya Melik Âdil tarafından devlet yönetiminde tecrübe kazanması amacıyla tayin edildiğini öne sürebiliriz. Melik Muzaffer, muhtemelen tıpkı yıllar evvel Melik Eşref'in Harran ve Ruha'ya babası Melik Âdil tarafından tayin edildiği esnada Eyyûbî ailesi içindeki hiyerarşiye göre önce Melik Âdil'e ve sonra da Melik Evhad'a bağlı olması gibi önce Melik Âdil ve sonra da el-Cezîre hâkimi Melik Eşref'e bağlıydı. Bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 357 – 358; İbn Vâsıl, IV, s. 89. Bununla beraber İbn Kesir, Melik Eşref'in bu beldeleri kardeşine bırakma nedeni olarak Gürcülerin yardım çağrısını değilde, Mısır'a giden Melik Eşref'in söz konusu yerleri koruyamamaktan endişe etmesini gösterir. Bununla beraber İbn Kesir'in bu sözlerinden de, Melik Eşref'in Moğol akınlarına bir güvence olarak kardeşi Şihabeddin Gazi'yi, Ahlat ve çevresine tayin ettiği sonucu çıkartılabilir. Bk. İbn Kesir, XIII, s. 203; Ebu'l-Fida ise bu konuda pek fazla bir yorum yapmaz. Sadece Melik Eşref'in, oğlu olmadığı için Ahlat ve Meyyâfârikîn gibi büyük bir beldeyi kardeşi Melik Muzaffer'e verdiğini ve ondan da Ruha ile Suruc'u aldığını belirtir. Bk. Ebu'l Fida, II, s. 221.

[256] Melik Muzaffer'in, Ahlat, Hani ve Malazgirt'te Melik Eşref'in nâibi sıfatı ile bulunduğunu kesin olarak bilmekteyiz. Zira İbnü'l-Esîr, Melik Eşref'in kardeşine bu beldeleri iktâ olarak verdiğini açıkça belirtir. Bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 358; İbn Vâsıl, IV, s. 90; R. S. Humphreys, age, s. 168.

[257] Sürmari'nin bugünkü yeri hakkında pek bilgi bulamadık. Bulabildiğimiz tek bilgi İbn Vâsıl'ın eserindedir. O, Sürmari'yi kısaca "Ahlat'la Tiflis arasında bir yer" diye tavsif eder. Bk. İbn Vâsıl, IV, s. 131.

[258] İbnü'l-Esîr, XII, s. 374; İbn Vâsıl, IV, s. 130.

[259] Kaynaklarımız İbnü'l-Esîr ve İbn Vâsıl, Sürmari emirinin bu ziyaretinin sebebini bize bildirmezler. Bununla beraber Sürmari emiri muhtemelen Gürcü seferinde elde ettiği ganimetten belli bir hisseyi Melik

Muzaffer’e sunmak ve ona itaatini arz etmek maksadıyla Ahlat’a gelmiş olmalıdır.

[260] İbnü’l-Esîr, XII, ay.; İbn Vâsıl, IV, s. 131; H. L. Gottschalk, age., s. 123.

[261] İslam kaynaklarının Gürcü hükümdarı sözü ile kastettikleri kişi Gürcü kraliçesi Rusudan olmalıdır. Rusudan, Erzurum hâkimi Mugiseddin Tuğrulşah’ın oğullarından biri ile evlenmiş ve ondan Tamar adlı bir kızı ile David adlı bir oğlu olmuştu. Bu dönemde Gürcistan’ın tek hâkimi Kraliçe Rusudan idi. Bk. Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia Gürcistan Tarihi (Çev: Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1997, s. 162.

[262] İbnü’l-Esîr, XII, ay.; İbn Vâsıl, IV, ay.

[263] Bu esnada Merâga’da Ahmedili hanedanı hüküm sürüyordu. Bu olayı müteakiben Merâga’da Ahmedili hanedanının hâkimiyeti ortadan kalkacak ve şehir 1225 yılında Celaleddin Hârizmşah’ın eline geçecektir. Bk. V. Minorsky, “Merâga”, İA, VII, İstanbul 1988, s. 735. Ayrıca şehrin coğrafî konumu ve Moğollar zamanındaki durumu için bk. Le Strange, age, s. 164-165.

[264] Dakuka, Erbil ile Bağdat arasında yer alan bir şehirdir. Bk. Yakut, II, s. 459; Le Strange, *age,* s. 92.

[265] İbnü’l-Esîr, XII, s. 337; İbn Kesir, XIII, s. 201; F. Teaschner, “Nâsır” mad. İA, IX, İstanbul 1988, s. 93.

[266] İbnü’l-Esîr, XII, s. 338; İbn Vâsıl, s.49; İbn Kesir, XIII, ay.

[267] İbnü’n-Nazîf, s. 78; İbnü’l-Adîm, III, s. 190; İbn Kesir, XIII, s. 205.

[268] İbnü’l-Esîr, XII, s. 283.

[269] Melik Eşref ile Melik Muazzam arasında geçen bu muhaberenin en canlı şahidi Sıbt İbnü’l-Cevzî’dir. Zira müellif, iki kardeşin Mısır’a doğru yardım amacıyla yola çıktığı esnada onlara eşlik etmiş ve Melik Eşref’in Hıms’a gelmekte gecikmesi üzerine de Melik Muazzam tarafından ona elçi

olarak gönderilmiştir. Bu yüzden iki kardeşin Mısır'a yolculuğu ile ilgili olaylarda Sıbt esas alındı. Ayrıca Sıbt, Melik Muazzam'ın Harran'a gelmesi üzerine Mardin hâkimi Nâsıreddin Mahmud'un onunla temas kurduğunu ve iki hükümdarın Duneysir'de buluştuklarını da bildirir. Mardin hâkimi, Melik Muazzam'a elbiseler ve mücevherler takdim etmiş ve Melik Muazzam da kızlarından birini Mardin hâkiminin oğlu ile evlendirdikten sonra Harran'a dönmüştür. Sıbt, II, s. 618-619. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 284; İbnü'n-Nazîf, s. 92; İbnü'l-Adîm, III, s. 190; Ebu'l-Ferec, II, s. 509; İbn Kesir, XIII, s. 208.

[270] Melik Eşref'in Halep askerlerinden bir grubu yardıma çağırması ve onlarla buluşması ile ilgili bahsi yalnız İbnü'l-Adîm verir. Bk. İbnü'l-Adîm, III, s. 190.

[271] İbnü'l-Esîr, XII, s. 284; Sıbt, II, s. 619; H. L. Gottschalk, al-Malik al-Kâmil von Egypten und seine Zeit, Wiesbaden 1958, s. 107.

[272] Sıbt, II, s. 619-620; H. L. Gottschalk, age**,** s. 108.

[273] Sıbt, Melik Eşref'in sahilden gitmeme teklifini Melik Muazzam'ın kabul ettiğini bildirir ama iki kardeşin Mısır'a gidiş güzergâhı hakkında başka bir bilgi vermez.

[274] Claude Cahen, "La Chronique Des Ayyoubides D'al-Makin b. al-Âmid", BEO, XV. 1955-1957, s. 134.

[275] İbnü'l-Esîr, XII, s. 285.

İbnü'l-Esîr, XII, s. 286-287.

[277] İbnü'l-Esîr, XII, s. 287; Sıbt, II, s. 621; İbnü'l-Âmid, s. 134; Ebu'l-Ferec, II, s. 509; İbn Kesir, XIII, s. 209; Ebu'l-Ferec, II, s. 225; H. L. Gottscahalk, age, s. 109; R. Şeşen, "Eyyûbîler", DGBİT, VI, İstanbul 1987, s. 357.

[278]İbn Kesir, XIII, s. 210. Bu ziyafetin mahiyetini biz, Steven Runciman'ın eserinden anlıyoruz. İbn Kesir'in içeriğini tam olarak açıklamadığı bu ziyafetin amacını batılı kaynaklar Melik Kâmil'in

Haçlıların reisi olan Jean de Brienne'nin gönlünü almak için verdiğini belirtirler. Runciman, büyük ölçüde batılı kaynaklara dayanarak kaleme aldığı eserinde Eyyûbîler ile Haçlılar arasındaki bu anlaşmanın metnine dair ilginç bilgiler verir. Buna göre, her iki taraf anlaşmadan önceki bir haftayı pazarlıkla geçirmişler ve pazarlık sonucunda Dimyat'ın Eyyûbîler'e teslimi ile her iki taraf arasında sekiz yıl sürecek bir anlaşmanın tesisi konusunda bir uzlaşmaya varmışlardır. Ayrıca Melik Kâmil, gerçek haçı Haçlılara teslim edecek ve iki taraf esir mübadelesinde bulunacaklardır. Bu mübadele işlemi bitene kadar her iki taraftan da bazı önde gelen kişiler karşı tarafın elinde rehin olarak bulunacaktı. Melik Kâmil, Haçlılardan rehin olarak Kral Jean de Brienne'yi, Bavyera dükünü, Haçlı tarikatlarının büyük üstadlarını ve Haçlı ordusu içerisinde yer alan kont ve psikoposlardan bazılarını talep ederken, kendisi de oğullarından ve kardeşlerinden birer kişi ile ileri gelen emirlerinden bazılarını Haçlı ordugâhına göndermiştir. Batılı kaynaklar, anlaşma metnini bu şekilde teferruatlı bir şekilde ele alırken İslam kaynakları bu konu hakkında hemen hemen hiçbir malûmât vermez. Batı kaynakları için bk. Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi (çev: Fikret Işıltan), III, İstanbul 1987, s. 148.

[279] Dimyat, Nil ile kızıldeniz arasındaki bölümde Tinnis ile Mısır arasında yer alır. Yakut, II, s. 472; E. H. Becker, "Dimyat", *İA*, III, 1988, s. 589-590; Atilla Çetin, "Dimyat", *DİA*, IX, s. 309-310.

[280] İbn Vâsıl, IV, s.116; İbn Kesir, XIII, s. 216.

[281] İbn Vâsıl, IV, s. 127; İbnü'l-Adim, III, s. 193.

[282] İbn Vâsıl, IV, s. 128; İbnü'l-Adim, III, ay.

[283] İbn Vâsıl, IV ,s. 128.

[284] İbn Vâsıl, IV, s. 129.

[285] Melik Nâsır'ın Melik Eşref'e itaat arz etmesi ile ilgili malûmat sadece İbnü'n-Nazîf'te yer alır. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 93.

[286] Sıbt, II, s. 625; İbn Vâsıl, IV, s. 116; İbn Kesir, XIII, s. 216.

[287] İbn Vâsıl, IV, s. 137.

[288] İbn Vâsıl, Melik Muazzam'ın, Melik Eşref'i Dımaşk kalesinde ağırladığını haber verir. Bk. İbn Vâsıl, IV, s. 129; Buna karşılık Dımaşklı tarihçi Sıbt İbnü'l-Cevzî, Melik Eşref'in kardeşi Melik Muazzam'ın Dımaşk kalesinde misafir edilme fikrini hoş karşılamadığını ve geceyi daha güvenli bir yer olan babası Melik Âdil'in Dımaşk'taki sarayında geçirmeyi tercih ettiğini belirtir. Sıbt, II, s. 625. Ayrıca İbn Vâsıl'ın, Melik Eşref'in kendini güvende hissetmediği Dımaşk'ta üç gün kaldığı yönünde verdiği malûmatı da şüpheyle karşılanmalıdır. İbn Vâsıl, ay. Buna karşılık Sıbt ve İbn Kesir, Melik Eşref'in Dımaşk'ta sadece bir gece kaldığını ve seher vakti kardeşine haber vermeden şehri terk ettiğini bildirirler ki bu akla daha yatkındır. Sıbt, ay.; İbn Kesir, XIII, s. 216.

[289] Gaşiye hakkında bk. Erdoğan Merçil; "Gaşiye ve Selçuklularda kullanılışına Dair Bazı Örnekler", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, s. 321-327.

[290] Melik Eşref'in Halep'te geçirdiği günler hakkında bilgi veren en güvenilir kaynak kendisi de Halep'li olan İbnü'l-Adim'dir. İbnü'l-Adîm, III, s. 194; İbn Vâsıl da İbnü'l-Adim'i doğrulayan malûmat verir. İbn Vâsıl, IV, s. 130. İbn Kesir ise Melik Eşref'in Dımaşk'taki ikametinden bahsetmelerine rağmen Halep'teki ikameti hakkında hiçbir bilgi vermez.

[291] İbn Vâsıl, IV, s. 142. Bununla beraber kaynaklarımızdan İbnü'n-Nazîf ve Sıbt İbnü'l-Cevzî, bu ziyareti biraz daha farklı bir şekilde yorumlarlar. İbnü'n-Nazîf, Melik Nâsır Davud b. Melik Muazzam'ın Erbil'e gitmesinin Muzaffereddin Gökbörü'nün isteği ile gerçekleştiğini, hiç erkek çocuğu olmayan Gökbörü'nün Melik Nâsır'ı kendisine veliahd yapmayı tasarladığını ve bu yüzden Dımaşk'tan yanına çağırdığını belirtir. Bk. İbnü'n-Nazîf, s.110. Sıbt ise, Gökbörü'nün Melik Muazzam ile yaptığı anlaşma mucibince Melik Nâsır'ın bir süre kendi yanında ikamet etmesini istediğini, bunun üzerine Melik Muazzam'ın da oğlunu Erbil'e gönderdiğini kaydeder. Bk. Sıbt, II, s. 632

[292] Artukluların bu dönemde Eyyûbî meliklerine karşı tavırları için bk. Remzi Ataoğlu, "Artuklu-Eyyûbî İlişkileri", TİD, X, İzmir 1995, s. 86.

[293] İbnü'l-Esîr, XII, s. 361; İbn Vâsıl, IV, s. 137; İbn Kesir, XIII, s. 222.

[294] Melik Muzaffer'in, Melik Nâsır ile beraber Rakka'da Melik Eşref'le olan görüşmesi için bk. İbnü'n-Nazîf, s. 93; Melik Muzaffer'in, kardeşi Melik Hâfız'la beraber Sincar'da bulunan Melik Eşref'e itaatlerini sunmaları ile ilgili olarak bk. ae., s. 95. Ayrıca Melik Eşref, kardeşleri ile görüştükten sonra Melik Hâfız'la beraber Ca'ber Kalesine gitmiş, iki kardeş oradan da Rakka'ya gelmişler ve beraberce içki içerek eğlenmişlerdir. ae., s. 97.

[295] İbnü'n-Nazîf, s. 104.

[296] İbnü'l-Esîr, XII, s. 381; İbn Vâsıl, IV, s. 138; Ebu'l-Ferec, II, s. 521.

[297] İbnü'l-Adim, III, s.195; İbn Vâsıl, IV, s.140.

[298] İbnü'l-Esîr, XII, s. 383; İbnü'l-Adim, III, s. 195; İbn Vâsıl, IV, s. 139; İbn Kesir, XIII, s. 222; G. Öğün, age, s. 110.

[299] İbnü'l-Esîr, XII, s. 382; İbn Kesir, ay.

[300] İbnü'n-Nazîf, s. 106; R. Ataoğlu, agm, s. 86.

[301] İbnü'n-Nazîf'in sadece Melik Âdil'in hanımlarından biri diye tavsif ettiği bu kadın, muhtemelen Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'nin annesiydi. Bk. İbnü'n-Nazîf, ay.

[302] İbnü'l-Esîr, XII, s. 382; İbn Vâsıl, IV, s. 140.

[303] İbnü'l-Esîr, XII, ay.; Sıbt, II, s. 625; İbnü'l-Adim, III, s. 196. İbnü'n-Nazîf, Melik Eşref'in Meyyâfârikîn haricinde Hani, Cebelcûr, Zülkarneyn ve Kulb'u da kardeşinde bıraktığını bildirir. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 106. İbn Vâsıl ise Melik Eşref'in kardeşine yaptığı muamelenin güzelliğinden bahseder ve bu durumu Selçuklu ailesinin tavrı ile kıyaslayarak der ki "Şayet aynı durum Selçukoğullarının başına gelseydi, isyan eden şehzade ya kılıçla ikiye biçilir, yada yayının kirişi ile boğulurdu. Bu hareket Eyyûbî ailesinin güzelliklerinden biridir." Bk. İbn Vâsıl, IV, s. 140; İbn Kesir, XIII, s. 222.

[304] İbn Vâsıl, IV, ay.

[305] Bugünkü adı Cizre olan bu yer Şırnak ilimizin sınırları içindedir. Söz konusu devirde Zengi ailesinden Sencerşah'ın elinde olan bu belde hakkında daha geniş malûmat için bk. Le Strange, age., s.93-94; Metin Tuncel-Abdülkerim Özaydın "Cizre" mad., DİA, VIII, s.37-39; Ramazan Şeşen; "Mervânilerden Eyyûbîler Döneminin Sonuna Kadar Cizre", **Hz. Nûh'tan Günümüze Kadar Cizre Sempozyumu**, İstanbul 1999, s. 63-72.

[306] İbnü'n-Nazîf, s. 107.

[307] İbnü'l-Esîr, XII, s .283-284.

[308] İbnü'n-Nazîf , ay.

[309] Arap kaynaklarından Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Kesir, Melik Muazzam ile Celaleddin Hârizmşah arasındaki münasebetleri çok daha erken tarihlerde başlatırlar. Sıbt'a göre, Melik Muazzam, 619/1222 yılında Dımaşk muhtesibi el-Bekrî'yi Acem bölgesine, Celaleddin Hârizmşah'a elçi olarak gönderdi. Ancak Melik Muazzam, bu işi açıkça yapmamış, Dımaşk ve çevresindeki çekirge istilasını bahane ederek el-Bekrî'yi, çekirge yiyerek beslenen ve sadece Acem bölgesinde yaşayan Semermer adlı bir kuşu Dımaşk'a getirmesi için yolladığı şayiasını yaymıştır. El-Bekrî, Acem diyarından döndükten sonra çekirge istilası daha da artmış ve Melik Muazzam'ın, el-Bekrî'yi İran'a göndermesinin asıl nedeni böylelikle ortaya çıkmıştır. Yine Sıbt'a göre, el-Bekrî ile Celaleddin Hârizmşah bir araya gelmişler ve Celaleddin, el-Muazzam'a kardeşlerine karşı yardım edeceğine söz vermiştir. Bk. Sıbt, II, s. 623.

İbn Kesir de bu konuda muhtemelen Sıbt'tan alıntı yapmıştır. Fakat onun verdiği bilgilerde Dımaşk muhtesibinin adı el Bekrî olarak değilde Sadr el-Kaşhanî olarak geçer. El-Bekrî belki de bu zatın künyesi idi. Melik Muazzam 622/1225 yılında Sadr el-Kaşhanî'yi Celaleddin'e elçi olarak göndermiş ve bu elçinin başarılı olması üzerine de Dımaşk muhtesibliği görevine ek olarak Şeyhu'ş Şuyuh'luk mansıbını vermiştir. Bk. İbn Kesir, XIII, s. 213.

Bununla beraber İran kaynakları bu elçiden ve Celaleddin’le bu elçi arasındaki görüşmelerden hiç bahsetmezler. Tatarların Harezm diyarına saldırmasından bir müddet sonra Celaleddin’in hizmetine giren ve yine Celaleddin’in ölüm tarihi olan 628/1231 yılına kadar onun yanından ayrılmayan ünlü tarihçi Nesevî, Melik Muazzam ile Celaleddin Hârizmşah arasındaki münasebetleri 622/1225 yılında başlatır. Bk. Nesevî, s. 75. 619/1222 yılında ise Celaleddin Hârizmşah İran’da değil, Hindistan’da idi. Bk. ae., s. 54-57. Nesevî, eserini diğer Arapça kaynakları inceledikten sonra bu eserlerde Celaleddin hakkında verilen eksik bilgileri görünce çalışmasını kaleme almaya karar verdiğine göre, onun Arap kaynaklarının bahsettiği böylesine önemli bir hadiseyi atlaması düşünülemez. Cuveynî de bu konuda Nesevî’yi teyid eder. Bk. Cuveynî, II, s. 110-120. Ayrıca günümüz tarihçilerinden Mükrimin Halil Yinanç (bk. “Celaleddin Harzemşah” mad. İA., III, İstanbul 1988, s. 49) ve Aydın Taneri de (bk. Celâlu’d-Din Harizmşâh ve Zamanı, Ankara 1977, s. 27) İran kaynaklarının verdiği malûmata paralel bilgiler verirler.

Sonuç olarak İran kaynakları, Arap kaynaklarından Sıbt ve ondan naklen İbn Kesir’in 619/1222 yılında el-Muazzam’ın elçisi ile Celaleddin Hârizmşah arasında geçen görüşmeyi doğrular nitelikte bilgi vermezler.

[310] İbnü’l-Esîr, XII, s. 388; İbn Vâsıl, IV, s. 145-146. Sıbt, Celaleddin’in, Melik Muazzam’a mektup göndererek Bağdat’ı beraberce işgal etmeyi teklif ettiğini, Halife en-Nâsır’ın Moğollara mektup yazarak Harezm ve Horasan’daki müslümanların helâkine sebep olduğunu ve bu yüzden de onun halifeliğinin geçersiz olduğunu beyan ederek bu işgale meşrû zemin hazırlamaya çalıştığını kaydeder. Fakat Melik Muazzam, Celaleddin’e verdiği cevapta “Seninle her hususta beraberim. Ancak Müslümanların imamına saldırma konusu müstesna.” demiştir. Bk. Sıbt, II, s. 634. Ayrıca Sıbt ve ondan naklen İbn Kesir, Melik Muazzam ile Celaleddin Hârizmşah arasındaki münasebet hakkında verdikleri malûmatta 621/1224 yılında Melik Muazzam’ın Melâk adındaki Sümeysatlı bir sufiyi Hârizmşaha elçi olarak gönderdiğini ve onunla kardeşlerine karşı ittifak yaptığını kaydederler. Varılan anlaşmaya göre Melik Muazzam, Celaleddin’e erzak verecek ve bunun karşılığında da Hârizmşah, Dımaşk hâkimi Melik Muazzam’ı kardeşleriyele yaptığı mücadelede askerleriyle destekleyecekti. Sıbt, II, s. 632; İbn Kesir, XIII, s. 223. Kaynaklarımızdan, İbnü’l-Esîr ve

İbn Vâsıl'da bu elçinin durumunu doğrular nitelikte bir bilgi yoktur. Esasen Celaleddin Azerbaycan'ı 622/1225 yılında ele geçirdiği için Sıbt ve İbn Kesir kronolojik bir hataya düşmüşlerdir.

Nesevî, 622/1225 yılı olaylarını anlatırken Melik Muazzam'ın, Celaleddin Hârizmşah'a gönderdiği elçinin Dımaşk kadısı olduğunu ve bu Kadı'nın, yanında daha önce Celaleddin tarafından Dımaşk'a elçi olarak gönderilen Mucireddin olduğu halde Hârizmşaha, Dımaşk'tan elçi olarak geldiğini bildirir. Bk. Nesevî, s. 75. Demek ki 622/1225 yılında, Cealeddin'in yanına elçi olarak gelen Dımaşk kadısından önce Hârizmşah'ın elçisi Mucireddin, el-Muazzam'a elçi olarak gönderilmişti. Dolayısıyla iki taraf arasındaki münasebetlerin Celaleddin Hârizmşah'ın Irak'a geliş tarihi olan 621/1224 yılı sonlarında başlamış olması da muhtemeldir. Celaleddin tarafından Muazzam'a elçi olarak gönderilen Mucireddin, muhtemelen yine Celaleddin tarafından Alaaddin Keykubad'a elçi olarak gönderilecek olan Celaledin'in Kadıu'l Kudat'ı Mucireddin Yakûb olmalıdır. Bu konu hakkında bk. Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1958, s. 83. Ayrıca aynı elçi 622/1225 yılı sonlarında Celaleddin tarafından sırasıyla Melik Eşref, Melik Muazzam ve Melik Kâmil'e de elçi olarak gönderilmiş, Melik Eşref ve Melik Muazzam ile sohbet edip, içki içmiştir. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 115.

Sonuç itibarı ile çeşitli kaynaklar iki taraf arasında farklı zamanlarda gidip gelen elçi heyetlerinden bahsetmektedirler. Bununla beraber, son söz olarak iki taraf arasındaki ilk elçi heyetinin muhtemelen Celaleddin'in Dakuka'yı zabtı sonrasında 622/1225 yılı başlarında gerçekleştiğini ve Celaleddin'in daha sonra Azerbaycan'ı ele geçirmesi sonrasında da bu elçi heyetlerinin karşılıklı olarak gönderilmeye devam ederek üç hükümdar arasındaki ittifakın pekiştirildiğini söyleyebiliriz.

[311] Hısn Keyfâ Artukluları üzerine bir doktora çalışması yapan Remzi Ataoğlu, Artukluların, Melik Eşref'e karşı kurulan bu ittifaka katılmalarının nedeni olarak İbnü'n-Nazîf'teki bir kaydı gösterir. Melik Eşref'in, kardeşi Melik Muzaffer ile yaptığı mücadeleden bahsederken zikrettiğimiz gibi, Melik Eşref, kardeşini affetmiş ve sadece İbnü'n–Nazîf'te yer alan bir kayda göre ona Meyyâfârikîn'in yanı sıra Hısn Keyfâ Artuklularına ait olan Hanî, Cebelcur, Zülkarneyn ve Kulb'u da vermişti. Halbuki Melik

Muzaffer'in isyanı sırasında Hısn Keyfâ Artukluları, Melik Eşref'e asker yardımında bulunmuşlardı. Bunun karşılığında ise topraklarının bir kısmı asî Melik Muzaffer'e iktâ edilmişti. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 106. Remzi Ataoğlu, Hısn Keyfâ Artuklularının bu nedenle el-Eşref'e karşı oluşturulan ittifaka girdiklerini bildirir ki, biz de aynı kanaatteyiz. Bk. Remzi Ataoğlu, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti, AÜDTCF. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 143.

[312] İbnü'l-Esîr, XII, s. 415; İbn Vâsıl, IV, s. 188; Aynî, İkdu'l-Cuman, Veliyyeddin Efendi Kütüphanesi No: 2391, XIX, s. 31; G. Öğün, age. s. 112.

[313] İbnü'l-Esîr, XII, s. 416; İbn Vâsıl, IV, ay.; Aynî, XIX, ay.

[314] İbn Vâsıl, IV, s. 186; İbn Kesir, XIII, s. 234; Aynî, ay.

[315] İbnü'l-Esîr, XII, ay.; İbn Vâsıl, IV, ay; Aynî, XIX, ay.; G. Öğün, age, s. 113.

[316] İbnü'Esir, XII, s. 426; İbn Vâsıl, IV, s. 178; İbn Kesir, XIII, s. 234-235.

[317] İbnü'l-Esîr, XII, s. 417; İbn Vâsıl, IV, s. 187; Aynî, XIX, s. 31.

[318] İbnü'n-Nazîf, s. 112.

[319] İbnü'l-Esîr, XII, s. 418; İbn Vâsıl, IV, s. 188; Aynî, ay; Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1958, s. 91.

[320] İbnü'l-Esîr, XII, s. 422; İbn Vâsıl, IV, s. 188; Aynî, ay.

[321] İbnü'l-Esîr, XII, s. 443; İbnü'n-Nazîf, s. 130; İbn Vâsıl, ay.; İbn Kesir, XIII, s. 234; Faruk Sümer, "Yıva Oğuz Boyuna Dair", TM., IX, İstanbul 1951, s. 160; aynı yazar; Oğuzlar; İstanbul 1992, s. 264.

[322] İbnü'l-Esîr, XII, s. 423-424; İbn Vâsıl, IV, s. 202; Ayrıca Yıva Türklerinin Urmiye gölü civarındaki faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Faruk Sümer, "Yıva Oğuz Boyuna Dair", TM., İstanbul 1951, s. 160.

[323] İbnü’l-Esîr, XII, s. 313. Bununla beraber bu anlaşma metninde zikr edilen akrabalık bağı ancak 624/1227 yılında Alaaddin Keykubad’ın Melik Eşref’in kız kardeşi ile evlenmesi ile kurulabilecektir.

[324] Daha öncede İzzeddin Keykavûs’un Halep seferi ile ilgili bahisde de belirttiğimiz gibi, İzzeddin Keykavûs ile Alaaddin Keykubad arasında babaları I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ölümünü müteakib gerçekleşen taht mücadelesi esnasında Keykubad, Klikya Ermeni kralının yanısıra amcası Tuğrulşah ile de ittifak kurmuş ve ağabeyini Kayseri’de kuşatmıştır. Bu durum üzerine Keykavûs da Melik Eşref’i yardıma çağırmış ve Kayseri yöresinde Melik Eşref’in harekete geçtiği söylentisinin yayılması üzerine Tuğrulşah beldelerine dönmüş ve sonuçta Keykubad’ın şehzadelik yıllarındaki bu saltanat mücadelesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Sâlim Koca, Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), Ankara 1997, s. 22-25. Dolayısıyla Keykubad, daha bu yıllarda Melik Eşref’in, Tuğrulşah üzerindeki caydırıcılığının farkındaydı.

[325] İbn Bîbî, I, s. 289-290; O, Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 341.

[326] İbnü’n-Nazîf, s. 111.

[327] İbnü’n-Nazîf, s. 112.

[328] Özellikle Doğu Anadolu’daki Türk beylikleri Celaleddin’i, Anadolu Selçuklu gücüne karşı bir alternatif olarak görüyor ve bu nedenle Hârizmşaha bağlılıklarını bildiriyorlardı ki bu da bölgede Selçuklu nüfuzunun azalması manasına geliyordu.

[329] İbnü’n-Nazîf, s. 121.

[330] İbnü’l-Esîr, XII, s. 421; İbn Vâsıl, IV, s. 203; Ebu’l-Fida, II, s. 228; Aynî, XIX, s. 68; Süleyman Özbek, age, s. 146; Emine Uyumaz, age, s. 50. İbn Bîbî, Keykubad’ın bu sefere çıkma nedeni olarak Âmid hâkimi Melik Mevdûd’un daha önce Anadolu Selçukluları namına okuttuğu hutbeyi Mısır hâkimi Melik Kâmil adına çevirmesini gösterir. İbn Bîbî, I, s. 292.

[331] Çaşnigirlik makamı, Anadolu Selçuklu devletinde Ekabir-i Has diye anılan büyük mevkiilerden birisidir. Çaşnigir, Sultanın sofrasından mesul olup, yemeğe konulması muhtemel bir zehirden sultanın etkilenmemesi için öncelikle sultana ait yemeği kendisi tadardı. Bu nedenle çaşnigirlik makamını işgal eden Selçuklu ümerası her zaman sultanın en gözde emirleri arasından seçilirdi. Bu mevkii için daha geniş bilgi için bk. Aydın Taneri, "Çaşnigîr" mad. DİA., VIII, İstanbul 1993, s. 232.

[332] Yukarıda da belirttiğimiz gibi Keykubad'ın, Kâhta, Çemişkezek ve Hısn Mansur kalelerini muhasara etmesi hakkında en tafsilatlı bilgi İbn Bîbî'de mevcuttur. İbn Bîbî, I, s. 292. Arap kaynakları ise bu kuşatmalar hakkında çok yüzeysel bilgiler verirler.

[333] Emir-i Kündistabl, Anadolu Selçuklularında seçkin mevkiilerden biri idi. Diğer İslam ülkelerinde Emir-i Ahûr adı ile anılan Emir-i Kündistabl, Anadolu Selçuklularında sultanın ahırlarından sorumlu olup, merasimlerde sultanın atının yularını tutardı. Daha geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Mirahûr", İA., VIII, İstanbul 1987, s. 347.

[334] İbnü'l-Esir, XII, s. 421; İbn Vâsıl, IV, s. 203; Aynî, XIX, s. 69; Remzi Ataoğlu, "Alaaddin Keykubad ve Türkiye Selçukluları-Artuklu münasebetleri" Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, III, Konya 1988, s. 76.

[335] İbnü'l-Esîr, Eyyûbî kuvvetleri Âmid hâkiminin yardımına gittikleri esnada Melik Eşref'in de Dımaşk hâkimi olan kardeşi el-Muazzam ile görüşmek üzere Dımaşk'a doğru yola çıkmış olduğunu belirtir. Bk. İbnü'l-Esîr, XII, ay.**;** İbnu-n Nazîf, s. 130-131; İbn Bîbî, I, s. 293; İbn Vâsıl, IV, ay.; Aynî, XIX, ay.

[336] İbnü'n-Nazîf, s. 131.

[337] İbn Bîbî, Eyyûbî ve Artuklu kuvvetlerinin sayılarını vermesine rağmen, Kâhta'yı kuşatan Anadolu Selçuklu askerlerinin sayısı hakkında bilgi vermez. Dolayısıyla savaşın hangi şartlar altında cereyan ettiğini, bu arada kuşatmayı devam ettiren Anadolu Selçuklu ordusunun sayısı hakkında kesin bir malûmat edinememekteyiz. Bk. İbn Bîbî, I, s. 293.

[338] Eyyûbî ordusunun, İzzedin b. Bedr’in esir düşmesi sonucu dağılması ile ilgili malûmat sadece İbn Bîbî ve İbnü’n-Nazîf’te yer alır. İbn Bîbî, I, s. 296; İbnü’n-Nazîf, s. 131. Diğer kaynaklar Eyyûbî-Artuklu ordusunun yeniliş nedenini kaydetmez. Bk. İbnü’l-Esîr, XII, s. 421; İbnü’l-Adim, III, s. 198; İbn Vâsıl, IV, ay.; Aynî, XIX, ay.

[339] İbn Bîbî, I, s. 298.

[340] İbn Bîbî, I, s. 296-299.

[341] Tıpkı Kâhta kalesinin muhasarası ile ilgili bahiste olduğu gibi Çemişkezek kalesinin muhasarası hakkındaki teferruatlı bilgiyi sadece İbn Bîbî verir. Bk. İbn Bîbî, I, s. 299-305. Öte yandan Arap kaynakları Alaaddin Keykubad’ın Çemişkezek kalesini ele geçirmesinden hiç bahsetmezler. Arap kaynaklarına göre Alaaddin Keykubad, Kâhta’nın yanında Çemişkezek’i değil Hısn Mansur’u ele geçirmiştir. Bk. İbnü’l-Esîr, XII, s. 421; İbnü’n-Nazîf, s. 130; Ebu’l-Fida, II, s. 228; Aynî, XIX, s. 68.

[342] İbn Bîbî, I, s. 306-308.

[343] İbnü’n-Nazîf, s. 131.

[344] Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi, ağabeyi Melik Eşref’e 621/1224 yılında isyan etmişse de bu tarihten sonra ağabeyine karşı herhangi bir itaatsizlikte bulunmamıştır.

[345] İbn Bîbî, I, s. 309-310. İbn Bîbî’nin tersine Arap kaynakları bu evliliği pek önemli bir olay olarak kabul etmezler ve ayrı bir başlık altında zikretmeye gerek görmezler. Ebu’l-Fida, 635/1237 yılı olayları arasında Alaaddin Keykubad’ın oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Melik Kâmil’in kızı Gaziye Hatun ile yaptığı evliliği anlatırken bu evliliğe de bir cümle ile atıf yapar. Ebu’l-Fida, II, s. 265.; İbn Kesir ise bu evlilikten 634/1236-37 yılı olayları arasında Keykubad’ın ölümünü zikrederken yine bir cümle ile bahseder. İbn Kesir, XIII, s. 283; Müneccimbaşı, Anadolu Selçukluları ile ilgili pek çok bahiste olduğu gibi burada da İbn Bîbî’den özetleme yoluyla iktibaslar yapmıştır. Müneccimbaşı, s. 94.

[346] Selçuklu elçisinin tam olarak Eyyûbîlere ait olan şehirlerden hangisine gittiğini bilemiyoruz. Zira İbn Bîbî, elçinin Şam diyarına gittiğini ve bu diyarın en güçlü melikleri olan Melik Eşref ve Melik Muzaffer'le görüştüğünü bildirir. Buradaki Şam diyarından kasıt muhtemelen Suriye'dir.

[347] Şemseddin Altunaba'nın hayatı ve yaptırdığı vakıf eserleri için bk. Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri: I. Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", Belleten, XI, sayı: 42, Ankara 1947, s. 197-230.

[348] İbn Bîbî, I, s. 311.

[349] İbn Bîbî, teferruatla anlatmasına rağmen düğüne katılan Eyyûbî meliklerinin isimlerini vermez. İbn Bîbî, I, s. 314; Ayrıca Alaaddin Keykubad'ın hastalığı ve iyileşmesi hakkında bk. İbn Bîbî, I, s. 312 ve Müneccimbaşı, s. 94.

[350] İbn Vâsıl, IV, s. 176.

[351] İbn Vâsıl, IV, ay; Ebu'l-Fida, II, s. 228; Aynî, XIX, s. 33. Ayrıca Dımaşk'ın güneyinde yer alan Busra'nın hâkimi olan Melik Salih İsmail b. Melik Âdil'in 622/1225 yılından beri ağabeyi Melik Muazzam'ın yanında Dımaşk'ta bulunduğuna dair İbnü'n-Nazîf'teki kayıt için bk. İbnü'n-Nazîf, s. 115.

[352] İbn Vâsıl, IV, s. 114; Aynî, XIX, ay.

[353] İbn Vâsıl, IV, s. 113.

[354] İbnü'l-Adim, III, s. 197; İbn Vâsıl, IV, s. 177; Aynî, XIX, ay.

[355] İbnü'l-Adim, III, s. 198; İbn Vâsıl, IV, s. 178.

[356] İbnü'l-Adim, III, ay.; İbn Vâsıl, IV, ay.

[357] İbnü'l-Adim, III, s. 199; İbn Vâsıl, IV, s. 179.

[358] İbnü'l-Adim, III, ay.; İbn Vâsıl, IV, s. 180.

[359] Esasen Melik Eşref'in, Dımaşk'a gelmesinin en temel nedeni kardeşi el-Muazzamı Celaleddin'le ittifaktan vazgeçirmekti. Zira Muazzam'ın, Eşref'e tavır alması demek Celaleddin Hârizmşah tarafından yapılacak bir saldırı karşısında el-Eşref'in ağabeyi el-Kâmil'den yardım alamaması demekti. İşte Melik Eşref bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için Dımaşk'a gelmiş, ancak daha da vahim bir durumla karşı karşıya kalarak burada adeta bir esir hayatı yaşar olmuştur. Bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 180-181.

[360] İbn Vâsıl, IV, s. 180-181.

[361] İbnü'l-Adim, III, s. 199; İbn Vâsıl, IV, s. 181.

[362] İbnü'l-Adim, III, s. 200. Bu mektuptan İbnü'l-Adim vasıtasıyla nakil yapan İbn Vâsıl için bk. İbn Vâsıl, IV, s. 204-205.

[363] İbnü'l-Esîr, XII, s. 426; İbnü'n-Nazîf, s. 141; İbnü'l-Adim, III, s. 201; İbn Vâsıl, IV, s. 205; Ebu'l-Fida, II, s. 228.

[364] İbnü'l-Adim, III, a.y; İbn Vâsıl, IV, s. 206.

[365] İbn Vâsıl, IV, ay.; Ebu'l-Fida, II, ay.

[366] İbnü'l-Âmid, s. 136; İbn Vâsıl, IV, s. 204.

[367] İbnü'l-Âmid, ay.

[368] İbnü'l-Esîr, XII, s. 434; İbnü'l-Adim, III, s. 201; Ebu'l-Ferec, II, s. 523; İbn Kesir, XIII, s. 248; R. Şeşen, "Eyyûbîler", DGBİT, VI, İstanbul 1987, s. 362.

[369] İbnü'l-Esîr, XII, s. 434; İbnü'l-Adim, III, s. 201; İbnü'l-Âmid, s. 137.

[370] İbnü'l-Esîr, XII, s. 435; İbn Vâsıl, IV, s. 224.

[371] İbn Vâsıl, IV, ay.

[372] İbnü'l-Esîr ve İbn Kesir, Melik Nâsır tarafından el-Eşref'e bir elçi gönderildiğini zikr etmekle beraber, gönderilen bu elçinin kimliğini ve el-Eşref'le bu elçinin nerede buluştuğunu bildirmezler. Bk. İbnü'l-Esîr, XII, s.

442; İbn Kesir, XIII, s. 251. Biz, elçinin kimliğini Sıbt İbnu'l-Cevzî, İbn Vâsıl ve İbnü'n-Nazîf'ten öğreniyoruz. Bk. Sıbt, II, s. 654; İbnü'n-Nazîf, s. 161; İbn Vâsıl, IV, s. 228. Ayrıca bu dönemde Dımaşk'ta cereyan eden gelişmeler hakkında Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Vâsıl'ın verdiği bilgiler çok kıymetlidir. Zira bu esnada her iki müellif de Melik Nâsır'ın yanında, Dımaşk'ta bulunuyorlardı. Sıbt, II, s. 655; İbn Vâsıl, IV, ay.

[373] İbnü'n-Nazîf, s. 162.

[374] İbn Vâsıl, IV, s. 228.

[375] İbnü'n-Nazîf, s. 162.

[376] İbnü'l-Esîr, XII, s. 446.

[377] İbn Vâsıl, IV, s. 229.

[378] İbn Vâsıl, IV, s. 229-230; İbn Kesir, XIII, s. 251.

[379] İki kardeş arasındaki bu mektuplaşma için bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 442-443.

[380] İbnü'l-Esîr, XII, s. 445; İbnü'l-Adim, III, s. 205; İbn Vâsıl; IV, s. 206; Ebu'l-Fida, II. s. 228.

[381] İbnü'l-Esîr, XII, s. 446; İbn Vâsıl, IV, s. 230; İbn Kesir, XIII, s. 251.

[382] Melik Aziz Osman b. Melik Âdil, kardeşi Melik Muazzam'ın sağlığında onunla müttefikti. Ancak el-Muazzam'ın ölümü ile Melik Eşref'in hizmetine girmiş ve İbn Kesir'in kaydına göre Melik Eşref, Melik Mücahid ve Melik Nâsır'la beraber Melik Kâmil'le buluşmak üzere Nablus'a gitmiştir. Hatta İbn Kesir, onun Gazze yakınlarında gerçekleşen görüşmelerde de bizzat hazır olduğunu kaydeder. Bk. İbn Kesir, XIII, s. 251.

[383] Anlaşmanın tam bir metni için bk. İbn Vâsıl, IV, s. 231. Diğer kaynaklar da bu anlaşmadan bahsederlerse de bu denli teferruatlı bilgi vermezler. Bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 447; Sıbt, II, s. 654; İbnü'l-Adim, III, s. 206; İbn Kesir, XIII, s. 251; İbnü'l-Âmid, s. 138. Ayrıca İbnü'l-Âmid,

Dımaşk'ın Melik Nâsır'ın elinden alınmasını meşrulaştırma çabası içindedir. O, Dımaşk'ın Melik Nâsır'ın elinden alınmasına gerekçe olarak en-Nâsır'ın içki ve sefahate olan düşkünlüğünü gösterir. Ancak diğer kaynaklarımız bunu doğrular nitelikte bilgi vermezler. Diğer yandan Melik Âdil'in çocuklarından Melik Eşref, Melik Muazzam ve Melik Hâfız Nureddin Arslanşah'ın da içinde bulundukları pek çok Eyyûbî melikinin de içki içtiği düşünülürse en-Nâsır'ın içki içmesinin, mülkünün elinden alınmasına sebep olarak gösterilmesinin ne kadar komik bir gerekçe olduğu ortaya çıkar.

[384] İbnü'l-Esîr, XII, s. 446.

[385] İbn Vâsıl, Melik Nâsır'ın bu esnada Nablus'ta bulunduğunu kaydederken (İbn Vâsıl, IV, s. 236); İbnü'l-Esîr, en-Nâsır'ın Beysan'da bulunduğunu belirtir (İbnü'l-Esîr, XII, s. 446). İbn Vâsıl'ın bu esnada cereyan eden olaylarda en-Nâsır'ın çevresindeki kişiler arasında olduğu düşünülürse onun verdiği bilginin daha tercih edilir olduğu ortaya çıkar.

[386] el-Eşref ve en-Nâsır arasındaki bu görüşme için bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 446-447; İbnü'l-Adim, III, s. 206; İbn Vâsıl, IV, s. 237-238.

[387] Sıbt, II, s. 654.

[388] Sıbt, II , s. 655.

[389] İbn Vâsıl, IV, s. 239.

[390] İbnü'l-Adim, III, s. 206; İbn Vâsıl, IV, s. 239-240.

[391] İbn Vâsıl Dımaşk muhasarasında bizzat bulunduğu için bize oldukça değerli ve orijinal malûmatlar vermektedir ki Melik Nâsır'la, Celaleddin Hârizmşah arasındaki mektuplaşma da bu orijinal bilgilerdendir. Bk . İbn Vâsıl, IV, s. 240.

[392] İbnü'l-Esîr, XII, s. 445; Sıbt, II, s. 654-655; İbnü'l-Adim, III, s. 205; İbn Vâsıl, IV, s. 252.

[393] İbn Vâsıl, IV, ay.

[394] İbn Vâsıl, Dımaşk caminin kubbesine çıkarak kuşatmayı bizzat izlemiştir. Onun anlattığına göre Dımaşk askerleri, Mısır askerlerini ne zaman geri püskürtürlerse geri aldıkları mevzileri ateşe veriyorlar, ancak yine de kuşatmanın şiddetini azaltamıyorlardı. İbn Vâsıl, IV, s. 253.

[395] Bu nikah akdinden bahseden iki kaynaktan Biri İbnü'l-Adim (Bk. İbnü'l-Adim, III, s. 206-207), diğeri ise İbn Vâsıl'dır. (Bk. İbn Vâsıl, IV, s. 254-255). Herşeye rağmen Melik Aziz, el-Kâmil'in beklentilerinin aksine asla, tam anlamıyla Melik Kâmil'in saflarında yer almamış, bunun yerine Melik Eşref ve Melik Kâmil arasında akıllıca bir denge siyaseti izleyerek hâkimiyetini ve gücünü muhafaza etmiştir.

[396] Melik Kâmil'in Dımaşk'ı ele geçirmesi ile ilgili kesin tarihlendirme sadece İbn Ebi'd Dem'de bulunur. Tarihle ilgili kayıt için bk. Donald S. Richards, "The Crusade of Frederick II and the Hammah Succesion", BEO, XLV, Damas 1994, s. 196. Kaynaklarımızdan İbnü'l-Âmid, Melik Nâsır'ın amcası ile görüşmeye bizzat kendisinin gitmediğini, yerine Emir İzzeddin Aybek el-Muazzamî'yi gönderdiğini bildirir. Bk. İbnü'l-Âmid, s. 138. Bununla beraber kuşatmaya bizzat şahit olmuş olan Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Vâsıl, en-Nâsır'ın amcası ile görüşmeye bizzat gittiğini özellikle belirtirler. Bk. Sıbt, II, s. 657; İbn Vâsıl, IV, s. 256.

[397] İbnü'l-Esîr, XII, s. 447; Sıbt, II, ay.; İbnü'l-Âmid, s. 138; İbn Vâsıl, IV ,s. 256-257.

[398] D. S. Richards, agm., ay.

[399] İbn Vâsıl, IV, ay.

[400] İbnü'l-Esîr, XII, ay.; Sıbt, II, s.657-658; İbnü'l-Adîm, III, s. 207; İbnü'l-Âmid, ay.; İbn Vâsıl, IV, s. 257; Ebu'l-Ferec, II, s. 525; Patrik Mihael, age, II, s. 301. Ayrıca Sıbt'ta Melik Eşref'in Dımaşk'ı elegeçirmesi esnasında vuku bulan ilginç bir olay aktarılır. Melik Eşref şehre hâkim olunca Dımaşk'ın ünlü şairlerinden İbn Uneyn, Melik Eşref'in huzuruna gelerek ona yaranmak için bir şiir okumuş ancak Melik Eşref, İbn Uneyn'in abartılı şiirinden hoşlanmayarak "Benim meclisimde böyle şeyler istemem. Benim olan bana yeter" diyerek övülmekten hoşlanmadığını dile getirmiştir. Böylelikle İbn Uneyn mükafat beklerken azar işitmiştir. Bunun üzerine o,

kaleme aldığı bir şiirinde Melik Eşref’e saldırmış ve şöyle demiştir:”Biz Dımaşklılar İsa’dan (Melik Muazzam İsa) sonra Muhammed’in (Melik Kâmil Muhammed) gelmesini bekliyorduk. Ancak Musa’nın (Melik Eşref Musa) çölüne düştük.” Bu şiir Melik Eşref’in kulağına gidince çok hiddetlenmiş ve “Bu alçak benim meclisimde cömertlik bulamazsa kimin meclisinde bulur.” dedikten sonra İbn Uneyn’in dilinin koparılmasını emretmiştir. Ancak İbn Uneyn Suriye’nin güneyine kaçarak dilini kurtarabilmiştir. Bk. Sıbt, II, ay.

[401] İbnü’l-Esîr, XII, s. 447-448; İbnü’n-Nazîf, s. 188.

[402] Remzi Ataoğlu, “Artuklu-Eyyûbî ilişkileri”, TİD., X, İzmir 1995, s. 88.

[403] İbnü’n-Nazîf, s. 93; İbn Vâsıl, IV, s. 129.

[404] İbnü’l-Esîr, XII, s. 450; D. S. Richards, agm., s. 196.

[405] Bizce Melik Nâsır Kılıçarslan’ın Hama gibi gayet müstahkem bir kaleyi Melik Kâmil’e, bu kadar kısa bir direnişten sonra teslim etmesinin en temel nedeni Melik Kâmil’e karşı kendisini himaye edecek kimsenin olmayışıdır. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi Gazze’deki görüşme esnasında Melik Nâsır Kılıçarslan’ı, el-Kâmil’e karşı koruyabilecek tek güç durumundaki el-Eşref, Dımaşk’ın kendisine teslimi karşılığında bu hamilik rolünü terk etmişti. İbnü’l-Esîr, en-Nâsır Kılıçarslan’ın Hama’yı terk ettikten sonra sadece Barin kalesi ile iktifa etmek zorunda kaldığını kaydeder. Bk. İbnü’l-Esîr, XII, s. 450; İbnü’l-Adim, III, s. 207; İbn Vâsıl, IV, s. 259. Ebu’l-Ferec ise Melik Nâsır’ın Hama’yı el-Kâmil’e teslim ederken ağabeyisine verilmemesi ve Hama’nın doğrudan Melik Kâmil’in mülkü olmasını şart koştuğunu, Melik Kâmil’in bu şartı kabul ettiğini ancak daha sonra sözünü tutmayarak Hama’yı Melik Muzaffer’e verdiğini zikreder. Bk. Ebu’l-Ferec, II, s. 525.

[406] D. S. Richards, agm., s. 196.

[407] İbnü’l-Esîr, Ba’lebek’in Melik Eşref tarafından ele geçirilmesinden bahsetmez. Buna karşılık şu kaynaklarda bilgi mevcuttur;. Sıbt, II, s. 659;

İbnü’n-Nazîf, s. 197; İbn Vâsıl, IV, s. 280-281; Ebu’l-Ferec, II, s. 527; İbn Kesir, XIII, s. 262.

[408] Sıbt, II, s. 666.

[409] Sıbt İbnü’l-Cevzî, Eyyûbî meliklerinin ve özellikle Melik Âdil’in oğullarının Melik Emced’e gayet saygılı davrandıklarını söyledikten sonra, bizzat kendi gözleriyle Melik Muazzam’ın, Melik Emced’in elini hürmetle öptüğünü gördüğünü kaydeder. Bk. Sıbt, II, s. 667.

[410] Melik Emced, Dımaşk’taki sarayında ikamet ederken şahsî eşyalarından bazıları kaybolmuş ve el-Emced de bu durumdan memlüklerinden birini sorumlu tutmuştur. Melik Emced bu memlüküne söz konusu eşyaları geri getirmesini aksi halde kendisi için durumun hiç de iyi olmayacağını bildirmiştir. Tehdid edilen bu memlük, bir gün Melik Emced, evinin önünde tesbih çekerken ona bir şey söyleyecekmiş gibi yaklaşmış ve daha sonrada kılıcı ile güçlü bir darbe indirmiştir. Bunun üzerine Melik Emced’in diğer memlükleri derhal darbeyi vuran memlükü parçalamışlar, ama Melik Emced de fazla yaşamayarak aynı günün gecesinde ölmüştür. Melik Emced’in ölümü ile ilgili geniş malûmat için bk. İbn Vâsıl, IV, s. 281. Ayrıca Sıbt İbnü’l-Cevzî de Melik Emced’in ölümünden birkaç cümle ile bahseder. Bk. Sıbt, II, ay.

[411] Arap kaynakları, hatunun Celaleddin Hârizmşah’a tavır almasına neden olarak onun, eski kocası olan Atabeg Özbek b. Pehlivan zamanındaki imtiyazlarını kaybetmesini gösterirler. Bk. İbnü’l-Esîr, XII, s. 433; İbn Vâsıl, IV, s. 207-208. Nesevî ise hatunun Hâcib Ali’yi yardıma çağırmasına neden olarak Hârizmşahın bu hatuna iktâ ettiği beldelerde toplanan vergilere vezir Şerefülmülk’ün el koymasını gösterir. Şerefülmülk, Hârizmşah’ın Azerbaycan’da bulunmayışından istifade ederek bu vergilere el koymak istemiş, hatunun direnmesi üzerine de Celaleddin’e mektup yazarak, hatunun İldeniz oğulları Atabeyliğini ihya etmeyi planladığını ve bu amaçla da Atabeg Özbek’in yakın emirlerini çevresine topladığını bildirmiştir. Bu iftira karşısında hatun da Hâcib Ali’yi yardıma çağırmıştır. Bk Nesevî, s. 95-96.

[412] Hâcib Ali’nin babasının adının Hammad olduğunu İbnü’n-Nazîf’ten öğreniyoruz. Bk. İbnü’n-Nazîf, s. 152.

[413] İbnü'l-Esîr, XII, ay.; Nesevî, s. 96; İbn Vâsıl, IV, s. 208; İbn Kesir, XIII, s. 242. Kaynaklarımızdan ibnü'n-Nazîf, Hâcib Ali'nin yanında 3000 atlı olduğu halde Azerbaycan'a girdiğini ve Hârizmşah'ın veziri Şerefülmülk ile karşılaşarak onu yendiğini ve Şerefülmülk'ün, yanında sadece 6 adamı olduğu halde Tebriz'e kaçtığını zikrederse de bu bilgiyi diğer kaynaklarımızda doğrulayıcı herhangi bir bilgi bulunmaz. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 153. Ayrıca Arap kaynakları Hâcib Ali'nin bu seferden muzaffer olarak yanında Celaleddin'in hanımı olan hatun da olduğu halde Ahlat'a geldiğini kaydederlerken Nesevî, Şerefülmülk'ün kuvvet toplayarak Hâcib Ali'ye saldırdığını yapılan bu mücadele esnasında Melik Eşref'in kardeşlerinden olan Tacü'l-Mülk b. Melik Âdil'in okla vurularak öldürüldüğünü, bunun sonucunda da Hâcib Ali'nin pek çok adamını kaybetmiş bir halde Ahlat'a geri döndüğünü zikrederse de Arap kaynakları bu malûmatı doğrulamaz. Bk. Nesevî, s. 102-105.

[414] İbnü'n-Nazîf, s. 156-157.

[415] İbnü'l-Esîr, XII, s. 443-444; İbn Vâsıl, IV, s. 235.

[416] Nesevî, s. 106.

[417] İbnü'n-Nazîf, s. 166.

[418] Boğdı, daha önce Atabeg Özbek b. Pehlivan'ın hizmetinde idi ve bu dönemde Moğolların önünden kaçan 400 Harezmliyi idam ettirmişti. Celaleddin Hârizmşah, Azerbaycan'a hâkim olunca Boğdı'yı affettiğini açıklayıp yanına davet etmiş ancak Boğdı, Melik Eşref'e iltica ederek Harran'da onun nâibi olmuştur. Bk. Nesevî, s. 140. Ancak Harran'da iken İbnü'n-Nazîf'in bir kaydına göre Melik Eşref, onun hakkında kötü şeyler söylemiş ve hayatından bir kez daha endişe duyan Boğdı, tekrar Azerbaycan'a gelerek bu sefer Celaleddin Hârizmşah'ın hizmetine girmiştir. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 154.

[419] Nesevî, ay.

[420] İbnü'n-Nazîf, s. 167.

[421] Azerbaycan’daki gelişmeleri Sürmari emirinin Hâcib Ali’ye, Hâcib Ali’nin ise el-Eşref’e iletmesi ile ilgili olarak bk. İbnü’n-Nazîf, s. 179.

[422] Sıbt, II, s . 664.

[423] Melik Eşref’in kölesi olan bu İzzeddin Aybek’le, Melik Muazzam’ın âzadlı kölesi ve aynı zamanda Sarhad bölgesi hâkimi olan İzzeddin Aybek el-Muazzamî karıştırılmamalıdır.

[424] Hâcib Ali’nin ölüm nedeniyle ilgili teferruatlı bilgi için bk. Sıbt, II, s. 665. İbnü’l –Esir, Hâcib Ali’nin ölüm nedeniyle ilgili olarak sadece İzzeddin Aybek’in ona düşman olduğunu ve Ahlat’a atandıktan kısa bir süre sonra da Hâcib Ali’yi öldürdüğünü kaydeder ki yukarıda zikrettiğimiz gibi Sıbt’ın açıklaması çok daha tatminkârdır. Gerek Sıbt ve gerekse İbnü’l-Esîr Hâcib Ali’nin öldürülmesini çok büyük bir talihsizlik olarak kabul ederler. İbnü’l-Esîr, Ahlat halkının Hâcib Ali’ye güvendiğini ve “Melik Eşref’in kölelerinden biri Hârizmşah’a karşı koyuyor” dediğini kaydeder. Bk. İbnü’l-Esîr, XII, s. 448. Yine İbnü’l-Esîr, Hâcib Ali’nin Ahlat’ta bir cami ve bir hastahâne yaptırdığını, ayrıca Ahlat çevresindeki sarp yolları da ıslah ettirdiğini ve bunun gibi pek çok hayır işinin olduğunu kaydeder.

Hâcib Ali vakti zamanında, el-Eşref’in güvenini kazanmış ve Melik Eşref onun kardeşi olan Bedreddin Osman b. Hammad’a da özel elçisi olarak bazı görevler vermişti. Bk. İbnü’n-Nazîf, s. 131. Osman b. Hammad, ağabeyi katledilince önce Melik Eşref tarafından tutuklanmış, ancak daha sonra serbest bırakılmıştır. İbnü’n-Nazîf, s. 181. Melik Eşref’e büyük bir sadakatle bağlı olan Hâcib Ali’nin sonunu da ne yazık ki bu sadakati hazırlamıştır.

Öte yandan İbnü’n-Nazîf, Hâcib Ali’nin katli ile ilgili daha değişik bilgiler verir. Onun anlattığına göre Aybek, Ahlat’a tayin olunca civardaki kalelerde yeterli zâhire olmadığını farketmiş ve bu nedenle Hâcib Ali’yi sorguya çekmiştir. Ancak Hâcib Ali’nin bu durum karşısında mantıklı bir cevap verememesi üzerine önce onu hapsetmiş, sonra da Melik Eşref’e bir mektup yazarak Hâcib Ali’nin ishalden öldüğünü beyân etmiştir. Bk. İbnü’n-Nazîf, s. 180-181.

[425] İbnü’l-Adim, III, s. 208.

[426] Nesevî, s. 115-116. Ebu’l-Ferec ise kurulan mancınık sayısını 20 olarak verir ve bu mancınıkların Ahlat kalesinin Van gölüne bakan tarafına kurulduğunu bildirir. Bk. Ebu’l-Ferec II, s. 527. Arap kaynakları Aybek ile Hârizmşah arasında kuşatma öncesinde vukû bulan her hangi bir görüşmeden bahsetmezler Öte yandan İranlı tarihçi Cuveynî, Celaleddin Hârizmşah’ın Ahlat’ı istilâsını meşrû gösterme çabası içindedir. Bu nedenle o, Hârizmşah’ın kuşatmaya başlamadan evvel Aybek’e elçi gönderdiğini fakat Aybek’in görüşme talebini redderek talihine tekme vurduğunu, bunun üzerine de Hârizmşah’ın şehrin etrafına mancınıklar kurdurarak ok atan çarklar ve içi petrol dolu yanıcı şişeler hazırlattığını kaydeder. Bk. Cuveynî, II, s. 143.

[427] İbnü’l-Esîr, XII, s. 451; İbn Vâsıl, IV, s. 294.

[428] Sıbt İbnü’l-Cevzî, şehirde bir parça derinin 1000 dirheme satıldığını ve insanların açlıktan ölüleri yediğini bildirirken (bk. Sıbt, II, s. 659-660); Ebul-Ferec de şehir halkının kedi köpek ve eşek cesetlerini yiyecek duruma düştüklerini bildirerek Sıbt’ı doğrular nitelikte bilgiler verir (bk. Ebu’l-Ferec, II, s. 527).

[429] Nesevî, s. 124.

[430] Kaynaklarımızdan üçü bu mektupların muhtevası hakkında bilgi verirler. Bunlardan İbn Bîbî, olaya Anadolu Selçukluları açısından yaklaşır ve Keykubad’ın, Hârizmşah’a tatlı sert bir üslupla kaleme aldığı mektubun metnini verir. (Bk. İbn Bîbî, I, s. 381-385). Bu mektubunda Keykubad, öncelikle Celaleddin Hârizmşahı yaptığı başarılı işlerden dolayı övüyor ve sonrasında da bir dizi nasihat veriyordu. Mektubun sonunda ise yukarıda da açıkça belirttiğimiz gibi Hârizmşahı üstü kapalı bir biçimde tehdid ediyordu.

Nesevî ise olaya Hârizmşahlar cephesinden bakar ve Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad tarafından elçi olarak gönderilen Altunaba’ya Hârizmşahın soğuk davrandığını ve elçinin Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah’ı şikayet ederek cezalandırılmasını talep etmesi üzerine de Celaleddin’in kızdığını bildirir. Ayrıca Altunaba, Nesevî’deki kayda göre Celaleddin’in veziri olan Şerefülmülk’le de görüşmüş ve bu görüşme esnasında Şerefülmülk elçiye “Eğer Sultanım bana müsaade etse

askerlerimle harekete geçer ve ülkenizi zabt ederim” diyerek açıkça hasmane bir tavır takınmıştır. (Bk. Nesevî, s. 125-126).

Bu mektubun muhtevasından bahseden ve her iki kaynağa göre de daha objektif bilgi veren İbnü’n-Nazîf ise İbn Bîbî’nin bakış açısını doğrular nitelikte bilgi verir. Keykubad’ın, Hârizmşah’a yolladığı elçinin Celaleddin nezdinde hakarete uğradığı hakkında herhangi bir bilgi vermezken, Celaleddin’in bu elçiye cevap olarak yolladığı elçisinin Keykubad tarafından soğuk karşılandığını ve elçiye hakarette bulunulduğunu kaydeder. (Bk. İbnü’n-Nazîf, s. 186).

[431] İbn Bîbî, I, s. 387.

[432] İbnü’n-Nazîf, ay.

[433] Bu mektuplaşmaların mahiyeti hakkında bk. İbn Bîbî, I, s. 374-387; Nesevî, s. 96-97 ve 106. Ayrıca bu mektuplar pek çok araştırma eserde de irdelenmiştir. (Bk. Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1958, s. 82-101; Aydın Taneri, Celâlu’d-Din Hârizmşâh ve Zamanı, Ankara 1977, s. 63-66 ve 68-69; Süleyman Özbek, age., s. 61-67; Emine Uyumaz, age., s. 152-156).

[434] Herbert Jansky, “Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâeddin Keykûbad’ın Emniyet Politikası”, Zeki Velidi Togan’a Armağan, İstanbul 1950-1955, s. 120-121.

[435] Rükneddin Cihanşah, tahta çıktığı ilk günlerden itibaren babası Mugîseddin Tuğrulşah gibi kendisinin de mensup olduğu Konya’daki Anadolu Selçuklu hanedanına karşı hasmâne bir tavır takınmıştır. Öncelikle Melik Eşref namına hutbe okutarak onu metbû tanıyan Cihanşah, Melik Eşref’in Dımaşk’a yerleşmesi ve el-Cezîre işleri ile pek ilgilenmemesi üzerine Celaleddin Hârizmşah’a yakınlaşmış ve sonuç olarak Ahlat muhasarası esnasında bizzat Hârizmşah’ın yanına gelerek onu metbû tanıdığını ilan etmiştir. Bk. Nesevî, s. 117; İbn Bîbî, I, s. 387; İbn Vâsıl, IV, s. 297.

[436] Nesevî, s. 118-122.

[437] İbnü'l-Esîr, XII, s. 451. Nesevî, Ahlatın düşmesinde İsmail Vanî adında kale müdafîlerinden birinin ihanetinin çok önemli rol oynadığını kaydeder. Onun verdiği bilgiye göre İsmail Vanî, kendisine Azerbaycan'da bir iktâ verilmesi karşılığında gece vakti Ahlat surlarından ipler sarkıtarak Harezm askerlerini içeri almış ve ertesi günde şehir düşmüştür. Müdafîlerin bir kısmı ise iç kaleye çekilmiştir. Bk. Nesevî, s. 126. Ayrıca Ahlatın düşmesi ile ilgili bk. Sıbt, II, s. 660; İbnü'l-Adim, III, s. 208; İbn Vâsıl, IV, s. 294-295, Ebu'l-Ferec, II, s. 527; A.Taneri, age., s. 67-68.

[438] Takıyyeddin Abbas, Melik Âdil'in en küçük oğlu olup, Memlük Sultanı Baybars zamanına kadar yaşamıştır. Bk. Makrizi, I, s. 227.

[439] Nesevî, s. 127. Ayrıca İbnü'l-Esîr, XII, s. 451; Sıbt, II, s. 660; İbnü'l-Adim, III, s. 208; İbn Vâsıl, IV, s .295'de Nesevî'yi teyid edici mahiyette bilgiler vardır.

[440] Nesevî, ay., Cuveynî, II, s. 144. Nesevî'deki kayda göre İzzeddin Aybek, Yassıçemen savaşının sonuna kadar Ahlat'ta esir olarak yaşamış ve bu savaşın sonunda Celaleddin Hârizmşah, İzzeddin Aybek'in pazarlık konusu yapılmasını engellemek için onu öldürtmüştür (ay.). Sıbt ise Ahlat ele geçirilince Hâcib Ali'nin daha önceden Celaleddin Hârizmşah'ın yanına kaçmış olan birkaç memlükünün Hârizmşah'tan izin alarak kendi elleriyle Aybek'i öldürdüklerini bildirir. (Bk. Sıbt, II, s. 660). Bununla beraber İbnü'n-Nazîf'teki bir kayıt da Nesevî'yi teyid eder niteliktedir. İbnü'n-Nazîf'in bildirdiğine göre, Ahlat'ın Hârizmşah tarafından ele geçirilmesinden kısa bir müddet sonra İzzeddin Aybek, Melik Eşref'e bir mektup göndermiş ve bu mektubunda Hârizmşah'ın kendisine kötü muamelede bulunduğundan şikayet etmiştir. Ayrıca o, Hârizmşah'ın Ahlat'tan Malazgirt'e hareket ettiğini ve kendisinin de onunla beraber olduğunu beyan etmiştir. (Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 202).

Celaleddin Hârizmşah, Ahlat'ı ele geçirince esir aldığı, Melik Eşref'in kardeşlerinden Mecdeddin Yakûb ve Takıyyeddin Abbas'a önceleri iyi davranmış ama sonraları bu muamelesini değiştirmiştir. Bu meliklerden Takıyyeddin Abbas'ı bir müddet sonra zincire vurmuş ve bu şekilde halifeye bir zafer nişanesi olarak göndermiştir. Halife, Takıyyeddin'i derhal serbest bırakmış ve çeşitli ikramlarla Melik Eşref'in yanına uğurlamıştır. (Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 200; Ebu'l-Ferec, II, s. 529).

Mecdeddin Yakûb ise, Yassıçemen savaşının sonuna kadar Celaleddin Hârizmşah'ın yanında esir olarak kalmış ve bu savaştan sonra Celaleddin, Moğollar'a karşı Melik Eşref'ten yardım istemesi amacıyla ona çeşitli ikramlarda bulunarak serbest bırakmıştır. Mecdeddin, önce Dımaşk'a gelerek ağabeyi Melik Eşref'in yanında kalmış ve sonrada diğer ağabeyi Melik Kâmil'in yanına, Mısır'a gitmiştir. Her iki kardeşinden de büyük ikramlar görmüş ve Celaleddin'in durumu hakkında onlara bilgi vermiştir. (Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 227-228).

[441] Sıbt, II, s. 660; Cuveynî, II, s. 144.

[442] Fetihnameyi kaleme alan Nesevî olmasına rağmen fetihnamenin içeriğini biz sadece Cuveynî'den öğreniyoruz. Bk. Cuveynî, II, s. 145-147.

[443] Cuveynî, II, s. 147.

[444] H. L. Gottschalk, "Der Bericht des İbn Nazîf al-Hamawi über die Schlacht von Jasycimen (25-28 Ramadan/ 7-10 August 1230)", WZKM., Vien 1960, sayı: 56, s. 55.

[445] Sıbt, II, s. 660.

[446] Bilindiği gibi Alaaddin Keykubad, Melik Eşref ve Melik Kâmil'in kız kardeşlerinden biri ile evli idi. Bk. İbn Bîbî, I, s. 388; Nesevî, s. 126; Sıbt, II, ay.

[447] Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah kasdediliyor.

[448] İbnü'n-Nazîf, s.197-198; H. L. Gottschalk, agm, s. 58. Kemaleddin Kâmyar'ın bu mektubu Eyyûbî meliklerine ve halifenin elçisine tam olarak hangi tarihte okuduğunu bilmiyoruz. Yukarıda belirttiğimiz gibi İbn Bîbî de Kâmyar'ın, Keykubad tarafından Eşref ve Kâmil'e elçi olarak gönderildiğini ve Eyyûbî melikleri ile görüşürken kullandığı etkili sözler sayesinde Eyyûbî meliklerini ittifaka razı ettiğini bildirir. Bk. İbn Bîbî, I, s. 388. Bununla beraber İbnü'n-Nazîf'in zikrettiği bu mektup nüshasının İbn Bîbî'nin zikrettiği görüşme esnasında okunup okunmadığını ve dolayısıyla Kemaleddin Kâmyar'ın kaç kez Eyyûbî meliklerine elçilik görevi ile gönderildiğini bilememekteyiz. Zira İbnü'l-Esîr'deki bir kayda göre

Alaaddin Keykubad, el-Kâmil’e Ahlat’ın düşmesinden sonra sık sık elçi göndermiştir. Yine İbnü’l-Esîr’in bildirdiğine göre bu elçiler o kadar sık gelmeye başlamışlardır ki bir günde el-Kâmil’in huzuruna Konya sarayından peş peşe beş elçi gelmiş ve bu elçiler el-Kâmil’den, Hârizmşah’a karşı ittifak talebinde bulunmuşlar, en azından Melik Eşref’in, Anadolu Selçuklu sultanının yardımına gelmesini rica etmişlerdir. (Bk. İbnü’l-Esîr, XII, s. 453). Dolayısıyla iki devlet arasındaki ittifakın hangi aşamalardan geçerek kurulduğu ve iki taraf arasında gelip giden elçilerin sayıları ve bunların taşıdığı mektupların muhteviyatı konusu tam olarak aydınlatılamamaktadır.

[449] İbnü’n-Nazîf, s. 198.

[450] İbnü’n-Nazîf, s. 199.

[451] Melik Kâmil’in, Alaaddin Keykubad’ın yardım çağrısı üzerine Eyyûbî ordusunun başına geçerek bizzat Anadolu Selçukluları’nın yardımına gittiği iddiası sadece İbn Bîbî’de vardır. (Bk. İbn Bîbî, I, s. 388). Arap kaynakları ise Anadolu Selçuklularına yardım için hazırlanan Eyyûbî ordusunun başına Melik Kâmil’in kardeşi Melik Eşref’i getirdiğini ve onu Anadolu’ya yolladığını zikrederler. Bk. İbnü’l-Esîr, XII, s. 453; İbnü’n-Nazîf, s. 204; Sıbt, II, s. 660; İbn Vâsıl, IV, s. 298.

[452] İbnü’l-Adim, III, s. 209.

[453] İbn Vâsıl, IV, s. 298.

[454] Sıbt, II, s. 660; İbn Bîbî, I, s. 388; İbn Vâsıl, IV, s. 298.

[455] İbnü’n-Nazîf, s. 204; H. L. Gottschalk, agm, s. 60. Keykubad, İbnü’n-Nazîf’teki kayda göre Kemaleddin Kâmyar’a Eyyûbî ordusunu Kırşehir’e değilde Sivas’a getirmesini sıkı sıkıya tembihler. Bununla beraber Gottschalk, İbnü’n-Nazîf’te geçen Kırşehir beldesinin bugünkü Kırşehir olamayacağını, zira Eyyûbî ordusunun, Hârizmşah’la mücadele etmek için Anadolu’ya geldiği düşünülürse, bu ordunun Anadolu Selçuklu ülkesinin bu denli iç kısımlarına gelmesinin mantıksız olduğunu, bu nedenle de söz konusu Kırşehir beldesinin Harran-Sivas güzergâhı üzerinde bir belde olması gerektiğini bildirir. (Bk. Gottschalk, agm, ay).

[456] İbnü'n-Nazîf, s. 204; İbnü'l-Verdi, II, s. 226.

[457] Melik Eşref'in, Alaaddin Keykubad ile buluşması hakkında en detaylı malûmatı İbn Bîbî'de bulmaktayız. O Keykubad'ın, el-Eşref için hazırlattığı ihtişamı uzun uzadıya anlatır. Bk. İbn Bîbî, I, s. 388-389.

[458] İbn Bîbî, I, s. 393.

[459] İbnü'n-Nazîf, s. 205.

[460] Nesevî, s. 131. Ayrıca Aynî'de bu konu hakkında Nesevî'yi destekler mahiyette bilgiler verir. Bk. Aynî, XIX, s. 94-95.

[461] Nesevî, ay.

[462] Nesevî, ay.

[463] İbnü'n-Nazîf, s. 206. Ayrıca İbnü'n-Nazîf, Alaaddin Keykubad'ın öncüler arasında meydana gelen bu çarpışmada Selçuklu askerlerinin başarısızlığı yüzünden çok utandığını kaydeder. Zira Hârizmşah'ın 700 kişiden oluşan öncü kuvveti 3000 kişilik Selçuklu öncü kuvvetini yenmişti. Bunun yanı sıra Melik Eşref'in "Mevlâmız, keşke bana bildirseydiniz de Hârizmşah'ın öncülerini ben karşılasaydım" şeklindeki hitabı Anadolu Selçuklu sultanının utancını daha da arttırmıştır. (Bk. İbnü'n-Nazîf, ay). Öte yandan Nesevî, Sıbt ve Aynî Hârizmşah'ın, Anadolu Selçuklu ordusunun öncü kuvvetine bizzat ani bir baskın düzenlediğini ve bunun sonucunda pekçok Selçuklu askerinin gâfil avlanarak öldürüldüğünü kaydederler. Bk. Nesevî, s. 131; Sıbt, II, s. 660; Aynî, XIX, s. 95. Diğer yandan İbn Bîbî ise Anadolu Selçuklu – Eyyûbî ordusu öncüleri ile Hârizmşah'ın öncüleri arasında dört çatışma yaşandığını, ilk çatışmayı Selçuklu öncülerinin kaybettiğini ancak daha sonraki üç çatışmayı Selçuklu öncülerinin kazandığını kaydederse de onun bu malumâtı diğer kaynaklarca doğrulanmaz. Bk. İbn Bîbî, I, s. 395–406. Sıbt İbnü'l-Cevzî, öncüler arasındaki savaşın tarihini 25 Ramazan 628 / 7 Ağustos 1230 olarak verir. Selçuklu öncülerinin hezimete uğramalarından kısa bir süre sonra el-Eşref'in ordusunda bulunan Arapların Hârizmşah'ın öncüleriyle çatıştığını ve bunun sonucunda Arapların, Harezm askerlerinin bir kısmını öldürüp bir kısmını esir aldıklarını sözlerine ekler. Bk. Sıbt, II, s. 661.

[464] Nesevî, s. 132; Aynî, XIX, s. 95.

[465] İbnü'n-Nazîf, s. 207.

[466] Eyyûbî ordusunun dizilişini en tafsilatlı anlatan kaynak Sıbt İbnu'l-Cevzî'dir. Sıbt, Yassıçemen savaşını bu savaşa bizzat katılan Emir İmâdeddin b. Musık'ın ağzından nakleder ve Eyyûbî ordusunun dizilişini de ondan aldığı bilgiler vasıtasıyla aktarır. Bk. Sıbt, II, s. 661. Aynî de bu konuda Sıbt'tan alıntılar yapar. Bk. Aynî, XIX, s. 101. Öte yandan bir başka Arap kaynağı olan İbnü'n-Nazîf, müttefik ordunun dizilişini daha genel olarak verir. O da kalbin el-Eşref'e ait olduğunu, kanatları ise Alaaddin Keykubad'ın idare ettiğini kaydeder. Ayrıca Keykubad'ın emri altında Harput hakinin oğlu Artukşah'ın bir kanatta, Hıms hâkimi Melik Mücahid'in oğlu Melik Mansur'un da diğer kanatta görev aldığını ifade ederse de söz konusu kişilerin ordunun hangi kanadında savaştıkları hakkında malumât vermez. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 207.

[467] İbnü'n-Nazîf, s. 196.

[468] İbnü'l-Esîr, XII, s. 454; İbn Vâsıl, IV, s. 298.

[469] İbnü'l-Esîr, XII, s. 454.

[470] İbn Vâsıl, IV, s. 298.

[471] Sıbt, II, s. 661; Aynî, XIX, s. 102.

[472] Savaşın en canlı anlatımını İbnü'n-Nazîf yapar ki savaş içerisindeki bu önemli ayrıntıları biz onun Tarihu'l-Mansurî'sinden öğrenmekteyiz. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 209.

[473] İbn Bîbî, I, s. 408.

[474] Savaşın ikindi namazına doğru bitişi hakkında bk. İbn Bîbî, I, s. 409.

[475] İbnü'n-Nazîf, s. 209.

[476] İbn Bîbî, I, s. 410; Sıbt, II, s. 661; Aynî, XIX, s. 102; M. ED. Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine göre Moğollar", TM, V, 1935, s. 32.

Ayrıca İbnü’n-Nazîf, Hârizmşah’ın askerlerinin Trabzon’a kadar dağıldığının ve burada 1.500 kadar Harezm askerinin bir uçurumdan düşerek öldüklerini, yolların ganimet malları ile dolu olduğunu ve son olarak Hârizmşah’ın camedârlarının süslü elbiselerle beraber Arapların eline düştüğünü kaydeder. Bk. İbnü’n-Nazîf, s. 210.

[477] Oltu hâkiminin esareti hakkında bk. İbnü’n-Nazîf, s. 209.

[478] Nesevî, esir alınanlar arasında Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah’ın da bulunduğunu ve Anadolu Selçuklu sultanının onun da boynunu vurdurduğunu kaydeder ki Aynî de bu konuda ondan alıntı yapar. İbnü’n-Nazîf, s. 132; Aynî, XIX, s. 102. Ancak başta İbn Bîbî olmak üzere bazı kaynaklar Cihanşah’ın Anadolu Selçuklu sultanı tarafından affedildiğini ve Erzurum’un Alaaddin Keykubad’a devri esnasında gösterdiği kolaylıkların yanı sıra Melik Eşref’in ricası üzerine affedilerek, kendisine Niğde yakınlarındaki Aksaray ve Eyübhisar beldelerinin iktâ olarak verildiğini kaydederler ki biz de Erzurum’u ele geçirerek Doğu Anadolu’da güçlü bir savunma hattı oluşturmayı planlayan Keykubad’ın, Selçuklu hanedanından bir melik olan Rükneddin Cihanşah’ı bu amaç için kullanmış olmasının daha mantıklı olduğu kanaatindeyiz. Bk. İbn Bîbî, I, s. 412-413; İbnü’n-Nazîf, s. 211; İbn Vâsıl, IV, s. 300.

[479] İbnü’n-Nazîf, s. 212.

[480] İbn Bîbî, I, s. 410.

[481] İbn Bîbî, I, s. 411. Sıbt’ta Erzurum’un zabtından önce Keykubad’ın el-Eşref’e bol miktârda para, mal, elbise ve hediyeler dağıttığını söyleyerek İbn Bîbî’yi destekler. Bk. Sıbt, II, s. 661. Ayrıca Keykubad’ın ihsanları Erzurum’un ele geçirilmesinden sonra da artarak devam edecektir.

[482] İbn Bîbî, I, s.411.

[483] Erzurum muhasarası ile ilgili en tafsilatlı bilgi kaynaklarımızdan İbn Bîbî’dedir. Bk. İbn Bîbî, I, s. 411-412. Arap kaynaklarından bazıları ise Erzurum’un muhasarasına bizzat Alaaddin Keykubad’ın katılmadığını ve Keykubad’ın Yassıçemen savaşından sonra ülkesine döndüğünü, Erzurum’un ise Melik Eşref tarafından alınarak kalenin, daha önce

Keykubad ile Melik Eşref arasında yapılan bir anlaşma gereğince Anadolu Selçuklu sultanının nâiblerine devredildiğini zikrederler. Bk. Sıbt, II, s. 662 ve ondan naklen Aynî, XIX, s. 102-103. Öte yandan İbnü'n-Nazîf de İbn Bîbî ile görüş birliğindedir. Yalnız o, Erzurum'daki müdafîlerin Melik Eşref'e müracaat ederek, Keykubad ile aralarında arabuluculuk yapmalarını teklif ettiklerini ve el-Eşref'in de bu teklifi kabul ettiğini zikreder. Daha sonrada Keykubad, el-Eşref ve kardeşleri ile Hıms hâkimi Melik Mücahid'in oğlu Melik Mansur'un beraberce şehre girdiklerini kaydeder. Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 212.

[484] İbnü'n-Nazîf, s. 219; İbn Bîbî, I, s. 413; Müneccimbaşı, s. 99. Melik Eşref'in Cihanşah adına şefaatte bulunmasının nedeni belki de bu hükümdarın uzun süre kendi adına hutbe okutmuş olmasıdır. Alaaddin Keykubad, Erzurum hâkimine Niğde yakınlarındaki Aksaray ve Eyubhisar beldelerini de bu görüşme sonunda iktâ etti.

[485] İbn Bîbî, I, s. 413-414.

[486] İbnü'l-Esîr, XII, s. 454; İbnü'n-Nazîf, s. 219; Nesevî, s. 132; İbn Bîbî, I, s. 414; Sıbt, II, s. 662; İbnü'l-Adim, III, s. 209; İbnü'l-Verdi, II, s. 226; Müneccimbaşı, s. 99-100.

[487] Hârizmşah muhtemelen Harputun dışında bir yerde konaklamıştır. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Harput hâkimi, oğlu Artukşah'ı Yassıçemen Savaşında Alaaddin Keykubad'a yardımcı olması için görevlendirmişti. Bu nedenle ordusu dağılmış olan Hârizmşah'ın Harput'a fazla sokulması düşünülemez. Zira Harput hâkimi tarafından yakalanma ihtimali vardır. Bu nedenle o muhtemelen Harput yakınlarında bir yerde konaklamış ve yakalanma tehlikesi yüzünden burada sadece bir gece kalmıştır. Celaleddin Hârizmşah'ın Harput'a gelmesi, kaynaklarımızdan sadece İbnü'n-Nazîf'te zikredilir. (Bk. İbnü'n-Nazîf, s. 211).

[488] Sıbt, Celaleddin'in yanına Melik Eşref'in bir diğer kardeşi Takiyyeddin Abbas'ı da aldığını belirtirse de İbnü'n-Nazîf ve Ebu'l-Ferec Takiyyeddin Abbas'ın Celaleddin tarafından Yassıçemen Savaşından önce zincire vurularak Ahlat'ın alınmasının bir zafer nişanesi olarak halifeye gönderildiğini kaydederler. (Bk. Sıbt, II, s. 662; İbnü'n-Nazîf, s. 200; Ebu'l-Ferec, II, s. 529).

[489] İbnü’n-Nazîf, s. 211.

[490] Melik Eşref’in Erzurum’dan sonra sırasıyla gittiği beldelerin tam bir listesi için bk. İbnü’n-Nazîf, s. 213-214.

[491] Her iki taraf arasında Cütür Han tarafından taşınan bu mektupların metinleri için bk. İbnü’n-Nazîf, s. 215-216.

[492] Melik Eşref’in Yassıçemen’e giderken Dımaşk’ta nâib olarak Melik Salih İsmail’i atadığını Sıbt’ın anlattığı bir hadiseden anlıyoruz. Sıbt, Yassıçemen Savaşının olduğu 28 Ramazan 628 / 10 Ağustos 1230 günü Dımaşk Camisinde itikafta olduğunu ve burada bir meclis düzenlediğini, bu meclise el-Eşref’in Dımaşk’taki nâibi Melik Salih İsmail’in de katıldığını kaydeder. Melik Salih, Sıbt İbnü’l-Cevzî’den Yassıçemen’de savaşan Eyyûbî askerleri ve el-Eşref için dua etmesini istemiş ve savaşın gerçekleştiği gün Sıbt İbnü’l-Cevzî camide hazır bulunanlarla beraber dua etmiştir. Duanın sonunda ortalığı bir sis perdesinin kapladığını söyleyen Sıbt, bayılacak gibi olduğunu ve kendine gelince de “el-Eşref, zaferi elde ettin” dediğini, nitekim on gün sonra da Dımaşk’a Melik Eşref’in zafer haberinin geldiğini zikreder. (Bk. Sıbt, II, s. 662-663).

[493] Nesevî, Melik Eşref’in sık sık Şerefülmülk’e elçi göndererek Hârizmşah ile kendisi ve Anadolu Selçuklu sultanı arasında barış anlaşması yapılmasına önayak olmasını istediğini, bunun hem kendileri hem de İslam alemi için daha hayırlı olduğunu bildirdiğini kaydeder. Yine Nesevî’ye göre Celaleddin Hârizmşah, vezirinin tavassutuyla Melik Eşref’le bir barış anlaşması yapmış ancak iki şart öne sürmüştür. Bunlardan ilki Melik Eşref ile yapılacak anlaşmanın Keykubad’ı bağlamayacak olmasıydı. Zira Celaleddin, Yassıçemen savaşından sonra Moğollar karşısında zor durumda kalmasının müsebbibi olarak Anadolu Selçuklu sultanını görüyor ve onu affetmiyordu. Bu nedenle o, Melik Eşref’e: “Seninle bir alıp veremediğim yok. Beni Keykubad’la başbaşa bırak ki onunla kozumu paylaşabileyim” diye haber gönderiyordu. Hârizmşah’ın ikinci şartı ise Ahlat’a bağlı olan ve bu şehrin doğusunda yer alan Sürmari emiri ile ilgiliydi. Söz konusu emir sık sık Celaleddin’in ülkesine yağmalar düzenliyordu. Bu nedenle Celaleddin, Sürmari emirini cezalandıracağını bildiriyor ve el-Eşref’in bu işe karışmamasını istiyordu. Ancak Melik Eşref, kendisi ile Celaleddin Hârizmşah arasında aracılık yapan Şemsi Tikritî’nin yoğun çabaları ve

Moğolların Hârizmşah'ın üzerinde gittikçe artan baskısı sayesinde Hârizmşah'ı hem kendisi hem de Keykubad ile kayıtsız şartsız bir anlaşma yapmaya ikna etmiştir. (Bk. Nesevî, s. 132-133).

[494] Sıbt, II, s. 662. Celaleddin'in, Mucireddin Yakûb'u serbest bırakmasının nedeni söz konusu Eyyûbî melikinin Melik Eşref'in yardımını sağlaması ve Moğollara karşı el-Eşref'ten yardım alabileceğini ummasıydı. Ancak bu umut boşa çıkmıştır. (Bk. Nesevî, s. 142-143). Öte yandan Sıbt, Celaleddin'in, Gürciye Hatunu aradaki anlaşmaya rağmen yanında tuttuğunu kaydederse de Cuveynî, Hârizmşahın Gürciye Hatunun namusunu koruyarak onu da Melik Eşref'e gönderdiğini belirtir. (Bk. Cuveynî, II, s. 150). Böylelikle Cuveynî, daha önce söyledikleri ile tenakuza düşer. Zira o, Ahlat'ın Hârizmşah tarafından ele geçirilmesini anlatırken Celaleddin'in, Melik Eşref'in nikahlı hanımı ile geceyi beraber geçirdiğini zikreder ki bu hanım Gürciye Hatundan başkası değildir. (Bk. Cuveynî, II, s. 144).

[495] Nesevî, s. 132; İbnü'n-Nazîf, s. 211.

[496] Bugün Siirt ile Silvan (eski Meyyâfârikîn) arasında kalan Erzen ile ilgili bk. Streck – Afif Erzen "Erzen" mad. İA., IV, İstanbul 1988, s. 337-338.

[497] İbnü'l-Esîr, XII, s.455; Refik Turan, "Dilmaçoğulları Beyliği (1084-1394)", Tarihte Türk Devletleri, II, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987, s. 470.

[498] Melik Muzaffer Şihabeddin Gazi'nin Erzen'i ağabeyinden istemesi ve Erzen hâkiminin beldesini kurtarmak için giriştiği çabalar için bk. İbnü'l-Esîr, XII, s. 456; İbnü'n-Nazîf, s. 217-218.

[499] Bu dönemde Şirvanşahlar devletinin başında Celaleddin Sultanşah bulunmakta idi. Merkezi İran Azerbaycanın'daki Şirvan olan Şirvanşahlar devleti hakkında bk. W. Barthold, "Şirvanşâh" mad. İA., XI, İstanbul 1979, s. 573-575.

[500] Şirvanşah'ın mektubu için bk. İbnü'n-Nazîf, s. 218-219.

[501] İbnü’n-Nazîf, s. 219.

[502] İbnü’n-Nazîf, s. 220.

[503] İbnü’n-Nazîf, Yassıçemen savaşından sonra Melik Eşref’in Doğu Anadolu’daki faaliyetleri hakkında en teferruatlı bilgi veren kaynak olmasına rağmen söz konusu elçilik heyeti ile Melik Eşref arasında yapılan görüşmenin mahiyeti hakkında bir bilgi vermez. Bk. İbnü’n- Nazîf, s. 222.

[504] İbnü’l-Esîr, XII, s. 455; İbn Vâsıl, IV, s. 301.

[505] İbnü’n-Nazîf, s. 236.

[506] İbnü’n-Nazîf, ay.

[507] Âmid’in ticarî önemi için bk. Nejat Göyünç, “Diyarbakır” mad. DİA., IX, İstanbul 1994, s. 464-465.

[508] İbn Vâsıl, V, s. 12.

[509] R. Ataoğlu, age., s. 152.

[510] Sıbt, II, s. 673.

[511] Âmid muhasarası esnasında meydana gelen tüm bu gelişmeler için bk. İbnü’n-Nazîf, s. 236-237; H.L. Gottschalk, age, s. 206-207; R. Ataoğlu, age., s. 152.

[512] İbnü’n-Nazîf, s. 237; Sıbt, II, s. 676; Ebu’l-Ferec, II, s. 532; İbn Kesir, XIII, s. 268; H. L. Gottschalk, age., s.207.

[513] Melik Kâmil’in Âmid’i zabt ettikten sonra yaptığı düzenlemeler için bk. İbnü’n-Nazîf, s. 243.

[514] İbnü’n-Nazîf, ay. Ayrıca Sıbt İbnü’l-Cevzî’ye göre Hısn Keyfâ muhasarasında Meyyâfârikîn hâkimi Melik Muzaffer de bulunmuştur. Bk. Sıbt, II, s .676.

[515] İbnü’n-Nazîf, s. 246-247.

[516] İbnü’n-Nazîf, s. 247.

[517] İbnü’n-Nazîf, s. 247-248. Sıbt, Melik Eşref’in Hısn Keyfâ’yı zabt ettiği zaman sarayda Hısn Keyfâ halkından 500 kadar kız bulunduğunu ve bunların sarayda zorla alıkonduğunn tespit edildiğini bizzat el-Eşref’in ağzından bize aktarır. (Bk. Sıbt, II, s. 676). Ayrıca Âmid hâkiminin Mısır’a götürülüşü ve akıbeti hakkında bk. İbn Vâsıl, V, s. 17-18; Şevket Beysanoğlu, Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi, I, Ankara 1987, s. 310-311; R. Ataoğlu, age, s. 156.

[518] İbnü’n-Nazîf, s. 259.

[519] Herbert Jansky, “Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâeddin Keykubad’ın Emniyet Politikası”, Zeki Velidi Togan’a Armağan, İstanbul 1950-55, s. 123-124.

[520] İbn Bîbî, I, s. 420; O. Turan, age., s. 375; S. Özbek, age., s. 171.

[521] İbn Bîbî, I, s. 423.

[522] İbn Bîbî, I, s. 424; H. Jansky, agm, s. 124; O. Turan, age, s. 376.

[523] İbn Bîbî, Kemaleddin Kamyâr’ın Gürcü seferinden hemen sonra Keykubad’ın yanına döndüğünü ve bir müddet sonra da yine onun emriyle Kayseri – Sivas – Erzincan – Erzurum yoluyla Ahlat’a gittiğini kaydederken (Bk.İbn Bîbî, I, s. 425-426); Müneccimbaşı, Kamyâr’ın Gürcü ülkesinden Ahlat’a yöneldiğini ve Ermeniye’yi ele geçirdiğini bildirir. (Bk. Müneccimbaşı, s. 101). Ayrıca Ahlat’ın Keykubad tarafından ele geçirilmesi ile ilgili bk. İbnü’n-Nazîf, s. 255; Ebu’l-Ferec, II, s. 532; Faruk Sümer, Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri, Ankara 1990, s. 56-57; S.Özbek, age, s. 172; E. Uyumaz, age, s. 89.

[524] Müstevfî Gaznelilerde, Büyük Selçuklular da ve Anadolu Selçukluları’nda hazinenin gelir ve giderlerini kontrol eden divânın başında bulunan kişidir. Müstevfîlik hakkında daha geniş bilgi için bk. R. Levy, “Müstevfî” mad., İA,VIII, İstanbul 1987, s. 837-838.

[525] İbnü'n-Nazîf, s. 255-256. Ayrıca İbnü'n-Nazîf, Ahlat'ın imarı işiyle Kemaleddin Kamyâr'ın değil, Melik Eşref'in eski komutanlarından ve aynı zamanda teyzesinin kocası olan Hüsameddin Kaymerî'nin ilgilendiğini belirtir. Yine aynı müellife göre Ahlat ve civar beldeler bu bölgeyi gayet iyi tanıyan ve Yassıçemen savaşından sonra Keykubad'ın hizmetine girmiş bulunan Hüsameddin Kaymerî tarafından ele geçirilmiştir (Hüsameddin Kaymerî hakkında bk. Ebu'l-Ferec, II, s. 528; H.L. Gottschalk, agm, s. 59). Fakat İbn Bîbî gerek Ahlat'ın düzenlenmesi işini ve gerekse bölgenin zaptının Kemaleddin Kamyâr tarafından gerçekleştirildiğini belirtir Müneccimbaşı''a bu konuda onu destekler. (Bk.İbn Bîbî, I, s. 425-427; Müneccimbaşı, s. 101).

[526] İbn Bîbî, I, s. 429.

[527] Söz konusu merkezlerin ticarî açıdan önemi hakkında bk. Muammer Kemal Özergin, Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları, İÜEF. Tarih Bölümü Basılmamış Doktora tezi, İstanbul 1959, s. 129-134.

[528] Arap kaynakları genel olarak el-Kâmil ve el-Eşref'in Anadolu'ya bir sefer düzenlemelerinin gerekçesini Ahlat ve civarının Anadolu Selçukluları tarafından ele geçirilmesi olarak gösterirler (Bk. İbnü'l-Adim, III, s. 216; İbn Vâsıl, V, s. 74; Aynî, XIX, s. 156). Süryani kaynağı Ebu'l-Ferec de bu konuda Arap kaynaklarını destekler (Bk. Ebu'l-Ferec, II, s. 533). Öte yandan İbnü'l-Âmid bu sefere gerekçe olarak Melik Eşref'in Mısır'a gelerek ağabeyi el-Kâmil'i Anadolu üzerine bir sefere tahrik etmesini, zira el-Eşref'in Yassıçemen savaşı için Anadolu'ya girdiği esnada bu beldenin güçsüzlüğünü bizzat müşahede ettiğini kaydeder. Bu haber üzerine Melik Kâmil, diğer Eyyûbî meliklerine haber göndererek hâkimiyet sahasını genişletmek amacıyla Anadolu'ya girmiştir (Bk. İbnü'l-Âmid, s. 141).

[529] Eyyûbî meliklerinin Dımaşk'ta toplanmalarının en canlı şahidi İbn Vâsıl'dır. O hizmetinde bulunduğu Kerek hâkimi Melik Nâsır Davud tarafından öncü olarak Dımaşk'a gönderilmiş ve birkaç gün sonra da Mısır askerlerinin mükemmel kıyafet ve techizatlarla başlarında el- Kâmil olduğu halde Dımaşk'a girdiklerini görmüştür. Dımaşk halkı, Eyyûbî ailesinin büyüğünü görmek maksadıyla yollara dökülmüştü bk. İbn Vâsıl, V, s. 74. Ayrıca bk. İbnü'l-Adim, III, s. 216; Aynî, XIX, s. 157.

[530] İbnü'l-Adim, III, s. 216-217; İbn Vâsıl, V, s. 75.

[531] Bire'de el-Kâmil ve el-Eşref'in liderlik ettiği orduya katılan Eyyûbî melikleri için bk. İbnü'l-Adim, III, s. 217; İbn Vâsıl, V, s. 75; Aynî, XIX, s. 157. İbnü'l-Âmid, sefere katılan Eyyûbî meliklerinin sayısını 16 değil 13 olarak verir. Bk. İbnü'l-Âmid, s. 141.

[532] Ebu'l-Ferec, II, s. 533; R. Ataoğlu, "Artuklu-Eyyûbî İlişkileri", EÜTİD., X, İzmir 1995, s. 89.

[533] El-Cezire'nin Diyar-ı Mudar bölümünde bulunan Hısn Mansur, Fırat'ın batı yakasında yer alır ve Sümeysat'a oldukça yakındır. Hısn Mansur kalesi, şehrin tam ortasındadır. Bk. Yakut, II, s. 565; Le Strange, *age,* s. 123; Besim Darkot, "Hısn Mansûr", *İA*, V/I, İstanbul 1988, s. 454-455; Yusuf Halaçoğlu, "Adıyaman", *DİA*, I, Ankara 1988, s. 377-379.

[534] Eyyûbî ordusunun bu sefer esnasında Anadolu'da takip ettiği yol için bk. M. Kemal Özergin, age, s. 130.

[535] Kaynakların Nehru'l-Ezrak dediği yer bugünkü Göksu olmalıdır.

[536] İbn Bîbî, I, s. 435. Ayrıca İbn Bîbî, Alaaddin Keykubad'ın Kamyâr'ın ardından içinde Rum, Harezm, Gürcü, Rus ve Frenk askerlerinin de bulunduğu büyük bir ordu ile harekete geçtiğini kaydeder. Diğer yandan Arap kaynaklarıda Selçuklu ordusunun derbentlerde yaptığı müdafaa hazırlıklarından bahsederler. Bk. Sıbt, II, s. 684; İbnü'l-Adim, III, s. 217; İbn Vâsıl, V, s. 76-77.

[537] Eyyûbî meliklerinin Melik Kâmil'e karşı Keykubad'la anlaşma girişimleri için bk. Sıbt, II, s. 684; İbnü'l-Âmid, s. 141; İbn Vâsıl, V, s. 77; Ebu'l-Ferec, II, s. 533-534.

[538] Sıbt, II, ay; İbnü'l-Adim, III, s. 218; İbn Vâsıl, V, s. 78-79; İbn Bîbî, I, s. 437.

[539] Sıbt, Melik Muzaffer'in idaresi altında 5000 süvari olduğunu kaydederken (bk. Sıbt, II, s. 684); İbn Vâsıl bu rakamı 2500 seçkin asker olarak verir (Bk. İbn Vâsıl, V, s. 79); Süryani kaynağı Ebu'l-Ferec ise asker

sayısını 6.000 olarak verir (Bk. Ebu'l-Ferec, II, s. 534). Selçuklu kaynağı olan İbn Bîbî ise Sıbt'ı destekler nitelikte Eyyûbî askerlerinin sayısını 5000 olarak verir (İbn Bîbî, I, s. 437).

[540] İbn Vâsıl, V, s. 79.

[541] İbn Vâsıl, V, ay.

[542] Harput kalesinin yiyecek sıkıntısı nedeniyle teslim olması hakkında bk. İbn Vâsıl, V, s. 80; İbn Bîbî, I, s. 441. Öte yandan Eyyûbî ordusu ile Selçuklu ordusu arasında Harput yakınlarında meydana gelen savaşı anlatan kaynaklarımızın bir kısmı Hama hâkimi Melik Muzaffer ve diğer Eyyûbî ümerâsının savaşın sonunda Selçuklular'a esir düştüğünü bildirirken (Bk. Sıbt, II, s. 684; İbnü'l-Âmid, s. 141), diğer kaynaklar Eyyûbî ümerâsının Harput'a sığındığını ve bir süre kuşatmaya maruz kaldıktan sonra teslim oldukları konusunda müttefiktirler. (Bk. İbn Bîbî, I, s. 441; İbnü'l-Adim, III, s. 218; İbn Vâsıl, V, s. 80; Ebu'l-Ferec, II, s. 534; Aynî, XIX, s. 157-158).

[543] İbnü'l-Âmid, s. 141; İbn Vâsıl, V, s. 81; Aynî, XIX, s. 158. İbn Bîbî'nin verdiği malûmata göre Şemseddin Savvab, Anadolu Selçuklu Sultanının huzuruna çıktığı zaman onun hil'âtini giymemiş, diğer Eyyûbî ümerâsı ise bu hil'âtleri giymişlerdir. Keykubad, Savvab'ın bu hareketine çok içerlemiş ancak buna rağmen onu da diğer Eyyûbî ümerâsı ile beraber serbest bırakmıştır bk. İbn Bîbî, I, s. 442.

[544] İbnü'l-Adim, III, s. 218; İbn Vâsıl, V, s. 81; Ebu'l-Ferec, II, s. 534; Aynî, XIX, s. 158.

[545] İbn Bîbî, ı, s. 443-444.

[546] Bu nedenle el-Kâmil, 632/1234 yılında Keykubad'ın ele geçirdiği el-Cezîre'deki beldelerini geri almak amacıyla bölgeye geldiğinde Mardin Artuklularına ait olan Duneysir'i de tahrib etmiştir. Bk. Sıbt, II, s. 694; İbnü'l- Adim, III, s. 220.

[547] Urfa muhasarasını en canlı anlatan kaynakların başında Ebu'l-Ferec gelir. Bk Ebu'l-Ferec, II, s. 535.

[548] Melik Kâmil, Kadıu'l-kudat Alaaddin'in yerine Mısır'ın Kadıu'l-kudat'ı Bahaeddin Yusuf b. El-Hasan'ı tayin etmiştir. Bk. İbn Vâsıl, V, s. 99.

[549] Sıbt, II, s. 694; İbn Vâsıl, V, s. 99; Ebu'l-Ferec, II, s. 535; Aynî, XIX, s. 169; Suyla Doğan Kent: Şanlıurfa (ed: Şaziye Karlıklı), Garanti Leasing yayınları, İstanbul 1999, s. 79. Ayrıca İbnü'l-Adim, Selçuklu askerlerinin Ruha'ya girince büyük tahribat yaptıklarını ve bir beldeye kafirlerin verdiği zarar gibi büyük ölçüde zarara yol açtıklarını kaydeder. Bk. İbnü'l-Adim, III, s. 220. Ayrıca bk. Muhammed Ragıb b. Mahmud et-Tabbah, A'lamu'n-Nübelâ bi Alami'l Halebü'ş-Şehba, II, s. 254.

[550] İbn Bîbî'nin verdiği bu bilgiyi ihtiyatla karşılamak lazım. Zira Eyyûbîlerin el-Cezîre'deki savunma ve hücum savaşlarında Frenk ya da Gürcü askerlerinden yararlandıklarına dair kaynaklarda başka bir bilgiye tesadüf edemedik. Ancak herşeye rağmen İbn Bîbî'nin verdiği bu malûmattan Harran'ın olası bir Selçuklu saldırısına karşı tahkim edildiği ve dışarıdan yardım kuvvetlerinin de kaleye sokulduğu sonucuna varabiliriz. Bk. İbn Bîbî, I, s. 444.

[551] İbn Bîbî, Ruha muhasarasından bahsetmezken Harran muhasarasını oldukça teferruatlı verir. Harran muhasarası hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bîbî, I, s. 444-445. Ayrıca bk. İbn Vâsıl, V, s. 99.

[552] Seferin 633/1235 yılının Cemaziyelevvel ayında yapıldığı ile ilgili bk. İbnü'l-Adim, III, s. 220.

[553] Sıbt ve Aynî, Melik Eşref'in Melik Kâmil ile beraber el-Cezîre'ye girdiğini belrtirlerken (Sıbt, II, s. 695; Aynî, XIX, s. 174.) , İbn Vâsıl, Melik Eşref'in bu sefere bizzat katılmayıp sadece el-Kâmil'in ordusuna asker verdiğini, buna karşılık Meyyâfârikîn hâkimi Melik Muzaffer'in sefer esnasında askerleri ile bizzat hazır bulunduğunu kaydeder. (Bk. İbn Vâsıl, V, s. 109).

[554] İbn Bîbî, I, s. 445. Öte yandan Arap kaynakları, el-Kâmil'in yaptığı bu davranışı halkın tasvib etmediğini, zira daha önce hiçbir Eyyûbî melikinin esir aldığı müslüman askerlere böyle cefa yapmadığını kaydederler. (Bk. İbn Vâsıl, V, s. 110; Aynî, XIX, s. 174). Ebu'l-Ferec,

Ruha’lı sanatkar ve eşrâfın Mısır’a göçürüldüğünü kaydeder. Bk. Ebu’l-Ferec, II, s. 535. İzzeddin İbn Şeddâd, Ruha kalesinin kendi zamanına kadar harabe halinde kaldığını belirtir. Bk. Claude Cahen, “İzzeddin b. Şeddad’a göre XIII. Asır ortalarında Cezîre” (çev: Neşet Çağatay), AÜİFD., IV, Ankara 1953, s. 98. Ayrıca bk. Muhammed Ragıb b. Mahmud et-Tabbah, age, II, s. 255.

[555] Sıbt, II, s. 695; İbnü’l-Adim, III, s. 220; Aynî, XIX, s. 174.

[556] Kaynaklarımız Moğol kuvvetlerinin sayısını her biri 500 süvariden oluşan 100 tulb birlik olarak veriyorlar ki bu rakam 50.000 Moğol atlısına denktir. Moğollar’ın hiçbir zaman el-Cezîre’de bu kadar büyük bir kuvvetle bulunmadıkları göz önüne alınırsa bu rakamın abartılı olduğu anlaşılır. (Bk. Sıbt, II, s. 695; İbn Kesir, XIII, s. 280; Aynî, XIX, ay)

[557] Moğollar’ın Sincar’daki faaliyetleri için bk. Sıbt, II, ay.; Ebu’l-Ferec, II, s. 536.

[558] Sıbt, II, s. 695-696.

[559] Keykubad, asıl hedefi Âmid olan Selçuklu ordusunun komutasını ilk önce Meliku’l-ümerâ Kemaleddin Kamyâr’a vermeyi düşünüyordu. Ancak Kamyâr, gayet gerçekçi bir yaklaşımla Âmid kalesinin ancak üç yılda ele geçirilebileceğini, ilk yıl Âmid çevresindeki ekinlere ve hayvanlara el koyup çiftçileri bölgeden uzaklaştıracağını, ikinci yıl kaleye zahire girişini engelledikten sonra üçüncü yıl kaleyi alabileceğini söyledi. Bu esnada Kamyâr’ı, karşısında ciddi bir rakip olarak gören ve onun yerine Meliku’l-Ümerâ olma arzusunda olan Kadı Şerefeddin Erzincanî’nin oğlu Pervane Taceddin, “Eğer sultan bana izin verirse yanıma alacağım Harezmli ümerâ ile beraber altı ay içinde Âmid’i ele geçiririm” diyerek seferin komutasını elde eder. Bununla beraber tecrübeli devlet adamı Kamyâr’ın dediği çıkar ve Pervane Taceddin eli boş olarak geri döner. Bk. İbn Bîbî, I, s. 446-447. Âmid muhasarası hakkında ayrıca bk. Sıbt, II, s. 696; Aynî, XIX, ay.

[560] Sıbt, II, s. 699.

[561] İbnü’n-Nazîf’teki bir kayıt bize el-Eşref’in Âmid Seferi sonrasında el-Kâmil’e görünüşte de olsa sunduğu bağlılığa güzel bir örnektir. 630/1232

yılında Hama hâkimi el-Muzaffer, Melik Kâmil’in emriyle Barin Kalesi’nde bulunan kardeşi Melik Nâsır Kılıçarslan b. Melik Mansur’u kuşatmıştı. Melik Nâsır Kılıçarslan kuşatmaya mukavemet edemeyeceğini anlayınca ağabeyi ile anlaşmış ve Dımaşk’a gelerek, Melik Eşref’e Dımaşk’ta yaşamak istediğini bildirmiştir. Melik Nâsır Kılıçarslan’ın bu talebi üzerine el-Eşref ona “el-Kâmil’e git o bizim büyüğümüzdür ve o ne derse o olur.” diyerek Melik Kâmil’e olan itaatini göz önüne sermiştir. Bk. İbnü’n-Nazîf, s.249.

[562] İbn Vâsıl, V, s. 123.

[563] İbnü’l-Adim, III, s. 226-227; İbn Vâsıl, V, s. 122-123.

[564] Sıbt, II, s. 699; İbn Kesir, XIII, s. 282-283.

[565] Sıbt, II, s. 699-670.

[566] Melik Kâmil ile Melik Eşref arasındaki bu hakaretâmiz mektuplaşmalar için bk. Sıbt, II, s. 700; İbn Kesir, XIII, s. 283.

[567] Sıbt, II, ay.; İbn Kesir, XIII, ay.

[568] İbn Vâsıl, V, s. 123-124.

[569] Halep’te Melik Eşref’in teklifinin değerlendirilişi için bk. İbnü’l-Adim, III, s. 227.

[570] Dımaşk, Hıms ve Halep elçilerinin kimlikleri hakkında bk. İbn Vâsıl, V, s. 124. Öte yandan İbnü’l-Adim’de Tarih-i Haleb adlı eserinde Halep’ten elçi olarak kendisinin Alaaddin Keykubad’a gönderildiğini doğrulayıcı bilgiler verir. İbnü’l-Adim, Kayseri’ye gitme nedenini Keykubad’ın ölümü nedeniyle tahta geçen oğluna taziye sunmak ve Halep Eyyûbîleri ile Anadolu Selçukluları arasında güven tazelemek amacına matûf olduğunu kaydeder. (Bk. İbnü’l-Adim, s. 232).

[571] Arap kaynakları, Eyyûbî elçilerinin Keykubad’ın ölümünden sonra Kayseri’ye ulaştığını bildirirler. Bk. İbnü’l-Adim, III, ay.; İbn Vâsıl, V, s. 124. Diğer yandan İbn Bîbî, Keykubad’ın ölümünden kısa bir süre önce 3

Şevval 634 / 1 Haziran 1237 günü Şam diyarından ve diğer memleketlerden gelen elçileri huzuruna topladığını ve onların da hazır bulunduğu bir mecliste yenilip içildiğini kaydeder. Ancak Şam diyarından gelen bu elçilerin kimlikleri ve geliş amaçları hakkında bilgi vermez. Bk. İbn Bîbî, I, s. 455.

[572] Melik Kâmil'in, Kadı Eşref b. Kadıu'l-Fadıl ile gönderdiği mesajın içeriği hakkında bk. İbn Vâsıl, V, s. 125 -126.

[573] İbn Vâsıl, V, s. 126-127.

[574] İbnü'l-Adim, Halep ve Hıms hâkimleri ile Melik Eşref'in, Melik Kâmil'e ayrı ayrı elçiler gönderdiğini kaydeder. Bk. İbnü'l-Adim; III, s. 228; Ayrıca bk. İbn Vâsıl, s. 127.

[575] İbnü'l-Adim, III, ay.; İbn Vâsıl, V, ay.

[576] Melik Eşrefin 635/1237 yılındaki ölümüyle Dımaşk, Ba'lebek ve Akabetü'l-Feyk kardeşi Melik Salih İsmail'in eline geçmiştir. Melik Salih İsmail, Hama, Hıms ve Halep'e elçiler göndererek Melik Kâmil'e karşı kurulun ittifakın devamını teklif etmiş, Halep ve Hıms yöneticilerinden olumlu cevap alırken Hama hâkimi Melik Muzaffer bu teklifi kesin bir dille reddetmiştir. Yine Melik Muzaffer, Melik Kâmil'e Şeyh Sâlim b. Kadı Muzaffer es-Sakafî'yi elçi olarak göndererek ondan af dilemiş ve el-Eşref'in zoruyla, kendisine karşı oluşturulan ittifaka girdiğini beyan etmiştir. Melik Kâmil'de, el- Muzaffer'in durumunu bildiği için onu affetmiş ve kendi kurduğu karşı ittifakın içine dahil etmiştir bk. İbn Vâsıl, V, s. 148.

[577] Melik Eşref'in tam olarak hangi günde öldüğü ile ilgili bk. İbn Kesir, XIII, s. 284; İbn Hallikan, V, s. 333. Ayrıca el-Eşref'in ölümü ile ilgili bk. Sıbt, II, s. 701-702; İbn Vâsıl, V, s. 127; Ebu'l-Ferec, II, s. 538.

[578] İbn Vâsıl, V, s. 128 ve 137. Öte yandan Ebu'l-Ferec de Melik Eşref'in güzel etlerin ve muhteşem yemeklerin aşığı olduğunu kaydeder. Bk. Ebu'l-Ferec, II, s. 538.

[579] İbn Vâsıl, V, s. 137-138.

[580] İbn Kesir; XIII, s. 121.

[581] İbn Kesir; XIII, s. 307.

[582] Emir İvane hakkında daha geniş bilgi için bk. Müverrih Vardan "Türk Fütuhatı (889/1269)" (Çev: H. D. Andreasyan), *İÜEF Tarih Semineri Dergisi*, I, 1937, s. 217-218.

[583] İbn Kesir; XIII, s. 149-150; Vardan, agm, ay.

[584] Jacqueline Sublet; "La Folie De la Princesse bint al-Asraf (Un Scandale Financier Sous Les Mamelouks Bahris)", BEO, XXVII, Damas 1975, s. 45-50, Sublet, her ne kadar Melik Eşref'in kızı hakkında detaylı bilgiler verirse de Melik Eşref'in kaynaklarda zikredilen tek hanımının Gürciye Hatun olduğu konusunda yanılmaktadır. O Melik Eşref'in, Nureddin Arslanşah'ın kız kardeşi ile olan evliliğini zikretmeyerek hata yapmıştır. Bk. agm, s. 45-46.

[585] J. Sublet; agm, s. 46.

[586] İbn Vasıl; V, s.125-126.

[587] Melik Cevad, 636/1238 yılında Melik Kâmil'in ölümünden sonra altı ay boyunca Dımaşk'a hakim olmuş ancak bu şehri Melik Kâmil'in oğlu olan Mısır Hakimi II. Melik Âdil'e karşı koruyamayacağını anlayarak A'mid ve Hısınkeyfâ'yı elinde bulunduran Melik Kâmil'in diğer oğlu Melik Salih Necmeddin Eyyûb'la Rakka ve Sincar karşılığında trampa etmiştir. Fakat Musul hakimi Bedreddin Lü'lü Sincar'ı alınca el-Cevad da elinde kalan diğer toprakları Abbasi halifesine satmış ve maceralı bir yaşamdan sonra 640/1242 yılında Dımaşk'ı Melik Salih Necmeddin'den almış olan amcası Melik Salih İsmail b. Melik Âdil tarafından öldürülmüştür. J. Sublet, agm, s. 47; Ramazan Şeşen; "Eyyubiler", DGBİT, VI, İstanbul 1987, s. 375-376 ve 380.

[588] J.Sublet; agm, s. 50.

[589] İbn Kesir, XIII, s. 286-287.

[590] Zehebi; Siyer-i A'lamu'n-Nübelâ (Tahkik: Beşşar Avvad Maruf ve Hilalü's Sarhan) Beyrut, 1958, s. 140-144; Nuaymî, ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris, 1988, s. 20.

[591] Sıbt, II, s. 631-632.

[592] İbn Kesir, XIII, s. 285. Michael Chamberlain, Melik Eşref'in sandaletlere sahip olmak istemesinin altında yatan sebebi onun yönetimini meşrûlaştırma ve kutsallaştırma arzusu ile açıklar. Bk. Michael Chamberlain, Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus 1190-1350, Cambridge 1994, s. 49.

[593] Aynı zamanda, devrin meşhur tıp âlimlerinden olan İbn Ebi Useybia ve İbnü'n-Nefis'e de ders veren bu âlim hakkında daha fazla bilgi için bk. Mahmut Karakaş, Müsbet İlimlerde Müslüman Âlimler, Ankara 1991, s. 352-353.

[594] Tabip Bedreddin Muzaffer hakkında daha geniş bilgi için bk. M. Karakaş, age., s. 352-353.

[595] İbn Nazîf, s. 255.

[596] Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim el- Kârî el- Bağdadî, Muhyiddin İbnül Arabi'nin Menkabeleri, (Çev: Abdülkadir Şener, M.Rami Ayaz), A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 48-49

[597] İbn Kesir, XIII, s. 286; M. Chamberlain, age, s. 84.

[598] Seyfeddin Âmidî'nin hayatı ve eserleri için bk. İbn Kesir, XIII, s. 276-277; Şerafeddin Gölcük, Kelam Tarihi, İstanbul 1998, s. 231-233, Emrullah Yüksel, "Âmidî Seyfeddin" mad.,DİA, III, İstanbul 1991, s. 57-58. Diğer yandan İbn Vâsıl, el-Eşref'in Seyfeddin Âmidî'yi azletmesine sebep olarak onun Melik Kâmil ve Melik Eşref'in Âmid seferi esnasında Âmid hâkimi Melik Mevdûd ile irtibat kurmakla ve Âmid hâkimi adına casusluk yapmakla suçlanmasını gösterir. Bk. İbn Vâsıl, V, s. 40-41.

[599] İbn Kesir, XIII, s. 258.

[600] Cihat Kürkçüoğlu, Şanlı Urfa Camileri, Şurkav Yayınları, Ankara 1993, s. 19.

[601] Süleyman Savcı, “Silvan Tarihi”, Karacadağ, XI, sayı:122, s. 6-8 ve sayı:123, Diyarbakır 1949, s. 7-8.

[602] İbn Şeddâd, el-Alaku’l Hatira fi Zikri’l Umera-i Şam ve’l Cezîre (nşr: Sami Dehhan), Dımaşk 1956, s. 88; Ernst Herzfeld, “Damascus: Studies in Architecture IV”, Ars İslamica, XIII-XIV, Michigan 1948, s. 126-127.

[603] İbn Kesir, XIII, s. 275-276.

[604] İbn Şeddâd, ay.

[605] İbn Kesir, XIII, s. 285.

[606] Sıbt, II, s. 693; İbn Şeddâd, s. 87; İbn Kesir, XIII, s. 279; E. Herzfeld, agm, s. 123-125.

[607] İbn Şeddâd, s. 88.

[608] Sıbt, II, s. 676; İbnü’n-Nazif, s. 251; İbn Kesir, XIII, s. 269; Nuaymî, ed- Daris fî Tarihu’l Medaris, 1988, s. 19; Ernst Herzfeld, “Damascus: Studies in Architecture III”, Ars İslamica,

XI-XII, Michigan 1946, s. 58; Ahmet Çelebi, İslam’da Eğitim – Öğretim Tarihi (Çev: Ali Yardımlı), İstanbul 1976, s. 393.

[609] Şafii mezhebinden ve aslen Şehrizor’lu olan bu zât, Hadis ilminde pek muteber bir kitap kabul edilen Ulumu’l Hadis adlı eserin yazarıdır. Zamanın en meşhur muhaddisleri arasında yer alan İbnu’s Salah, Kudüs, Dımaşk ve Halep gibi büyük merkezlerde bulunmuş ve Melik Muazzam’ın Kudüs’ün surlarını Haçlı tehlikesi karşısında yıktırıp bu şehri boşaltması sonucu Dımaşk’a gelmiştir. İbnu’s Salah, 25 Rebiyülahir 643’de Darü’l-Hadisü’l Eşrefiyye’deki binasında vefat etmiştir. Hayatı için bk. Zehebi, Siyer-i Alamu’n Nübelâ (Tahkik: Beşşar Avvad Maruf ve Hilalü’s Sarhan) , Beyrut 1958, s. 140-144; İbn Kesir, XIII, s. 316-317; Nuaymî, age, s. 20;

Ali Özek, Hadis Ricali, İstanbul 1967, s. 151; İsmail Lütfi Çakan, Ana Hatlarıyla Hadis, İstanbul 1983, s. 143-146.

[610] İbn Kesir, XIII, s. 285; Mıchael Chamberlain, Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus 1190 – 1350, Cambrıdge 1994, s. 49.

[611] A. Çelebi, age, s. 278.

[612] İbn Kesir, XIII, s. 269; Nuaymî, age, s. 20.

[613] Max von Berchem, Arabische İnschriften aus Armenien und Diyarbekr, s. 13-14.

[614] Max von Berchem, age, s. 14.

[615] Süleyman Savcı, "Silvan Tarihi", Karacadağ, XI, sayı: 121, Diyarbakır 1949, s. 8.

[616] Hasan Şumeysani, Medaris-i Dımaşk fî Asru'l Eyyûbî, Beyrut 1983, s. 185, 195.

[617] Ernst Herzfeld, agm, s. 55-56; H. Şumeysani, age, s. 198-201.

[618] Ernst Herzfeld, agm, s. 44-46; H. Şumeysani, age, s. 187.

[619] H. Şumeysani, age, s. 189.

[620] Ernst Herzfeld, agm, s. 9-12; H. Şumeysani, age, s. 208.

[621] H. Şumeysani, age, s. 204.

[622] İbn Şeddâd, s. 251; H. Souvarie, "Description de Damas", Journal Asiatic, Paris 1895, s. 229.

[623] A.Çelebi, age, s. 104-105.